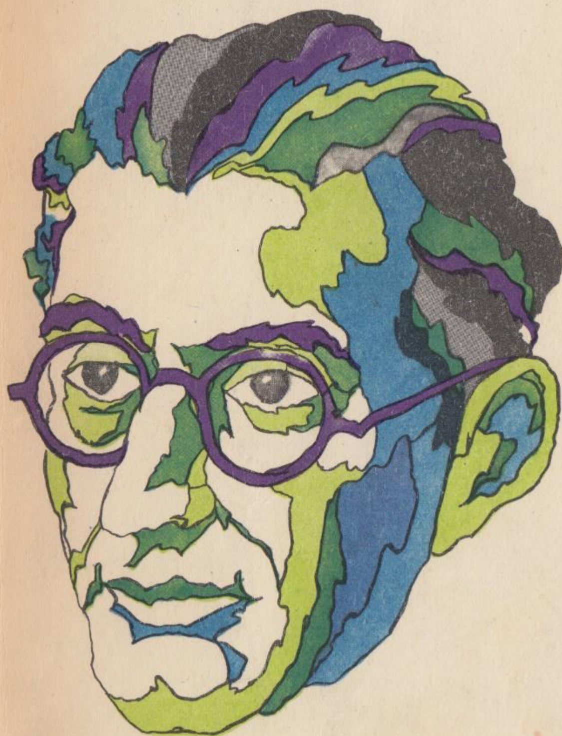
PANAIT ISTRATI

PENTRU A FI IUBIT PĂMÎNTUL...

EDITURA TINERETULUI

PANAIT ISTRATI

PENTRU A FI IUBIT PĂMÎNTUL...

„Din fiu al cîmpurilor sălbatice, şi îndrăgostit de albastrul nesfîrşitului Danubiu, poezia copilăriei irosite pentru totdeauna, nota accentuată de umor picurat de tristeţe sau întunecat de episoade tragice, toate acestea ne readuc pe Istrati cel adevărat, povestitorul plin de culoare, animatorul atîtor tipuri, deşteptate din lumea bogată a amitirilor, strînse pe cărările sîngeroase ale calvarului său de peregrin.

În LA STĂPÎN şi CĂPITAN MAVROMATI sînt pagini auto-biografice la înălţimea AMINTIRILOR lui Creangă; prin ele d. Istrati devine scriitor român, posedînd organic limba maternă, în expresivitatea ei neaoşe, pitorească, cu aceeaşi uşurinţă cu care scrie în limba franceză.„

POMPILIU CONSTANTINESCU, 1925.

Lei 9,25

Panait Istrati

Pentru a fi iubit pamântul…

Ediție îngrijită de Al. Oprea
Editura Tineretului
1969

CUVÂNT INTRODUCTIV

Cu mult înainte de a fi devenit faimosul autor de povestiri, Panait Istrati s-a bucurat (în România) de oarecare notorietate ca publicist. Prefațând câteva fragmente din *Chira Chiralina*, în *Omul liber*[1], Ion Pas se simte obligat să amintească articolele mai vechi, din presa muncitorească, ale recentului scriitor care „atrăseseră atenția tuturor prin turnura lor literară”. Cunoscutul fruntaș al mișcării socialiste, Alecu Constantinescu, evocă, la rândul său, în ziarul românilor din Detroit (S.U.A.), *Deșteptarea*[2], preocupările gazetărești de atunci care ar fi revelat „un particular simț de mânuitor al condeiului”.

Să beneficieze cumva aceste aprecieri de aura faimei literare ulterioare a lui Panait Istrati? (În câteva rânduri, scriitorul singur va aprecia că foiletoanele din *România Muncitoare* i-ar fi câștigat simpatia lui C. Dobrogeanu-Gherea care i-a prezis un frumos viitor cu condiția expresă – dar iluzorie – de a înfrânge tentațiile spiritului boem.)

Volumul *Trecut și viitor*, cuprinzând articole răspândite prin revistele românești (după zgomotoasa sa consacrare în Apus) îi va da prilej lui N. D. Cocea (*Facla*[3]), să emită – în deplină cunoștință de cauză – aprecieri elogioase în legătură cu această încă puțin cunoscută direcție a activității lui Panait Istrati: publicistica. Sunt menționate paginile „pline de lumină și restriște, unde viața se perindă și se fixează în imagini ușoare… într-un lirism crispat, pe alocuri, de o durere reținută” ca și

---

[1] *Omul liber*, nr. 13, 1924.

[2] *Deşteptarea*, Detroit, 7 februarie 1932.

[3] *Facla*, 22 septembrie 1925.

„polemicile vulcanice”. Acest ultim aspect e caracterizat cu acuitate: „revoltase desprinde din țesătura de dur metal a cuvintelor. Se încordează cu sforțarea minerului cu târnăcopul în mâini. Atunci Panait Istrati nu mai e povestitorul-poet din o mie și una de nopți de chin, de așteptare, de trudă și izbândă. E polemist-proletar care azvârle cuvântul ca pe-o granată, fără eleganță de arenă, fără poză, fără stil. Ci astfel cum se aruncă granata în luptă: la țintă și nimic mai mult”.

Oricare ar fi adevărul – nici vorbă mult diferențiat în funcție de dezvoltări meandrice – ideea alcătuirii unui volum de publicistică Panait Istrati se justifică, în plus, prin valoarea sa documentară, completând imaginea pe care ne-o facem, în mod obișnuit, asupra scriitorului. În opera beletristică, figura autorului, oricât n-ar vrea acesta, ne apare filtrată, apelând, firesc, la travestiuri, în vreme ce actul publicistic e într-o mai mare măsură deconspirator al personalității, ne apropie mai direct de adevăratul „eu”. (Ori, cumva, la Panait Istrati este vorba de un al doilea „eu”, de celălalt chip al său, ceea ce ar explica diferența șocantă dintre beletristică – act de reverie poetică – și publicistica-agresivă, gălăgioasă, purtată pe talazurile retoricii, cu asprimi și violențe, dar de o incontestabilă forță?)

S-a crezut o vreme că Istrati are la activul său o săracă și neconcludentă producție gazetărească. Pentru unii, prezența sa din presa muncitorească de dinaintea primului război mondial s-ar fi limitat la un șir de articole apărute pe durata a doi, trei ani. (Chiar Istrati încuraja această impresie, mutând, bunăoară, într-un interviu, cu un an mai târziu data debutului său gazetăresc: 1908 în loc de 1907.) Cercetările mai noi au extins însă în toate sensurile aria publicisticii „socialiste” a scriitorului, desfășurată pe parcursul a nu mai puțin de nouă ani (1907–1916) și acumulând o producție destul de vastă. Devenit apoi scriitor de notorietate, Istrati se va lăsa cuprins de o adevărată euforie

amestecându-se în bătăliile timpului, nelăsând să-i scape eveniment mai important pe care să nu-l comenteze exploziv, atât în presa română cât și cea franceză.

Sunt indicii că nu o dată entuziasmul pentru o idee trece la Panait Istrati chiar înaintea ambițiilor pur literare. Se va vedea din volumul de față că însăși literatura, în viziunea lui, se subordonează nemijlocit, ascetic aproape, țelurilor morale. În articolul „Trecut și viitor” el mărturisește mândru: „Și în clipa când pun mâna pe condei, și mă aplec peste hârtia albă, eu n-am nevoie să scormonesc prăpăstii cu efect melodramatic, nici să speculez nerozia umană, care nu cere decât s-o distrezi; ochii scrutători ai tovarășilor mei de visuri răsar din întunericul trecutului ca licuricii noaptea, și ei îmi cer să fiu om înainte de a fi literat”.

A fi om înainte de a fi literat, iată o idee – nici vorbă formată sub înrâurirea activității în mișcarea socialistă – care alcătuiește nucleul incandescent al mai tuturor profesiunilor sale de credință. Claustrarea în sfera preocupărilor stricte de atelier, indiferența față de marile și ardentele preocupări ale Cetății îi apar lui Panait Istrati ca atitudini pur și simplu imorale. (Structural, prin însăși firea sa, el nu putea accepta prejudecata – care, vai! se dovedește atât de tenace – că orice atingere cu sfera politicului sau a socialului ar macula duhul pur al creației.) Temperamentul său ardent, de agitator, scăpat rigorilor actului strict beletristic, se dezlănțuie cu delicii în câmpul gazetăriei, lăsându-se ușor provocat de cele mai neînsemnate accidente din existența sa și a timpului său. Din aceste motive, încercarea de-a fixa traseele directoare ale publicisticii lui Istrati trebuie dublată de reconstituirea concomitentă a itinerarului biografiei. Este motivul pentru care, în acest cuvânt introductiv, am considerat mai util ca în locul unei expuneri obișnuite a părerilor critice să introduc date ale „tabelului cronologic”, cu parantezele

explicative de rigoare, folosind o parte din materialul documentar expus în monografia mea.

1907. Apare primul său articol în *România muncitoare* (4–11 februarie), „Biserică și popi". Mobilul tematic se ghicește ușor din titlu. (Istrati încheie impetuos: „Să luăm aminte deci, și să ne debarasăm cu indignare de niște prejudecăți ce ne-au dominat secole și care sunt atât de vătămătoare progresului pentru care luptăm, spre a ajunge la completa noastră emancipare".)

Legăturile sale cu mișcarea socialistă datează însă de mai înainte, în „Notes et reportages d'un vagabond du monde", apărut în *Le Monde*[4], Istrati va evoca anul 1905, anume uriașa manifestație organizată în cinstea revoluției ruse la București, în ziua de 24 ianuarie. Atunci ar fi avut loc: *botezul… revoluționar*.

(Din „Pagini de carnet intim"[5]: „Despre socialism nu citisem încă nimic, dar, în urma unei mari mișcări muncitorești în portul nostru, auzisem că el înseamnă dreptate pentru cei obidiți, și văzusem un om ucis în bătaie, la poliție, fiindcă fusese socialist. Puțin după aceasta, am asistat la câteva întruniri socialiste și am înțeles că socialismul cuprinde în sânul lui toate virtuțile, pe care în zadar le căutăm în faptele servitorilor lui Dumnezeu: dreptate, bunătate, cinste, cumpătare, cultul frumosului și mai presus de orice, o adevărată înfrățire cu cel învins în viață".)

1908–1909. Incidentale colaborări în coloanele *României Muncitoare*. Un foileton îndreptat împotriva naționalismului („Un om cu scaun la cap"); o corespondență: „Din lumea servitorilor" (despre condiția umilitoare a existenței care obligă omul „să devină inferior omului!").

---

[4] *Le Monde*, 9 iunie 1928.

[5] Almanahul ziarului *Momentul*, pe anul 1946.

1909–1911. Se intensifică colaborarea la *România Muncitoare*, nu fără legătură cu participarea pasionată la diverse acțiuni politice.

La 19 octombrie 1909, Istrati are ocazia să cunoască închisoarea Văcărești. Se afla pe atunci la București și lua parte la o întrunire a cercului „România Muncitoare”, care protesta împotriva prigonirii socialiștilor. La ieșirea din sediu, poliția, provocând un scandal, arestează mai mulți muncitori, între care I. C. Frimu și Panait Istrati. (Din „Calendarul Muncii” pe anul 1910, aflăm că arestații ar fi fost chiar torturați, ceea ce a declanșat „o mișcare de indignare”.)

În 1910 Istrati participă la Congresul de constituire a Partidului Social-Democrat. Numele său ajunge însă să se impună îndeosebi cu ocazia marii greve a hamalilor brăileni din iunie 1910, în fruntea căreia s-a aflat alături de remarcabilul militant socialist Ștefan Gheorghiu.

Din 1909 se poate vorbi, propriu-zis, de activitatea sa de gazetar. Servindu-se de diferite întâmplări, unele oferite chiar de coloanele ziarelor, Panait Istrati își asumă rolul de acuzator public al fărădelegilor comise în epocă.

Un discurs rostit de Ion Brătianu împotriva „tulburătorilor ordin ei sociale”, demisia unui inspector în semn de protest față de modul în care este aplicată „legea tocmelilor agricole”, arestarea și schingiuirea activiștilor sindicali, ori simple fapte diverse, ca seducerea unei fete sărace de către un ofițer și transformarea ei în prostituată sunt scântei care produc explozii de indignare, în articole zgomotoase, vuind de imprecații și amenințări.

Intervențiile sale gazetărești se încadrează, în fond, în jurnalistica de atitudine pe care o stimula, în anii aceia, presa socialistă. După exemplul altora, Istrati va publica și el reportaje anchetă, dintre care cel „Despre exploatarea hamalilor” s-a bucurat de un viu răsunet în rândul opiniei publice. Respectiva

anchetă a apărut în câteva numere ale ziarului *Dimineața* și impresionează nu atât prin dezvăluirea faptelor, cât prin vehemența comentariului. Istrati are un temperament prea agitat pentru a adopta un ton obiectiv, „științific”, de „anchetă”, adevărata plăcere simțind-o în descărcări verbale, în tumultul erupției de invective.

Am semnalat faptul curios că publicistica sa din acești ani nu divulgă opera de mai târziu (de o frăgezime și transparență aeriană, situată la granița incertă dintre vis și realitate). Rareori e atras de evocarea cu pretenții poetice, dar și atunci pentru scurtă durată, ca într-o clipă de slăbire a vigilenței, pentru că reapare, imediat, pe prim plan, despotic, spiritul exploziv și grav, „iacobin”[6].

Specia în care va excela Istrati nu va fi atât foiletonul – care cere o anume grație și totodată acuitatea înțepăturii de viespe – ci pamfletul. Un pamflet care nu se încurcă în nuanțe și subînțelesuri, ci spune pe șleau, verde ce are de spus. (Crezul estetic profesat e pe măsură: „Omul sincer, pătruns de învățături drepte, de un ideal sfânt lui… se simte puternic și cuvintele lui pătrund în adâncul sufletului fără lux de vorbe meșteșugite”.) La Panait Istrati, strigătul e strigăt, chiotul e chiot, fără ornamente de stil. Firește, în timpurile noastre, când publicistica s-a constituit ca un gen literar cu toate prerogativele (și

---

[6] Să precizăm că publicistica lui Panait Istrati planează, la această dată, în zone abstract-retorice. Viitorul cîntăreţ al Dunării şi Bărăganului n-a descoperit încă, s-ar zice, sentimentul frumuseţilor naturii. Nici portrete de oameni. În înțelesul deplin al cuvîntului, nu întîlnim în producţiile sale gazetăreşti, decît doar fragmentar şi subordonate aceleiaşi pasiuni vindicative, pamfletare. Adevărul e că Panait Istrati nu e preocupat să cuprindă realitatea în aspectele ei concrete şi plastice, aceasta pentru că nici nu scrie animat de niscaiva ambiţii de literat, ci exclusiv sub imperiul unor comandamente sociale imediate; să trezească conştiințele, să demaşte, să mobilizeze.

rafinamentele) necesare, aceste articole ridică anumite dificultăți la lectură prin stilul lor „neplivit”, indiferent la strălucirile de expresie, cu erori sau forme naive, rudimentare din punct de vedere gramatical. Dar să nu uităm: aceste articole n-au un caracter scriptic, ci unul oral, sunt făcute să fie rostite în fața unui auditoriu, de la înălțimea tribunei. De aici gustul frazelor răsunătoare, nu o dată bombastice, gesticulația de un retorism pasional dar și vivacitatea, spontaneitatea și impetuozitatea frazei în care mustesc sevele vorbirii populare.

Trebuie însă ca acest ton protestatar radical, această intensă combustiune sufletească să ne facă să vedem în respectivele articole – cum au procedat unii biografi ai lui Istrati – expresia unui crez socialist, în accepția riguroasă a cuvântului?

Am demonstrat în altă parte că asemenea prezumții sunt fără obiect.

Încercând să precizez echivalentul teoretic al concepțiilor lui Panait Istrati, de la această dată, în monografie, am vorbit despre un umanitarism cu aspirații ideale, în sensul acelor crezuri ale iluminismului preluate și dezvoltate de socialiștii utopici. Termenul de iluminism a stârnit uimirea unor colegi. (Totuși, termenul a mai fost folosit în publicistica vremii. Un articol din *Gândirea* – 1935 – îi denunța, ca pe o vină de neiertat, conformația iluministă a gândirii…)

Este de la sine înțeles că un asemenea calificativ la modul absolut este impropriu. Chiar dacă am presupune – ceea ce nu e cazul – o preluare de fapt a concepțiilor iluministe, acestea, în noul cadru istoric, ar căpăta accente și semnificații deosebite.

Am avut însă în vedere anumite caracteristici pe care le întâlnim la iluminiști (setea de „dezvăluiri”, un patos sentimental ș.a.m.d.), dezvoltate mai apoi de „literatura socialistă”.

Se prea poate ca modul în care am utilizat comparația să fi părut fastidios, ceea ce m-a interesat, în fond, a fost o aproximare a etichetărilor globale privind „socialismul” lui Panait Istrati.

Se remarcă oricum în articolele sale mistica acțiunii de „lumânare”, a rolului *Faclei*, prin care ar dispărea automat toate relele sociale, ca și, potrivit formulei consacrate, romantice, cultul eroului, progresul fiind asigurat de activitatea „făclierilor”, a oamenilor „de inimă”, „generoși”. (Masa ar fi „colos inert”, lipsit de element creator, ceva în sensul unui mare număr de zerouri care capătă importanță numai dacă în fruntea ei binevoiește să se instaleze „luminătorul”.)

Corespunde această viziune etalării eului „unic”, multdiscutatului anarhism al lui Panait Istrati? Adevărul e că, găsind suficiente încurajări și justificări teoretice în climatul ideologic al vremii – multe dintre revistele pretins socialiste de pe atunci erau pline de articole traduse din Bakunin, Kropotkin ș.a. sau de comentarii entuziaste despre: „Ce este anarhismul?”, „Esența anarhismului”, „Insurecția anarhistă” etc. – Istrati este predispus la gesturi anarhice prin însuși temperamentul său rebel, ostil oricărei discipline raționale. Articolele sale adesea clamează că nu trebuie să existe nici oameni conduși, nici conducători, ambiții imposibile în cadrul unor forme precise de organizare socială. (Pompiliu Constantinescu menționa în articolul din *Vremea*, „La moartea lui Panait Istrati”, „anarhismul moral”, punându-l în legătură cu predispozițiile afective ale scriitorului orientate către „o umanitate idilică… un paradis moral, dincolo de orice constrângeri sociale”.)

Nu vom putea însă înțelege dinamica multiplelor fațete ale atitudinilor lui Panait Istrati, dacă nu vom ține seama de caracterul său ușor impresionabil, de marea sa disponibilitate sufletească în fața sugestiilor și persuasiunii marilor evenimente de pe ecranul istoriei. Țelurile generoase ale mișcării socialiste îl

vor înflăcăra până la exaltare, umanitarismul său „iluminist” – multe articole o dovedesc – va primi infuzia unui militantism plebeian.

(Se știe că, mai ales după răscoala din 1907, mulți au fost aceia care s-au entuziasmat în fața luptei curajoase a socialiștilor. Era vremea campaniilor răsunătoare dezlănțuite împotriva abuzurilor și crimelor sociale. Tot ceea ce reprezenta rațiune, adevăr, dreptate își găsea adăpost sub steagul roșu. Se inaugurează o epocă de mare entuziasm social[7], favorizând credința în forța progresului și a rațiunii, alimentând visurile nebuloase despre o apropiată lume nouă, „perfectă”, „absolută”. Drept urmare în biografiile multor scriitori și artiști din acei ani, dar care vor urma apoi drumuri cotite sau chiar îndepărtate, se înscrie și o fază „socialistă”.)

Lupta socialiștilor îi va apare lui Panait Istrati ca un apostolat civic. Aceasta este și explicația tonului emfatic, a mesianismului care gravează articolele sale. Afirmațiile „eu am să fac”, „eu am să veghez” abundă; (în articolul „Biserici și popi”, mărturisește că intervine în presă pentru că nelegiuirile „au trecut limitele și eu am pierdut răbdarea”).

Istrati pare a se crede un fel de arhanghel răzbunător al celor nedreptățiți. Trebuie să luăm afirmația în sensul ei pur literal: toată viața sa Panait Istrati va fi pradă diverselor forme de iluzionare, plăcându-i să-și vadă existența încarnată în câte un mit. În adolescență, în fața incapacității lui de a se adapta formelor obișnuite de trai în comun, își închipuie că e plămădit dintr-un aluat diferit de al celorlalți, că face parte din rasa oamenilor „născuți liberi”. În momentele de exaltare din anii integrării în luptele muncitorimii se consideră unul dintre

[7] V. conferința Artele şi umanitatea de azi.

apostolii chemați să propovăduiască „noua religie” a socialismului.

(Tot din „Pagini de carnet intim”: „Și deodată m-a lovit un orgoliu nemăsurat: mă simțeam chemat să fiu un apostol al acestei religii, poate chiar un martir, ca acel muncitor ucis în bătaie. Aveam să-mi răzbun mama umilită și clasa din care mă trăgeam, deși această clasă nu era decât mahalaua mea bârfitoare, și pe care o disprețuiam”. Sau: „Iată care avea să fie, de-acum încolo, noua mea religie, singurul meu Dumnezeu”.)

Această aură a misionarismului îl însuflețește pe aprigul pamfletar, satisfăcând aspirațiile sale spre absolutism moral și împingându-l chiar la momente de euforie ascetică și de intoleranță în relațiile cu cei din jur, suspectați că nu s-ar dărui *total* cauzei. Dăruire exaltată în slujba Adevărului, Binelui, Frumosului, efortul de cufundare în elanurile colectivității, pe de o parte, iar pe de alta, sentimentul unicității, un organic egotism – iată cei doi poli care definesc încă de pe acum personalitatea lui Panait Istrati, dinamica lor contradictorie schițând spectacolul unei perpetue și, nu de puține ori, dramatice căutări de sine.

1912–1914… Ani de prezențe și absențe capricioase în activitatea politică și gazetărească. Devine secretarul Cercului de editură socialistă, dar pentru puțin timp, căci își reia peregrinările prin Asia mică. De la Cairo va trimite „Însemnări de călătorie”, „Note din Egipt”.

Într-un articol – cu aceeași adresă – face portretul fostului său coleg din conducerea Sindicatului muncitorilor portuari din Brăila, bătrânul Ștefan Grigoriu.

Intră în redacția *României Muncitoare*.

La începutul anului 1914 se află la Paris, găzduit fiind de cizmarul român Gheorghe Ionescu, pe baza recomandării lui Al. Constantinescu. *România Muncitoare* îi publică „Scrisori din Paris”.

Articolul despre Zidul federaților din cimitirul Père Lachaise aduce o notă particulară în aria jurnalisticii lui Istrati. Cel care se specializase în a blestema dovedește că poate să înalțe și ode. (Textul e redactat la o înaltă tensiune sufletească: „Care socialist înnăscut, care muncitor cu pieptul aprins de flacăra marii și multdoritei libertăți ar putea să rămână rece în fața acestui zid mucegăit?… Să nu se simtă zguduit, înduioșat și mândru până la nebunie, de acest petic de zid, care e al nostru, numai al nostru? Douăzeci de pași zidiți nu cu piatră, nu cu cărămidă, ci cu inimile a douăzeci de mii de eroi, douăzeci de mii de sfinți”…)

Evenimentele care prevestesc primul război mondial îi incită militantismul iluminist, făcându-l să revină la o activitate jurnalistică mai intensă în coloanele presei muncitorești.

Și iată în *Lupta zilnică* – ziar ce ia locul *României Muncitoare* – ultimele prezențe ale lui Panait Istrati în presa socialistă antebelică.

Articolul „Epilogul unei lupte. Scene și fapte de reținut în urma grevei din Brăila”[8] se ocupă de ciocnirea sângeroasă ce avusese loc între polițiștii și greviștii din portul Brăila. Un reportaj-eseu care poartă caracterul unui epilog, al unei confruntări cu sine însuși. Istrati vrea parcă să-și facă un bilanț al vieții de până atunci, să preia ceea ce a fost mai bun pentru viitoarele lupte cu propriul destin.

„Iată câteva pilde – declară el – desprinse din viitoarea luptei de aci și dintre care unele trebuie să rămână nestinse din sufletele noastre, ca niște talismane apărătoare de ceasul rău al îndoielii în victoria definitivă.”

1924–1925. Panait Istrati ajunge „prozator francez” de renume european.

---

[8] Gazeta zilnică, 30 august şi 2 septembrie 1915.

Volumele pe care le publică după fascinanta *Chira Chiralina* continuă să stârnească entuziasm; operele îi sunt traduse într-un ritm vertiginos, în peste douăsprezece țări.

De pretutindeni unde pătrunde cuvântul său de revoltă împotriva tragicei condiții umane sosesc scrisori (cereri de ajutor, profesiuni de credința, declarații de simpatie sau pur și simplu spovedanii cu caracter privat).

Această ipostază de mare scriitor care primește din toate colțurile pământului semnale ale iradiației cuvântului său dă, firește, un mare avânt ambițiilor și imaginației lui Panait Istrati.

(Cât de curios! Vagabondul de atâtea ori decepționat de logica implacabilă a realității – decepții care-l împing până la gestul disperat al sinuciderii – deține rezerve incalculabile de disponibilitate sufletească, fiind de ajuns cea mai firavă rază de soare pentru a se declanșa nebunești visuri idilice, dezvăluind o perpetuă ingenuitate. De-abia cunoaște emoția succesului literar și se aruncă, cu înflăcărare, în proiectarea diferitelor planuri utopice. Prin diferite interviuri anunță triumfal că e „pe drum de a porni o acțiune de dezrobire atât a cititorilor, cât și a scriitorilor”. Este un proiect gigantic care are în vedere fondarea unei comunități aproape în sensul celei a thélèmiților, căci nu numai obiective strict financiare sunt vizate, ci și altele morale. Adresându-se lui Romain Rolland, la 20 decembrie 1922 – așadar ideea îl urmărește încă din acest an – el mărturisește că „printre utopiile mele de viitor, cea mai scumpă mie ar fi să construiesc un stup uriaș, darnic și părintesc adăpost tuturor acelora – artiști săraci sau bogați – care s-ar apropia de gândirea dumneavoastră și a mea și ar încuviința să-și semneze cărțile «Cărțile stupului».

În felul acesta «egotismul» ar fi și mai bine îndiguit și cititorul va avea mult de furcă căutând autorul lor”.)

În articolul-program: „Trecut și viitor” el se întreabă când se va naște artistul-Mesia, a cărui operă de artă „să răstoarne

fundamentele unei alcătuiri bazate pe cruzime și care să întroneze dreptatea pe pământ”? Dar poate oare un artist prin simpla acțiune a verbului său să răstoarne o alcătuire socială și să întroneze dreptatea pe pământ? Se pare că Panait Istrati împărtășește această credință, pentru că în aliniatul următor, mutând verbul de la viitor la prezent, anunță: „Acestei suferințe, însă, a noroadelor, eu, care am pornit de la opincă și am pătimit mai mult decât Christ, îi voi închina toate forțele mele ca să contribui la micșorarea ei”. Noi am semnalat această particularitate a structurii sale psihologice: el nu vede realitatea așa cum e, ci cum se proiectează în plăsmuirile minții sale. Este un iluzionat. În perioada activității din mișcarea socialistă, în momentele de înflăcărare, Istrati își imagina că ar fi un apostol care propovăduiește noroadelor noua evanghelie a lumii. Acum, în noile condiții, s-a ridicat, se pare, de la treapta de simplu discipol la aceea de Mesia, de la propovăduitorul unei noi forțe care va izbăvi lumea, la rangul de izbăvitor.

(Este ceea ce remarcă și unii scriitori, contemporani și prieteni de ai lui Istrati, Mihail Sadoveanu, în *Poveștile de la Bradu-Strâmb*, pomenește „himera cu două capete”, care l-a îmbiat pe Istrati „să creadă că atitudinile naive de copii răzvrătiți ale artiștilor pot aduce schimbări imediate în iarmarocul vicleniilor și răutăților timpului”. Ori, și mai direct, Victor Eftimiu, în *Amintiri și polemici*, pe baza aceluiași citat din *Trecut și viitor*» divulgă „mesianismul” lui Panait Istrati, afirmând că autorul povestirilor feerice „a căzut în propria-i cursă”.)

Sunt necesare aceste referințe pentru a se înțelege patosul și personalismul nenumăratelor „scrisori deschise…” (vag către „cititorii din România” sau cu adresă exactă: către scriitorii și criticii N. Iorga, Al. Cazaban, Victor Eftimiu, Dimitrie Nanu etc.). Scrisori pline de clamoare prin care Istrati se amestecă în discuțiile purtate în jurul operei sale explicându-i valoarea,

descriind succesul său literar din Franța, nu o dată cu o infatuare puerilă.

Dar vacarmul pe care-l stârnesc aceste scrisori în presa timpului se explică, în același timp, și prin adevărurile brutale pe care le spune societății Panait Istrati. Am văzut că fostul gazetar socialist se consideră un mandatar și, mai mult, un răzbunător al celor împilați. În paginile revistei *Facla* va declara că: își categorisește izbânda ca o „reparație individuală” care nu afectează „universalele nedreptăți”. „Noi avem datoria sentimentală – care trebuie să devie istorică în luptele proletariatului – de-a respinge orice reparație individuală a universalei nedreptăți și de-a ne considera toți învinși, atâta timp cât frați de-ai noștri gem în lanțuri, ori în întuneric, ori sunt nevoiți să se prostitueze.”

Împotriva artei conformiste, indiferente, flasce, a *artei-biftec* – denumirea o ia de la Brâncuși – el propovăduiește arta ca armă de luptă.

Ne imaginăm cât de incendiare vor fi părut aceste articole în care Istrati nu ezită – într-o perioadă când Partidul Comunist Român era interzis – să ridice în slăvi ideile socialiste și comuniste. „Se tem toți – spune el – de ideea socialistă ori comunistă, dar nu e om politic care să nu afirme că luptă pentru dreptate.” Și cu atât mai mult, atunci când Istrati nu va șovăi, prăpăstios, să incite direct la răsturnarea regimului, cu mijloace, firește, anarhiste.

Lumea literară fusese și ea scandalizată de o sentențioasă intervenție în problemele interpretării lui Eminescu. Exprimându-și venerația pentru că „revolta, sfânta revoltă a clocotit ca un tunet în nobilul tău piept”, Istrati în același timp îl dojenește pe marele nostru poet național (cu o supărătoare suficiență) deoarece prin unele teze ale publicisticii sale a oferit arme naționaliștilor. (Crezul lui Panait Istrati – al iluministului

trecut prin școala socialistă – era acesta: „Noi ne declarăm frați cu tot ce e suferință pe pământ, îndrăgim tot ce e gândire generoasă…”)

Nu mai enumerăm răspunsurile vehemente primite (va fi acuzat că vrea să arunce în aer mitul lui Eminescu, din însărcinarea „străinilor”). Chiar și unii scriitori români, care altfel îl prețuiesc ca scriitor, nu-și ascund dezaprobarea, așteptându-se la un mod mai nuanțat de exprimare a ideilor.

Istrati va răspunde, lovind în dreapta și în stânga, făcând încă o dată dovada talentului său, înnăscut, de pamfletar (și atât de diferit de cel al marelui plăsmuitor de feerii). Quietismul unor intelectuali îl scoate din fire. Istrati declară că respectivii literați, cu care polemizează, nu simt ca cei de jos „păduchii acestei societăți”, care nu fac altceva decât să se „frământe” și să se „cristalizeze” tot „scobindu-se în dinți” (sic!); „Eu însă, spune Istrati, în numele și cu dreptul pe care mi-l dă elita celor cari sunt condamnați la aceeași suferință, eu am să lovesc cu brutalitate atât în cei care pot să aștepte din ghiftuială, cât și în acei care o fac din nesimțire”.

Se întrevede ținuta aspră a pamfletarului, care nu-și alege expresiile, nesovăind să coboare la ocară și vulgaritate. Într-alt loc, revoltat de „puzderia umană, care nu vede aceste adevăruri”, rămânând un material docil în mâinile criminalilor guvernanți, Istrati își iese din fire și strigă că dorește să vină „hotentoții sălbatici și cruzi, care să-i vâre cu bățul prin șezut ceea ce ochii ei orbi nu pot să perceapă”.

Vulgaritatea frazei este salvată de un indiscutabil patos al sincerității. Căci atacul lui Panait Istrati nu folosește maniere de salon, prin care răutatea distilată își varsă veninul în înțepături fine. El spune ce are de spus de-a dreptul, cu o vehemență plebeiană, care înscrie pamfletele sale în linia ilustră a satirei eminesciene, de o gravitate sumbră, unde indignarea, scârba

erup direct (fără perifraze sau voalări), cu violența unei catastrofe naturale, acoperindu-i cu lava răzbunătoare pe toți flecarii, fonfii, gușații, bâlbâiții etc.

Articolele lui Istrati dezvăluie însă și o latură nouă, nemaiîntâlnită în publicistica sa, dar legată de caracterul operei beletristice: plăcerea de a povesti, gustul destăinuirilor și chiar al evocărilor cu caracter memorialistic[9]. De aici, luminișuri scăldate de poezie și reverie în plină dezlănțuire a tunetelor pamfletului.

---

[9] Să notăm aici cîteva impresii pe marginea bucăţilor incluse în ultima secţiune a volumului de faţă, „Autobiografie".

Pompiliu Constantinescu nu şovăia în Mişcarea literară (1—8 aug. 1928) să compare La stăpîn cu Amintiri din copilărie şi să aşeze figura capitanului Mavromati în galeria celebrelor personaje din povestirile sale. Adevărul e că aceste scrieri, de proporţii mai -mici şi cu un material mai restrîns, nu desfăşoară tot evantaiul de culori şi de corespondenţe tainice de care beneficiază literatura propriu-zisă a lui Panait Istrati. Scopul principal pe care-l urmăresc este cel mărturisit: de a fi documente autobiografice. Faptul că povestirile nu rămîn numai la atît, că temperamentul îi joacă şi de astă dată un renghi autorului este uşor de înţeles. De altfel, nici nu avem de-a face cu relatări directe, chiar în clipa consumării întîmplărilor, ci de reconstituirea lor la mari distanţe cînd nu numai că acţionează fireasca lege a decantărilor, ci şi cînd cel care povesteşte, ca scriitor, s-a dedat la efectele magice ale artei literare şi ştie să vadă ceea ce poate atunci nu văzuse. La stăpîn, de pildă, consemnează momente din perioada în care Panaiotache deprinde meseria crîşmăritului la locanda lui Kir Leonida de pe strada Malului, cu o exactitate de detalii utilă oricărui biograf al lui Istrati. Furat însă de condei, autorul uită parcă scopul său primordial, concentrînd tot interesul însemnărilor în jurul „tainei" ce-o ascunde existenţa căpitanului Mavromati (şi pe care o dezvăluie apelînd la formulele clasice ale naratorului popular – un întreg ceremonial : prevestind-o, comunicînd-o vag, ocolind-o, într-o continuă pregătire a momentului capital al „spovedaniei" etc.) în Nemurire ne reţine atenţia nu atît vagabondajul autorului prin Pireu si Atena, cît „taina" unei alte existenţe: cea donquijotească a lui Haralambie, insul obsedat de dorinţa de a lăsa în viaţă, cu orice preţ, o urmă, dar utilizînd mijloacele cele mai inadecvate naturii sale : scheletic, neputincios fiziceşte, ia lecţii de atletism visînd cununa de erou al

jocurilor olimpice. (Dacă ne gîndim bine, dezvăluirile autobiografice din aceste scrieri sînt, în fond destul de sumare, căci se reduc la expunerea unor date mai mult sau mai puţin exterioare. Este aceasta o caracteristică mai generală a operei lui Istrati care, afişînd cu impacienţă subiectivitatea autorului, este în acelaşi timp neaşteptat de obiectivă. Vreau să spun că imaginea cu care rămînem adeseori după lectură nu este propriu-zis cea a autorului-erou, ci a celorlalte personaje, a peisajelor, a locurilor unde s-au petrecut întîmplările. Pentru a se afla exact care au fost angoasele, demonii interiori ai lui Panait Istrati trebuie ca cineva să scotocească arhiva familială, să se adreseze mărturiilor unor cunoscuţi ş.a.m.d., completînd spaţiile albe cu imaginaţia proprie, opera rămînînd la aceste întrebări mută.

Şi un alt exemplu: Musa începe şi sfîrşeşte ca un simplu articol în care autorul încearcă să identifice faptele reale de la care va fi pornit cînd a povestit aventurile lui Dragomir (Chira Chiralina) prin Extremul Orient. Reconstituind însă filonul primar, autobiografic al povestirii, Istrati va schiţa totodată conturul unei alte cărţi pe care o va scrie peste ani : Mediteranée. Lever du soleil.

Bucăţile acestea se prezintă, de fapt, ca un interesant amestec dintre povestire şi realitate care ne aminteşte de literatura neorealismului. (Apropierea a mai fost făcută de R. M., Albérès în Histoire du roman moderne cînd cita La familie Perlmutter – alegerea mi se pare întîmplătoare – printre acel opere care ar reprezenta primul val al neorealismului din jurul anilor 1935 – celălalt moment consacrat fixîndu-se, după cum se ştie, în jurul anilor 1950).

Se poate uşor depista în aceste scrieri caracterul de „mărturie", de „viaţă trăită". Important e că autorul în mod conştient caută să folosească o tehnică literară capabilă să capteze mai direct tensiunea autenticităţii. În La stăpîn, la un moment dat, el face remarca plină de tîlc : „dezgustul de-o literatură ipocrita mă opreşte de-a le reda în dialoguri seci şi cu pretenţie de exactitate. Îi voi transpune aci gîndurile aşa cum îmi revin din bezna unor amintiri doar de inimă păstrate". Drept care, renunţînd la artificii compoziţionale, îl pune direct pe erou să vorbească, preocupat fiind doar să ne convingă de sinceritatea confesiunii. Faptele se vor depăna firesc, cu ocolişuri, întreruperi, precipitări, pline de savoare şi capriciu, comandate de legea spontaneităţii. (Acest procedeu al povestirii în povestire crează impresia de ceva văzut direct, înfăţişat „aşa cum este" aproape cinematografic). Se adaugă şi stilul naratorului nud, lipsit de înflorituri poetice, în consonanţă cu materialul uman cauterizat cu focul damnaţiunii şi al mizeriei sordide. (Tot Pompiliu

În articolul „Perspectivele mele în România” temperamentul său polemic izbucnește în câteva apostrofări sarcastice privind regimul politic în care erau bătuți ziua în amiaza mare „bieții muncitori”, „ca să nu mai vorbesc de atâția alții care s-ar mulțumi poate cu bătaia cotidiană, numai să fie scoși din întunericul beciurilor”. Dar instinctele războinice sunt repede astâmpărate de valul duioșiei ce-l cuprinde la gândul că va reîntâlni locuri pe unde colindase, trăise și visase cu douăzeci de ani în urmă. „Nu mai știu – zice el, cu o veselie care acoperă lacrimile – cum o fi Cișmigiul cel plin de răbdări prăjite și mucuri de țigări, nici grădina Sfântului Gheorghe, pe ale cărei bănci așteptam, pe zile cu soare, ivirea unui stăpân care să aibă nevoie de brațe; nici strada Sfinților, de unde porneam pe zăpadă până la genunchi, ca să duc servitori pe la curți boierești, nici Calea Văcăreștilor, pe unde beam ceai cu oameni care vorbeau mult, din prea multă inimă. Nu mai știu cum sunt astăzi toate aceste

---

Constantinescu observă undeva că, dacă la Creangă copilăria e bonomă şi exuberantă ca natura, dacă la Delavrancea copiii sînt idilici şi convenţionali puţin, iar ai lui Ionel Teodoreanu de o candoare edulcorată, dacă la Arghezi copilăria e văzută interogativă şi miraculoasă în naturismul ei, la Ion Călugăru e mai sumbră, mai chinuită, apropiindu-se de „copilăria vagabondă a lui Panait Istrati". Într-adevăr, în contrast cu opera altor scriitori români evocarea copilăriei îmbracă la Panait Istrati tonuri dure, este o copilărie răzvrătită, care, suferind adînci umiliri, desfide existenţa rutinieră, făurindu-şi paradisuri solitare : ale perpetuei rătăciri). Conţinînd, după cum am arătat, şi pagini de consemnare seacă a unor detalii – în scopuri strict documentare – clocotul lăuntric, pasional al acestor scrieri reuşeşte pînă la urmă să confere un accent cald materialului narativ, să-l „dematerializeze", armonizînd aspectele de satiră socială înverşunată cu cele ale unui comic nostalgic, iar tonurile aspre, crude să fie asimilate şi îmblînzite într-o intensă şi pitorească atmosferă locală (amintesc din La stăpîn reproducerea modului de vorbire şi gesticulaţia „căpitanilor" greci ori din Autobiografie particularismul descrierii, „azilelor de noapte" din Laussane).

locuri pe unde lupul, care e viața, a mâncat deseori oaia, care eram eu acum 20 (douăzeci) de ani.”

Dar chiar în scrisoarea către Nicolae Iorga – să nu uităm invectivele cu care acesta gratificase *Chira Chiralina* – venindu-i în minte o amintire din copilărie, Istrati uită pentru moment că polemizează și, înduioșat, face destăinuiri asupra elementelor autobiografice cuprinse în cărțile sale. În *Cosma* afirmă că a pus ceva din trăsăturile bunicului său, „împușcat de poterași în spate”. Ajuns aici, reproduce vorbele bunicii, respectându-i până și particularitățile fonetice. Prototipul lui Cosma ar fi murit „la spitalu vechiu din Brăila, pă când îi scotea fultuiala din schinare”, când „ostașu să tânguia c-o făcut moarte de om fără vrerea lui ș-o să-i poarte păcatele pă lumea ailaltă”. Și, pe un ton senin, părând pe deplin împăcat cu el însuși și cu cei din jur, exclamă: „Apoi, Dumnezeu să mă ierte!… Mă obligă viața să fac autobiografie înainte de a face operă artistică”.

Dintr-odată, însă, își amintește care era ținta articolului său și devine, din nou, mânios. El persiflează caracterizarea pe care o dăduse Iorga baladei populare *Chira Chiralina* zicând *„Merçi pour la langouste*, stimate compatriot. Dac-ai ști d-ta de ce hoțomani ordinari e vorba acolo, de ce basme cu cocoșul roșu, de ce acțiune prostească și înjositoare, apoi ai vedea că eu am făcut dintr-un chiot simfonie.”

Farmecul acestor articole stă tocmai în spontaneitatea și prospețimea divagațiilor. În cele mai bune pagini – pentru că scrisul lui Panait Istrati cunoaște curbe capricioase – avem de-a face cu un lanț de digresiuni care curg învălmășit, respingând orice procedeu de compoziție, pentru a nu răci cu ceva căldura destăinuirilor directe.

Dar impetuozitatea polemicilor, amenințările furibunde la adresa „oligarhiei”, proclamarea – cum puțini alții făceau – că tot ce nu e artă pusă în slujba maselor e fără valoare, toate acestea nu

trebuie să ne ia ochii într-atât încât să nu observăm că succesul literar nu l-a eliberat pe Panait Istrati de toți demonii interiori, dilemele sale ideologice sau morale se continuă (chiar dacă, uneori, în alți termeni). Astfel el va avea grijă încă din prima scrisoare adresată „cititorilor din România" să se delimiteze strict de foștii săi tovarăși din mișcarea muncitorească: „Prietenilor vechi însă, care au umplut pușcăriile naționale, și cu care am suferit, aș vrea să le spun că niciodată drumul lor n-a fost cu totul al meu, nici predilecțiile lor, cu totul ale mele. Că niciodată n-am să mă împac cu un partid, că nu e în firea mea să mă supun unei hotărâri când această hotărâre nu-mi convine". Și, mai departe, dincolo de răzvrătirea de temperament, argument de principiu: „Aș vrea să le mai spun că, dacă pentru ei lumea e împărțită în săraci și bogați, să mi se îngăduie să cred că pentru mine lumea mai e împărțită și în oameni care se nasc liberi și oameni care se nasc robi. Robul sărac rămâne rob și atunci când se îmbogățește… iar omul liber, rămâne liber și în pușcărie…"

Ultima teză se pare că-i plăcea în chip deosebit, deoarece și în alte articole o va relua și-o va dezbate în diverse moduri. Criteriului social i se substituie criteriul moral. Parafrazând caracterizarea dată de cineva unui filosof francez, putem spune că, pentru Panait Istrati, problemele morale nu sunt și probleme sociale, ci problemele sociale sunt probleme morale.

Panait Istrati se va învârti în jurul acelorași aspecte ale raportului dintre erou și mase, masa rămânând pentru el o continuă enigmă, față de care adoptă atitudinile cele mai contradictorii. Ca un romantic sadea o depreciază, îi aduce acuzația că „nu are darul de a cugeta" adesea atribuindu-i defectele morale ale micii burghezii. Dar ca fost socialist și fost secretar al unui sindicat muncitoresc, nu poate să nu facă apel la o bunăvoință sentimentală sau să nu trăiască momente de intensă emoție, autoflagelându-se, spăsit, atunci când masele

relevă calități morale ascunse. (La 1 ianuarie, 1927, îi scrie lui Romain Rolland, entuziasmat de un miting pe care l-a prezidat: „Cât de brav e poporul acesta. Ce oameni sunt aceștia, care, iubindu-se, uită de sănătatea lor și ies din uzine pentru a veni în grupuri compacte ca să te asculte! Nu, nu se poate face nicio comparație între popor și noi… Noi suntem niște bieți diavoli – ei, niște eroi!”)

Panait Istrati ne apare, așadar, prins în rețeaua acelorași contradicții din perioadele anterioare. Nu, succesul său în literatură nu-i aduce calmul sufletesc, nu-l tămăduiește de vechile sale angoase, ba îl face să contracteze noi dezbinări lăuntrice.

În interviul din *Les Nouvelles Littéraires*, făcând un inventar a ceea ce i-a adus izbânda literară, admite că a fost săltat deasupra mizeriei, dar, în același timp, constată că e bântuit de noi neliniști, astfel încât duce dorul vieții de vagabond, când putea să se bucure în voie și simplu de frumusețea drumurilor prăfuite, a crângurilor luminoase, de aer și soare. Nu e o poză. Adaptându-se unei activități sociale – munca literară – el suferă efectele morale ale excesivei diviziuni a muncii din epoca modernă care-l obligă pe scriitor să fie *numai* scriitor, și nimic altceva.

(În proiectele lui Istrati, am văzut că un punct important îl constituie găsirea unor măsuri pentru degajarea artistului din acest determinism tiranic. Expunerea de motive din scrisoarea către Aida Vrioni privind „cooperația” tinerilor artiști țintea concluzia: „Atunci, muncind, fiecare va face ce va voi. Eu… – pământ, cartofi, găini”.)

Problema îl preocupă. Și în scrisoarea deschisă către Cazaban *(Adevărul literar și artistic*[10]*)* se ridică împotriva transformării vocației artistului într-o meserie obișnuită, Istrati visând un

[10] Adevărul literar şi artistic, 3 august 1924.

asemenea mod de trai: fiecare face ce vrea – el își descoperise o pasiune secretă pentru cultivarea cartofilor – și creează numai când sufletul e „opresat” de ce are de spus, deci sub imperiul unor necesități interioare, și nu exterioare, pentru asigurarea existenței sau în numele unor cerințe ale pieței literare).

1925. Panait Istrati își revede patria după o absență de 10 ani. Autoritățile îl tratează ca pe un comunist primejdios. Un banchet organizat de Societatea Scriitorilor Români este contramandat din acest motiv.

Scriitorul acordă interviuri (între altele în *Facla*, prietenului său N. D. Cocea), arborând o neașteptată pondere și cumințenie. Un singur moment – când Siguranța Generală manifestă o prea mare grijă față de propria-i persoană – izbucnesc instinctele sale polemice, făcându-l să scrie în *Facla* incisivul foileton: „Perspectivele mele în România” (cu subtitlul gros: „Între banchet și ciomăgeală”!).

Istrati nu iese din cadrul unor excursii de tip romantic. Își revede locurile natale. Face escapade prin munții Moldovei, împreună cu M. Sadoveanu și dr. Mironescu etc.

Dar, deși Istrati nu se îndeletnicește decât cu excursii de agrement și se ferește să ia contact cu organizațiile muncitorești în care activase odată, întors la București, Siguranța îl amenință brutal că, dacă se va mai „freca” de „comuniști”, „vor urma neplăcute măsuri pentru libertatea sa”. În Franța se zvonește chiar că ar fi fost arestat. Mai multe ziare, între care și *L'Humanité*, își exprimă îngrijorarea. În articolul său din *Paris-Soir*, Istrati aduce mulțumiri pentru grija care i s-a arătat, explicând că n-a fost arestat, dar supus la numeroase vexațiuni. Restul însemnărilor dovedesc că în timpul escapadelor turistice el n-a avut totuși ochii acoperiți în fața nedreptăților care bântuiau țara.

Viitorul va scoate țipete de furie, denunțându-l ca trădător și calomniator al patriei. *Facla*[11], într-un articol de fond „Așa și e!” va dovedi că, punct cu punct, tot ce afirmase Istrati fusese recunoscut și comentat în chip curent de presa politică din România.

Panait Istrati nu va rămâne dator injuriilor, ci va răspunde cu unul dintre cele mai înflăcărate foiletoane – pamflet din acei ani.

(În fața patriotismului ipocrit al Brătienilor, cuvintele țâșnesc ca bucăți de lavă topită: „Care țară? Ce țară a voastră? Cine-ți dă dreptul, spurcăciune brătienistă, să te confunzi cu țara care geme sub călcâiul nefaștilor tăi patroni?

Confundă-te cu Banca Națională, cu afacerea pașapoartelor și cu specula sângelui românesc. Confundați-vă, ticăloșilor, cu asasinii țărănimii de la 1907, cu schingiuitorii satelor, cu poliția voastră bătăușă și cu hoardele voastre antisemite – dar lăsați-ne nouă pe cei speculați, pe cei prigoniți, pe cei asasinați, pe cei schilodiți… Dați-ne cel puțin dreptul la milă față de cei cari zac pe țimentul pușcăriilor voastre, pe cei cari așteaptă cu anii judecata proceselor, pe cei cari fac cu lunile greva foamei…”

Identificarea scriitorului cu țara care geme sub călcâiul „spurcăciunii brătieniste”, cu masele ucise, schingiuite, maltratate conferă acestor articole un indiscutabil patetism, care ne amintește înflăcărată publicistică a pașoptiștilor.)

1926–1927. Se remarcă un proces de radicalizare a atitudinilor sale politice. Este membru al Comitetului pentru apărarea victimelor terorii albe din Balcani, face parte din „Liga pentru apărarea drepturilor omului”, este vicepreședinte al Asociației pariziene „Amicii U.R.S.S.” etc.

În tot ceea ce scrie acum, regăsește tonul și gesticulația specifice articolelor sale de altădată din *România Muncitoare*.

[11] Facla, 28 noiembrie 1925.

Aceeași intransigență justițiară, aceeași gravitate ascetică, sumbră, de răzbunător biblic (refractară momentelor de duioșie, de „slăbiciune” sentimentală), aceeași dispoziție către frenezie și absolutism. (Protestând împotriva asasinării lui Pavel Tcacenko, Istrati, în culmea exasperării, se adresează francezilor: „Iată mâinile mele: legați-le și împușcați-mă fără judecată, așa cum se întâmplă în fiecare săptămână în patria mea, aliata voastră…”)

1927. Panait Istrati se află la Moscova, invitat la festivitățile organizate în cinstea celei de-a X-a aniversări a Marii Revoluții din Octombrie. Interviurile și articolele pe care le publică în presa sovietică sau în *L'Humanité* abundă în nelimitate gesturi retorice.

După o excursie pe litoralul Mării Negre, se stabilește un timp la Kiev, unde asistă la ecranizarea *Chirei Chiralina* și, împreună cu Nikos Kazantzakis, lucrează la un scenariu de film. (Fragmentele din jurnalul de drum, publicate postum, ni-i înfățișează pe cei doi prieteni experimentând un trai boem, gospodărindu-se singuri, iar seara ascultând, până la ore târzii, isprăvi din timpul războiului civil, povestite de martori oculari.)

1928–1929. Este la Atena, în tovărășia lui Nikos Kazantzakis. Furtuna discuțiilor declanșată de articolele și conferințele sale ajunge până în Parlament. Are loc chiar o remaniere a guvernului (din care nu mai fac parte apărătorii lui Istrati) și scriitorul este expulzat. Mai înainte vorbise în fața deținuților comuniști din închisoarea Singro. O admirabilă profesiune de credință politică prin care se angaja să fie alături de lupta lor până la moarte. (În această perioadă, Istrati are, s-ar spune, gustul declarațiilor solemne, al jurămintelor absolute: „Sunt în rândurile voastre și aici rămân – afirmă el cutremurat. Dacă aș pierde vreodată curajul, cel mai bun serviciu ce mi-ar putea face cineva ar fi să-mi spulbere creierii, împiedicându-mă de a linge unde am scuipat”. Cu câteva luni mai târziu, publica în *L'Humanité* un patetic și surprinzător „Testament” în care dorind să sfârșească odată „cu

o atitudine care oferă îndoială”, se declara: „membru activ al Internaționalei a III-a comunistă, decis a-i consacra restul forțelor mele…”. Istrati cere ca după moarte corpul să-i fie înmormântat în U.R.S.S., iar „în ziua când România va fi în mâinile proletariatului său, eu vreau să mi se transporte oasele la Brăila”.)

Reîntors în U.R.S.S. Peregrinează pe întinse coordonate geografice. Are loc așa-numita „afacere Roussakov”. În monografia mea am încercat să explic respectivul moment în conexiunea factorilor subiectivi și obiectivi.

La editura Rieder apare *Vers l'autre flamme* care provoacă stupoare și o furtună de critici în presa de stânga. O trilogie care, deși poartă semnătura lui Panait Istrati, numai primul volum este scris de el *(Après seize mois dans l'U.R.S.S.)*, celelalte două fiind scrise de Victor Serge (*Les Soviets*, 1929) și, respectiv, de Boris Souvarine (*La Russie nue*).

Vizitând România, este atras de vâlva incidentelor tragice de la Lupeni și publică un șir de foiletoane în *Lupta*, pe nedrept trecute de unele ziare franceze printre dovezile definitive ale „trădării” lui Istrati, ale „cumpărării” lui de către guvernul burghezo-moșieresc. În realitate, scriitorul întocmește în aceste articole unul dintre cele mai violente (și mai frumoase, artistic) rechizitorii la adresa crimelor față de popor, cu ecouri neașteptat de directe ale anchetelor și articolelor de atitudine din eroica sa tinerețe de militant sindical.

1930–1932. Istrati se stabilește definitiv în patrie. („Așa că am regăsit Brăila copilăriei mele. De fapt, m-am regăsit pe mine”. Articolul: „De ce m-am retras la Brăila”, *Ancheta,* decembrie 1930.) Face figura unui ins dezamăgit de toți și de toate, hotărât la o izolare irevocabilă de sihastru, însuflețit doar de imaginile dragi ale existențelor anterioare, feerice de vagabond. Un eseu: „Pour avoir aimé la terre” *(Les Nouvelles Littéraires)*

impresionează prin încercarea de a distila otrava eșecurilor, prin refuzul hotărât dat oricărei tentative de a trăi în prezent, abandonându-se lucid lumii visurilor, viziunilor halucinante, lunatice.

Revine subit în larma jurnalelor și în atenția cercurilor mondene (ambițiile anahoretice n-au ținut mult). Beneficiind de prietenia generoasă a scriitorilor ieșeni, în frunte cu Mihail Sadoveanu, Istrati devine figură principală a unor festivaluri literare (nescutite de incidente zgomotoase datorită fostei sale faime de „bolșevic”).

Deprinde gustul conferințelor: organizează pe tema „Artele și umanitatea de azi” (o confruntare sub semnul romantismului, a artei și civilizației moderne[12]) un turneu la Viena, apoi în

---

[12] Este necesar să schiţăm un tablou al concepţiilor despre artă ale lui Panait Istrati, chiar şi numai pentru faptul că acestea ocupă un loc atât de important în confesiunile şi articolele sale programatice. Fostul activist sindical nu poate pur şi simplu concepe arta în afara funcţiei sacre de a asana conştiinţele, de a purifica moral omenirea. În conferinţa „Artele şi umanitatea de azi” – un fel de sinteză a artelor sale poetice – el va recunoaşte în termeni hotărâţi „N-aş putea explica de ce întotdeauna am conceput frumuseţile ca pe nişte divinităţi menite să facă pe om mai bun, să civilizeze lumea. De asemenea, niciodată n-a sălăşluit în cugetul meu ideea de artă pentru artă sau artă pentru nimic”.

Teoria artei indiferente sub raport conţinutistic, a artei pentru artă îi trezea nu numai antipatia, dar uneori şi o sinceră uimire. Pur şi simplu, Panait Istrati nu putea realiza – fireşte în dreptatea sa el simplifică fenomenul – cum poate un om în toate minţile să-şi piardă vremea scriind nu pentru a spune ceva, ci doar „pentru a scrie frumos”. Într-un articol de descriere generală a peisajului contemporan al artei, el se războieşte cu artiştii care-şi pervertesc talentul în scopuri de căpătuire, „descriind în mod neutru, dar cu un sos excitant, viţiile stăpânitorilor zilei”, ori îi apostrofează, în aceeaşi manieră pamfletară, pe artiştii laşi care „miorlăie, într-un colţ, ca o soacră şi nu ştiu pe ce cale să apuce. Dar despre cultivatorii frumosului în sine, declară dispreţuitor: „De esteţi nu mai vorbesc. Nu mă interesează”. (Într-un articol publicat postum şi

care poartă ca dată anul 1930, Istrati adoptă asupra acestor chestiuni un punct de vedere mult mai larg. El nu neagă legitimitatea preocupărilor strict de atelier, afirmând: „Desigur, sublimul artei există mai presus de orice”, dar formulează imediat, grav, întrebarea: „Totuşi ne putem opri la el? Aceasta se va putea în epoci când va fi împiedicat omul să-şi exploateze semenul şi să-l arunce în ghearele morţii. În acele timpuri, liber oricine să înoate în sublim. Dar astăzi cum să ai cugetul împăcat, cum să te gargariseşti cu arta pură, când, în stradă, sângele închegat e până la genunchi? …”

În continuare, constatând existenţa a două tipuri de artist: „artistul turnului de fildeş” şi „artistul revoluţionar”, Istrati merge până la a admite, neaşteptat de tolerant: „Niciunul nu-i mai mare în dauna celuilalt”. Urmează, fireşte, precizarea restrictivă într-un şir de disocieri adevărate: „Ceea ce îi deosebeşte e sufletul, adică inima lor.

Artistul revoluţionar nu poate înălţa imnuri frumuseţii în mijlocul unei omeniri slute. El este deopotrivă de sensibil faţă de nedreptate sau frumos, cetăţean al lumii, frate al celor asupriţi, şi, în aceeaşi măsură, artist. Artistul revoluționar are, pe deasupra, simţul responsabilităţii, la care-l obligă morala talentului şi a inteligenţei”).

Pentru Panait Istrati artistul înainte de a fi artist trebuie să fie cetăţean al lumii, să-şi subordoneze talentul intereselor Cetăţii. Între artă şi morală (în momentele sale de înflăcărare, de devoţiune ascetică) el preconizează interdeterminări automate. Istrati nu poate să creadă – în numele unei naivităţi care-i face cinste – că adevăratul talent poate odrăsli şi în sufletul unor creatori care nu dovedesc puritate morală, calităţi umane sublime. Cu prilejul expoziţiei unui pictor brăilean, scriitorul înserează aceste aprecieri vehemente: „Căci nu există artă fără morală, nici artist fără caracter, orice s-ar spune de aşa-zisa artă care se poate lipsi de morală şi de pretinşii artişti care se pot lipsi de caracter.

Frumosul în sine e un basm. Niciun fel de frumuseţe nu poate naşte dintr-o simţire fără demnitate, fără curaj, fără scrupul”.

În ardoarea cu care propovăduieşte aceste convingeri ajunge uneori la un determinism mecanicist, confundând criteriile, lansându-se în judecăţi pripite şi chiar violent nedrepte faţă de opera unor redutabili scriitori. (În 1924 îi trimite unui prieten din Brăila o scrisoare în care înştiinţându-l că i-a expediat portretul lui Anatole France, cerut, Istrati adaugă cu suficienţă: „de care eşti amorezat din ignoranţă, căci n-am avut timp să-ţi spun că e cel mai egoist dintre creatorii de frumuseţi reci şi fără inimă”. Argumentul suprem al

Germania la München, Leipzig, Berlin, Hamburg, Colonia și Frankfurt.

Încearcă să reia colaborarea la mari organe de presă din România, cu o orientare general-democratică, *Adevărul* și *Dimineața*, dar fără succes, fiind considerat drept un ins compromis politic datorită paradoxalei fluctuații din convingerile și atitudinile sale. Și sub imperiul izolării politice în

---

verdictului estetic era acesta – redactat într-un limbaj dezinvolt: „A lăsat milioane unei babe şi unui puţoi. Niciun franc altora”.)

Aceasta exaltare a moralei talentului se leagă de viziunea romantică căruia îi rămâne fidel Istrati şi care conferă artistului aureola de mag, de profet, de izbăvitor moral al omenirii. Tipul de artist profesionalizat, impus de epoca modernă, care scrie pentru a-şi asigura existenţa şi nu doar pentru că simte în el „chemarea i se pare o blasfemie. (într-un interviu din România literară, şi aiurea, el cere scandalizat, separarea „scrisului” de „pâine”: „Altfel o să fie – scriitorul, n.n. – mereu suspectat că nu scrie din chemare ci… din meserie”).

Cu puţin înainte de moarte, la capătul unor nesfârşite şi dureroase experienţe, Istrati va atenua puţin înfocatul său absolutism moral care-l determina să acorde artistului atribute sacerdotale şi să-i impună regulile de viaţă ale unui schivnic iluminat: „Recunosc şi eu – va spune el – că misticismul de altădată nu se mai potriveşte vremurilor noastre. Scriitorul e un om ca toţi oamenii, cu drept de a avea vila la şosea şi cu nevastă care să se îmbrace la Paris…”

Dar nu va ceda în problemele de principiu. El pune la modul patetic întrebarea: „Ei bine, de ce nu preferă să obţină aceste bunuri materiale, luând calea luptei făţişe cu tiranii societăţii?” Şi, din nou, această exigenţă morală esenţială: „Dar mai e ceva. Oricât am vrea să coborâm pe artist la nivelul moral al unui simplu politician, el tot trebuie să rămâie omul visurilor de dreptate universală, şi în acest caz nu-i este lui îngăduit să ia calea uşoară a revendicărilor personale. El trebuie, în chip absolut, să lege soarta lui de soarta omenirii…”

A-şi lega soarta de soarta omenirii, iată datoria artistului căruia nestatornicul vagabond, dincolo de toate şovăirile şi contradicţiile sale, îi rămâne fidel în perpetuitate.

care se află, publică în *Curentul* articole confuze care primesc aspre răspunsuri în presa de stânga.

1933. Istrati este internat (în urma unei recidive grave a tuberculozei), la Sanatoriul Filaret. De pe patul de suferință trimite revistei *Les Nouvelles Littéraires* eseul: „Témoignage sur la liberté. L'Homme qui n'adhère à rien”, care provoacă o vie impresie în Franța. (François Mauriac îi va adresa o scrisoare deschisă). Compătimirea față de suferințele (materiale și sufletești) ale autorului *Chirei Chiralina* se propagă și în România. *România literară* îi închină un număr special în care semnează numeroși scriitori, în frunte cu Liviu Rebreanu.

Resuscitarea interesului în jurul persoanei sale dă iarăși aripi setei de acțiune a lui Panait Istrati. (Căci, deși se recomandă pe sine însuși ca „omul care nu aderă la nimic”, scriitorul nu va atinge niciodată sentimentul detașării senine, contemplative, neutrale, fiind prin temperament un ins angajat, un veșnic cavaler în căutare de cruciade.) El se grăbește să răspundă *României literare* prin articolul-manifest: „Ceva mai bun, mai omenesc”. Dincolo de o anumită risipă de cuvinte mari, răsunătoare descoperim această teză care se vrea un nou îndreptar al omenirii: „Când religiile se năruie și când toate doctrinele sociale se dovedesc neputincioase, singur artistul, preot al frumosului etern, mai poate reclama dreptul la direcția morală a umanității”.

Aglomerarea privațiunilor materiale până la forme umilitoare, chinurile unei boli aflată într-un stadiu primejdios, îndepărtarea definitivă a foștilor prieteni, care îi aduc imputări și acuzații în public, toate acestea îi vor da lui Istrati sentimentul că reface chinurile unui Christ întins pe cruce. Acesta este, de fapt, mitul sub care își așază existența în anii din urmă pentru a putea suporta cruntele adversități ale sorții.

(Într-un interviu dat revistei *Rampa* comentează astfel scrisoarea lui François Mauriac, care-i propunea să-l cheme la patul lui pe Christos: „La care am răspuns că e zadarnic să-l mai cheme la mine pe Christos, odată ce duc acum același trai ca el, cu aceleași patimi și chinuri”. În anumite momente nu va pregeta chiar să se considere mai presus decât Isus. În „Pour avoir aimé la terre”, constata că viața sa e „de un martiraj în fața căruia ceea ce a cunoscut Christ nu e decât o pișcătură de țânțar”.)

1934–1935. Revine în țară, după o călătorie prin Franța (scopul călătoriei sale, firește, cel medical: vindecarea gravelor leziuni pulmonare, dar și tentativa de a relua vechile sale legături de prietenie cu scriitorii francezi din punctul în care au fost întrerupte, neînțelegând caracterul ireversibil al realității).

„Rieder” se contopește cu „Presse Universitaire”, anulând ultimele speranțe ale scriitorului de a mai primi vreun ajutor financiar din partea editurii la care contractase deja mari împrumuturi… Survin momente de penibile lipsuri materiale. „Trăiesc aici izolat și neocrotit de nimeni, deși sunt bolnav de trei ani, lipsit de orice venit și amenințat de la un trimestru la altul să nu mai pot plăti chiria casei în care locuiesc”. (Din scrisoarea către Francis Jourdain.) Acceptă, pentru o plată derizorie, în slujba editorului Marton Hertz, să selecteze manuscrise pentru colecția „15 lei”.

Devine colaborator de frunte la *Cruciada Românismului*, eveniment care provoacă în presa străină acuzații furibunde, complet lipsite de o bază reală. (Se afirmă astfel că ar face parte din „Garda de fier”, ba chiar că ar fi unul dintre mentorii fascismului românesc.)

Publicația avea o orientare eclectică, pretinzând a nu adera „nici la dreapta, nici la stânga”. (Revista muncitorească *Șantier* va publica un articol, în care analizând mai multe numere din *Cruciada Românismului* ajungea la această concluzie: *Cruciada*

Românismului este „o cruciadă a tuturor incoherențelor și contradicțiilor, singura revistă din țara românească care nu știe ce vrea sau, dacă o știe, n-o spune totuși pe șleau și, mi se pare, după foarte atente lecturi, că într-adevăr n-o știe”.) Și-apoi, o identificare absolută a acestei publicații cu Panait Istrati este neavenită. Atunci când în *Cruciada Românismului* apare un articol de elogiere a fascismului, Istrati scrie o „Întâmpinare” în care amenință că dacă vor mai apare articole de acest fel colaborarea sa „va înceta în chip automat”. În paginile acestei publicații, scriitorul va adopta și alte atitudini juste, polemizând, bunăoară, cu „dreptiștii” de la *Gândirea* („niște pleșcari care încă n-au făcut nimic pentru neamul românesc”) sau cu legea naționalistă a lui Vaida-Voevod: „numerus clausus” (numită de Istrati: „numerus… politicianus, numerus… demagogus”).

În același timp, firește, nu este acceptabil să se reprezinte în chip idilic finalul ideologic al lui Panait Istrati (cum s-a încercat). În aceste împrejurări de violentă înfruntare între concepțiile politice democratice și cele agresiv reacționare, fasciste, ideile cețoase sau atitudinile greșite ale scriitorului rezultate dintr-o îndârjită atitudine polemică la adresa maselor și a „iluziilor” comunismului capătă proporții și o rezonanță sporită, justificând criticile severe din partea presei muncitorești și democrate.

Sub raport stilistic articolele lui Panait Istrati ne apar contaminate, ca niciodată până acum, de o adevărată alergie a frazelor grandilocvente. El nu se declară satisfăcut de ceva, dacă nu poartă eticheta: „absolut”. Termenii „absolut”, „etern” abundă. (El ar fi „opozantul etern”, „cruciații”, întruchipare a „ideii-cristal” etc.) Un verbiaj exaltat pe care-l mai întâlnisem în faza acelei tinereți aurite de gazetar socialist, dar care pe-atunci avea o acoperire afectivă, exprimând un preaplin sufletesc, în vreme ce acum pare a căuta să ascundă prin zgomotul gesticulației un vid, o nesiguranță sufletească…

La 16 aprilie 1935, Panait Istrati se stinge din viață.

Nietzsche emite undeva ideea că scriitorii întruchipează în operele lor ceea ce le lipsește, nu ceea ce le prisosește: sumbrul și tragicul Eschil dezvăluia în existența lui domestică o vitalitate debordantă, iar optimismul lui Euripide se năștea din spaima unor cumplite tenebre sufletești. Panait Istrati, prin exemplul său, amendează valabilitatea absolută a acestei teorii: opera ritmează la un mod neașteptat (chiar schematic) de direct cu biografia. Cu atât mai elocvent e, firește, cazul publicisticii sale care – s-a văzut – renunțând la orice urmă de travestiu poetic (fatal provocat în contextul evanescent al creației beletristice) deconspiră, cu un realism nud, aproape impudic, „ascunzișurile" biografiei, meandrele gândirii – ca diavolul lui Lesage care smulgea acoperișurile caselor, introducându-ne – prin artificii de miracol – în adevărata și secreta existență a oamenilor.

Abuzul unor descripții factologice și mai ales al unor maniere obositor de didactice a creat o anumită atitudine depreciativă față de investigațiile subterane, față de studiul eforturilor – cu victorii și înfrângeri – care stau la baza creațiilor (de o poezie vaporoasă, ireală). „Nu ne interesează decât detectarea iradiațiilor pure ale talentului," decretează „exegeții talentiști", cum i-a numit foarte plastic cineva. Claustrarea personalităților în perimetrul glacial al unor înălțimi inaccesibile, tăindu-se scările, progresiunea de schele, lanțul de sacrificii prin care un talent ajunge să-și dea măsura supremă a valorii sale a fost întotdeauna și este sursa actelor de idolatrie, de mitizare, tendință atât de păgubitoare pentru spiritul cercetării critice. (Mite Kremnitz se plângea că în cutare sau cutare gest cotidian nu avea revelația genialității lui Eminescu. „Exegeții talentiști" comit aceeași eroare, dar de pe versantul opus: refuzând să coboare mai jos de ceea ce li se pare expresia cristalină a

talentului, a geniului, ignorând destinul complex al creatorului, Golgota terestră pe care o urcă talentul, geniul.)

Panait Istrati își asimilează acest adevăr în articolul introductiv: „Trecut și viitor” când preîntâmpină posibila indignare a „criticii răuvoitoare” pentru faptul că îndrăznește să apară în România „cu un volum de pagini autobiografice în loc de *pagini pur literare*” formulând această declarație de principiu: „Viața unui artist sentimental, pasionat, și care mai ales a trăit așa cum am trăit eu, e adesea tot atât de pasionată ca și opera lui. Uneori chiar o întrece în interes, dacă artistul rămâne sincer și dacă scrie nu ca să satisfacă curiozitatea bolnavă a cititorului sătul și blazat, ci ca să se vadă până unde a fost legat de omeneștile slăbiciuni ale vieții, cât a luptat cu ele, cum a învins sau a fost învins.”

Publicistica întruchipează, am spus, o altă față a lui Panait Istrati, dar care, prin aceasta, ne ajută să dobândim o imagine mai completă și mai adâncă asupra personalității sale. Ne apare un alt Istrati decât povestitorul romantic, asaltat de poezia depărtărilor, veșnic rătăcitor, cu ochii pe cer, un Istrati dârz, răzbunător, din stirpea luptătorilor, amestecat în vălmășagul luptelor politice, arzând la flacăra credințelor, interogațiilor și neîncetatelor speranțe ale secolului său. Un Istrati mult mai uman, mai apropiat de noi toți, învingând, căzând, iar învingând și iar căzând în luptă cu omeneștile slăbiciuni ale vieții. Ni s-ar părea că subliniem adevăruri tautologice dacă ne-am propune să indicăm acele punți subterane pe care cel de al doilea „eu” al lui Istrati le aruncă spre tainele universului său literar. Mai important de reținut este că volumul de față ne furnizează argumente în plus în ceea ce privește elucidarea acelei probleme ce continuă să rămână deschisă: specificitatea românească a scrisului lui Panait Istrati. Căci nu mai avem de-a face, ca în cazul beletristicii, doar cu spiritul și materia subiectelor izvorâte din

matricea vieții naționale, ci chiar cu domeniul expresiei: cea mai mare parte a publicisticii este scrisă direct în românește[13]. Nu încape discuție că articolele sale, fără a beneficia de poezia povestirilor, dar bogate în dezlănțuiri de energii, cu distilări de arome crude ale graiului muntenesc și ale satirei populare, cu atitudini mesianice dublate de un viguros patos plebeian (care ne amintește agitatorul socialist) înscriu o notă aparte în aria publicisticii militante a scriitorilor noștri dintre cele două războaie mondiale.

Căci nu numai prin obârșie, prin sensibilitate, prin raportarea la tradițiile naționale, ci și prin consanguinitate ideologică, prin comuniune de crez, scrisul lui Panait Istrati se îngemănează cu suferințele, luptele și tragediile pământului românesc.

…*„Mă aflu în clipa asta pe cale de a păși pragul unei case sfinte: mă înfățișez cititorilor mei din România"* (același cuvânt introductiv al volumului *Trecut și viitor*), iată o definire lapidară și vibrantă, ca un grav memento, a aspirațiilor și conștiinței sale patriotice.

AL. OPREA

---

[13] Citām (iarăşi) din recenzia lui Pompiliu Constantinescu dedicată volumului *Trecut şi viitor*: «În *La stăpân* şi *Căpitan Mavromati* sunt pagini autobiografice la înălţimea *Amintirilor* lui Creangă; prin ele d. Istrati devine scriitor român, posedând organic limba maternă, în expresivitatea ei neaoşe, pitorească, cu aceeaşi uşurinţă cu care scrie în limba franceză.»

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

În alcătuirea ei, culegerea antologică de față a avut ca model volumul *Trecut și viitor*[14], singurul de acest fel apărut în timpul vieții scriitorului (și destinat în exclusivitate cititorilor români). Nu este vorba, firește, numai de faptul că am reprodus o mare parte din cuprinsul volumului respectiv, ci și de concepția, de structura lui specifică așa cum au fost precizate de Panait Istrati, cu diverse prilejuri. (La 6 iulie 1925, emițând o serie de judecăți asupra orientării morale și politice a epocii, el îi comunica lui Romain Rolland: „Acesta e, într-o anumită măsură, substratul volumului *Trecut și viitor*, o suită de 7–8 nuvele și profesiuni de credință autobiografice”. Cu aproape un an mai înainte, Istrati îl anunța satisfăcut pe mentorul său că realizase, în limba română, un număr de „articole cu caracter semipolitic, semiliterar, ca și două nuvele scrise, toate, în aceste ultime trei luni” și care „ar putea, deja, forma un volum.”)

De aceste intenții intime ale scriitorului (mărturisite aiurea) am ținut seama orânduind materialul culegerii pe următoarele secțiuni: *a)* confesiuni legate de rolul artei și al artistului în societate, *b)* intervenții în problemele sociale și politice ale timpului, *c)* lucrări cu caracter beletristic scrise direct în românește.

Primele două secțiuni și-au mărit aria inițială incluzând articole din faza prescriitoricească, de gazetar în mișcarea socialistă de dinaintea primului război mondial, precum și altele

[14] *Trecut şi viitor*, 1925, Editura „Cugetarea”.

(eseuri, polemici, confesiuni) apărute în diverse publicații după spectaculosul său succes literar în Apus[15].

Unele materiale sunt extrase din presa străină, dar numai în măsura în care se integrează structurii volumului, dacă se adresează epocii de formație spirituală a autorului și realităților românești.

Nedumeriri poate stârni ultima secțiune: bucăți literare într-o culegere de articole. Dar și aici a funcționat un principiu selectiv, n-au fost adăugate decât acele povestiri sau evocări „semiliterare" – de regulă publicate postum sau „pierdute" în coloanele revistelor vremii – care au o valoare mărturisită de document autobiografic.

Căci țelul suprem al lui Panait Istrati – pe care am ținut să-l respectăm – era acela de a se prezenta prin acest volum publicului românesc sub varii aspecte și sub un unghi cât mai complet (țel care, în treacăt fie spus, își păstrează întregul interes și în prezent, când o mare parte a operei sale continuă să nu fie cunoscută, sau nu în cele mai bune condiții – dată fiind editarea defectuoasă din trecut – de marea masă a cititorilor din țara noastră).

Trecând la detaliile pur tehnice, voi menționa că am reprodus textele așa cum au apărut, respectând diversele particularități lexicale și fonetice specifice ariei lingvistice regionale, precum și unor forme de limbă neprecizate total, tranzitorii din limbajul de atunci al publicisticii (bunăoară, variante învechite de asimilare a unor neologisme). Despre o consecvență în folosirea acestor particularități nu se poate vorbi. Uneori, se vor întâlni în cadrul

[15] Să precizez că nu e vorba de o ediţie completă a publicisticii lui Panait Istrati – un asemenea volum aşteaptă să se înfăptuiască în cadrul seriei de Opere, în curs de apariţie la Editura pentru literatură.

aceluiași text variante mai vechi cu altele consacrate de limba literară, alternanțe pe care le-am păstrat întocmai.

Modificările survenite țin de aplicarea actualelor norme ortografice. De asemenea, în câteva cazuri am îndreptat dezacorduri sau erori gramaticale evidente. Completarea unor lacune privind cu precădere desinențele verbale sau substantivale a fost marcată în text printr-o paranteză dreaptă.

În sfârșit, notele – trecute nu la sfârșitul volumului, ci în subsolul paginilor – își propun etalarea unui material documentar mai bogat decât ar fi cerut-o simpla fixare a datei de apariție, transformându-se, când e cazul, în scurte comentarii menite să continue și să întregească discuția începută în prefață.

Aducem pe această cale mulțumiri soției scriitorului, Margareta Istrati care ne-a pus la dispoziție o copie a articolului din *Le Monde*, „Notes et reportages d'un vagabond du monde" (și cu care în general ne-am sfătuit cu privire la alcătuirea sumarului acestui volum), de asemenea lui Alexandru Talex care a tradus sau a revizuit traducerea mai veche a articolelor extrase din presa franceză.

ARTELE ȘI UMANITATEA

TRECUT ȘI VIITOR[16]

Știu că faptul de a apărea, de la început, în România, cu un volum de „pagini autobiografice”, în loc de *pagini pur literare*, va nemulțumi critica răuvoitoare.

Îmi permit să nu țin nicio seamă de această critică, dat fiind că pe omul răuvoitor totul îl nemulțumește, nimic nu-l împacă, afară de lopata de pământ ce i se aruncă pe coșciug.

Viața unui artist sentimental, pasionat, și care mai ales a trăit așa cum am trăit eu, e adesea tot atât de pasionată ca și opera lui. Uneori chiar o întrece în interes, dacă artistul rămâne sincer, și dacă scrie, nu ca să satisfacă curiozitatea bolnavă a cititorului sătul și blazat, ci ca să se vadă până unde a fost legat de omeneștile slăbiciuni ale vieții, cât a luptat cu ele, cum a învins sau a fost învins. Nu oare acestui gen de literatură se datorește faptul că dintre toate operele lui Jean Jacques Rousseau, cea mai populară, cea mai răspândită, cea mai tradusă, sunt *Mărturisirile* sale? Și nu e această carte și aceea din care un om sănătos poate trage cele mai multe învățăminte? Ori, în epoca asta a noastră de universală confuzie a spiritelor, mai mult decât pe vremea lui Rousseau, omenirea are nevoie de învățăminte.

Și eu cred în învățăminte, oricâte exemple din propria-mi viață mi s-ar pune sub ochi, susținându-se că n-am ținut seamă de ele. Ba aș afirma că, chiar dacă uneori le-am călcat în picioare, încă nu e un motiv să descurajăm această deznădăjduită omenire, pretinzând că învățămintele nu servesc la nimic. Numai omul blazat, această caricatură hidoasă a vieții, se întinde cu burta pe pământ când cade în genunchi și geme în loc să se scoale repede. Puțini oameni, luptând cu viața, au căzut în genunchi atât cât am căzut eu. M-a trântit banul, m-a trântit femeia, m-a trântit însăși

---

[16] Articolul dă titlul volumului publicat de Editura Renaşterea în 1925.

sublima prietenie. Acum în urmă, după cum se știe, căzusem așa de rău că eram gata să nu mă mai mișc. Și totuși, m-am sculat și mă mișc mai cu folos ca oricând.

Să nu mă întrebe nimeni ce cred, în intimitatea mea, despre opera Creatorului: cred și eu, ca și procopsitul de blazat, că ar fi fost mult mai bine ca această operă să nu fi existat niciodată, chiar dacă n-ar fi decât din cauză că *început* și *sfârșit* sunt două cuvinte neînțelese în Univers. Dar, din moment ce existăm, să-mi spună filosofii academiilor burgheze ce trebuie să aleg între *ură* și *iubire*, între acestea amândouă și *nimic*.

A *urî*, numai, e o monstruozitate. A *iubi*, numai, e o nătângie. A nu face nici pe una, nici pe cealaltă, e egal cu sinuciderea. Iar a face pe câteșitrei numai pe jumătate, înseamnă să oprești omenirea în mersul ei.

Iată cele patru categorii de existențe cari compun imensa majoritate a omenirii și care se lasă grea pe spatele celei de a cincea categorii: *aceea care creează fără încetare condiții noi de viață.*

Viața este un cuptor care cere să fie alimentat necontenit cu energii noi; totul e modificare, transformare, în bine sau în rău. Cine se oprește în loc, piere; și e mai bine să dai uneori îndărăt decât să nu te miști.

Întreg progresul uman se datorește necontenitei frământări – a unei infime minorități a omenirii. Această minoritate e fecundă atât în *ura* cât și în *iubirea* ei. Restul e puhoiul, care se lasă târât, ori pune bețe în toate; totuși, în sterilitatea sa, el ascunde și înăbușă nenumărate individualități fecunde, creatoare, ori numai cercetătoare și active, ceea ce încă e util progresului. Eu însumi vin din acest puhoi; cine bănuia de existența mea, până în ziua când, o mână care nu dă greș m-a smuls din nisipurile vieții? Cine bănuia de existența lui Gorki, până la strigătul triumfal al lui Korolenko, descoperitorul lui? Și cine știa că lucrătoarea Simona Basarab gândea, crea, de doisprezece ani, până în ziua

când, o inteligență activă, cercetătoare, în loc să-i arunce la coș scrisoarea și poeziile, dă totul la tipar, pune pe public s-o judece și-i împlinește astfel destinul? Cine poate bănui câte energii inovatoare în domeniul larg al vieții, câți creatori de condiții de existență potrivite vremurilor de mâine se zbat în întuneric, luptă cu valurile nisipoase și cad înfrânți pe fiece zi? Și aceștia sunt, doar, făuritorii lumii. Fără ei, omenirea ar fi o cohortă, o cireadă de vite. Ei au săvârșit tot ce vedem.

Pe aceștia, societatea de azi – ca și toate societățile cari au existat până în prezent – îi lasă mereu să piară. Societatea de azi, care condamnă la ocnă pe un criminal, dar organizează criminala măcelărire în masă, tot cu aceeași inconsecvență condamnă pe mama care și-a ucis pruncul din rușine ori din mizerie, dar ea însăși ucide zilnic vieți mult mai prețioase decât aceea a unui făt de-abia venit pe lume, vieți cari nu așteaptă decât prilejul de a se manifesta, pentru a face dovada aptitudinilor cu cari sunt înzestrate.

Această societate, artistul trebuie s-o combată și să conlucreze la dărâmarea ei. Fie-mi îngăduit să mă enumăr și eu printre luptătorii pentru dreptate. Și deschizându-mi inima celor cu inimă, să-i las să vadă ce simt.

*

Mă aflu în clipa asta pe cale de a păși pragul unei case sfinte: mă înfățișez cititorilor mei din România[17].

---

[17] Inutil să mai subliniez că dragostea pentru meleagurile matale reprezintă una din coordonatele luminoase şi constante ale dramaticei şi nestatornicei sale existenţe. Volumul Trecut şi viitor are ca prefaţă o scrisoare trimisă de Panait Istrati din Nisa (15 aprilie, 1925) în care hotărârea de a se traduce singur în româneşte (după scandaloasa traducere a Chirei Chiralina) îi prilejuieşte această fierbinte profesiune de credinţă: „M-am hotărât să mă traduc singur în româneşte fiindcă, mai întâi de toate, eu sunt şi ţin să fiu un

După treizeci de ani de credință neclintită într-o idee, și de dureri îngrămădite, iată-mă gata să-mi spun cuvântul. Viața mi-a îngăduit în sfârșit, să mi-l spun. I-am smuls vieții această îngăduință. I-am smuls-o cu prețul unor jertfe pe care numai eu singur le cunosc.

Dar, mai întâi de toate, cine sunt cititorii mei? Cui mă adresez eu?

Cititorii mei nu sunt, și nici nu vreau să fie, acea categorie de însetați care aleargă după așa-zisa literatură senzațională. Eu nu sunt un negustor de emoții fabricate cu meșteșug între patru pereți și nu scriu cu scopul de a transforma pe lector într-un sclav sentimental al dramelor cu deznodământ, marfă ordinară a unei lumi ordinare, produs otrăvitor de suflete, opium literar, destinat să acapareze mințile și să le întunece și mai mult decât sunt întunecate când vin pe lume.

---

autor român. Ţiu la aceasta, nu din cauză că mi s-a contestat acest drept (el mi s-a contestat de oameni cari n-au nicio cădere!), ci fiindcă simţirea mea, realizată azi în franţuzeşte printr-un extraordinar hazard, izvorăşte din origine românească. Înainte de a fi «prozator francez contemporan», aşa cum se spune pe coperta colecţiei lui Rieder, eu am fost prozator român înnăscut”. Chestiunea este dezbătută cu mult patos: „Las pe oamenii de bună credinţă să judece.

Acestor oameni, singurii cărora mă adresez în tot ce scriu, le voi spune că majoritatea eroilor mei sunt români, ori din România (ceea ce pentru mine e acelaşi lucru), că aceşti eroi au gândit şi au grăit, în sufletul meu, timp de ani îndelungaţi, în româneşte, oricât de universală ar părea simţirea lor redată în artă. Le voi mai spune oamenilor de bine, că dintre toate meleagurile contemplate de lumina ochilor mei, acelea care mi s-au întipărit în suflet pe când mă purta mama de mână, îmi sunt cele mai scumpe, şi că numai un «înstrăinat» ca mine va şti să le ducă dorul şi să le dezmierde amintirea, aşa cum ştiu eu astăzi când trăiesc din amintiri.

„Iată câteva din motivele care, adăugate la cutezanţa mea de-a scrie româneşte, precum şi la numărul cititorilor mei din România, îmi dau dreptul de-a fi scriitor român…”

Eu mă adresez omului pentru care viața e o luptă aprigă din ziua când a ieșit de pe băncile școlii primare, așa cum s-a întâmplat cu mine, omului care se zbate în ghearele acestei vieți și care caută scăpare.

Lupta asta e de două ori aprigă, căci ea e dusă, în același timp, cu legile firii și cu cele create de om.

Împotriva celor dintâi nu putem aproape nimic. Când *moș Anghel* se aprinde de o femeie care trebuia să-l ducă la dezastru, când bunurile agonisite cu trudă i se năruiesc, când copiii pier unul după altul și când alcoolismul și boala îl doboară, el se lasă târât ca de un șuvoi năprasnic. Când cele două *Chire* ale mele, precum și micul Dragomir-Stavru își dau frâu liber patimii de a trăi viața așa cum o simțeau zvâcnind în carnea lor și când această patimă se izbește cumplit în zidul altor patimi și-i duce pe toți la pierzanie, ei se lasă duși, nicio forță nu le-a putut veni în ajutor. Când *Cosma*, frate bun cu cele două *Chire*, nu ascultă decât vocea sângelui său clocotitor, trăiește după legea lui și cade răpus de această lege, el nu e victima nimănui decât a firii.

Până aici, am ținut să pun sub ochii lui Adrian mai mult problemele de nerezolvat ale vieții, decât cele care se pot rezolva. În lucrări lăturalnice ca: *Pescuitorul de bureți, Sotir, Codin* am făcut un pas spre problema socială, sentimentele personajelor se împiedică de organizația economică de azi și ei se răzvrătesc. Se răzvrătesc în felul lor, așa cum vreau eu.

Dar iată că mâine năvălesc *Haiducii*. Simțirilor omenești de totdeauna li se adaugă revolta de totdeauna a luptătorului pentru dreptate. Patimi oarbe și năzuinți conștiente sunt închise în același cuptor și arse până la topire. Aci, nedreptatea veșnică a omului e luată de piept și țintuită în văzul tuturor.

Nu dau problemei nicio soluție spițărească, nu consfințesc nicio metodă în dauna alteia, căci, pentru mine, nedreptatea veșnică a omului nu e o șaradă pe care o rezolvi petrecând, dar

consfințesc în schimb lupta eternă a ființei umane slabe cu semenul său născut lup.

Aci, câmpul de prășit e fără margini, iar leacul bolii, în mâinile noastre, dacă vrem ca aceste mâini să făurească o lume nouă, sau o lume care să tindă măcar spre acea înnoire dorită de toate sufletele însetate de dreptate.

Și acum, iată, îmi scot căciula în fața sutelor de anonimi care mi-au scris și-mi scriu mereu, precum și în fața miilor care mă citesc, care nu mi-au scris și nu-mi vor scrie niciodată.

Mă descopăr în fața mulțimii de jos, în fața acestei Sahare cotropitoare de valori umane, Sahară fecundă, nesecată în energii, ocean social în care am fost pescuit eu însumi și de unde răsar mai toți acei care s-au impus omenirii.

Cu această mulțime vreau să stau de vorbă aci, cu ea, care mi se spovedește zilnic și-mi cere să fiu sincer. Pentru a sta de vorbă cu dânsa, trebuie să mă spovedesc mie însumi.

Dintre sutele de chestiuni, sentimente, idei, care mi-au fost puse sub ochi în aceste trei sferturi de an de când sunt în corespondență cu România anonimă, o singură întrebare, o singură chestiune, pe care mi-a trântit-o în sac un lucrător de la Brăila, îmi stă dinainte cu litere de foc. Pe ea o văd de câte ori pun mână pe condei. Cu ea, în gând, mă culc seara, cu ea mă scol dimineața.

Lucrătorul acesta (care nu-și semnează scrisoarea), după ce mă acoperă cu laude, termină întrebându-mă:

— *…Ei, ia spune, neică Panaite:* CE-AI DE GÂND SĂ FACI ACUMA?

Întrebarea asta mi-am pus-o eu în ceasul când Romain Rolland, judecând după scrisorile pe care le primea el, mi-a scris: *„Nu cunosc un succes mai complet și mai rapid decât al dumitale”*. Întrebarea asta rezumă și chestiunile dezbătute de mai toți aceia

care mi-au scris, fie cam într-o doară, fie din glumă, fie scrâșnind din dinți.

Ce-ai de gând să faci acuma?

Apoi de… „neică”, ce să fac *acuma*, când am reușit să-mi smulg piciorul din lanțul care mă fereca soartei voastre? Vreți să urmez calea a aproape tuturor acelora care se *ridică* de jos pentru a cădea în mocirla celor de sus? Vreți să vă fabric și să vă vând basamac, cocaină, morfină ori tămâie? Să scriu literatură pe placul vreunui bancher puternic al zilei din prostia noastră? Sau să tămâiez pe vreun ministru cu fonduri secrete, pe vreo cucoană cu influență în lumea „mare”? Să aduc apă la moara vreunui partid cu nume falnic, care se bălăcește în zoile combinațiilor politice și vă vinde pielea între două discuții de principii? Ori – lăsând la o parte toate aceste fapte nedemne și trecând de partea voastră – să cânt osanale clasei din care am ieșit? Să spun că *voi* sunteți, *noi* suntem, cei fără vină și fără prihană în marele rău care bântuie omenirea[18]?

---

[18] Un punct important în programul estetic al lui Panait Istrati. Contravin aceste afirmaţii crezului său, mărturisit, în atâtea rânduri, de scriitor angajat? Nu. În prefaţa la Moş Anghel, Istrati va relua problema în termeni şi mai expliciţi: „Nu ştiu dacă în prezent sunt un scriitor al muncitorimii, dar pot să încredinţez lumea muncitoare, oriunde s-ar afla ea grupată politiceşte, că voi fi în curând aşa ceva”. Urmează această precizare: „Prin asta nu trebuie să se înţeleagă că voi fi un trâmbiţaş al virtuţiilor acestei lumi, ci un om care o va arăta aşa cum este şi îşi va spune gândul fără niciun înconjur: astfel înţeleg eu prietenia”.

Pentru Panait Istrati, tocmai scriitorul care-şi asumă responsabilităţi sociale şi morale este chemat să promoveze şi să apere această lege de aur a artei adevărate: rostirea adevărului. Tendinţele idilice – lui, vagabondului de atâtea ori îngenunchiat de mizeria vieţii – din totdeauna i-au repugnat, (într-un articol din România muncitoare – 26 august, 1912. – aşadar, pe când era un simplu gazetar, desfiinţează iritat o piesă a lui I. C. Vissarion, alterată de o viziune sămănătoristă, cu aceste argumente: „Autorul piesei, deşi este ţăran, e departe de a fi autor-ţăran. El nu ne dă nici limba, nici sentimentele, nici

Spuneți-mi, măi Stane, măi Ioane, cu cine să mă leg? Din cine să-mi fac tovarăș, eu, care am cutreierat pământul aproape fără tovarăș?

Tovarăș de viață și de drum, mi-a fost mie, mai întâi, blestemul unei lumi mânată de egoism, acea cumplită lege care-mi arăta la fiece pas pe frate despuindu-și fratele în folosul său. Eu n-am trecut prin viață mirosind un trandafir și cătând galeș la stele. Tovărășia unei mame care venea seara acasă cu mâinile crăpate de ger și de leșie, care punea petic peste petic, care se lipsea de pâinea ei ca să-mi cumpere mie haine și cărți, această primă tovărășie m-a învrăjbit pentru totdeauna cu o lume păgână care a făcut din viața mamelor noastre un iad pământesc.

Tovarășe mi-au fost, apoi, toate acele umbre răzvrătite din născare, pe care destinul mi le-a presărat de-a lungul nesfârșitelor mele drumuri.

Umbre, fantome, eroi nebănuiți de nimeni, ființe venite de pe alte pământuri!… Pe toți și pe toate le-am pierdut, dar toți trăiesc aievea în sufletul meu. Și în clipa când pun mână pe condei și mă aplec peste hârtia albă, eu n-am nevoie să scornesc prăpăstii cu efect melodramatic, nici să speculez nerozia umană, care nu cere decât s-o distrezi: ochii scrutători ai tovarășilor mei de visuri răsar din întunericul trecutului ca licuricii noaptea și ei îmi cer să fiu om înainte de a fi literat. Ei nu s-au amuzat. Viața pentru ei a fost năprasnică.

---

revolta coşbuciană a ţăranilor noştri, ci numai nişte exclamări hamletice, rezultatul unor citiri fugare şi pedantice.”)

Fireşte, potrivit viziunii sale romantice, mesianice asupra artistului, Istrati va interpreta puţin unilateral raportul dintre creator şi societate: societatea nu face altceva decât să primească, iar artistul numai să dea (revelând omenirii marile adevăruri, transformând ca prin miracol condiţia ei existenţială şi morală). O problemă infinit complexă care la acea dată, fie spus, n-o găsim încă clarificată cum trebuie nici la cei mai competenţi oameni de specialitate.

Cum aș putea eu, deci, să scriu pe placul unei lumi care nu caută decât „senzații”?

Văd privirea bună a spălătoresei care mi-a dat viață și pe care răutatea omenească a dus-o la mormânt, luându-i până și mângâierea de a-și săruta odrasla în ceasul morții, odrasla pentru care a spălat murdăria altora timp de patruzeci de ani, cu speranța să mă vadă „om cu căpătâi”.

Văd figura aprinsă de ftizie galopantă a lui *Mihail Kazanski*, eroul prieteniei mele, creier enciclopedic și inimă nobilă, descoperit de mine, la șaptesprezece ani, în plăcintăria lui Kir Nicola din Brăila, unde citea cărți franțuzești pe când păduchii îi umblau agale pe umăr. Nouă ani de prietenie eroică, de sărăcie eroică, de vagabondaj eroic, de lecturi și discuții eroice, pentru ca într-o bună zi să-și dea sufletul în cine știe ce colț al imensei Rusii, neavând încă etatea de treizeci de ani.

Văd apărând din negura unui trecut de vis, făptura înveșmântată de revoltă sinceră a lui *Ștefan Gheorghiu*, altă față aprinsă de ftizie galopantă, dar cât de deosebită de cea dintâi! Unul se poticnește de bolovanul ignoranței omenești, cade, se ridică numai pe jumătate și se retrage în lumea gândirii nepătate și nestăvilite. Celălalt, cu și mai mult avânt, ridică pumnul împotriva zidului prostiei universale, își dă seama de grosimea lui și în loc să dispereze, el aleargă după artileriști, îi cheamă la luptă, nu se îndoiește o clipă de răsunetul glasului său, dar amuțește într-o zi primăvăratică de martie, în sanatoriul de la Filaret, singur în odaia lui, singur, cu credința sa neclintită în viitorul unei lumi făurite de cei care vor trebui să aleagă între luptă și ftizie.

Văd pe zidarul pictor *Samoilă Petrov* luptând voinicește cu truda-i zilnică de muncitor, în vreme ce mintea-i căuta să pătrundă legile culorilor, în vreme ce inima-i se avânta cu generozitate în lumea prieteniei ideale. S-a dus și el. Valurile de

nisip ale Saharei cotropitoare l-au prins în vârtejul lor și l-au înmormântat acolo unde nu s-au gândit niciodată să pună piciorul: sufletul lui, doritor de măreție, a zburat între patru pereți ai unei camere de spital din Odesa.

Mai văd alți eroi aievea răsărind din negura unor vremuri neuitate și întruchipându-se în personaje de roman trăit. Iată pe *Isac Perlmutter* și pe sora sa *Estera*, purtând prin lumea largă crucea crimei de a fi iubit prea mult viața, ca și străbunul lor Isus. Primul – un *moș Anghel* aproape imberb – se rupe ca un vlăstar de butucul secat de sevă și pleacă să-și caute alt pământ, dar niciun pământ nu-i convine, se veștejește de dorul întâielor adieri și moare la Cairo, răpus de amintiri prea vii și de rachiu prea tare. Deși tânăr, el știe că n-a murit bețiv *din vina nimănui*, ci dintr-o mare vină: Isac știe mai mult decât *moș Anghel*. Mai mult decât Isac știe mândra lui soră Estera, care, tronând ca o regină în somptuosu-i *bar* de la Singapore, îngenunche pe umilitori și cade umilită de propriile ei victorii.

Urmează acestora o întreagă *legiune străină* de oameni fără căpătâi și fără nume. Pe unul, îl mai aud și azi cum îmi vorbea pe întuneric în azilul de noapte din Lausanne, de unde, ieșiți a doua zi, n-am mai putut găsi de lucru, fiindcă ștampila milostivului azil aplicată pe hârtiile noastre, ne-a indicat vindictei burgheze ca niște ciumați ai orânduielii moderne. Un altul – pe o noapte ploioasă și neagră ca lumea în care trăim – dă peste mine pe când mă adăposteam printre stâncile unui port mediteranean. Nu puteam să-i disting chipul. Și niciuna nici două, în huietul valurilor care se spărgeau, îmi spune pe nerăsuflate: – „Bine… Tu ești creștin. Eu sunt ovrei. Dar am să te iau judecător. Uite: mi-a murit nevasta și am rămas cu trei copii mici, la Marsilia, unde-mi câștig pâinea. Am făcut cum am putut și am plecat cu ei la Ierusalim să-i depun într-o comunitate anume creată pentru așa ceva. Acolo, în loc să fiu compătimit, sunt luat din scurt: mi

se reproșează că de ce nu port perciuni, că cum am îndrăznit să viu la ei fără perciuni. Auzi domnule! Mie îmi arde casa și femeia, nu știu ce să fac cu copiii, nu mai am niciun rost pe pământ și ei mă întreabă de ce nu port perciuni la… Marsilia!? apoi să-ți spun drept: *nu mai cred în Dumnezeu!*"

Un al treilea…

Dar, de ce să mai întind pomelnicul?

*

Aceste chipuri, și altele la fel, fac parte din viața mea de ieri. Tot ele îmi vor umple și literatura pe care voi scri-o, tot cu ele voi trăi și de azi înainte.

Nu știu dacă scrisul meu va avea darul să facă dintr-un om rău unul bun, nu știu dacă va reuși să schimbe cu o iotă mersul crâncen al vieții nemiloase. Ceea ce știu, e că arta mea nu va fi arta acelora care transformă suferințele omenești în monedă bine cotată la bursa literelor de tarabă.

Orele mele de lucru sunt ore de penitență.

Multe ușurinți, multe abateri îmi îngădui și azi, așa cum mi-am îngăduit ieri, dar să iau în deșert ce mi-a fost sfânt întotdeauna, la asta să nu se aștepte cititorul meu: nu-i voi specula prostia.

Scriitorul de profesie, ca și cititorul de profesie, bălăcesc astăzi amândoi în aceeași mocirlă a artei fără umanitate, chiar atunci când o nuvelă, un roman, o piesă sunt în stare să smulgă lacrimi fierbinți. Când arta va reuși să facă pe oameni mai buni, numai atunci vom avea dreptul să vorbim de artă. Teatrele sunt pline de cucoane care plâng în loji asistând la *Dama cu Camelii*, plâng în toaletele lor scumpe, plâng în diamantele lor, plâng suferințele închipuite ale unei artiste care după căderea cortinei redevine ceea ce este: o adulată pentru orele de digestie a lumii sătule. Dar când aceste cucoane inimoase sfârșesc de plâns în loji, își șterg

lacrimile cu rușine, se urcă în automobile și, în drumul lor spre culcușul voluptos, nu au nicio lacrimă pentru acele *dame fără camelii*, care apar pe la răspântii și trag pe trecător de mânecă pentru o bucată de pâine și un culcuș.

Murillo a pictat pe *micul cerșetor* care se păduche în văzul tuturora, iar Millet, pe țăranii lui deșelați de muncă. Vereșaghin plătește cu viața nobilul gest de a se duce să se convingă cu ochii de grozăviile războiului ruso-japonez, el care a creat, între altele, *Santinela* și *Piramida de căpățâni*. Aceste tablouri, menite să sfâșie inima omului nu sfâșie nimic. Copiii cerșetori umplu drumurile: nimenea nu-i vede, dar toată lumea „cultă” admiră „celebrul tablou al lui Murillo”.

Cu „țăranii lui Millet” se mândrește Luvrul, dar nimeni nu se gândește că fiii și nepoții țăranilor pictați de Millet au rămas și azi tot robi ai pământului, tot deșelați, tot stâlciți de muncă[19]. Și să nu vină niciun boeraș să-mi spună că țăranul francez de azi cumpără *bonuri ale apărării naționale*; eu am trăit prin satele franțuzești și am văzut că toți țăranii trăiesc cu faimoasa lor „supă”, care nu e altceva decât ciorba noastră de fasole, iar pâinea, *făcută o dată pentru o lună*, e mai rea decât mămăliga românului, căci o taie cu toporul timp de 15 zile, când e uscată ca lemnul.

---

[19] Să recunoaştem că şi aici scriitorul rămâne fidel tezei iluministe: „ideile conduc lumea”. După el, arta n-are decât să-şi exercite funcţiile magice pentru ca de îndată să se schimbe faţa păcătoasă a lumii, să triumfe Adevărul, Binele, Frumosul. În fond această naivitate de tip romanesc – care ignoră formele mai complexe de influenţare prin artă a conştiinţei oamenilor – o amendează Pompiliu Constantinescu când recenzând Trecut şi viitor opinează – de pe o poziţie extremistă care subapreciază rolul social al artei: „Dar ceea ce nu înţelege d. Istrati e că arta nu poate fi proletară sau burgheză; ea n-are o finalitate practică, nu poate servi interesele unei clase… arta e un scop, nu un mijloc cum vrea d. Istrati, regretând că ţăranii lui Millet au rămas şi azi tot robi ai pământului, tot deşelaţi, tot stâlciţi de muncă”.

Pentru țăranul acesta, ca pentru întreaga omenire trudită, nu s-a născut încă artistul care să-i fie Mesie, nu s-a născut încă opera de artă care să răstoarne fundamentele unei alcătuiri bazate pe cruzime și care să întroneze dreptatea pe pământ. Și se vor mai scurge poate multe secole, în care timp suferința umană va rămâne tot *numai* un obiect de inspirație pentru artiști, și lumea, cu toată oroarea ce insuflă *piramida* de cranii a lui Vereșaghin, va continua să se măcelărească, după cum continuă să fie egoistă, cu toată generozitatea capodoperelor universale.

Acestei suferinți, însă, a noroadelor, eu, care am pornit de la opincă și am pătimit mai mult decât Christ, îi voi închina toate forțele mele ca să contribui la micșorarea ei, atât cât poate contribui un suflet îngrozit de suferința lumii obidite.

Din eroii mei, eu nu voi face o țintă a literaturii mele, ci numai un mijloc. Un prieten intim mi-a remarcat că aproape toate titlurile bucăților mele, publicate ori nepublicate încă, poartă un nume propriu de om sau de femeie. E adevărat; și nu din întâmplare. Toate aceste figuri, toți acești eroi sunt trimișii mei autorizați să vorbească, cu zeci de mii de glasuri, maselor din care îmi trag obârșia, căci ținta scrisului meu e chemarea acestor mase la luptă.

Iată de ce am spus că eu nu scriu ca să ajut cititorului să adoarmă seara, când intră în pat, ori să ușurez digestia de după-amiază a sătuilor.

Martor și părtaș, din frageda-mi copilărie, al trudei popoarelor, eu port mereu în inimă rana durerilor lor. Eu aud și azi, tânguirile muncitorului de la oraș, ca și pe acelea ale iobagului de la sate, iobag împroprietărit după fiecare război și devenit iarăși iobag după treizeci de ani de pace. Eu scrâșnesc din dinți cu scrâșnetul mult prigonitului popor evreu (…) În țară ori afară din țară, eu am trăit cu acest popor, căruia omenirea îi datorește o parte din progresul ei, eu i-am cunoscut mila și am

avut deseori prilejul să-i apreciez bunătatea. Dacă n-ar exista pentru mine decât singur exemplul bătrânului Herman Binder, crâșmarul de la Alexandria, care se ruina (care s-a și ruinat!) ca să ție grătar românesc cu fleici și cu mititei, cu țuică și cu vin românesc, cu jurnale românești, cu portretele românești ale maiestăților lor, și mai ales crâșmă cu povești gălățene și cu amintiri care aduceau lacrimi în ochii atât ai povestitorului „jidan”, cât și în ai ascultătorului român neaoș, dacă n-ar exista în mintea mea decât bunul, inimosul, umanul Herman Binder, ca singurul evreu persecutat, bătut, ruinat de huliganismul național român, și încă mi-aș lega soarta mea personală de soarta poporului evreu, încă aș face din lupta lui pentru dreptate, lupta mea personală, lupta tuturor persecutaților de pe pământ.

Dar eu nu dau întâietate suferinței unui neam, în dauna altuia. N-am nicio preferință în materie de durere. Când văd că un om cade în stradă, eu nu-i întreb cărui Dumnezeu se închină, ci îi săr în ajutor. Și fiindcă am trăit în douăsprezece țări de pe pământul acesta blestemat, fiindcă am ascultat pe oameni tânguindu-se cu același fel de lacrimi în ochi, eu voi adresa cuvântul meu de luptă și emoția artistică tuturor neamurilor care gem sub jugul apăsării internaționale, mulțimilor anonime care ascund în sânul lor dureri știute doar de ele și eroi nebănuiți de nimeni.

Iată ce am să scriu. Iată pentru cine scriu.

Martie 1925

ÎNTRE ARTĂ ȘI DEZROBIRE
(Pictorului Alexandru Vodă-Ploiești[20])

Dragă prietene,

Îmi aduci vestea că luna asta vei expune, la București, ceva din lucrările tale.

Sunt mâhnit că nu pot lua o parte activă la bucuria ta, așa cum speram împreună, nevoit fiind să întârziez venirea mea în țară[21], din cauza muncii, care devine din zi în zi mai istovitoare.

---

[20] Scrisoare publicată în *Facla* (4 iunie 1925) şi inclusă (acelaşi an) în volumul *Trecut şi viitor*.

[21] Istrati va sosi în ţară peste câteva luni. La Ploieşti, va lua parte la un banchet care-i are printre amfitrioni, pe pictorul Vodă. Scriitorul ar fi dat asigurări că doreşte să se reîntoarcă aici peste câteva zile pentru a strânge date legate de biografia lui Ştefan Gheorghiu căruia intenţiona să-i dedice o carte.

Un proiect real. În Omul liber, cu un an înainte – nr. 15–16, 1924 – Istrati compune un cald portret al prietenului său, cu ocazia împlinirii a 10 ani de la moarte. (Sunt elogiate sufletele pasionate care „formează tezaurele vieţii. Ele sunt ritmurile eterne în care se recunosc şi trăiesc generaţiile următoare"). Toţi cei care l-au cunoscut pe Ştefan Gheorghiu sunt rugaţi să-i comunice scrisori sau alte documente ce le deţin.

Acest proiect nu va ajunge să fie înfăptuit, datorită neprevăzutelor întorsături ale biografiei sale. (În Casa Thüringer vom întâlni, ca apariţie episodică, un dulgher din Ploieşti, Gheorghiu, care abia îşi deghizează identitatea reală, dar acest personaj nu este nici pe măsura proiectelor literare mărturisite altă dată, nici a locului pe care l-a ocupat remarcabilul militant socialist în anii tinereţii romantice a scriitorului).

Cuvintele de melancolică evocare din scrisoarea adresată lui Alexandru Vodă-Ploieşti ascund multe şi de neuitat amintiri, chiar dacă ar fi să notăm doar marea grevă a hamalilor brăileni din 1910 pe care împreună au condus-o.

Puternica înrâurire pe care o are Ştefan Gheorghiu asupra lui Panait Istrati nu se limitează însă numai la domeniul activităţii politice ci cuprinde şi pe cel al publicisticii. Reportajele-anchetă, analizate în prefaţă, au ca model articolele revoluţionarului ploieştean (cuceritoare prin patosul lor plebeian, prin scânteietorul lor comic de factură populară). Este ceea ce Istrati mărturiseşte,

Îți urez însă, din toată inima, deplină izbândă; iar în caz de nemulțumire sufletească, îți amintesc că artistul-proletar trebuie să se înarmeze cu convingerea că nimic nu se poate aștepta de la o lume care se împarte în învinși și învingători.

Tu ești, ca și mine, un fiu al plebei. Încă de pe vremea când, în odaia ta devenită han al „nespălaților”, mâncam brânză cu pâine și beam ceai în tovărășia bunului Ștefan Gheorghiu[22], te cunosc fire de boem și viteaz la îndurare.

Ai visat și ai creat, așa cum am făcut și eu întotdeauna, fără speranță de răsplată, ci numai din pornire neînfrântă. Ei bine: *să nu te crezi astăzi un înfrânt, iar pe mine un triumfător.*

Niciun artist-proletar – oricât ar fi el de răsplătit de o societate nedreaptă – nu va fi *triumfător*, atâta timp cât succesele sale vor fi *rezultatul unei întâmplări*, așa cum e cazul meu, așa cum sunt alte câteva cazuri.

Nu datorită unei *întâmplări*, societatea umană trebuie să recunoască meritele unui om – artist ori simplu muncitor – și să

---

bunăoară, în articolul „Pe urmele Capitalului”, unde afirmă, cu umilinţă, că dacă ancheta lui e sumară, speră că Ştefan Gheorghiu – care l-a convins ce exploatare crâncenă domneşte în locurile neştiute de nimeni – să aibă răgazul şi s-o completeze. (Acelaşi articol din Omul liber relatează cum s-au dus, ei doi, în Egipt, căutând o climă mai caldă – Ştefan Gheorghiu fiind grav bolnav de ftizie. N-au putut ajunge la Cairo şi s-au oprit la Alexandria, din lipsă de mijloace. Trăiesc zile de cruntă mizerie, numai cu ceea ce câştigă, întâmplător, ca zugrav, Istrati.)

Tribuna transporturilor – nr. 2–6, 19 martie 1915 – închină un număr memoriei lui Ştefan Gheorghiu, la un an de la moarte. Istrati este, fireşte, prezent cu un articol în care descrie farmecul pe care-l degaja personalitatea prietenului său: era „un om al tribunei şi al grupărilor populare. În faţa mulţimii, el scânteia de spirit şi în mijlocul grupurilor de discuţii sociale verva lui anecdotică făcea farmecul ascultătorilor”…

[22] Vedeți nota de subsol cu de mai sus.

le răsplătească. Această nenorocită stare de lucruri, luptătorii pentru dreptate trebuie s-o facă să înceteze, iar când ea vine să favorizeze pe vreunul dintre noi, să ne ferim de a o considera ca un triumf.

Noi avem datoria sentimentală – care trebuie să devie istorică în luptele proletariatului – de a respinge orice reparație individuală a universalei nedreptăți și de a ne considera toți învinși, atâta timp cât frați de-ai noștri gem în lanțuri, pier în întuneric ori sunt nevoiți să se prostitueze.

Caro m'ë'l sonno et piu l'esser di sasso,
Mentre che'l danno et la vergogna dura.
Non veder, non sentir m'è grand Ventura;
Pero non mi destar, deh! parla basso.

*

Acestea sunt versurile uriașului între uriași: ale lui Michelangelo.

Un contemporan al său, poetul Giovanni Strozzi – privind cele patru statui alegorice: *Ziua, Noaptea, Aurora și Crepusculul,* cari înconjurau soclul mausoleului Medicișilor – scrise următoarele, admirând *Noaptea*:

„*Noaptea,* pe care o vezi dormind așa de grațios, a fost sculptată de un înger în stânca asta; și din moment ce doarme, trăiește. Dacă nu crezi, deșteapt-o și îți va vorbi”.

Michelangelo îi răspunse cu versurile de mai sus:

„Scump mi-e somnul. Îmi e și mai scump să fiu de piatră, astăzi, când domnesc crima și rușinea. Nimic să nu văd, nimic să nu aud, mi-e marea fericire: iată de ce (te-aș ruga) să nu mă deștepți, ah, vorbește încet!”

Uriașul cerea să fie lăsat să doarmă într-o vreme în care domnea crima și rușinea. Nu voia nimic să vadă; nu voia nimic să audă.

Michelangelo, deși glorios, deși cu lada plină de aur lângă el, era un sclav al puternicilor din timpul său, care îi cereau să-i imortalizeze. Și el, în loc să le sculpteze chipurile lor, își sculpta propria-i durere, pesimismul său activ.

De atunci au trecut patru sute de ani. Și dacă nu mai avem duci și papi care să ne tiranizeze, avem în schimb domnia acelorași crime și rușini, domnie mult mai sângeroasă și mai nerușinată decât aceea de pe vremea nobililor *Renașterii* italiene.

Care trebuie să fie datoria noastră, a acelora care au simțire și darul de a se exprima, față de niște tirani care vor să cumpere cu banii lor toate conștiințele sau să înăbușe pe cele ce nu se pot cumpăra, pentru ca astfel să-și continue domnia de sânge și de rușine?

Fără să aspirăm la formidabila putere creatoare a lui Michelangelo, noi trebuie să fim mai tari ca el în lupta noastră cu asupritorii.

Neegalatul artist florentin a gemut de la un capăt la celalt al lungii sale vieți, a gemut sculptând munți, ridicând catedrale, pictându-și credința și descriindu-și supliciul în versuri nemuritoare; le-a făcut pe toate căzând în genunchi, lăsându-se robit de tiranii vremii lui. Romain Rolland ni-l prezintă ca pe un învins al vieții și ne cere să fraternizăm cu durerea universală:

„În această epocă de lași, care tremură în fața durerii și revendică cu zgomot dreptul lor la fericire, care nu e, cele mai adesea, decât dreptul la nenorocirea altora, să îndrăznim a privi durerea în față și a o venera![23]*”*

---

[23] *Vie de Michel Ange*, de Romain Rolland.

Iată adevărul: *dreptul de a fi fericit cu prețul nenorocirii altora!* Dreptul de a triumfa, călcând peste durerile semenilor tăi.

Putem noi revendica asemenea fericire?

Fericirea de a învinge *singur*. Fericirea de a reuși *singur*. Fericirea de a te bucura *singur*.

Dar nu trebuie nici să ne lăsăm striviți de durere, așa cum simte marele liberator:

„Slăvită fie bucuria, și slăvită durerea! Una și cealaltă sunt surori, și amândouă sfinte. Ele făuresc lumea și umplu sufletele mari. Ele sunt tăria, ele sunt viața, ele sunt Dumnezeu. Cine nu le iubește pe amândouă, nu iubește nici pe una nici pe cealaltă. Și cine le-a gustat, cunoaște prețul vieții și pacea de a o părăsi[24]*".*

Pacea de a o părăsi…

Să ne prosternăm în fața oricărei păci și mai ales în fața aceleia de a părăsi viața după ce ai gustat din bucuriile și din durerile ei. Am simțit și eu odată pacea asta.

Pe atunci însă eram un învins al propriilor mele neliniști, mai mult decât un învins al oamenilor. Astăzi nu mai sunt; m-am liberat; am fost liberat… dar eu *singur!*

Ce ne facem cu aceia care așteaptă și ei ceasul liberării, care se îndoiesc și speră?

Pentru aceștia, noi, care n-am gustat poate toată bucuria și tot amarul existenței, avem datoria să nu închidem ochii nici asupra morții și nici asupra vieții. Noi trebuie să vorbim *tare*, nu *încet*, să vedem toate ororile și să ascultăm toate suspinele.

De mii de ani se glorifică numai cei victorioși. Ajunge!

---

[24] Prefața la opera sus citată.

Să răsturnăm cumpăna milenară a prejudecății și a egoismului și să ne declarăm solidari cu învinșii. Să fim toți învinși până n-o mai exista cuvântul *învingere* și nici *învingători*.

Artistul, mai ales, trebuie să se afle în fruntea învinșilor și să facă din arta sa o armă, din succesul său o înfrângere și din bucuria sa o suferință.

Nu există artă mai mare, decât aceea care luptă să întroneze dreptatea pe pământ, să facă pe oameni mai buni, să șteargă lacrimile celor care plâng, să dea pâine celor flămânzi și adăpost celor care dorm pe-afară. Restul, tot restul: prejudecată și egoism! Trecut clădit pe cruzime, visuri sterpe, artă barbară.

— Statui-„biftecuri”, a exclamat într-o zi, la Paris, sculptorul Brâncuși.

Artă-„biftecuri”, fără suflet și fără idei, parazitism sentimental.

Iată de ce, noi, artiștii-plebeieni, nu trebuie să călcăm pe urmele bătătorite de o societate care apune; nu trebuie să avem nici bucuriile, nici năzuințele ei.

Și iată de ce voi striga, tuturor acelora care mă cred fericit:

— *Sunt un învins și voi rămâne până nu vor mai exista învinși!*

Masevaux-Alsace mai, 1925

CREZUL MEU[25]

Doresc să spun direct, cititorilor de la noi, câte ceva din cele ce-mi stau pe inimă. Căci, din articolele tăiate de prin ziarele ce mi se trimit, am văzut că în curând o confuzie se va produce.

Nu vreau să spun că-mi arde tare de-a fi profet în țara mea, nici că țiu mult de-a rămâne bun prieten cu toată lumea sau de a deveni. Din contră, sunt mulțumit că voi avea și neprieteni, ca să nu zic dușmani. Eu n-am umblat la școala complezenței sociale care-și face reputația distribuind surâsuri ieftine, care trăiește din cumpăneala cuvântului și moare din lipsă de oxigen. Ba chiar îmi place răfuiala, am destul venin ca să mânuiesc ironia și multă umanitate ca s-o încasez.

Dar mult mai dragă mi-e bunătatea înțeleaptă!

Să ne risipim aceste sărmane două zile ce le avem de trăit, scuipând pe oameni, să uiți că un soare arde pe cer, că râuri curg pe pământ, că atâta desfătare cuprinde o pădure răcoroasă ori un câmp plin de flori; să uiți – ceea ce nu uită niciun vierme – că avem tot ce ne trebuie ca să sorbim viața, atâta timp cât ochii ne sunt deschiși; și să ne trecem vremea dând palme orișicui, când e mult mai sănătos să te dovedești prieten chiar și aceluia care caută în tine un dușman – nu e asta un adevărat blestem al lumii?

Dacă ar fi să măsor pe om cu măsura aceasta, apoi să se știe că din parte-mi, atât de mare îmi fu porția amărăciunilor vieții, încât aș avea dreptul să tai capul la o mie de oameni, partea mea de cruzime sfântă. Eu, însă, după ce am secat fântâna durerilor,

---

[25] Articol apărut sub titlul „Scrisoare către cititorii din România” în *Adevărul literar şi artistic* (iulie, 1924).

(toate durerile și toate bucuriile îmi sunt cunoscute, afară de acelea de a dărui viață unui copil ba chiar și pe acelea le cunosc de când scriu!) eu am descoperit în fundul acestei fântâni un nou strat de bunătate, și ce bunătate! Un om la o sută de mii poate că o cunoaște.

Și acum iată că două sulițe noi-noușoare se îndreaptă spre biata mea coșniță trupească: prieteni vechi îmi impută că scrisul meu nu e pe placul lor. Aceasta din față. Din dos, neamici noi vor să-mi ia dreptul de-a fi îngropat lângă mama. Cei dintâi, strașnici în a dușmăni, pretind că-mi voi uita origina modestă; cei din urmă, că *Chira* nu e românească. Cu aceștia mă voi învoi repede spunându-le că puțin îmi pasă de ce e românesc și de ce e țigănesc. Mă interesează, nu ceea ce poartă un drapel, ci numai ce e umanitar[26], căci mama mea, mai româncă decât mulți pretinși români, a uitat să-mi vorbească cu mărinimie de țara în care gardiștii voiau s-o aresteze seara, ca fiind beată, când ea mătăhăia de trudă cum numai poporul cunoaște, dar n-a uitat niciodată să-mi spuie că omului îi face cinste să fie bun și drept.

Prietenilor vechi, însă, care au umplut pușcăriile naționale și cu care am suferit, aș vrea să le spun că niciodată drumul lor n-a fost cu totul al meu, nici predilecțiile lor, cu totul ale mele. Că niciodată n-am putut să mă împac cu un partid; că nu e în firea mea să mă supun unei hotărâri când această hotărâre nu-mi convine; și că, dacă aș avea în mâini puterea lumii, n-aș ști ce să fac cu ea, convins fiind că omului poți să-i iei, dar nu să-i dai cu sila. Nici chiar libertatea nu poți să i-o dai cu sila. Aș vrea să le mai spun că dacă pentru ei lumea e împărțită numai în săraci și

---

[26] Repetând lozinci iluministe („omul cetăţean al universului”), lozinci cu care, am văzut, se confundă adesea socialismul său, Istrati nu-şi reprezintă totdeauna exact raportul dintre particular şi general, dintre naţional şi umanitar. De aici, anumite afirmaţii pripite, de altfel precizate până la urmă sau corectate de fondul propriu-zis al articolelor.

bogați, să mi se îngăduiască să cred că pentru mine lumea mai e împărțită și în oameni ce se nasc liberi, și oameni ce se nasc robi. Robul sărac rămâne rob și atunci când se îmbogățește, căci eu nu reduc crâncenă problemă a vieții la o farfurie de fasole; iar omul liber, rămâne liber și în pușcărie. Că nu acolo e locul lui, o știu și eu, dar mai știu că multe Bastilii vor trebui să fie luate cu asalt, înainte de-a nu se mai zidi Bastilii. Totuși – fără să-mi fac iluzii, și, dacă n-ar fi decât să smulg cărămida care m-a separat un ceas de soarele vieții, eu sunt gata să mă amestec în toate hoardele care vor să dărâme Jilavele internaționale, să dărâme mereu și mereu, dar cu o condiție: să nu mi se ceară apoi să viu și eu cu noi cărămizi ca să zidim noi Jilave.

Iată crezul meu.

Dar tot crezându-mi crezul, eu îmi trăiesc viața, și viața mea nu intră într-o teacă de cuțit. Liber e fiecine să se zbată lepădându-se de credințe cum se leapădă de cămașă. Deasupra credințelor uscate și șovăielnice, însă, eu pun iubirea caldă ce vine de la inimă. *Sunt gata să iubesc orice om liber!* Așa am fost totdeauna. Așa rămân. Nimeni și nimic nu-mi va putea schimba o iotă din ce m-a învățat viața și din ce îmi simte inima. N-am nevoie de dădacă.

Pe petecul de pământ ce se cheamă România – și care și-a dublat suprafața și numărul pușcăriilor – eu am rădăcini adânci. O fi frumos să scrii în franțuzește fără să fi deschis o gramatică; o fi frumos să ai cu tine toată presa pariziană, de la necăjita *L'Humanité* a lui Jaurès până la gravul *Figaro* și regalista *Action Française*, aceasta din urmă mai elogioasă decât oricare; dar mult mai frumos e să rămâi ceea ce te-ai născut, când te-ai născut iubind – și eu îmi aduc aminte mereu că la șapte ani pășteam caii la câmp, în preajma Baldovineștilor, ascultând poveștile

unchiului Anghel și tânguirile mamei care îmi spunea pe românește că o dor brațele „de-atâta spălat străin”.

Un om de frunte francez îmi spunea zilele trecute:

— Dacă ai vrea să te naturalizezi francez, ai obține premiul Goncourt.

— Și pe urmă?…

— He! Asta înseamnă cinci mii de franci peșin și o sută de mii de *Chira* vândute!

— Și pe urmă?…

Acest al doilea „și pe urmă” a scandalizat pe un om de bun simț și l-a făcut să se îndoiască cum că eu aș fi cu adevărat autorul *Chirei*.

He, he, Costică! „Are Chira socoteală” se zice la Brăila. *Quanto sangue costa…* Cine va ști cât sânge a costat, exclamă Michel Angelo. Și eu tot mai sper să-mi cultiv cartofii și să-mi cresc găinile, acolo unde a murit o mamă bună acum cinci ani, privind, înainte de a-și da sufletul, spre ușa pe unde trebuia să-i apară feciorul. Și ea și-a dat sufletul fără să mă aibă la căpătâi… Și eu am citit într-o seară, la Geneva, în această Elveție de unde dușmănia omenească nu mai mă lăsa să ies să alerg la mama, – am citit pe o cartă poștală, tocmai la sfârșit:… „aci noi suntem cu toții bine, *numai ca biata ta maică a murit în săptămâna mare*”…

„Numai”!… Ah, multe rele am uitat în viața mea, dar pe acest „numai” nu pot să-l uit. Și mă înfioară grozav când mă gândesc câți „numai” ca al meu trebuie să aibă omenirea pe suflet.

Pentru toți acești „numai”, eu îmi voi păstra pașaportul românesc. Și, lasă!… Va veni ea vremea răfuielii cu frumoasa mea țară românească; eu știu să aștept[27].

---

[27] Întregul articol este scris sub impresia comentariilor apărute în presa română pe marginea Chirei Chiralina. Iată schițat un tablou al lor. N-au lipsit, fireşte, strigătele de entuziasm, aprecierile înflăcărate. Adevărul literar îi

Și așteptând, eu întind o mână de bun amic tuturor acelora cari m-au cunoscut, ca și acelora care vor să mă cunoască. Lumea

---

închină pagini întregi (la 8 iunie, 1924, o recenzie la Chira Chiralina relevă geniul autorului). Viaţa Românească se grăbeşte să insereze o miscellanee care reţine din povestirea respectivă „acea simpatie pentru dezmoşteniţii soartei, ca şi pentru viţiile oamenilor, care sunt mai puţin ale lor, ca ale societăţii". După un şir de disocieri în raport cu literatura lui Gorki se conchide: „Nu e mai puţin adevărat că compatriotul nostru P. Istrati e un mare talent. Şi lumea sa, cu tot exotismul, e lumea noastră românească". (Tot Viaţa Românească, către sfârşitul anului va publica două articole adânc comprehensive despre Chira Chiralina aparţinând lui Tudor Vianu şi G. Ibrăileanu).

Nu lipsesc însă refuzurile, mergându-se până la etichetări infamante. Nicolae Iorga în Ramuri consideră Chira Chiralina drept „Memoriile unui om care câtuşi de puţin nu are respectul fiinţei omeneşti". Ovid Densusianu în Viaţa nouă era la fel de drastic: „te întrebi cum de au putut primi - paginile povestirii (n. n.) cerneala tiparului". Este respinsă orice posibilitate de aderenţă a povestirii la realităţile româneşti : „Ce ni se aduce – cu o bine organizată reclamă – ca îndemn de lectură se reduce la împiestriţări de orientalism cu prelungiri pînă la noi şi ar greşi cetitorii străini dacă, numai după cîteva cuvinte româneşti presărate în textul francez, sau pentru că se vorbeşte de Brăila, Giurgiu etc. şi-ar închipui că d.Istrati redă ceva tipic. S-ar fi cuvenit ca singur autorul să lase să se înţeleagă că bestialităţile şi smintelile orientale, cum îi place să le descrie, nu sînt în firea celor de la noi".

Avalanşa de critici şi acuzaţii va cunoaşte forme cu atît mai violente cu cît la considerentele de ordin estetic – contrarierea orientării de cenaclu sau de curent literar – se adăugau şi altele de ordin politic, presa oficială văzînd în Istrati o creaţie a „democraţiei internaţionale". Viitorul – oficiosul partidului liberal – în faţa primelor ştiri din presa franceză a emis chiar presupunerea că acest autor nici nu există, fiind o născocire, un bluf al ziariştilor democraţi. Şi cînd totuşi n-au mai putut fiinţa dubii asupra persoanei reale a scriitorului, atunci tot Viitorul publică un articol în care ia în derîdere cazul acestui „Gorki căruia i se zice Istrati". Talentul îi este pus pe acelaşi plan cu cel al lui N. Batzaria de la Dimineaţa copiilor. Faima i s-ar datora exclusiv senzaţionalului biografiei. Autorul articolului încheia, răutăcios, că pentru a se îmbulzi la tine editorii „nu e nevoie să fii om de cultură, lăudat de critici", ci numai să cutreieri lumea, îndeplinind profesii ca hamal în port, să încerci a te sinucide şi să cerşeşti ocrotirea unei persoane ilustre etc.

întreagă e demnă de iubit, dar tot mai cu drag mă plec spre cutare față de prieten care mă citește plângând, la Brăila. El plânge, nu fiindcă am ajuns mare ciorbagiu, ci pentru că, în loc să reapar în noroiul vieții cu ochi de nebun și cu un mare cuțit în mână, eu viu tot cu zâmbet pe buze, tot cu inimă iubitoare, și mereu gata să mai cânt, de pildă:

„Când eram crai în Beoția…”

Mai vin cu o floare în mână. Se poate ca floarea asta să miroasă rău. Da, dar e a mea. Și pe cine am rugat eu s-o miroasă?

Arta e o minunată minciună. Niciun ziar, nicio revistă nu vor putea spune că m-au văzut urcându-le scările cu un manuscris, cerșind inserarea. Dar mulți m-au văzut căutând prietenia.

Mulți artiști sunt în stare să facă artă, puțini știu să fie prieteni. Și eu voi crede mereu că prietenul e cel mai mare artist al inimii omenești prietenoase. Eu nu întreb care artist a reușit. Uneori, cel din umbră, mi-e mai simpatic decât cel trâmbițat. Dar voi întreba fără încetare:

— „Care e artistul care știe să iubească un om, tot cultivându-și cartofii”?

Căci e o rușine de-a te numi artist, când nu știi să iubești un om și să-i oferi un cartof fiert.

Până unde arta are dreptul de-a ridica nasul, o știu toți artiștii. Unde trebuie să începem a ne îndoi de umanitatea artei, o știu mai puțini.

Dar câți știu că arta e o simțire sfântă care nu se vinde la mezat? Cu acești artiști prieteni și cu toți prietenii artei, eu năzuiesc să mă adun într-o zi; să ne plecăm împreună spre pământul dătător de viață și cu toții să cântăm slavă aceluia care a creat simțirea dar nu ne-a spus s-o vindem pe gologani.

Paris, 24 iunie 1924

MUNUNC „FACLA” CU PUINE![28]

O scrisoare a lui Panait Istrati

Dl. N.D. Cocea, directorul nostru, a primit de la Panait Istrati următoarea scrisoare:

Dragă Cocea,

Îți mărturisesc că, cu prilejul confiscării ziarului tău *Chemarea*, n-am împărtășit indignarea amicilor mei de pe-aci. Citeam dările de seamă, te vedeam vesel ca la nuntă și poznaș în tot ce declarai autorităților.

Știam și eu, ca și tine, că nu putea fi vorba decât de un… *malencontreux malentendu*: chestie de formă, de prezentare.

Pasămite! Era, oare, cu putință ca guvernul liberal – atât de generos fecundat în aripa sa stânga de către ogarii democrației noastre istorice – să se împotrivească la o manifestare atât de constituțională ca aceea a apariției unui ziar?! Căci, să ne-nțelegem, ceea ce voi numiți acolo: „prigoană”, „asasinat”, „escrocherii”, „teroare”, nu sunt altceva decât simptomele generoasei fecundații. În toate țările pe unde acest raport fiziologic a avut loc, juisanța a fost năbădăioasă, dovadă patria lui Mussolini.

Era, deci, natural ca încercarea ta de-a dezmormânta o voluptate a trecutului să dea naștere la un mic spasm sentimental.

Acum, *Chemarea* a devenit *Facla*. Și *Facla* e tolerată de guvern!

Apoi de, dragul meu, să fim drepți: nu e același lucru! A chema la tine pe năpăstuiți, înseamnă să le ții discursuri

[28] Apare în *Facla*, 17 mai 1925.

sedițioase și asta amintește un trecut plin de erotice făgăduinți, pe cât timp: faclă, lumânare, opaiț, ce mai lucru!…

Aprinzi o feștilă și-o iei la drum, ca Diogene. Cum trăim într-o universală noapte, ușor îi e oricui să iasă din beznă și să-ți croiască una la ureche. La asta te mai poți aștepta!

„Facla” din trecut.

Dar tu nu știi că faclă, mai e și ceva… comestibil?!

N-o știam nici eu. Am aflat-o călătorind. Iată cum:

Era pe vremea când, – ajutat de Rosenthal și secundat de falnicul Iser, lansai acea memorabilă „faclă”, revistă săptămânală, mușcătoare ca un sarcasm rabelaisian, veninoasă ca o ironie antică și împănată de omerice hohote de râs. Galeria sa de portrete oglindea pe toți oamenii politici de seamă ai țării. Între tine și Iser, „Nababul” lăsa coroana la o parte ca să treacă ouă de găină prin belciug, (eram să zic: ouăle țărancelor); „Vulturul Moldovei” „năpârlea”; Morțun făcea pe generosul cu punga lui Gherea; „Eroul de la Stănilești și Hodivoaia” călărea triumfător printre căpățâni străbătute de un spic de grâu.

Facla devenise izvorul răcoritor al tuturor însetaților de pamflete biciuitoare. Ca și anticului cuceritor, nimic nu-i putea rezista. Alături de dânsa, tot restul gazetăriei noastre pălise: mormăieli, bâlbâituri[29].

---

[29] Nu sunt aprecieri elogioase de complezență. La vremea respectivă, Istrati își exprimase în paginile României Muncitoare – articolul Facla la pușcărie, 6 septembrie 1912 – admirația pe care i-o trezise programul de luptă al ziarului. Ironizându-i pe cei care se mulțumeau cu „o demascare platonică, aducătoare de mici satisfacții”, și reclamând înființarea unui „cotidian socialist care să nu aibă nicio rezervă de făcut, niciun om de cruțat, nicio ambiție de acoperit – care să răscolească moșiile, fabricile, atelierele și uzinele Carolilor, Brătienilor, Costineștilor, Ferekizilor și altor reptile de unde să pună sub ochii poporului exploatarea lor mârșavă…” dădea exemplul Faclei care „a reușit cea dintâi să ducă cu mai multă îndrăzneală, competență și talent războiul sfânt de distrugere a viermilor care ne roi măduva vieții...". Perspectiva pe care o au

O trimeteam tuturor acelora care nu și-o puteau procura, fie în țară, fie în străinătate. O trimisei și lui Herman Binder, bătrânul idealist gălățean, rămas cu nasul scâlciat din grația huliganismului nostru patriotic. Stabilit birtaș la Alexandria, Binder devenise un centru de gravitate al românilor care descindeau – cu sau fără condicuță – în primul port egiptean. Umanitatea sa îmbrățișa pământul, spiritul său se interesa de aproape de întreaga noastră mișcare culturală. La moș Binder, orice flămând, orice prigonit al civilizației moderne și mai ales al… civilizației române, găsea sprijin, sfat, îndrumare. Nu cunosc în viața mea, plină de chipuri mari, cinci oameni de talia lui Herman Binder[30]. Și poate că peste puține umbre dispărute am să

---

redactorii acestei publicaţii, dacă vor duce pînă la capăt lupta lor curajoasă? Închisoarea, supremul titlu de glorie al unui gazetar cinstit : „Puşcăria pentru ziaristul cinstit e arcul de triumf al acestor Napoleoni ai condeiului şi nu există certificat mai bun pentru dînşii decît « Foaia de eliberare » ce vor căpăta-o la ieşirea din închisoarea Văcăreşti. Pe aceste certificate poporul ştie să aplice, în asemenea cazuri, nişte sigilii care nu se mai pot şterge".

[30] Vezi articolul din România Literară (7 ianuarie, 1940), „Panait Istrati în Egipt" de Al. Adrian Botez. Cafeneaua lui Moş Binder „La Dorobanţul Român" a existat într-adevăr. (Revista publică o fotografie a cafenelei). Între Istrati şi Moş Binder s-au schimbat, la date capricioase, scrisori. Astfel, la 18 iulie 1929, scriitorul îşi exprima regretul că n-a putut să-l revadă, interzicîndu-i-se de către autorităţi să coboare de pe vapor în Alexandria. În continuare, această confesiune : „Eu o duc cam greu, n-am mai scris nimic de doi ani. Şi m-am scîrbit de scris pentru bani. Căci asta este : scrisul azi n-aduce decît gologani mari şi mărunţi. Eu am avut numai mărunţi şi i-am împărţit cu cine a avut nevoie de mine. Acum lupt din răsputeri să nu mai scriu decît cînd voi avea ceva grabnic de spus. Parisul prezintă aspectul unui bîlci : literaţii strigă ca plăcintării :

—« La mine, măi, e plăcinta!

— Ba, măi, la mine e plăcinta mai bună decît alături !» „Nu. Eu nu-s făcut pentru taraba asta. M-am săturat. Apoi sînt şi obosit..." Şi, drept încheiere: „S-o ia dracul de viaţă. Mai bine muream cînd mi-am tăiat gîtul acum opt ani, la Nisa".

mă plec cu atâta evlavie, în literele mele de mâine, ca peste aceea a coșmarului de la „Dorobanțul Român”, bătut la Galați, bătut și devastat apoi și la Alexandria – tot de români! – redus la sapă de lemn, și rămas totuși, bun, milostiv, credincios idealului său terfelit de-o omenire abjectă.

Știam, din călătoriile mele trecute, că ziarele românești erau, în crâșma lui Binder, citite și răscitite până ajungeau zdrențe. Bătrânul cu barba colilie și cu inima tânără și le procura cu mare greutate, le păzea ca pe ochii din cap să nu-i fie șterpelite, le colecționa și revenea la anumite articole ca la o amintire din copilărie: presa democratică de la noi era, pentru el, un refugiu sentimental.

Cine ar fi putut, deci, să aprecieze *Facla* ta mai bine decât el?

Trimițându-i-o, nu mă așteptam la niciun „accusé de réception”. Învățase să citească singur, și nu știa să scrie aproape deloc, nu scria nimănui.

Care nu fu, însă, mirarea mea când, într-o zi, la Brăila, primesc o ilustrată semnată de dânsul! Nu conținea decât fraza următoare, abia descifrabilă:

«Mununc „Facla” cu puine».

VIITOAREA ACTIVITATE A LUI PANAIT ISTRATI[31]

La o depărtare de cincisprezece ani bogați în evenimente și în sânge, am zărit zilele acestea pe Coasta de Azur, *Facla* ta de astăzi, fiica aceleia pe care Binder o „munca cu puine”.

„Mununc” și eu „*Facla* cu puine”, frate Nicoară de altădată!

„Mununc cu puine” și salut cu dragă inimă orice efort care tinde să readucă omenirea măcar acolo unde se afla înainte ca douăzeci de milioane de vieți să se fi sacrificat pentru a o da înapoi cu zece secole. …

Și eu, ferecat la masa mea de scris, sunt nevoit să-nchid ochii, să strâng din măsele și să urmez un drum care duce încet dar duce sigur acolo unde mi-e locul: printre luptătorii dornici de-o lume mai dreaptă.

Aș putea să-mi strâng revolta, aci, oricând și de pe orice tribună. Nu trebuie s-o fac astăzi.

În schimb, sunt mulțumit să aud că se ridică o voce puternică, acolo unde răul e năprasnic. Te regăsesc omul de la vechea *Faclă*. Te credeam pierdut. Mi se spunea că nu mai exiști. Exiști, tot așa de tânăr ca pe vremea lui moș Binder[32]. Și cuvântul tău e tare. El

---

[31] Subtitlul redacţiei.

[32] N. D. Cocea şi Panait Istrati sunt legaţi sufleteşte prin amintiri comune din mişcarea socialistă de dinaintea primului război mondial. Cu prilejul apariţiei romanului Vinul de viaţă lungă, N. D. Cocea va developa imagini din filmul biografiei sale – vezi Ancheta, 12 aprilie 1931 – neuitând să amintească cum l-a cunoscut pe „Panaiotache” la clubul sindicatului muncitoresc din Brăila. Cu Istrati a petrecut „seri delicioase pe malurile Dunării”, ascultând, cu încântare, coloratele-i amintiri de prin Extremul Orient. Cocea afirmă că, văzând sărăcia în care se zbătea pitorescul hoinar, ar fi intervenit pe lângă Mille să-l ia corespondent la Adevărul. De asemenea, declară că i-ar fi fost apoi tovarăş de afaceri la o crescătorie de porci întreprinsă de Istrati la Brăila.

va fi mereu tare atâta timp cât te vei ține deasupra tuturor clicilor politice și vei lua apărarea oricărui năpăstuit, chiar și a celor care se vor fi lepădat de-o sută de ori de tine.

Nu mi-ai scris în nicio împrejurare și nu-mi trimiți gazeta. Faci bine. Când vreau să găsesc pe cineva, eu știu să-l caut.

Dar și tu știi să mă găsești, ba chiar fără să mă cauți, probă: *Pe Malurile Dunării*. Cred că e vorba de Codin. Și spui că e tradus… de tine însuți, personal! Bagă de seamă că voi apare pe curând cu o măciucă destinată traducătorilor mei români, să te cam pui în gardă și tu. N-oi fi știind eu așa de multă gramatică (după

Sunt detalii pe care autorul Chirei Chiralina nu le-a confirmat în niciuna din numeroasele sale exortații cu caracter autobiografic.

Nu există însă niciun motiv de îndoială: între cei doi au existat relaţii mai adânci decât ar putea-o presupune simpla lor calitate de colegi în mişcarea socialistă. Personalitatea tumultuoasă a lui N. D. Cocea era de natură să-l cucerească pe pasionatul Panait Istrati. De aici deasa încrucişare a drumurilor vieţii lor. În 1910 îl găsim pe Panait Istrati semnând în Viaţa Socială a lui Cocea. (Este vorba de o anchetă în legătură cu votul universal la care el răspunde – în calitate de secretar al sindicatului muncitorilor din portul Brăila – alături de Mihail Sadoveanu şi Ovid Densusianu. Vezi din volum şi articolul: „Citind pe Gala Galaction… în vacanţă”.)

După consacrarea sa literară în Apus, Facla va fi publicaţia românească în care Istrati îşi exprimă frecvent opinia în cele mai diverse probleme. (într-o scrisoare către Romain Rolland o va caracteriza astfel: „Journal indépendent, très gauche”.)

Pe de altă parte, Facla îşi va face un titlu de cinste din a consemna, cu o sinceră satisfacţie, toate victoriile literare ale prestigiosului ei colaborator. La 24 august 1925, N. D. Cocea publică drept articol de fond un comentariu pe marginea Haiducilor, în care lirismul evocator, febril se îmbină armonios cu acuitatea impresiilor: „Am răsfoit numai câteva pagini, în jurul unui foc aprins de figuri sumbre, posomorâte, dar cu ochii luminaţi de ideal ca flăcările unui incendiu, am ascultat pe Floarea Codrilor, povestindu-şi viaţa…”

(N. D. Cocea se jura că dacă vânzătorii de ziare ar fi anunţat căderea guvernului, prăbuşirea regimului burghez, strangularea Brătienilor, el tot n-ar fi putut lăsa din mână cartea lui Istrati.)

afirmația unor literați care cotrobăiesc prin buzunarele bancherilor ovrei și fac antisemitism de convingere) totuși limba mi-o știu. Cea din *Pe Malurile Dunării* nu e nici a mea, nici a ta. De când s-o fi spunând la noi: „i-am luat bărbia în mână”, în loc de: l-am apucat de bărbie? Și de ce: „găini bune de ouă” și nu popularul: ouătoare, adică „pondeuses”, cum am spus eu?

Dar despre asta, în curând. Puțintică răbdare! Toate acestea fac parte din seria de măciuci la care făceam aluzie adineauri și care vor deschide calea volumelor și publicațiunilor ce se elaborează în momentele de față de către subsemnatul, în conlucrare cu vajnicul meu amic Rosenthal. Deci, încă o dată, nițică răbdare: *Renașterea* va edita lucruri care vor dumiri pe toată lumea, ea va ști să vorbească pe șleau… ca și *Facla* pe care Binder o „munca cu puine”.

Până atunci, vă urez viață lungă, ție și *Faclei*, spre folosul tuturor asupriților, așa de numeroși la noi și, mai ales, al celor care zac prin ocne fără limbă, fără gramatică și fără apărare.

Iată de ce-ar fi de dorit să „muncăm” cât mai multă *Faclă* „cu puine”!

Nisa, mai 1925

CEI „TREI” ROMAIN ROLLAND AI MEI[33]

Pierre Jean Jouve, în al său „Romain Rolland viu”, afirmă că *încearcă o sfială când e vorba să spună unui prieten cât îl iubește*. Da, așa se petrec lucrurile în Occident. Ceea ce nu m-a împiedecat să-i mărturisesc lui Jouve, ca și altor prieteni actuali, cât îi iubesc. Și știu că le-a plăcut să audă acest lucru, ca și mie de altfel să-mi spună atât cât spiritul civilizației occidentale le îngăduie. Ca să iubești puternic un om, ca să nu te sfiești să i-o mărturisești și să i-o dovedești, ar trebui mai întâi să fii naiv, apoi foarte sărac, foarte fericit și foarte nefericit totodată, ceea ce nu se prea întâmplă îndeobște în Occident.

A fost însă cazul meu și al celor pe care i-am iubit. Se va înțelege deci – și nu cer să fiu scuzat – de ce am iubit totdeauna cu pasiune: mă făcea fericit; de ce am mărturisit-o sincer: îl fericea pe celălalt; și de ce căutam să ne dovedim dragostea chiar cu prețul sacrificiului: pentru că ne dă puterea să sperăm că numai în felul acesta omenirea va izbuti într-o zi să-și lepede cel mai mârșav păcat – egoismul brutal.

Și cine trebuia să-mi dea dreptate, c-am procedat astfel? Cine trebuia să mă culeagă ca pe o epavă a mârșăviei sociale, să-mi lecuiască rănile, să-mi dezmorțească inima, copleșindu-mă cu dovezi de dragoste? Desigur mințile luminate ale civilizației

---

[33] Articol cuprins în volumul omagial Liber Amicorum Romain Rolland, Zürich und Leipzig, Rottapfel Verlag, 1926.

La 9 iunie 1925 îi trimetea lui Romain Rolland spre cunoştinţă articolul, declarând: „mi-am spălat mâinile şi faţa şi am trăit o zi şi o noapte rare în viaţa oricui, scriind paginile de faţă…”

occidentale, în primul rând Romain Rolland și îndată după el, toți prietenii săi!

Este adevărat că, de la un capăt la altul al pământului, omul este același; că poți fi omenos, că mintea nu te împiedecă să ai inimă și să fii drept. Atunci, ce ne oprește în a ne mărturisi dragostea și a o propovădui cu înflăcărare? Civilizația? La pământ cu ea. Să devenim „barbari”!

Înainte de a-l iubi pe Romain Rolland, am iubit oameni de pretutindeni și cu aceeași forță. Iubindu-ne neîncetat, am fost fericiți și nenorociți, deoarece dragostea nu e o stavilă în calea nenorocirii.

Și nu m-aș fi plâns niciodată de viața mea – blestemând și luptând în același timp împotriva nedreptății sociale care mă făcea să sufăr prostește – dacă moartea și masacrul mondial nu m-ar fi despărțit de toate dragostele mele.

Astfel, între anii sumbri de la 1916–1918, singur și foarte nenorocit în cea mai frumoasă țară din lume, eram cât pe-aci să fiu biruit de singurătate. Este îngrozitor să n-ai un prieten căruia să-i spui cât ești de fericit sau de trist! Și totuși, prietenul căruia aș fi putut să mă adresez era foarte aproape de mine: lucra la Sierre pentru pace, se plimba, se înduioșa și suferea în tovărășia lui Jouve, Desprès și alții, auzind poate zgomotul formidabil al tractorului meu „Case”, care deștelenea valea Ronului între Sierre et Villeneuve, făcând-o să răsune. Nu mă îndoiam de existența lui. La un pas de el, ne-am încrucișat poate în treacăt în timpul curselor mele turbate pe bicicletă, pe drumurile cantonului Valais, în tot anul 1918. Și totuși, soarta n-a vrut să-mi dea cel mai mic prilej ca să-l cunosc!

Aplecat asupra chipului clasicilor francezi, habar n-aveam că figura cea mai scânteind de bunătate și milă era acolo, gata să mă ajute.

Puțin mai apoi, o mână anonimă avea să vină să ridice vălul și să mi-l arate.

Bolnav în sanatoriul Sylvana-sur-Lausanne, la începutul lui 1919, descurajam pe puținii oameni cari mi se adresau. Unul din ei – fie-i viața fericită! – un ziarist elvețiano-german[34], vecin de masă, îmi strigă într-o zi în mijlocul unei discuții despre literatură:

— În sfârșit, ce vrei? Tolstoi nu-ți ajunge?

— Nici…

— Ai dreptate: este plictisitor cu Evanghelia lui. Atunci, Balzac? Un uriaș al credinței!

— Îl prefer, dar azi e tot *literatură* și aș vrea… un fel de cântec al inimii, o mână caldă pe ceafă… o sinceritate venită de *sus* în întâmpinarea noastră, a celor de *jos*. Nu se află deloc oameni, *sus*?

— Îl cunoști pe Romain Rolland?

— Cine-i?

— Ei bine! Începe să-i citești cele trei *Vieți ale oamenilor iluștri*, apoi *Jean Cristophe*.

Era momentul nimerit. Marea mea dragoste care mai mă ținea în picioare de departe, mama, murise în aceeași săptămână cu mama celui care-mi vorbea prin gura lui Jean Cristophe despre deznădejdea filială, aceeași în toate inimile iubitoare și despre

---

[34] Este vorba de Josué Jéhouda, împreună cu care mai târziu va semna La famille Perlmutter. Scrisorile prin care Istrati reia legăturile cu fosta lui cunoştinţă – şi care ne-au parvenit cu ani în urmă prin bunăvoinţa domnului Jéhouda – evocă aceste discuţii. (Istrati tuna şi fulgera împotriva literaturii moderne iar convivul său îi ţinea hangul declarând că atunci când nu va mai rămâne nimic din amintirea altor scriitori, opera unui Balzac se va menţine neatinsă de scurgerea timpului.) Ar fi avut loc, în acest sanatoriu, şi intime seri literare la care Jéhouda ar fi citit fragmente din romanul la care lucra, auditori fiind Istrati şi „o sărmană vicontesă”.

deșertăciunea aspirațiilor noastre în ziua când nu mai avem pe cine iubi.

Nu mai avem pe cine iubi? Ba da, Romain Rolland. Rămâne totdeauna loc pentru iubirea de oameni; rămâne omenirea „care suferă, care luptă sau nu”. În picioare, prieteni.

Încercam să mă țin în picioare printre mașinile din garajul Peugeot, la Geneva; dar, când suferi nu reușești și atunci mă urcam, în pat, lăsam storurile și cugetam:

— Ah, îmi spuneam recitind paginile care-mi mergeau la inimă, dacă aș putea spune acestui prieten cât de salvator îmi este cuvântul său, să am de la el o vorbă, o dovadă că crede în ce scrie, să mă încredințez că *nu-i literatură*. Nu vreau decât să mă lase să sărut *un rând scris de mâna lui pentru mine, pentru suferința mea*.

(Astăzi, la rândul meu, când primesc zilnic din patria mea sugrumată sfâșietoare cereri de alinare – „pentru mine”, „pentru durerea mea” și „din mână ta” – la care mai bine aș muri decât să nu răspund, înțeleg că-i mai lesne să fii scriitor „sceptic”, „superior” și „rafinat”.)

Prietene Rolland… Binecuvântez această zi care-mi îngăduie în timpul vieții tale și în fața marelui număr de suflete însetate de sinceritate să vorbesc despre prima fază a influenței d-tale asupra vieții unui om. Este cea mai însemnată dintre toate. Trebuia să fiu mort încă de la 3 ianuarie 1921, *din cauza unei greșeli:* nu ați lăsat adresa la hotelul unde ați sosit, „pentru o lungă ședere” – spunea *La Tribune de Genève* – și doar pentru 12 ore în realitate.

Din 1919 – când scrisoarea mi-a fost înapoiată cu mențiunea „plecat fără adresă” – și până în 1921, am trăit doi ani citindu-vă și întrebându-mă neîncetat: „E posibil ca acest om să nu fi vrut să-mi primească scrisoarea? Să fie oare viața atât de urâtă?”

Și într-o zi de trist ianuarie, când se adăugaseră și alte chinuri, mi-am răspuns: „Da, este urâtă. Să terminăm cu ea!”

Ah, voi artiști cu inimă! Scriitori cu slovă arzătoare! Lăsați-vă adresele peste tot unde vă opriți, fără voia voastră. Și spuneți, la plecare, hotelierei:

— Sunt un om destul de periculos… Luați banii ăștia pentru poștaș și rugați-l pe acest om cumsecade să-mi trimită corespondența la adresele următoare. Dacă nu face acest lucru, s-ar putea ca ființe omenești să moară, în cutare colț din lume, făpturi de treabă și nevinovate pe care eu le otrăvesc în fiecare zi fără să mă vadă.

Luați această măsură de prevedere, voi, prieteni care scrieți lucruri nemaiauzite, iar dacă nu vreți, lăsați-vă păgubași. Lăsați-i pe oameni la dragostele lor prostești, la urile lor și mai prostești, la scriitorii lor „fini" și „sceptici"!

A doua fază a influenței lui Romain Rolland asupra mea începe din ziua când, ieșind golit de viață din spitalul din Nisa, m-am însuflețit de o viață nouă, pe care am sorbit-o din prima sa scrisoare. Această scrisoare m-aștepta acasă: un plic albastru cu „scriere fină, înaripată" și pe care n-o puteai confunda cu o alta – prima din șirul celor ce aveau să mă urmeze mai apoi, pretutindeni, aducându-mi hrană pentru suflet în timp ce mi-o căutam pe aceea a trupului în satele din Alpii maritimi, cu mâna dreaptă schilodită, aparatul fotografic în spate, bătând târgurile și serbările, înjurat de jandarmi și prețuit de Romain Rolland.

Nu fac figură de stil când afirm că această primă scrisoare m-a *umplut* de o viață nouă. M-a umplut într-adevăr, înainte de-a o deschide! Pe jumătate mort, mi-am zis îndată, ca pe vremea marilor mele prietenii: „Hai să cinstim acest răspuns cu un pahar de vin bun, cu o cafea specială și o țigară strașnică! Și tu, inimă, bucură-te: prietenul se află acolo".

Prietenul se afla acolo, înfăptuind minunea fără pereche în vremea noastră: printr-o scrisoare adresată unui golan hăituit de

agenți, el își atesta credința tulburătoare, propovăduită în cărțile sale.

Atunci, ca să-i răsplătesc generozitatea, începui să-l strivesc cu entuziasmul meu: i-am scris în cursul anului 1921, cel puțin 200 pagini de scrisori și el a trebuit să-mi răspundă la fiecare 8 sau 15 zile, văitându-se de lipsă de timp și sănătate, de curier epistolar prea mare, rugându-mă neîncetat să scriu altceva decât scrisori[35].

---

[35] Sunt reale aceste dificultăţi impuse lui Romain Rolland de torentul corespondenţei pasionate a lui Istrati. De câteva ori, în scrisorile sale, el face referiri discrete la lipsa de timp (*„Dragă Istrati, numai un cuvânt, în goană. Am atât de puţin timp…”*), la sănătatea sa şubredă, la munca grea de creaţie, etc. La un moment dat, temându-se de impulsivitatea explozivă a corespondentului său, îi spune deschis: *„Când ai să-mi mai scrii, dacă nu-ţi răspund, nu blestema cerul şi pământul! Gândeşte-te că…”* urmează un lung şir de justificări.

În ceea ce priveşte rugămintea lui Romain Rolland de *„a scrie alt lucru decât scrisori”*, aceasta a fost formulată în termeni destul de severi. Iată textul scrisorii:

Mercredi, 18 janvier 1922

Mon cher Istrati,

Vous vous trompez sur mon compte comme sur celui de tant d'autres. Je sais le prix des affections sincères; mais je ne cherche pas des affections („tempi passati…”), Je cherche los oeuvres. Je n'attends pas de vous des lettres exaltées, j'attends de vous des oeuvres. Nous sommes faits pour oeuvrer. Réalisez l'oeuvre, plus durable que vous, plus essentielle que vous, dont vous êtes la gousse. Le röste, comme dit Shakespeare (qui a donné l'exemple), le reste est silence…

Amicalement à vous

Romain Rolland

Aceste cuvinte l-au afectat profund pe Istrati. Iată cum evocă respectivul moment, într-o notă la ediţia în limba română a povestirii Sotir: *„Am plâns cu capul în pernă, ca să înăbuş hohotele, m-am recules şi am scris: dumneata eşti ca Dumnezeul creştinilor, fără inimă. Apoi mi-am luat aparatul şi am colindat zeci de sate în Alpii Maritimi”*.

— Dar, mă gândeam, e mai bine așa: acum că am *un rând scris de el*, trebuie să-i am mână toată!

Un proverb românesc spune: „Pe cine nu lași să moară, nu te lasă să trăiești!”

Și totuși, lucrurile nu s-au petrecut chiar așa. Înțelesei că și el avea dreptul la viață. I-o îngăduii. Și m-am apucat să scriu alte lucruri, tot timpul verii lui 1922.

Apoi m-am dus să-l văd în toamna aceluiași an.

Am pățit ca și șeful delegației de muncitori în fața unui prefect: mi-am pierdut cumpătul și firea. Am intrat în vila Olga, liniștit, cu inima tare, stăpân pe mine, așa cum pătrunzi într-o catedrală la ora când pastorul cântă la „Jazz” și mănâncă „jumări”, cum se spune în Elveția.

Mă temeam de un singur lucru: să nu dau peste un om prea politicos. Nimic din toate astea: Romain Rolland din *Jean Cristophe* și scrisori era prietenul.

După opt zile de vizită, ne-am despărțit, ca să nu ne mai revedem decât în clipa când scriu aceste rânduri. I-am mărturisit atunci teama mea:

— Îmi era frică de d-ta, înainte să te văd… Acum, m-am potolit.

— Și mie îmi era frică de d-ta. (Și avea de ce!)

— Da, dar acum suntem prieteni.

Mă numi: „flacără nestinsă”.

— Această „flacără” continuă să ardă, hrănită de uleiul sfânt pe care el îl trimite peste munți, văi și mări tuturor celor care au nevoie arzătoare. Romain Rolland se află acum cu mine, așa cum este cu întreaga sa lume nevăzută: în liniștea activă. Este cea de-a treia fază a lui Romain Rolland al meu și cea definitivă.

Îmi spunea în prima sa scrisoare (citez din memorie): „Nu știu ce se va întâmpla cu forța care zace în d-ta, dar o simt, există și arde în pasiuni”.

Iat-o, prietene: azi ea se consumă în alte pasiuni, acelea pe care ai binevoit să mi le arunci ca nutreț. Mi-am pierdut somnul, pofta de mâncare; mă scol la ora 4 dimineața și cuget. Nu mai simt frumusețea munților, a câmpurilor și a mării; nu mai aud foșnetul frunzelor și ciripitul păsărilor. Picioarele mele, amorțite sub masă, nu mai cunosc plăcerea mersului pe cărarea ce străbate pădurea; țintuit locului, scriu.

Oameni din patria mea, sugrumată de satrapi, mă întreabă:

— Ce vei face, acum?

— Acum? *Acum cred, cred nestrămutat, lupt și nădăjduesc*, împreună cu mână de oameni care crede, luptă și speră. Dacă voi nu vreți să vă alăturați acestei credințe, acestei lupte și acestei speranțe, atunci, aș putea deveni repede un om sătul, încă un om sătul pe acest pământ, unde artiști și scriitori sunt la fel de sătui ca și acel preacinstit fabricant de gaze asfixiante care-i admiră și-i invită la masa lui. Iată ce aș putea face îndată și ceea ce nu, niciodată, deoarece așa ceva se practică de când lumea. Mi-a fost dat în viață să devin prietenul lui Romain Rolland care ar fi putut să se ghiftuească și el, dar n-a făcut-o și care ar muri de durere dacă m-ar vedea abdicând la cei 60 de ani ai săi!

Traducere de Alexandru Talex

CITIND PE GALA GALACTION… ÎN VACANȚĂ[36]

Când i-am revăzut chipul în cele două portrete din *Dimineața*, am sărit ca ars cu fierul roșu, de s-au speriat cei din jurul meu:

— Cum? Moșneagul ăsta, Galaction? Dar eu, atunci, ce trebuie să fiu?

Și repede m-am dus la oglindă, pe care, de altfel, o văd în fiecare dimineață când mă raz. De astă dată însă, sub răscolirea trecutului, m-am văzut cu ochii de pe vremuri: și ce-am văzut? O babă! O babă zbârcită și uscată!

Sărmane zile… sărmană viață…

L-am cunoscut pe Galaction în primele zile ale fondării revistei *Viața Socială*, de către Cocea. Și să iasă din întuneric, și să îndrăznească să-mi ție piept, cititorul care a gustat mai mult decât mine nuvela: *De la noi, la Cladova!* Să îndrăznească! Și deodată am să-i spui că, dacă el o mai știe, încă, pe de rost, toată, de la întâia până la cea din urmă literă, eu… eu… Ei bine, eu am uitat-o toată, așa cum am uitat tot ce-am citit în zilele mele. Mi-aduc aminte că era vorba de-un popă „slab de fire”, de-un mic voiaj și… de-un mare „păcat”! Și-atât!

Atât! Vai de mine! Dar m-aș arunca numaidecât în această teribilă Dollère care curge colea… (și e adâncă până la glezne).

De la noi, la Cladova e una dintre acele nuvele pe care – într-o altă societate decât cea de azi – autorul ar trebui *s-o adapteze el însuși* în cele mai răspândite limbi ale pământului, așa cum ar merita câte o jumătate din operele lui Eminescu, Caragiale și

---

[36] Apare în Adevărul literar, 24 august 1924.

Coșbuc. Nu traducere! Nu există traducere *bună*. Există: *creare* și *recreare*.

Citesc cărți bune de la etatea de zece ani, când fugeam de la școală, treceam în bălțile lui… Terente, și citeam pe Eminescu și pe bandiții noștri, în cari căutam să confrunt poveștile unchiului Anghel cu snoavele cărților cumpărate în coșul ovreiului din târg. Să mi se ierte această apropiere dintre Eminescu și Iancu Jianu, dar cer să fiu crezut că, dacă aș avea un copil l-aș lăsa să citească pe haiducii noștri; i-aș smulge însă din mână nouă zecimi din ce apare azi în vitrina librăriei franceze.

Iar când, mai târziu, flăcăiaș cu pufuleț, fugeam de la stăpân și mă înfundam în aceleași bălți, de unde ieșeam spoit de mure până la urechi, mă întrebam, citind traducerile *Bibliotecii pentru toți*: „Asta e o traducere?! Așa a scris Maupassant?! Așa a scris Balzac?! Dar e mai curgător stilul lui Nicu Meț".

Astăzi, după treizeci de ani de umblet neslăbit, pe unde am vrut și pe unde nu mi-a fost vrerea; după mai mult de un sfert de veac de credință neclintită în sublimul simțirii umane; după ce am risipit cea mai scumpă comoară a omului: *sănătatea*, și cealaltă comoară: *iluziile* – astăzi am și eu, în sfârșit, „norocul" să-mi văd un vis împlinit; să privesc cu oarecare competință în două limbi, cel puțin, și să-mi dau seama ce se petrece în două curți de gospodării și obiceiuri deosebite.

Ei bine, nu există zece pagini de autor cu *temperament*, nici în franțuzește, nici în românește, care să poată schimba ceva din grai în mod reciproc, fără știrbire, ba chiar *suprimare a temperamentului*. *De la noi, la Cladova, singura nuvelă de temperament* pe care o pot opune *Făcliei de Paști*, nu poate fi tradusă, căci nu e vorba să arăți ce-a trăsnit în creierul unui om de peste graniță, ci să faci pe cititorul de elită să simtă *cum a suspinat* creatorul.

În aceste două perle ale literaturii românești – două odrasle, două murmure de mamă-bărbat, aproape fiecare cuvânt e un suspin al sufletului. Pentru ca ele să-și strămute vibrarea, fiorul, într-o altă limbă, ar fi trebuit ca autorii înșiși s-o fi făcut, prăbușind întregul edificiu și recreând – cu unealta geniului, *inspirația* – un alt palat, de alt stil, de altă alură, dar purtând farmecul și pecetea aceluiași arhitect.

Și de ce n-ar fi cu putință? De ce, așa ceva, i-ar fi fost îngăduit numai boierului-artist Turgheniev? Nu-i este rușine obrazului lumii de azi să lase în lâncezeală atâtea minți și inimi bogate ce gem în mizeria bordeielor, când cu o singură lovitură de pumn, un Carpantier și un Damsey câștigă trei milioane de franci în șaptesprezece secunde? Și nu-i e rușine obrazului României Țâfnoase de azi să audă pe un Gala Galaction spunând că „nu-i de nasul lui" să-și plătească „zece băi" la Techirghiol? Iar d-tale, frate Galactioane, care ești român, îți iubești țara și crezi în biserică, nu ți-a venit acolo, la Techirghiol, să ceri Rusiei vreo două tunuri și, imitând pe Ispășoi, să tragi vreo sută de obuze în șandramalele aurite care au pus stăpânire pe pământul lui Dumnezeu?

Cât m-a durut inima când am auzit că iubitul meu Galaction „popă nepieptănat" și autor cu drept la renume universal n-a putut să cheltuiască… „o mie două sute de lei", sumă ce echivalează cu bacșișul ce se dă *de zece mii de ori pe noapte* chelnerilor din *boîte-le* din Montmartre!…

Ptiu!… Rușine națională!…

Am cunoscut pe Galaction la *Viața Socială*. Eram și eu la revista lui Nicu Cocea, un fel de-a cincea roată la căruță, dar directorul ei îmi tolera tot, știind că n-am să fac purici mulți.

Nuvela „părintelui" apăru, îmi pare, în fruntea primului număr. Când ieșiră corecturile, la tipografia „Poporul" (oare

numai *poporului* nu i-a profitat), eu trebuia să urmăresc cu ochii manuscrisului, iar cineva (nu mai știu cine) citea cu glas tare și corija.

De la-nceput, mă izbi în piept titlul: *De la noi, la Cladova*. Frumos. Sub glasul sonor, al lui Cocea, cred, începu să-mi alunece privirea pe manuscris, și citește băiete, și alunecă mai repede, și fugi, și ia-o la goană cu ardeiul unde nu-i de suferit, până când mă pomenesc că bietul corector îmi strigă:

— Mă?… Tu mă urmărești unde citesc eu, ori te-ai dus la dracu?

— M-am dus, frate, la dracu'.

Și mă trezii buimăcit, așa cum trebuie să se simtă femeia focoasă sub strânsoarea omului dorit. După corectură, ia nuvela la rost și trage-i o nouă lectură, pe-ndelete, înghițind apa din gură, dezmierdând fraza cizelată, ascultându-i armonia. Și iaca și autorul! Dă mâna lui Cocea, ori lui Arghezi, controlează corectura și apoi conversează.

Mă uit la el fără să-i spun un cuvânt, fără să-i mărturisesc că mă lăsase-nsărcinat, divina sarcină al cărei plod nu orice zgârie-hârtie îl are în traistă. Mă uit la omul care a scris nuvela: e plăcut.

Țivil, haine închise, înalt, dar mai ales mă farmecă frumoasa sa barbă bătută de brumă pe de lături. (Cred că dacă aș fi fost femeie, m-aș fi târât numai după omul cu barbă frumoasă!) El mă privește vag. Și deodată îmi spune:

— Tu ai fost în Siria?

— Da.

— Pe unde?

— Beirut, Malmetain, Ghazir, Dlepta, Haramonul…

— Haramonul?! *Aramonul*, vrei să zici. Pe-acolo a umblat și Cristos.

El vorbea cu mine dar era absent.

Și acum, iată-l că-mi apare sub înfățișare de moșneag, însă și eu sunt babă. El și-a urmat drumul lui, iar eu pe al meu. Ce-ar fi fost deci dacă un Galaction, om cu vastă cultură și sfântă simțire – nu un îndrugă-verzi și uscate ca mine – s-ar fi înhăitat cu haimanaua de pe-atunci și am fi colindat lumea împreună? Grea ne-ar fi fost viața, dar ce strălucită răsplată! Și ce opere mărețe n-ar fi ieșit dintr-un astfel de suflet, după ce ar fi fost strivit de mii de nevoi, ofensat de grosolane ignominii, înăbușit de neostoite revolte, dar altoit cu virusul durerilor universale și înflăcărat de nestinsa patimă a iubirii de oameni!

Căci sunt încredințat azi că durerea – durerea care se abate ca un ciclon fără sfârșit – e necesară oricărui om dăruit din naștere. Ea e fermentul, maiaua care face să crească pâinea de mâine. Cine mă va crede când, mărturisindu-mă aci, voi spune că un glas interior mi-a șoptit *totdeauna*, în toate clipele de disperare, că ceasul meu va suna într-o zi, că va veni un om c-o mână voinică și-mi va spune: *„Ia oprește-te nițel. Ce-i cu tine? Ce-i frământarea asta”?* Și fără să fi stârmocit prin redacții, fără să fi scris în toată viața mea vreo scrisoare admirativă pe la literați – după două scrisori intime schimbate cu Barbusse[37] și alte două publice – am

---

[37] Scrisorile deschise către Henri Barbusse au apărut în gazeta genoveză La Feuille şi se referă la „chestia neîncrederii lucrătorilor faţă de intelectuali". În răspunsul său, Barbusse i-a apărat pe muncitori „mai mult ca mine" (vezi autocaracterizările lui Istrati din prefaţa la Vers l'autre flamme).

Relaţiile lui Panait Istrati cu Henri Barbusse cunosc cele mai paradoxal diferite ipostaze. Aprecieri de un entuziasm nelimitat – de o parte şi de alta. Istrati îşi va face în câteva rânduri proces de conştiinţă pentru că nu poate fi un revoluţionar atât de consecvent ca Barbusse. (Vezi „Notes et reportages d'un vagabond du monde".)

În ceea ce-l priveşte, Henri Barbusse va publica mai multe articole în L'Humanité în care va elogia frenetic creaţiile lui Panait Istrati, numindu-l „tribunul poporului". (Articolul: „Panait Istrati, tribunul poporului" cuprinde

dat peste Rolland. Răcnetul operei sale m-a trăsnit dintr-odată. Nu era un scriitor, nu un literator, ci un frate mai mare pe care-l simțeam citindu-mi pe deasupra umărului, râdea, plângea, se mânia, și-n toate îmi arăta cu degetul cum e viața. Atunci mi-am zis: – „Dacă la omul ăsta nu pot să intru cu fruntea sus și pe scara cea mare, ei bine, am să mă omor, căci toate au o limită în viață”!

Și, bolnav, aruncat pe brânci de măciuca morții mamei mele, înspăimântat de singurătatea deșertului saharian ce se ridica în jurul meu, îi scriu din pat, având 40 de grade de febră, blodogoresc, într-o franțuzească de trei ani, Dumnezeu știe ce, pe douăzeci de pagini enorme. Scrisoarea îmi vine înapoi cu mențiunea: „plecat fără a lăsa adresa”.

Bun, îmi zic. Aci e o chestie de viață și de moarte. Dacă omul care a scris *Jean Cristophe* și cele *Trei Vieți ilustre* a refuzat scrisoarea mea, apoi atât de groaznică e minciuna artei și a vieții în general, încât moartea e o binefacere. Totuși, nu poți tăia, așa,

---

fraze de acest fel: „Născut într-o ţară, în care numele său e hărăzit să aducă lumină nouă, Panait Istrati este unul dintre acei scriitori şi conştiinţe care aparţin lumii întregi”.)

Sau, despre întreaga operă: „Nu e destul să spui că o astfel de literatură (în care Haiducii, operă din care am văzut în treacăt câteva fragmente, prin perspectivele ei va contribui puternic) aduce numai un realism simplu, greoi şi vast, care modelează în chip viguros imaginea noastră, a speţei umane, dar reiese şi un suflu de reînnoire socială…” reînnoire care nu poate veni decât „din popor şi de la aceia care ies din mijlociii lui, rămânându-i, toată viaţa, credincioşi”.

Pentru ca, după apariţia lucrării lui Panait Istrati Vers l’autre flamme totul să se răstoarne, o puternică vrăjmăşie să se declare între ei. Lucrurile vor evolua până într-atât, încât Henri Barbusse în Le Monde va emite faimosul calificativ, pe cât de violent, pe atât de nedrept: „Panait Istrati, haiduc al Siguranţei”. (Vezi, în acest sens şi nota la articolul „Ce-am văzut la Lupeni.)

un cap de om. Se poate să fi plecat, cu adevărat (după cum și adevărat a fost)[38].

Generosul director burghez al răzvrătitei foi *La Feuille*, din Geneva, mă luase sub ocrotire, mă făcu al doilea expeditor și mic colaborator. E vorba de Jean Debrit. Acestui om de bine, îi spusei ce omorâtoare îndoială mă roade. El citi scrisoarea, și retrimițându-mi-o acasă, îmi spune, pe o hârtie dactilografiată și semnată, că „cu siguranță Romain Rolland se va interesa, dar că scrisoarea nu-i poate parveni decât prin amicul lui intim și biograf P.J. Jouve, ceea ce se poate ușor". Numaidecât am văzut în Jouve un cerber. Mi-am închis misiva în ladă și când Debrit m-a întrebat de hotărâre, i-am răspuns că eu am dreptul să ajung la Rolland fără intermediari. (Nu știam ce inimă mare, ce suflet bun era Jouve.)

Doi ani mai târziu, în 1921, scrisoarea mea și a lui Debrit parveneau lui Rolland în condițiunile știute, tot grele de sânge, pline de credință, mărturii ce vor servi de exemplu și vor da curaj în luptă tuturor acelora cari scrâșnesc din dinți în clipele astea, cari gem sub povara nedreptății și pentru cari mă și destăinuiesc cu sinceritate, asigurându-i, acolo unde se află, că, învinși sau învingători, victoria va fi la urmă tot a acelora cari *așteaptă și disperează crezând mereu.*

Mulți vor fi sacrificați molohului credinței. Dar așa e scris: dând pe brânci numai, omenirea va ajunge să se lepede de urgia egoismului care o împiedică să fie dreaptă.

---

38 Un jurnal anunţase că „celebrul scriitor francez Romain Rolland a descins la hotelul Victoria din Interlaken, pentru un lung sejur". Luat la rost, R. R. Îmi scria, doi ani mai târziu: „Am descins seara, la ora 6, şi am plecat a doua zi la 6 dimineaţa".

Să dăm, frate Galactioane, o mână de ajutor acelora cari împing pe calea dreaptă carul greoi al păcatelor strămoșești, s-o facem, fiecare în chipul său, dar în aceeași direcție.

Iar când vom ajunge sus pe muche, vom avea și noi parte de „zece băi” la Techirghiol și nu ne vor mai privi cu dispreț cucoanele cari vorbesc azi franțuzește prin otobuzuri, în loc să ne sărute picioarele.

SCRISOARE DESCHISĂ DOMNULUI N. IORGA[39]

Primim din partea d-lui Panait Istrati următoarea scrisoare deschisă, adresată d-lui profesor Iorga, cu rugămintea de a o publica în *Adevărul literar*.

Stimate domnule Iorga,

Auzisem că undeva te-ai legat de mine și-am tot cerșit pe la amici dovada acestei cinste. De-abia azi o am: e o foaie ruptă din revista *Ramuri*[40]. Titlul articolului d-tale: *Haiduci în franțuzește*.

---

[39] Apare în Adevărul literar şi artistic, 28 septembrie 1924.

[40] Este vorba de articolul apărut în Ramuri (15 iulie – 1 august 1924), cu titlul „Haiducii în franţuzeşte". N. Iorga divulga opiniei publice româneşti sacrilegiul comis: „lumea legendei noastre poetice, îmbălsămată de trecutul nobil al unui neam onest" serveşte drept firmă „unei adunături de incidente fioroase". Chira Chiralina este astfel rezumată: „Un tată asasin care rupe în bătăi şi desfigurează o mamă deprinsă a primi noaptea fel de fel de oaspeţi, o soră de aceeaşi calitate, un unchi care practică pederastia etc.". Fireşte, şi sub impresia răspunsului dat de Panait Istrati, Nicolae Iorga va reveni şi mai îndârjit asupra povestirii, în Ramuri (15 octombrie – 1 noiembrie 1924) într-o încercare de teoretizare a semnificaţiilor acestui fenomen nociv. Articolul – textul unei conferinţe ţinute la Craiova – se intitula: „Clase şi curente literare". După ce descrie răul imens adus în literatură de curentul simbolist, adaogă pe un ton profetic: „Se putea însă şi ceva mai rău. Portul internaţional se creează şi la noi, cu elemente aduse de vânt, trăind în vulgaritatea cârciumelor şi lupanarelor, în tovărăşiile cele mai pierzătoare, vestejind sufletul pe o viaţă întreagă. Aceşti oameni n-au niciun simţ pentru morala practică şi cu atât mai puţin pentru aceea superioară etică fără care orice literatură nu e decât produsul efemer al unui suflet bolnav sau rătăcit… şi literatura pe care o face se resimte de aceasta.

E o nouă fază, adusă de înălţarea unei noi clase. Chira Chiralina, cu aventurile ei chefalonite şi cu scârbăriile de bordel levantin, o anunţă”.

(Nemulţumindu-se cu atât, nu scapă prilejul unei anchete iniţiate de Les Nouvelles Littéraires – 1925 – pentru a adresa străinătăţii această rugăminte: „Şi mai ales am dori să nu fim pedepsiţi impunându-ni-se sub formă de reclamă a librăriei franceze Kira Kiralina şi alte emanaţii ale poeţilor noştri internaţionali, ca fiind de inspiraţie românească”.)

Relaţii violent belicoase care au, se pare, anumite antecedente. Fapt e că, încă pe când activa în câmpul presei muncitoreşti de dinaintea primului război mondial, nu o dată instinctele pamfletare ale viitorului scriitor fuseseră incitate de diverse atitudini ale lui Nicolae Iorga. Bunăoară, la 28 ianuarie 1910, în paginile României Muncitoare Istrati se ocupă de o conferinţă ţinută de marele istoric la Brăila (şi în care socialiştii erau acuzaţi că pun mai presus hrana corpului decât pe cea sufletească). Reverenţios faţă de meritele istoricului, articolul respectiv îi ridiculizează concepţiile politice (şi cu destulă dexteritate polemică: nucleul pamfletului îl constituie proverbul: „de n-ar fi proşti, înţelepţii n-ar avea nicio valoare”).

Odată cu trecerea anilor, starea beligerantă dintre cei doi se va mai atenua (în Domniţa din Snagov Istrati va face o trimitere respectuoasă, în subsol, la o lucrare a lui N. Iorga totuşi, fără a se ajunge la relaţii paşnice şi afectuoase sau definitiv cordiale. În articolul „Aventurierul român” – scris în 1928 – Nicolae Iorga, schiţând portretul acelor cutreerători de lume de care n-a fost lipsită nici istoria ţării noastre, se opreşte, la sfârşit, asupra tipurilor actuale şi trecându-l pe Istrati în rândul aventurierilor pe plan cultural, concede totuşi, că acesta este mai simpatic decât alţii „fiindcă măcar, dispreţuind puţinătatea noastră, nu operează cu noi, indigenii”.

Propriu-zis, numai moartea scriitorului stinge total pasiunea vindicativă şi Nicolae Iorga poate evoca liniştit, cu inflexiuni calde destinul „omului care s-a întors acasă: Panait Istrati: „Iată, aşa şi cu acela aprig în luptă, sfidător de opinie publică, părăsitor de ţări şi răsturnător de lume cu puterile unui real talent care vrăjea tocmai prin lipsa a ce dă – şi a ce strică – acea cultură generală de care l-a lipsit soarta şi care, trecut prin toată stratosfera laudelor şi frământat prin toate vijeliile luptelor sociale, lăudat peste măsură și cu cruzime batjocorit… a murit”.

Citindu-l am rămas încremenit. Dacă n-aș vedea semnătura d-tale la sfârșitul lui, aș refuza să cred că liniile acestea au fost scrise de cel mai harnic muncitor pe ogorul țării mele.

De toate metehnele, „legate de-o mână de pământ”, te-aș fi putut acuza, dar de falsificator al Istoriei, n-aș fi îndrăznit niciodată! Și, cum nu pot să te acuz că nu vei fi știut să citești franțuzește, sunt nevoit să dovedesc *bunilor români* pe cari i-ai indus, cu rea voință, în eroare că ești un *falsificator de adevăr*.

Nu mă pun deloc pe terenul solid al faptului că un istoric n-are niciodată obiceiul de-a se pripi ca fata mare în noaptea nunții, ci așteaptă o documentație mai abundentă înainte de-a face afirmații istorice. A fost dreptul d-tale să-mi „dai la cap”, cum se zice pe la noi, de îndată ce prefața lui Rolland la *Chira* mea a apărut în revista *Europe* de la 15 august 1923. O datorie de cinste elementară, încă, te-ar fi obligat să fii vrednic, chiar cu un om care s-a refuzat în tinerețea lui să fie o „secătură entuziastă”, un patriot cum înțelegi d-ta.

Ce fel de istoric, șef de școală și academician ești d-ta când spui acelora cari nu citesc în franțuzește: *„Și cunoscutul povestitor francez (Romain Rolland) nu uită să spuie cititorilor că d. Istrati povestește în paginile ce urmează însăși viața sa?”*

Ei bine, domnule Iorga, cum nu e în firea mea să admir cu gura căscată perii albi și autoritățile consacrate, mă mir ce mă reține să te chem pe numele care se dă la noi oamenilor care falsifică adevărul!

Rolland spune (textual):

„Nuvela pe care o publicăm aci nu exprimă decât o latură a multiplei lui naturi. Altele sunt mai profunde, și pe acestea sperăm să le facem cunoscute mai târziu”.

E vorba, deci, de *nuvelă* și de alte (nuvele). Întreb pe orice student din clasa întâi de liceu: Cine-a confundat vreodată o *nuvelă*, cu o *autobiografie*? Și cum se poate să mi se atribuie *mie*

personal, familiei mele, pățaniile unor ființe care au trăit pe vremea „războiului Crimeei”, deci de la 1853, știut fiind că eu sunt născut la 1884, născut, zice Rolland cu precizie, *„dintr-o țărancă română”*, femeie, *„a cărei parte în viață fu munca nepregetată”*, și spune că eu, din copilărie, am făcut vreo paisprezece meserii și o mie de nenorociri?

Cum se poate, ca după atâta precizie, un istoric să mai insiste, cum urmează:

„Ceea ce se povestește sub această firmă de baladă străveche nu poate constitui însă memoriile unui om care câtuși de puțin are respectul ființei omenești”.

Bine-nțeles, scumpe domnule Iorga, bine-nțeles că „nuvela” mea, NUVELA, *„nu poate constitui MEMORIILE”* mele, dar cine naiba ți-a vorbit de „memorii”, de unde ai scos trăsnaia asta?

*

Știu că toți, sau aproape toți, cărturarii cunosc *dăscălește* o limbă străină, adică silabisesc căutând mereu în dicționar. Și d-ta, care ai învățat carte cu gramatică și citești franțuzește de-o jumătate de secol amarnic, nu vei fi știind mai bine limba lui Voltaire decât umilul de mine care, nu mai departe decât acum opt ani am învățat-o descifrând pe clasicii francezi cu ajutorul dicționarului Șeineanu, și înșirând pe pereții odăii din Leusin-Village[41] vreo patru mii de cuvinte franțuzești înscrise cu litere de-o șchioapă pe lungi, nesfârșite fișe.

Totuși, ca să se convingă orice băiețaș de liceu că, una din două: *ori nu cunoști limba franceză, ori ești de rea credință,* dau aci textul lui Rolland de unde d-ta ai scos afirmația că-mi „povestesc viața”, că-mi scriu „memoriile”:

[41] Leusyn.

„Je l'ai décidé à noter une partie de ses récits; et il s'est engagé dans une oeuvre de longue haleine, dont deux volumes sont actuellement écrits. C'EST UNE EVOCATION DE SA VIE"…

Iar imediat mai jos precizează:

„Tout le long de sa route, il s'arrête, au souvenir des figures rencontrées; chacune a l'énigme de sa destinée, qu'il cherche à pénétrer. Et chaque chapitre du roman forme comme une nouvelle"…

Acum, să stăm strâmb și să judecăm drept.

Lasă că Rolland a făcut o operă de istoric prea îndepărtat când a afirmat că „povestirile lui Adrian" sunt „o evocație" a vieții mele, (căci *eu n-am spus nicăieri* așa ceva și că deci asta e treaba biografilor viitorului s-o dovedească până unde e adevărat), dar chiar dacă *Adrian Zografi* ar fi subsemnatul în carne și-n oase asta nu probează deloc că EVOCAȚIA vieții mele ar fi o CONFESIUNE în felul celei făcute de Jean Jacques Rousseau. Rolland spune că am scris un „ROMAN", „NUVELE", NU „MEMORII", domnule literat-istoric! Căci dacă toate *romanele și nuvelele* ce se scriu de autori cu temperament sunt, foarte adesea, în strânse relații cu viața trăită de ei, sunt un fel de evocare a aceea ce au văzut și au simțit deaproape, uneori chiar așa de aproape că e vorba de autorul însuși și de familia lui, apoi nimănui nu i-a trăsnit prin tivgă să ia drept „memorii" ceea ce autorul dă ca „roman" și „nuvelă".

Nu există nimic de autobiografie în scrisele mele. Alături de personagiile și acțiunile cele mai pur fictive ca: Stavru, Chira (da, CHIRA, nu Kyra, ai dreptate, când e vorba de Milcov), Dragomir, Cosma și alții, se desfășoară poveștile, *veridice* prin numele lor și *pe jumătate plăsmuire, în acțiune*, ca: Unchiul Anghel, fratele mamii; Codin, hașbuzuc cu inimă de aur ce s-a chemat Călin și a murit opărit cu undelemn; Kir Nicola, stăpânul meu amic plăcintar; Mihail Kazanski și Samoilă Petrov, carne și oase pururea sfinte!

*

Apoi, D-zeu să mă ierte… Mă obligă viața să fac *autobiografie* înainte de-a face *operă artistică*.

Las-o dracului de treabă, d-le Iorga, că-ncep să mă căiesc că m-am vârât în tărâțele românești, de unde cu groază am ieșit acum nouă ani!

Dacă d-voastră celor cu hăț, vă face rușine *Chira* și nu sunteți în stare să vă dați seama de ce ritmuri bat în ea, apoi slavă domnului, eu mai știu să vă prezint dosul boierește și să-mi întorc fața spre restul lumii care, de la Rolland și până la octogenarul Georges Brandés îmi deschide brațele. Voiți s-o cunoașteți? – Iat-o:

Societatea Academică de Istorie Universală (care se fălește cu cinsprezece prinți și capete încoronate, și în fruntea cărora figurează Regina Maria a României) îmi trimite statutul, invitându-mă să-i fiu membru onorific și, prin secretarul ei, d. H. Laumonnerie, ofițer al Instrucțiunii Publice, îmi cere *„documentarea necesară și un portret în vederea unui studiu”* ce vrea să-mi consacre; renumiți critici de artă de aci, din Italia, Suedia și alte țări îmi trimit studiile lor unde pretind că *„repet în Franța cazul lui Joseph Conrad în Anglia”* și emit părerea unei *noi școli*; judiciosul critic al casei Rieder, Jean Richard-Bloch (acela care trimite sute de manuscrise „înapoi la autor”), pronunțându-se asupra lui Cosma din volumul ce va apare în toamnă, spune că se află în fața acestui erou român *„ca în fața unui mare stejar”* și declară că asemenea personaj *„numai un Kipling și un Gorki le pot crea în vremea noastră”*; fostul profesor de istorie la Sorbona, amicul meu Romain Rolland, îmi scrie: *„Nu cunosc un succes așa de imediat universal ca a d-tale”*; saloanele și cluburile literare (*Salon Vérité, Club du Faubourg*, cuprinzând muncitori, studenți, oameni de litere, academicieni, generali) mă cheamă la Paris pe

spezele lor să mă… tămâie! Un Wells îmi va face cinstea la iarnă să se plimbe la braț cu mine pe Promenade des Anglais, la Nisa, când voi fi iarăși fotograf ambulant!

Iar dacă toate aceste fețe nu vă spun mare lucru, apoi aflați că oficialități românești: consul, cancelar de legație, membri ai misiunilor militare și economice m-au poftit cu drag să le fiu oaspete și m-au acoperit cu cuvinte măgulitoare. Că cutare *bun român* și om de știință, al cărui nume nu vreau să-l divulg, dar care e investit cu titlul de *ministru* mi-a făcut cinstea de-a mă chema să cinez în familia lui; că însăși „Școala Română” de la Fontenay-aux-Roses, opera d-tale, m-a avut *o noapte întreagă*, până la ziua albă, în chioșcul ei, unde ne-am ospătat, ciorovăit și sărutat frățește la despărțire, căci dacă ideile mele politice n-au fost împărtășite de ei, valoarea artistică nu mi-a contestat-o niciunul.

Ei, spuneți: aci trebuie să ajungem vorbind de artă? La alte patalamale?

*

Eu n-am timp să mă pun la taifas cu acei domni cari, crezând că mă înjosesc, mă compară cu Terente, (fără să-și dea seama, sărmanii, ce mare taur al vieții, ce uimitoare personalitate umană trebuie să fi fost acest fiu al bălților, care, întrecând pe toți haiducii noștri legendari, derutează o întreagă armată organizată, devine celebru până peste hotare și reușește să dispară); dar când un Nicolae Iorga, ignorând și falsificând, vine și compară pe *Chira* cu… *„Ghiță Cătănuță”*, iaca, vedeți cum îmi cam sare muștarul în nas și încep să cred că prostia locuiește deseori în Academii.

Am toate cuvintele să mă-ndoiesc că domnul Iorga cunoaște acea snoavă intitulată: *Chira Chiralina* sau *Hoții Brăilei*, acea năzdrăvănie vulgară pe care d-sa o numește din neștiință: *„baladă*

străveche, legendă poetică, îmbălsămată de trecutul nobil (?!?) al unui neam onest”.

Merçi pour la langouste, stimate compatriot! Dac-ai ști d-ta de ce hoțoman ordinar e vorba acolo, de ce basme cu cocoșul roșu, de ce acțiune prostească și înjositoare, apoi ai vedea că eu am făcut *„dintr-un chiot, simfonie”*.

„Legende poetice” sunt multe, dar nu d-ta le cunoști. D-ta nu vrei să vezi, și nici nu poți, ce sete nepotolită au noroadele să transforme în eroi, nu pe d. Iorga și Vintilă Brătianu, ci tocmai pe acei care vă calcă legile și plătesc cu viața lor mugetul de libertate: pe un Terente, pe un Rinaldo Rinaldini, pe un Schinder Hanz, acesta din urmă lăsând o feerie de legende poetice poporului alsacian, care mi le povestește azi arătându-mi pe sute de metri tuneluri prăbușite, săpate acum 500 de ani pe muntele Buch-Burg de eroul care era „nemilos cu seniorii feudali dar bun, darnic, ocrotitor cu săracii”.

D-ta te ocupi să scrii, în zece volume necitite de popor, câte bătălii a dat cutare Papură-Vodă, câte fete și-a măritat el cu fală, câte cămăși schimba pe săptămână și de câte ori se scobea în nas. De toate astea, noroadele habar n-au. Dar știi D-ta câte case de țărani cu tradiție în împrejurimile Brăilei pretind poate și azi că Chiria Chiralina a aparținut familiei lor? Mai știi în câte chipuri se istorisește povestea Chirei năzdrăvane?

*

Bunicul meu – („un moș Istrati care strănuta de douăsprezece ori în șir, ca tine”, îmi spunea mama) – pretindea și el că Chira a aparținut neamului său. La Baldovinești, la Petroiu, Cazasu, Nazâru, Chișcani, Tichilești, peste tot unde unchiul Anghel își oprea armăsarul în fața unei cârciumi, numai de „neamuri de ale noastre” era vorba:

— „Nu mai poți să scoți cămașa de neamuri, mă Panaitache”! spunea el.

Tot de la acest unchi știu că „neamul nostru e curcit”. Ultima cârciumă a lui „Angheluță”, ale cărei ruini se mai pot vedea și azi, era un focar de povești de pe vremea ocupației. Și, ca și cum destinul ar fi având legi precise, moș Anghel nu scapă niciun prilej de-a-mi face cunoscut „încă o poveste turcească”, mie, „țâncu pământului”.

„Țâncu” acesta însă a avut destinul lui, după cum vedeți, și după ce a ascultat pe unul și a citit pe altul, i-a lăsat pe toți la o parte și a scris o *Chiră* pe placul lui (nu și al d-lui Iorga!). Și Chira asta devine universală fără voia celui mai mare român. Iar Cosma, („avec sa force à tout casser”), are să devie și el, „dac-o vrea D-zeu”. Și doar în Cosma am pus ceva din vlaga acelui bunic Istrati, *român neaoș*, să nu vă fie cu supărare, d-le Iorga, tatăl mamei mele, *„împușcat de poterași în spate”* într-o fugă dramatică cu contrabanda tatălui meu, grecoteiul chefalonit, și *„mort la spitalul vechiu din Brăila pă când scotea fultuiala din schinare”*, îmi povestea bunica, și când *„ostașu să tânguia c-a făcut moarte de om fără vrerea lui, ș-o să-i poarte păcatele pe lumea ailaltă”*.

Iată izvorul la care mă adăp eu. Mai am unul: fiind lipsit de memorie, sunt dăruit cu imaginație înflăcărată, vie; *eu cred în creațiile mele*. Mai am un al treilea: e iubirea de oameni, dorul de dreptate. *Eu sunt un om sănătos la minte și în simțiri*, deși am descris pe un pederast, despre care Rolland a spus că *„nu numai am reușit să-i fac acceptabil, dar chiar tragic”*, și că, *„cineva trebuie să fie oțelit (deja bien aguerri) în arta de a scrie, pentru a îndrăzni să atace asemenea personagii, cu care mulți își frâng gâtul”*.

Aceste personagii, precum și altele mai pure, fețe străbune ce răsar din întuneric, eu le mistui în stomacul artei mele; le dezmierd timp de ani îndelungați; le trec prin sita temperamentului meu; le învălui în lumina unei gândiri

moderne bine cugetate și le arunc în viață pentru ca să fie „iubite atâta timp cât vor exista oameni cu simțire pe pământ”, cum spune Jean Richard-Bloch.

Ehei, coane Iorga… Adu-ți aminte că Maiorescu a spus într-o zi lui Gherea, (cu drept sau fără drept):

„Las-o mai domol pe unde nu te pricepi”.

Ți-o spune cu mai mult drept, cu multă smerenie, și

Umilul d-tale,

Panait Istrati

Masevaux-Alsacia, septembrie 1924

SĂ NE FIE RUȘINE DE JUDECATA DE MÂINE[42]

Dragă Eftimiu[43],

---

[42] Apare în *Adevărul literar şi artistic*, 17 august, 1924.

[43] La comemorarea a 7 ani de la moartea lui Panait Istrati, Victor Eftimiu îşi va sintetiza observaţiile asupra scriitorului şi omului într-un pertinent articol (vezi Amintiri şi polemici): „Toţi iluminaţii pământului l-au citit, toţi nemulţumiţii, toţi cei ce visau ceva mai ban, mai omenesc. L-au citit şi esteţii revistelor din metropole şi snobii saloanelor şi toţi au fost vrăjiţi de darul povestitorului". O explicaţie? „Niciun artificiu literar. Numai peisaje văzute, numai viaţă trăită. Simplicitate. Putere de a evoca oameni şi fapte, scăldate-n lumină. O paletă scânteietoare. O magie a cuvântului pe care prea puţini – chiar dintre cei mai mari – au stăpânit-o".

Dacă ar fi trăit în alte veacuri ar fi fost un trubadur, un colaborator al Şeherazadei, un rapsod al insulelor homerice… Dar Istrati s-a crezut – el, rapsodul homeric în secolul XX – şi un imaginar apostol. De aici răzvrătirile sale zgomotoase, gesticulaţia mesianică. „La un moment dat, căzut în propria-i cursă, Panait Istrati s-a crezut şi Mesia.

Mesianismul său e un amestec de misticism rusesc şi fanfaronadă grecească." (O componentă psihologică pe care am discutat-o şi noi în prefaţă.)

În ultimii ani de viaţă, destinul lui Panait Istrati coboară pe planul obişnuitului şi insignifiantului. „Feeria a încetat. Triumfătorul de altădată, omul legendar era întâlnit prea des în spitalele şi cafenelele Bucureştilor. O ducea greu. Mediocritatea capitalei îl prindea în plasa-i necruţătoare…"

Însemnările se încheie cu un şir de disocieri în problema specificului românesc al operei lui Istrati: „Pentru că a scris în altă limbă, unii îi refuză titlul de scriitor român. Dar toate darurile sale, simplicitatea, luminozitatea, verva, ironia, coloritul, umorul său, sunt specific româneşti. Mai mult decât sângele cuiva, mai mult chiar decât graiul în care oficiază, – spiritul cuiva îi scrie numele în patrimoniul unei naţiuni."

Primind, azi, volumul d-tale: *Tragedia unui comedian*, însoțit de un cuvânt mișcător, nu mă pot împiedica de-a nu lăsa la pământ tot buclucul scriitoresc și să-ți trimet aceste linii rugându-te să le înserezi în *Rampa* pe care o conduci și prin care aș dori să transmit mulțumirile mele tuturor acelor scriitori cari binevoiesc să mă pună la curent cu lucrările lor din ultimii ani și cari îmi sunt necunoscute – în primul rând, amicilor: Sanielevici, Agârbiceanu, Eugen Filotti, Demetrius și I. Neagu-Negulescu. Mult aș ruga pe d. Pătrășcanu să-mi trimeată ceva, căci, din ce-am spicuit pe când eram în țară, precum și din gustoasele citate ale lui Sanielevici, n-am făcut decât să-mi ațâț pofta de mâncare întru… pătrășcănie!

Și acum, nu-i așa c-ai să cazi din nori când ți-oi spune că mă aflam printre simandicoasele persoane cărora le citeai piesa d-tale: *Sfârșitul Pământului*, la Brăila, în saloanele lui Mișu Basarabeanu? – mă aflam, dar… cam pe după ușă! Nici nu se putea altfel: aveam pensula de vopsitor în mână și eram îmbrăcat în costum de lucrător zugrav. Mai era o pricină care mă împiedeca de-a sta tolănit pe sofa alături de boieri: nu scrisesem încă pe *Kira*. Vezi ce nedreaptă e lumea? Dar chiar dacă aș fi avut-o scrisă pe *Kira* și pe mama *Kirei*, tot treaba aia ar fi fost: îmi mai lipsea patalamaua lui Romain Rolland! Și dacă e-așa, nu-ți vine d-tale să te întrebi nedumerit: cum poate să existe un *singur artist*, demn de acest nume, care să nu se revolte la gândul că cine știe câte opere de valoare zac prin sertarele Riederilor din lumea întreagă, putrezesc și dispar, fără să vază lumina tiparului? Adică cum? Pentru ca un om să ajungă a-și face dovada capacităților sale pentru ca să i se îngăduie a arăta ce poate, fie ca artist, fie ca deschizător de drumuri noi în domeniul necunoscutului – trebuie ca mai întâi să se spânzure? Să-și taie burta? Să se arunce în puț? Sau să plesnească de mizerie vreo 30 de ani? Sau chiar să moară de-a binelea?

Și acu am să fac apel la memoria d-tale, ca să ilustrez și mai bine niște afirmații cari nu sunt deloc literatură și mofturi artistice, ci cruda realitate.

Îți vei aduce aminte că pe vremea când îți băteai capul zile întregi ca să faci pe proștii din casa lui Mișu să învețe rolurile din piesa d-tale, mai era un tânăr lângă mine, un lipovean-român, cu bărbia neagră și chipeș la înfățișare. Ai vorbit cu el, și mi-ai adresat și mie un cuvânt: eram amândoi antreprenorii pârliți ai lucrării lui Băsărăbeanu, acea casă care strălucea de uși ripolinate, pereți în ulei, plafoane pictate, totul executat cu adevărată artă de meșteșugari, și unde am muncit amândoi un an încheiat și ne-am ales cu… praful de pe tobă. (Căci bietul Mișu, om milos și darnic cum rar mi s-a întâmplat să întâlnesc, inimă de aur, amic fără fasoane, n-a putut să se sustragă putregaiului care descompune burghezia trândavă, a risipit toată averea „de la răposatu”, arunca banii cu pumnul tuturor lichelelor, dar pe lucrătorii care transformau fosta casă a lui Crisoveloni într-un palat, îi lăsa să aștepte la poartă până ce-i venea poftă să iasă și să le arunce o sutime din ce le datora, așa că am muncit toți pe veresie.)

Ei bine, tânărul lipovean de care cred că-ți vei aminti, era sobar-zidar de meserie, dar pictor din vocație. Tablourile lui sunt astăzi mărturie netăgăduită a talentului ce se ascundea sub nămolul de var care-l îneca de la cap până la picioare.

E vorba de Samoilă Petrov, nume ce trebuie reținut și neuitat. Reabilitat, da! Și d-ta care ești cineva în arta română, nu vei putea decât să onorezi breasla artisticească, dovedind cu bruma rudimentară ce ne-a rămas de la Petrov, cât de mare e

nedreptatea ce se face vieților clocotitoare cari au nenorocul să se nască astăzi[44].

Samoilă Petrov, sergent în batalionul de pontonieri din Brăila, după ce-a scăpat teafăr din Balcani, a fost înghițit de urgia războiului (de unde a ieșit România umflată de gloria pe care o vedem). N-a vrut, nenorocitul, să mă însoțească în Elveția, în martie, 1916, când am plecat ca să nu mă mai întorc; și s-a dus să-și dea sufletul într-un spital din Odessa, lăsând în urma lui o mamă, încă una lângă milioanele cari își plâng și azi feciorii.

Dar Petrov nu era numai artist, ci și una dintre cele mai rare perle ale amiciției distinse și dezinteresate, un suflet generos, o inteligență rafinată care se avânta cu sete spre tot ce interesează gândirea, un om în a cărei prietenie s-ar fi putut desfăta prietenul cel mai greu de mulțumit.

D-ta poate c-ai să râzi de naivitatea ori prietenia mea când îți voi spune că pe când te trudeai să-ți creezi actorii de pripășeală, în zilele acelea, noi, Petrov și eu, eram singurii cari te pricepeam și-ți înțelegeam necazul, deși eram nuli și neexistenți pentru d-ta. Ceilalți, actori și actrițe de „ia-l de pe mine că-l omor”, repetau ca papagalii, fără pic de suflet, fără dram de emoție, fraze cari, exprimate de d-ta, făceau pe Petrov să sară în sus de nerăbdare:

— „Ce dracu, mă”, îmi spunea el, „nu văd boii ăștia că nu fac decât să sforăie? Au să-i trântească piesa lui bietul Eftimiu!”

Și ți-au trântit-o la *Regal* de i-a mers fulgii.

În seara aceea, ieșind de la teatru, Petrov se mira:

„— Să n-aibă ei atâta bun simț, nici atâta talent!”

„— N-au, Samoilă, nici bun simț, nici talent… fiindcă au bani.”

---

[44] La 25. VIII. 1924, Istrati îi comunica prietenului său din Brăila, Nicu Constantinescu: „Şi bucuraţi-vă toţi. Veţi vedea că Eftimiu a ridicat mănuşa amabilă ce i-am aruncat şi se declară gata să-i «luminăm memoria bietului Samoilă Petrov»”.

„— Atunci de ce s-au încumetat și au înjosit munca unui om?”

„— De grași, Samoilă.”

Și s-a dus sărmanul Samoilă să-și dea sângele lui prețios alături de atâția artiști cari au creat câmpia mănoasă unde pasc, se îngrașă și se prăsesc taurii furioși ce conduc azi omenirea cu coarnele și cu coada! Iar artiștii care au scăpat teferi, în loc să pue mâna pe tânjală și să croiască dihaniile ca să le înjuge la pragul activității umane, ei au luat cădelnița artei și le tămâie boturile ori le scarpină burțile, așa că un mare editor parizian a putut să răspundă, într-o zi, insolent unui om de seamă care îi aducea un manuscris din partea unui tânăr și talentos debutant:

„— N-am nevoie de autori cu talent, pentru cari trebuie să trag trei mii de exemplare și să le vând în cinci ani. Am destule scrieri al căror tiraj redus și pe hârtie de lux mi-e plătit înainte. Și ce-mi pasă mie dacă talentele nu găsesc editori!”

Unde ești tu, Țepeș Doamne, să-mi iei și pe acest editor și pe autorii lui – codoși parfumați, lăfăindu-se în pijama și pantofi de mătasă – și să mi-i trimeți la ocnă să taie sare, să le treacă, atât pofta de scris, cât și aceea de editat.

Cu plecăciune, dragă Eftimiu. Să ne amintim că prima datorie a artistului trebuie să fie priceperea vremii lui, și să ne fie rușine de judecata de mâine, aceea a Istoriei. Spunând adevăruri celor de sus, eu știu că voi pierde jumătate din talent, iar spunând alte adevăruri celor de jos, voi pierde și cealaltă jumătate. Atunci voi fi fericit, căci voi rămâne cu două brațe și cu dreptatea de partea mea.

Al d-tale

PANAIT ISTRATI

Masevaux, Rinul de Sus, iulie 1924

VIZITĂ LA GORKI[45]

Până astăzi, Maxim Gorki al meu era cel al întregii omeniri cititoare, adică al *muncitorului* care a salvat în mod miraculos din neant opera unică al cărei purtător era. Citisem o parte din cărțile sale și-i cunoșteam chipul din fotografie[46].

De câteva clipe, printre figurile nemuritoare pe care le venerez ca orice ființă omenească, se adăugă și aceea a lui Maxim Gorki – *omul*.

Mai întâi, se ivi silueta unui om de statură înaltă, îmbrăcat în gri, care urca scara „Gossizdat”-ului străbătând două șiruri de admiratori emoționați, unii agățați de balustradă, alții pironiți de

---

[45] Apare în *Les Nouvelles Littéraires*, 16 iunie 1928.

[46] Vezi în *Biroul de plasare* admiraţia nelimitată, aproape veneraţia de care se bucura Gorki în mijlocul militanţilor socialişti români (între care se număra şi Panait Istrati). Portretele lui Gorki – ne aflăm în 1905 – erau tăiate din ziare şi păstrate „cu religiozitate ca nişte icoane”. O culegere din povestirile sale era trecută din mâna în mâna. „Seara, atelierul de plăpumărie şi „biroul „se transformau în sală de lectură. Citeau şi reciteau din Gorki şi nu se mai săturau.”

Pe de altă parte, ştirea despre spectaculoasa consacrare a unui vagabond în câmpul literelor franceze a stârnit interesul lui Maxim Gorki. Fosta lui secretară, în amintirile pe care le deapănă, îl arată nerăbdător să primească ştiri mai amănunţite (enervându-se chiar că Romain Rolland îi povesteşte despre orice, dar numai despre ceea ce l-a rugat să-i scrie nu scoate un cuvânt – Figaro Littéraire, 20 mai 1950).

Maxim Gorki va fi constituit subiect de discuţie în corespondenţa pe care Romain Rolland o poartă cu protejatul său. La 2 iunie 1928, el îi scrie lui Istrati „Je croyais vous avoir dit (subl. N.) que je suis en correspondence avec Gorki depuis 1917; nous avons échangé pour le moins un demi-cent de lettres et nous avons l’un pour l’autre une chaude sympathie…”

zid. Mă retrasei îndată la locul meu, printre cei care-l așteptau în biroul tovarășului Kalatov, directorul editurii.

Acolo, în timp ce ne strângeam mâinile, figura lui mi se întipări cu aceeași căldură ca a lui Romain Rolland, acum cinci ani. Două momente culminante ale vieții mele, câteva clipe care mi-au înzecit-o.

E prea mult pentru umerii unui om, care la cei 38 de ani ai săi, nu mai aștepta nimic, nici de la alții, nici de la el însuși.

Iar forțele mi-au cam slăbit între timp. Din fericire, cele ale lui Alexei Maximovici – cum i se spune aici, simplu – nu sunt mai viteze de când un întreg popor mărturisește în aceste zile creatorului *Vagabonzilor* o dragoste atât de puternică, cum nu s-a mai pomenit. A mărturisit-o el însuși, plângând, mulțimii de muncitori care se striveau aseară în marele Teatru din Moscova.

— S-a spus despre mine că vorbesc bine. Și totuși acum, nu pot scoate o vorbă…

Și imediat, într-un cerc restrâns, degetele crude și binefăcătoare ale emoției îi netezeau mușchii feții în timp ce-mi vorbea, sugrumând cuvintele.

— E păcat, Istrati, că nu ne putem înțelege direct, deoarece d-ta nu cunoști încă rusa, iar eu nu știu nicio altă limbă.

— Poate vorbiți italiana.

— Foarte puțin. Un bun tălmaci ne-ar fi de mare folos.

Acest tălmaci fu tovarășa Kolpinskaia, veche prietenă a lui Gorki, care-i strânse mâna, ducând-o la un moment dat la buze. Atunci, îmi simții și eu fața biciuită de emoție, ca a tuturor celor prezenți. Și spiritul lui Romain Rolland apăru între noi, în regretul rostit îndată că nu puteam săruta în acea clipă pe acel care ne unise mâinile punându-ne destinele față-n față.

Puţin mai apoi, îl părăsii pe Gorki, vădit obosit[47]. Ştiindu-mă la Bekov, îmi spuse:

---

[47] Documentele cercetate lasă însă să se întrevadă că modul în care au făcut cunoştinţă Panait Istrati şi Maxim Gorki nu i-a satisfăcut total pe niciunul (scoţând la iveală anumite nepotriviri între modul de a fi al fiecăruia). Reproduc mai jos un fragment din jurnalul lui Nikos Kazantzakis, cunoscutul scriitor grec fiind martorul ocular al acestei întâlniri:

„A cumpărat patru sticle de vin de calitate din Armenia. Şi-a îndesat în buzunarele paltonului pachete cu mâncăruri, ţigări. Şi ne-am aşternut la drum. Istrati era emoţionat. Pentru prima oară se ducea să se întâlnească cu marele Gorki. El se aştepta la îmbrăţişări, mese întinse, lacrimi, râsete, certuri, din nou îmbrăţişări.

— Panaite, eşti emoţionat, am zis.

Nu a răspuns. Într-un fel nervos a început să meargă mai repede. Am ajuns în faţa unei clădiri mari. Am urcat scările. Cu coada ochiului mă uitam la amicul meu de drum. Îmi făcea plăcere să-i văd mâinile sale muncite, ochii lui flămânzi.

— Când ai să-i vezi, n-ai să te poţi stăpâni.

— Nu, a răspuns. Nu! Eu nu. Aşa sunt eu; strig, îmbrăţişez, nu pot să mă abţin. Tu eşti liber; poţi să te comporţi ca un englez.

După o clipă a adăugat:

— Dă-mi voie să-ţi spun şi acest lucru. Îmi plăcea mai mult să fiu de unul singur. Tovărăşia ta mă enervează.

Încă nu terminase de vorbit şi la capătul scărilor s-a arătat Gorki cu ţigara lipită de buze. Corpul greoi, faţa brăzdată, pomeţii obrajilor proeminenţi, ochii mici, albaştri şi neliniştiţi. Pe buze, o durere secretă. Istrati încă nu l-a zărit bine şi a început să sară cîte patru trepte şi l-a prins de mînă :

— Eu sînt Panait Istrati.

Era aproape să cadă pe umerii laţi ai lui Gorki ; Gorki, calm şi-a întins mîna. S-a uitat la Istrati. Pe faţa lui nu se citea nici bucurie, nici curiozitate. Fără să vorbească se uita la el.

După un timp :

— Să intrăm înăuntru, a zis.

Cu un mers liniştit, a intrat el întîi. Istrati, nervos şi-a scos din buzunarele paltonului cele patru sticle de vin, pachetele cu mîncăruri. Ne-am aşezat într-o mică cameră de lucru. Gorki afară de rusă nu ştia altă limbă; convorbirea a decurs foarte greu. Istrati a început să vorbească într-un fel de neînţeles. Nu-

mi aduc aminte ce spunea, dar nu voi uita niciodată vocea lui, mişcarea ochilor, rezonanţa vocii.

Gorki, foarte calm, cu o voce moale şi joasă, aprinzînd ţigară după ţigară, răspundea.

Gorki s-a sculat. Fusese chemat de nişte tineri. S-a închis cu ei într-o cameră alăturată. Noi am rămas singuri.

— Panaite, ce zici de maestru?

Cu mişcări nervoase, el a destupat o sticlă.

— Nu avem căni. Poți să bei din sticlă?

— Pot.

Am luat sticla.

— Pentru sănătatea ta, Panaite. Omul seamănă cu un animal sălbatec. Peste tot în jurul oamenilor sunt prăpăstii, dar nu exista niciun pod. Nu te consuma, Panaite! Tu ştiai acest lucru.

Foarte nerăbdător a răspuns:

— Mai repede să beau şi eu. Mi s-a făcut sete. Şi-a şters buzele.

— Ştiu, am zis. Dar uit de fiecare dată.

— Ba tocmai valoarea, preţul tău e aici. Dacă ai fi ştiut era o nenorocire pentru tine. Dacă ai fi ştiut şi nu ai fi uitat tot era o nenorocire pentru tine. Deveneai un om rece.

— Acum l-a văzut şi pe Gorki. Acesta e adevărul. Şi-a băgat sticlele şi pachetele în buzunar şi am plecat.

— Mie mi s-a părut foarte rece, Gorki. Tu ce spui?

— Mie foarte dur, un om care nu poate fi consolat.

Panait foarte aprins:

— Ca să găseşti consolare, trebuie să plângi, să strigi, să bei.

Şi eu am răspuns:

— Nişte musulmani care îşi pierduseră familia într-un război au dat un ordin. Ca să putem să uităm de durerea noastră, trebuie să plângem în hohote. Iată, Panaite, aceasta este disciplina cea mai dură… Este motivul pentru care mie mi-a plăcut Gorki!”

Într-o scrisoare către Ştefan Zweig (scrisă după un an şi jumătate: 22 decembrie 1929), Maxim Gorki mărturiseşte, la rândul său, că vizita lui Istrati nu i-a lăsat o impresie prea agreabilă, unele din întrebările acestuia cam

— Vom fi deci foarte aproape unul de altul și ne vom vedea uneori; avem atâtea să ne spunem! Într-o zi viitoare, Romain Rolland va fi și el aici pentru noi, pentru el și mai ales pentru muncitorii din U.R.S.S. Care-i așteaptă.

*

Nu poți vedea și pătrunde un om de talia lui, cu ușurința obișnuită în timpul unei prime întâlniri. Nu-i felicit pe cei în stare de un atare tur de forță: trebuie să fie țepeni ca șambelanii, tari ca o piatră.

Nu pe Maxim Gorki-omul îl văzusem adineaori, ci povestea unei vieți care dase la iveală o lume, o lume de frumos și năzuințe. Această poveste întruchipată într-o ființă omenească n-o poți privi în față, nici să-i strângi mâinile ce-ți întinde, fără să-i aduci spontan omagiul dragostei tale: uitarea de sine și emoția. Am trăit și una și alta.

Același lucru s-a întâmplat la 25 octombrie 1922 când mă aflam pentru prima oară în fața lui Romain Rolland, fiind zguduit de lumea dintr-însul.

înfipte, chiar indiscrete făcându-l să-şi amintească de manierele „reporterilor americani”.

Surprinzătoare caracterizare. De fapt, interveneau neconcordanţe, chiar de ordin temperamental: Istrati era aşa cum îl ştim, uşor inflamabil, predispus la gesturi de un sentimentalism zgomotos, gata să-şi îmbrăţişeze cunoscuţii, să râdă sau să plângă, cunescând doar voluptatea extremelor – pe când Gorki îşi stăpânea calm sentimentele, viaţa sa afectivă urmând cursul apelor subterane…

Relaţiile dintre ei nu s-au limitat totuşi doar la respectiva întâlnire. Presa sovietică va consemna participarea lor comună la unele acţiuni cultural-obşteşti din Moscova. Astfel, la 20 iunie (1928) Maxim Gorki şi Panait Istrati vizitează Casa Centrală a Ţăranului unde adresează felicitări celor 148 de tineri ţărani care absolviseră nişte cursuri (articolul din Bednota, nr. 3042).

Ca și în acea zi, ca de obicei, la fel și azi, impresiile primite se revarsă în căldarea sufletului, unde fermentează, urcându-se abia mult mai târziu sub formă de licoare spirituală.

Totuși păstrez prospețimea câtorva împroșcaturi.

Cea mai puternică este aceea a unui Maxim Gorki deloc *gorki* (adică amar), ceea ce mă temeam mai mult. Amărăciunea sorbită în trecut a reacționat asupra lui, ca un medicament întăritor, la fel ca și la autorul lui *Jean Cristophe*, care n-a avut nevoie să vândă cvas spre a-și câștiga pâinea.

Și pe unul și pe celălalt prieten – deși amândoi cam triști și cu sănătatea șubredă – este o binefacere să-i vezi, să-i asculți. Fizicește se aseamănă prin aceeași expresie a ochilor lor limpezi; prin mersul corpurilor lor aduse de spate; prin felul lor de a vorbi încet, cu respirația întretăiată. Dar, pe buzele lui Romain Rolland, pârjolul vieții a depus o cenușe mai fierbinte decât aceea pe care o ascunde marea mustață blondă a lui Gorki. De aici, o varietate de tonalitate în mișcarea buzelor lor; la primul, par să ducă o aspră discuție cu acest pârjol, fără a-i reproșa ceva; la cel de-al doilea, mai degrabă îl disprețuiesc. Vrut-au oare să-l soarbă cu aceeași sete? Aproape sigur. Totuși, mușcăturile jeratecului au fost combătute cu o vlagă diferită ca și rasele ce separă pe cei doi oameni, uniți prin același ideal de umanitate.

*

Trăsătura dominantă a feței lui Romain Rolland este o gravitate activă, vibrantă, dusă cu fermitate sub ochii interlocutorului. La Gorki, o tandrețǎ îndurerată se ghemuește în scobitura obrajilor săi puțin descărnați – obraji materni – și pe care o apără cu o rară violență. Intrând în biroul directorului de la „Gossizdat”, a strâns în pripă mâinile prietenilor prezentați, și apoi s-a îndreptat spre un raft cu cărți pe care l-a cercetat îndelung. Gestul acesta m-a emoționat profund, deoarece acesta

era Gorki, deloc *gorki*. Suferința poate să fie aceeași, fiecare însă o suportăm în chip diferit. Rolland o îmblânzește, opunându-i o liniște aparentă. Gorki îi întoarce spatele, înfiorat. Frământarea este aceeași și pentru ei și pentru spectator.

În timpul primei noastre întâlniri la vila Olga, gazda supraveghea convorbirea cu o privire luminoasă, firească, mereu prezentă. Mișcările corpului său, gesturile subliniau anumite idei și parau devierile mele.

Cu Alexei Maximovici a fost cu totul altfel. Ochii săi albaștri, când absenți, când hotărâți și pătrunzători, câteodată jucăuși, ne părăseau de o sută de ori într-un minut, pentru a-și îndrepta privirea lor asupra spațiilor imaginare – ca pe vremea când măturam stepele – în timp ce trupul său fremăta, iar brațele, mâinile, degetele frământau un aluat nevăzut. La un moment dat, întorcea brusc capul, fără motiv, de parcă ar fi trebuit să răspundă unor chemări. Atunci, își înălța marea-i frunte colțuroasă.

*

N-am de gând să vorbesc acum despre marele eveniment: hotărârea lui Maxim Gorki de a rămâne în Uniunea Sovietică. Mai târziu, când voi cunoaște mai bine omul și gândirea sa, voi reveni dacă va fi cazul.

Acum, nu fac altceva decât să mă asociez bucuriei proletariatului sovietic și nădejdilor ce-și pune în cel mai mare scriitor de astăzi.

Bekovo, lângă Moscova, 29 mai 1928.

Traducere de Alexandru Talex

ARTELE ȘI UMANITATEA DE AZI[48]

Scurtă pledoarie pentru artistul de mâine

„Literatura, eu n-o înțeleg decât ca un mijloc de exprimare și comuniune între oameni: un mijloc nespus de puternic în ochii celor cari vor să transforme societatea. Să strigi ceea ce vezi, ceea ce năzuiești, ceea ce ai luptat, suferit, cucerit. Pentru asta se cere, însă, să fii dintre acei cari luptă, suferă, cad, cuceresc. Literatura propriu-zisă nu va însemna atunci, pentru tine, decât ceva cu totul secundar”.

„Această teorie mi-am apropiat-o încă din adolescență. O datorez intelectualilor ruși, emigrați în Occident, în mijlocul cărora am trăit ani hotărâtori pentru tinerețea mea. Acești titani primiseră, după lungă chibzuială, foamea, luptele continui, exilul, deoarece erau revoluționari. La șaptesprezece ani, descoperindu-l pe Kropotkin și Reglus, renunțai la studiile ce aveau să-mi călăuzească pașii către o profesiune liberă. Voiam să muncesc”.

Astfel se caracterizează Victor Serge[49] într-o scurtă confesiune ce mi-a trimis-o de curând din Rusia, scriitor sovietic,

---

[48] Articol redactat la 30 martie 1930, la Paris şi publicat postum de *Azi* (numărul din 24 decembrie 1939).

[49] Victor Serge: un scriitor pe care Panait Istrati îl cunoaşte – şi-i devine prieten – la Moscova. Ca ginere al lui Rusakov, Victor Serge este implicat direct în acel incident denumit „afacerea Rusakov”. Numele lui se leagă şi de istoria cărţii Vers l’autre flamme fiind autorul – rămas voit în anonimat – al celui de al doilea volum (vezi monografia Panait Istrati capitolul „O enigmă în sfârşit elucidată: cine sunt autorii trilogiei Vers l’autre flamme}”).

Victor Serge este şi autorul unor cărţi în limba franceză care i-au asigurat o anumită notorietate. (În Antimemoires, Malraux intercalează la un moment dat o scrisoare a lui Bênédite, „directeur de la Guilde internaţionale du

revoluționar și pe care nu-i văd făcând casă cu „marele public” sau „intelectualii” din Apus. Cu aceleași convingeri ca ale camaradului Victor Serge, am făcut experiență pe pielea mea; și în afară de câteva amintiri binevoitoare, am un lanț nesfârșit de amărăciune.

Niciodată nu trebuie să ne îndoim de numărul prăpastiilor care separă pe oameni. Depărtarea e adesea mai mică între un literat idealist și un neștiutor de carte, decât între două minți superioare, dintre care una e rece, iar cealaltă clocotind de generozitate. Iată unde cuvântul *inteligență* nu înseamnă nimic. Nici chiar pentru acea categorie obișnuită: marele *public cititor*. Cititor, de ce?

O prejudecată milenară atribuie celui care citește, o noblețe sufletească, iar celui ce scrie un har divin. Lucrul acesta mai este adevărat chiar azi, numai în orientul meu simplu și sentimental. Niciodată însă n-a fost adevărat în occidentul ale cărui măruntaie le răscolesc acum. Dovadă: *totala nepăsare pe care o arată scriitorii și cititorii din Apus față de sălbăticia vremii noastre.*

Așa se pune problema.

Desigur, sublimul artei *există* mai presus de orice. Totuși, ne putem opri la el? Aceasta se va putea, în epoci când va fi împiedicat omul să-și exploateze semenul și să-i arunce în ghearele morții. În acele timpuri, liber oricine să înoate în sublim. Dar astăzi, cum să ai cugetul împăcat, cum să te gargarisești cu arta pură, când, în stradă, sângele închegat e până la genunchi?

Disque” în care acesta îşi aminteşte anii imediat de dinaintea celui de al doilea război mondial: „Noi ne-am întâlnit de mai multe ori în biroul Centrului din Marsilia şi am luat chiar cina, într-o seară, împreună cu Victor Serge care era în acel moment oaspetele meu…!” Amănunte revelatorii cu privire la personalitatea lui Victor Serge întâlnim în cartea Elenei Samios – soţia lui Nikos Kazantzakis – La verdadera tragedia de Panait Istrati, Santiago de Chile, 1938.

Și atunci, pentru cine să fabrici sublimul? Unde-i *morala talentului și a inteligenții?* Sau, poate, talentul și inteligența sunt deasupra moralei? În cazul acesta, omenirea este demnă de disprețul care țâșnește din discursurile solemne ale *tuturor* dictatorilor de azi, ori de câte ori e vorba de *libertate, umanitate* sau *dreptate*. Ea a apucat pe drumul drept spre barbarie, cu sentimentul tacit al talentului și inteligenții. Mă întreb, însă, arta pură va fi aici bine adăpostită? Desigur, nu vreau să spun că se va simți mai bine, atunci când o logodești cu sângele care curge în stradă.

Lucrul acesta l-am încercat eu și n-am nimerit-o tocmai bine. Dar între două rele, artistul revoluționar trebuie să-i aleagă pe acel care are scuza generozității.

Deoarece se află pe lumea aceasta artistul revoluționar, ca și artistul turnului de fildeș. Niciunul nu-i mai mare în dauna celuilalt. Ceea ce-i deosebește e sufletul, adică inima lor.

Artistul revoluționar nu poate înălța imnuri frumuseții, în mijlocul unei omeniri slute. El este deopotrivă de sensibil față de nedreptate sau frumos, cetățean al lumii, frate al celor asupriți și, în aceeași măsură, artist. Artistul revoluționar are, pe deasupra, simțul responsabilității, la care-i obligă morala talentului și a inteligenții.

Cu totul altfel se petrec lucrurile la cel de-al doilea. Întâi, varietatea lui e nesfârșită, mai ales azi când turnul de fildeș se confundă cu cretinismul. Totuși, uneori acest artist vrea să-și părăsească sincer bârlogul, dând piept cu viața. Atunci începe drama pentru cei mai mulți dintre ei, pentru cei mai buni.

Așa cum e, viața socială actuală ne ucide nu numai din pricina războiului și a exploatării omului, a teroarei și vitezii, ci, în aceeași măsură, și din pricina *nevinovatei dorinți de căpătuire materială*. E înspăimântător să vezi cu câtă inconștiență animalică, cei mai buni dintre oameni își vând sufletul (sau spiritul, dacă

vreți), pentru grajduri cât mai confortabile! De sus în jos, până la treapta celei mai umile ierarhii sociale, care mai de care e gata să abdice, să-și încalece aproapele și să se bucure grosolan de tot ceea ce o societate vulgară îi momește carnea nesățioasă. Astfel, studiul, meditația, contemplarea pământului, devin din ce în ce preocuparea nebunilor. „Înțelepții” se dedau goanei nebune după americanisme, unde orice sentiment, orice morală sunt puse la zid. Automobile, sport, toalete, jazz, beții, orgii, iată viața după care-i curg balele aproape întregii lumi de astăzi.

Dinaintea unui atare prezent, unui atare viitor, forța morală a artelor se dă bătută, ea însăși. Nicio bărbăție, nicio asprime, niciun curaj. Toți sunt ahtiați după parfum, baie, săpun. Mult zgomot pentru nimic. Munți de energie cerebrală se învârtesc zadarnic în jurul neplăcerilor vieții, istovindu-se tot spunând frumos lucrurile. Arta s-a redus azi numai la a *spune frumos*.

Temele ei, adică eroismul: *lucruri*. Nu-i nimic de mirat aici: „marele public” fiind laș și egoist, fiecare își dublează lașitatea și egoismul ca să-i ajungă. Sfârșitul acestei curse după „marele public”: banii.

Desigur, sunt excepții. Jalnice.

Suflete cinstite care vor să facă ceva. Suferința oamenilor le mișcă. Crimele sociale le revoltă. Dar răzvrătirea lor nu pornește deloc de la certitudinea liniștii bănești, care le este mai scumpă decât cea mai dreaptă dintre cauze.

Aici e toată drama. O dramă meschină: la ce bun să vorbești despre suferință și eroism, când nu ești în stare să înfrunți pișcătura unui țânțar? De ce să înflăcărezi spiritele, să le îndemni la luptă, de vreme ce te simți neputincios să faci ceea ce propovăduiești? Nu-i oare acest fel de a fi o nouă metodă de-a păcăli pe cei învinși, o nouă cale de-a face „literatură” și „a-ți câștiga existența”?

Sărmane vieți! sărmane „conștiințe cinstite”! Mult mai mult eroism se află în viața omului simplu, care, în fiece săptămână, bate la ușa unei noi fabrici, fără să fie sigur dacă pâinea zilei de mâine îi va fi sau nu asigurată.

Nu! Nu-i nicio scofală să te înnumeri printre artiștii vremii noastre. Toți, chiar cei geniali, sunt o gașcă de arivişti, lași sau ușurateci. Paraziți sociali, cu duiumul! Nepăsarea lor, față de semenul care scoate cărbuni din mină, îi va trimite la stâlpul infamiei în umanitatea de mâine, deoarece această umanitate îi întreabă chiar de pe acum: *deoarece voi ne dovediți, prin exemplul vieții voastre, că aici numai bunăstarea contează, în vreme ce aveți gura plină de eroism, de ce vreți voi ca muncitorul din uzină să facă excepție?*

Fără îndoială, lumea de mâine va fi imaginea josnică a celeia care se crede mai bună azi.

Și totuși…

Pe întinderea nesfârșită a egoismului omenesc se ivesc eternele insulițe ale spiritului generos, la fel de omenesc. De-ar fi egoismul numeros ca nisipul și de-ar acoperi totul în calea sa, vor rămâne totdeauna la suprafață oazele de generozitate, gata oricând să-i desmintă, să pledeze cauza vieții care nu se înfricoșează și care-i gata să trăiască frenetic marea-i misiune.

În fața Creației nu contează decât aceste oaze. Restul: nisip, frumos sau urât, tot nisip!

*

Mărturisesc în clipa de față că n-am respect și stimă decât pentru cei cari, ca și Victor Serge, și-au jertfit viața lor și a rudelor acestei uriașe opere de ridicare revoluționară, de care depinde viitorul omenirii care muncește și suferă. Majoritatea taților și soților au și ei dreptul, la rândul lor, să fie prevăzători, cuminți, la fel cu toate acele faimoase „conștiințe”, de vreme ce au în spate

atâtea guri de hrănit. Li se va ierta totul, cu atât mai repede cu cât se vor declara *materialiști*.

Eu îmi pun obrazul pentru frumosul lor idealism. Le-am văzut fața de atâtea ori. I-am văzut zbătându-se între dragostea de familie și datoria socială. Mi-e cu neputință să-i uit. A îmbrățișa cauza lor, a împărți suferința lor morală, a-i susține pe orice cale, a colabora cu ei pentru victoria omului asupra bestiei sau a pieri pe drum, iată viața care m-a pasionat de totdeauna și mai abitir de când cunosc pilda jertfei lor.

Restul e un talmeș-balmeș „literar”, ipocrizie, egoism.

Vremea de azi e dedicată problemelor de asuprire și mizerie până la foamete. Credeam, îmbrățișând literele, că revolta mea era și a tuturor „spiritelor înaintate” și că vom fi un front universal în rezolvarea acestei probleme! *Literatură!*

Omul care muncește e singur pe lume. El se deșală ca să asigure mai binele călăilor lui, ca și „spiritelor înaintate”. Și de multe ori acest om sfârșește prin a crăpa, pentru a întreține paraziți, cari se proclamă frați cu el, cari vorbesc în numele lui și-l îmboldesc la jug.

Așa că, de la un capăt la celălalt al pământului, toate categoriile sociale se unesc pentru a țintui acest om la munca lui și a trăi din sângele său. Oricine *se poate descurca* în viață. Oricui i se oferă ocazia să respire *puțin*. Lui, nu! Nimic. E singura ființă condamnată la muncă silnică pe viață, de care nu scapă decât spre a lua drumul cimitirului.

Cine să se gândească la acest animal cu chip de om? Care contemporan, liber și bine hrănit, ar vrea să-și socotească casa drept o rușine? Pierit-au oare toți oamenii de bună credință? Să nu mai fi rămas, oare, decât *literatura de paradă, comerțul de credințe?* Acest om cu chip de animal să nu fie bun decât pentru romane, picturi sau sculpturi?

Iată toată buba.

„Trebuie să mă achit de această datorie, să-mi îndeplinesc misiunea mai înainte de toate. Nu e vorba de mine, nici de câțiva oameni, ci de întreaga umanitate, de toți cei striviți și aruncați în ungherele întunecoase ale societății. Mi se pare – și pe bună dreptate – că se apropie vremea unei literaturi care descoperă în sfârșit masele de năpăstuiți, legătura între individ și semenii săi și care nu va mai pune problemele destinului fiecăruia decât în legătură cu destinul tuturor”.

Așa glăsuiește Victor Serge, care-și identifică destinul său cu al tuturora. Dar, nu numai pentru asta a făcut el cinci ani de temniță, ci pentru că e dintre acei oameni care nu pot trăi decât în mijlocul unei umanități libere.

Tovarăși ai omului strivit în ungherele întunecoase ale societății, uniți-vă cu acei cari luptă pentru o omenire liberă.

Paris, 30 martie 1930.

Traducere de Alexandru Talex

CE ESTE ARTA LITERARĂ[50]

Marton Hertz, Petre Bellu și eu

Articolul meu precedent era scris când, iată că în *Adevărul Literar* de duminică, 30 septembrie, sub titlul *Povestitori*, d-na Isabela Sadoveanu vine să dea o violentă desmințire afirmației mele că amicul D. V. Barnoschi ar fi „singurul" scriitor cunoscut care a catadicsit până azi să se ocupe de „cazul Petre Bellu". Subtila curieristă literară de la *Adevărul* intervine în chip cu totul neașteptat și, în suscitatul număr al popularei reviste din str. Sărindar, își spune părerea cinstit, fățiș, cu autoritatea-i bine stabilită și fără reticențe.

Îmi rezervasem pentru acest ultim articol, să reviu la cartea lui Bellu, aducând preciziuni și lămuriri care nu-și aveau locul în prefață. Pe aceasta am voit-o categorică, intenționat sentențioasă și despuiată de orice frazeologie teoretică, așa cum se cuvine.

Știam că *Apărarea are cuvântul* intră pe un făgaș bătut de o literatură cu totul și pe nedrept desconsiderată: romanele senzaționale străine. Pe nedrept. Căci, examinând „Colecția celor 15 lei" am constatat că așa, cum e cazul și cu alte colecții populare de la noi, ea cuprinde și opere de o reală valoare, dacă nu strict literară, dar cel puțin din punct de vedere al interesului acelui „senzațional" care e hulit numai fiindcă e… senzațional.

Or, nu așa se judecă o carte „proastă". Poate ea fi proastă din o mie de motive de ordin artistic, dar mai e și latura *morală*, apoi cea *culturală,* care contează. Un roman care nu te împinge la

---

[50] Face parte dintr-un ciclu de 5 articole pe care Istrati le-a scris pentru *Cinci lei*, revistă de publicitate a editurii Hertz. L-am ales pe acesta (*Cinci lei*, nr. 49, 10 noiembrie 1934) date fiind consideraţiile de ordin general (neobişnuit de bine echilibrate şi pătrunzătoare) asupra artei literare.

crimă și nu-ți exasperează sensibilitatea erotică, ci numai te ține înlănțuit prin desfășurarea de incidente dramatice bine ticluite, poate fi considerat ca un roman bun, fără să fie numaidecât artistic executat. Deci, el nu e dăunător sufletului acelui lector „prost” care e pe cale de a descoperi singur așa cum am descoperit și eu și 90% ca mine binefăcătoarea lumină a tiparului. O lumină… obscură, dacă vreți, totuși preferabilă indiferenței totale față de citit, beznei care duce ca o catacombă de la hoit la prăpastie.

Apoi, e latura *culturală*. Aceasta intervine în mai puține cazuri e drept. Nu totdeauna, ba chiar cu mare greutate lectorul „prost” se dezbăra de senzaționalul nătâng, dându-și seama că el n-a fost decât o primă etapă pe lungul drum care duce de la nimic, la orbitoarea lumină a artei literare.

Totuși, mulți, foarte mulți părăsesc acest stadiu și sunt câștigați de adevărata literatură, așa cum a îndrăznit s-o afirme de curând Barnoschi. Cine tăgăduiește acest adevăr, cine contestă acest unic merit și unică perspectivă romanului senzațional, e ori un prost, ori un interesat.

Și cu toate acestea, atât de bățoasă e morga „esteților” de cafenea, atât de răspândit snobismul rataților mai mult sau mai puțin iluștri, încât ei sunt gata oricând să pornească un război de exterminare a oricărui roman care nu e perfect ilizibil și doctoral fătat de ei. Cine nu scrie ca noi, cine nu ne citește pe noi să piară de pe suprafața pământului! Și, cu prilejul cazului Bellu mi-a fost dat să aud în juru-mi persoane absolut ignorante în materie de literatură, dar, dragă Doamne! ieșite de pe băncile fabricilor de proști cu carte, repetând papagalicește că tot ce apare la Hertz e bun de pus pe foc și că dumnealor nu vor să citească pe Bellu numai fiindcă romanul lui a apărut în „Colecția celor 15 lei”. Ba chiar mi s-a întâmplat să fiu eu însumi judecat cu severitate, arătându-mi avertismentul că „imprudențe” ca cea comisă de

mine când am dat „o asemenea prefață la o asemenea carte”, ar putea să-mi compromită propria carieră literară. Sâc, Marghioalo, că ți-ai belit nasu!

*

De această atmosferă ostilă creată „Colecției celor 15 lei” îmi dădeam perfect seama când am scris prefața, ba chiar nici nu credeam că cuvintele mele vor găsi în presă ecoul prompt pe care l-au găsit și atât cât l-au găsit. Presupuneam că același dispreț ne va învălui pe toți: colecția, Bellu și eu. Așa că, în loc să explic pe larg binele și răul pe care le vedeam în cartea lui Bellu, am procedat și eu turcește. Am zis: *Iată o povestire minunată! citiți-o și nu vă mai întrebați de ce e minunată.*

Iar acum când mă pregăteam să definesc calitățile acestei povestiri, iată că vine d-na Is. Sadoveanu și spune aproape tot ce aveam eu de spus, dar cu o economie de cuvinte pe care o prefer explicațiilor mele și cu marele avantaj că în loc s-o fac eu, o face d-sa. Iată de ce, cu toate că *Adevărul Literar* e o revistă care se află în mâinile cele mai umile ca și „Cinci lei”, sunt nevoit să reproduc aci scurta cronică a d-nei Sadoveanu, care mă dispensează de-a mai vorbi tot eu de meritele romanului lui Bellu.

Sub titlul pomenit mai sus, d-na Isabela Sadoveanu scrie:

Fără îndoială, povestitorii nu sunt deloc în linia literaturii actuale. Dar când se ivește un talent real din sufletul căruia povestirea izvorăște fierbinte, curgătoare, năvalnică, bogată în fapte și experiență de viață, cititorul nu mai discută, ci se lasă dus de vraja sa. Acesta este cazul d-lui Petre Bellu, cu însuflețită sa povestire Apărarea are cuvântul, apărută în editura Hertz, „Colecția celor 75 lei”.

Scrisul d-lui Bellu este făurit odată cu șuvoiul faptelor, amintirilor, crâmpeielor de viață, întâmplărilor, care s-au adunat parcă o viață

întreagă în sufletul povestitorului pentru a rupe zăgazul și a se revărsa grăbit în afară ca un puhoi de lavă, care rostogolește cu puterea sa oarbă ce întâlnește în cale… Este în adevăr, cum zice d. Panait Istrati o povestire naturală care prinde cititorul cu puterea desfășurării sale, așa încât nu poate discuta cu sine și cu autorul nici veracitatea faptelor, nici valabilitatea motivelor, nici calitatea sentimentelor până ce nu închide cartea.

Descrierea bordelului și a vieții sale intime făcută prin prisma unui suflet de copil aduce o notă nouă în acest subiect care de la Yama lui Kuprin a devenit subiectul de predilecție al scriitorilor noștri tineri. Povestirea d-lui Bellu atinge multe probleme mari, în alegerea sa grăbită. Șocul psihologic al sufletului copilului prin descompunerea brutală a tainelor vieții, turburările fiziologice ce urmează, amestecul psihologic dintre iubirea de mamă și năzuințele sexuale încă nelămurite ale băiatului nevârstnic, crescut în atmosfera supra încălzită a sexualității din bordel, toate aceste stări complicate sunt abia atinse în zborul iute ca o săgeată a povestirii. Ni se pare că trecem în zborul năpraznic al expresului prin bogate și uimitoare panorame ale lumii, bănuim abia cu imaginația noastră abia atinsă de cuvântul povestitorului, sentimente, patimi, impulsii și tendințe care duc la fapte, întâmplări, aventuri, scene întrevăzute ca în lumina unui fulger, spre deznodământul fatal: crima. Autorul ne mulțumește curiozitatea și plăcerea senzaționalului, fără să ne împlinească dorința de a face un popas, spre a ne lămuri și a prinde firul profund al desfășurării briliante, variate, grăbite, fascinante a prestigioasei povestiri…

Le Grand Meaulnes a lui Alain Fournier este, după părerea mea, cu totul altceva decât povestirea captivantă a d-lui Petre Bellu. Ceea ce însă, a prins absolut exact d-l Panait Istrati, autorul prefaței, este faptul că asemenea opere nu pot fi decât unice și că stilul, ce nu se poate califica, rămâne un stil imposibil de menținut de-a lungul unei cariere literare.

Is. SADOVEANU

Acesta este tot binele ce se poate spune despre *Apărarea are cuvântul*. Nimic mai mult. Dincolo de ceea ce i se recunoaște în laconicele rânduri de mai sus, e prăpastia tehnicii, arhitecturii romanului, precum și cealaltă prăpastie a deplinei cunoașteri a limbii române. Petre Bellu va trebui să le umple pe amândouă, chiar de la al doilea volum, dacă vrea să devie scriitor de carieră.

Bineînțeles, eu aș prefera ca el să rămână ce este, adică povestitorul obsedat care te înlănțuie și nu-ți mai dă răgaz să-i discuți, nici chiar să-i tai capul, dar de când e lumea, așa ceva nu s-a întâmplat decât legendarei sultane Șeherazada, care ne-a dat nemuritoarele *O mie și una de nopți*, din cele șaisprezece volume enorme ale traducerii d-rului Mardrus, în franțuzește.

Îmi mai rămâne acum să mă explic asupra apropierii pe care am făcut-o eu între cartea lui Bellu și *Le Grand Meaulnes*.

Mi-am aprins paie în cap făcând această paralelă, mai ales după ce într-un interviu dat *Rampei*, am pomenit și pe Remarque. Chiar și d-na Sadoveanu crede că *Le Grand Meaulnes*, a lui Alain Fournier, „e cu totul altceva decât povestirea captivantă a d-lui Petre Bellu”.

Dacă e vorba de „captivant”, de acel captivant modern care coboară direct din marele *suflu* al povestirilor de rasă, apoi nu e deloc altceva. Tocmai la acest „ton” m-am referit eu când am vorbit de Bellu[51].

---

[51] Totuşi prefaţa lui Panait Istrati la romanul Apărarea are cuvântul de Petru Bellu conţine aprecieri nepermis de elogioase. El declară că „o istorie atât de vie care te subjugă de la prima pagină nu există în literatura contemporană” şi că „în literatura universală astfel de opere se numără-pe degete.”

Cât priveşte comparaţia cu Le Grand Meaulnes ea sună astfel: „Ei bine, afirm că Apărarea are cuvântul egalează dacă nu depăşeşte (sic! —n.n.) Le Grand Meaulnes prin sinceritatea care dă naştere unui stil imposibil de menţinut de-a lungul unei cariere literare.

Astfel de opere rămân unice”.

Relaţiile cu Marton Hertz (articolul are acest supratitlu: „Marton Hertz, Petre Bellu şi eu”) nu sunt nici ele prea simple. Într-un articol din Gazeta (18 august, 1934) Istrati se arată scandalizat de acuzaţiile conţinute într-o notă din Facla cu privire la maculatura otrăvitoare propagată prin colecţia „15 lei”. Ca argument sunt amintite alte articole tipărite de aceeaşi publicaţie care elogiau editura pentru preţurile ei ieftine la cărţi. Un postscriptum îi dă ocazia să se plângă că n-a avut şi el norocul de a da peste un editor ca Hertz. „Aş fi avut şi eu azi măcar o casă în care să-mi odihnesc ciolanele, aşa cum poate are s-o aibă Bellu…”

La 10 septembrie, acelaşi an, Istrati îi trimite lui Marton Hertz o scrisoare, publicată ulterior ca prefaţă în care exprimă mulţumiri pentru tipărirea Chirei Chiralina în colecţia „15 lei”. Tonul rămânând tot timpul extrem de reverenţios el strecoară discret această doleanţă: „Şi fiindcă suntem la acest capitol, e locul să-ţi spun din nou că n-ai face rău dacă, după ediţia ordinară a Chirei ai binevoi să dai publicului de gust şi o ediţie de lux, fără ca preţul acestei ediţii să depășească pe acela cu care se vând azi mai toate cărţile de la ceilalţi editori… Sunt mulţi oameni de condiţie modestă, dar intelectuali iubitori de cărţi frumos tipărite, care simt o repulsiune de câte ori se văd nevoiţi să citească o operă de valoare, urât tipărită”…

Faptele scoase la iveală după moartea sa dovedesc cât de mult a putut fi înşelată buna credinţă a lui Panait Istrati. Cei interesaţi pot găsi o expunere completă a acestui subiect în articolul lui Alexandru Talex: „Panait Istrati la editura Hertz”, apărut în Cruciada Românismului 22 august 1935. Lui Istrati i s-a cerut să scrie la „Cinci lei”, promiţându-i-se că i se vor da 4000 lei pe lună dacă tirajul publicaţiei va fi mărit. După o lună – apăruseră cinci articole – tirajul nefiind simţitor îmbunătăţit, contractul n-a fost onorat. Apoi i s-a promis din nou această sumă dacă va citi 100 ore pe lună şi va selecta manuscrise pentru colecţia „15 lei”. (Această îndeletnicire o evocă astfel Demostene Botez în articolul „Cazul Panait Istrati” – Cuvântul liber, 9 noiembrie 1935: Istrati depunea eforturi cumplite muncind „să traducă propria lui operă, nopţi întregi, să scrie Mediteranée scuipând sânge pe

Cert, nu e ușor lucru să te înțelegi cu cineva în chestiuni abstracte, chiar atunci când ești de aceeași părere cu el. Așa că mă văd nevoit să spun cum văd eu artele sufletești ale artei literare.

Lăsând la o parte cotinețele scrisului în proză, două sunt, după mine, formele stilului de mare clasă care dau naștere celor două genuri de artă literară, egale ca valoare, dar foarte deosebite ca *ton* (căci există și în litere un ton): întâiul e forma și genul marilor maeștri ai scrisului desăvârșit ca tehnică, arhitectură, puritate de linii, bogăție de vocabular. E Voltaire, Anatole France. Acest stil se impune respectului nostru prin maiestatea calmului său arhitectonic. El ne învață să fim disciplinați, admițând că nu ne mai lipsește nimic ca putere de creație și posesie a meșteșugului. El reprezintă în arta literelor seninul sufletesc. Niciun șoc. Nicio fantezie stridentă, nicio șovăire în respirație.

Mărturisesc că, deși la această formă m-am adăpat, intrând în câmpul limbii franceze, ea nu m-a fermecat peste măsură. Și e explicabil de ce: stilul e o chestiune de temperament, de aceea Buffon a spus că stilul „e omul însuși". El nu e știință, el e suflet. Și dacă sufletul îți e senin, senin îți va fi și stilul, dar în cazul acesta opera ta nu va captiva întreaga umanitate, de la vlădică

---

manuscris, să citească romane proaste ca să facă o selecţionare pentru biblioteca d-lui Hertz.")

Articolul din Cruciada Românismului citează şi un alt exemplu de incorectitudine a editorului. S-a căzut astfel de acord ca nuvela Codin să apară în colecţia „Akademos". În acelaşi volum, însă, culegându-se cu litere înghesuite, au fost introduse – fără a fi remunerate – şi povestirile Bakâr şi Între o prietenie şi o tutungerie.

În plus, Alexandru Talex mai arată că manuscrisele scriitorului au fost schilodite din punctul de vedere al limbii române de un oarecare Freamătă. (Citatele reproduse sunt absolut concludente.)

până la opincă, ci va rămâne cartea de căpătâi celor potriviți ei sufletește, a celor domoli, ponderați, disciplinați.

Or, nu asta e omenirea, în imensa ei majoritate, fie ea instruită ori ignorantă.

În omenire, zbuciumul, frământarea, patimile domnesc, dovadă că nu întâlnim în viață decât un om cu adevărat senin la o mie de agitați. Și acestora nu Voltaire le trebuie, ci Șeherezade.

Șeherezada adică povestitorul, e sufletul opresat de ceea ce are de spus. Cel dintâi ne vorbea de somptuozitatea liniei, fără să ne spuie mare lucru din ce-l apăsa pe suflet și nici nu-i apăsa cine știe ce. Cel de-al doilea ne cucerește, nu numai cu ce ne spune, dar mai ales prin căldura cu care se destăinuește. Povestitorul e numai destăinuire, și de aceea el captivează. El e singurul în arta literară, care captivează prin sublimul sufletului.

Dar și aci intervine o mică diviziune: dintre toate neamurile de povestitori, orientalul e acela care se revarsă ca un torent, pe când ceilalți, deși frați buni cu el, sunt într-o măsură oarecare mai stăpâni pe ei, de unde: varietatea *tonului*.

Iată câteva exemple ilustre și unice în opera respectivă a următorilor scriitori care la un moment dat au povestit: Rudyard Kipling: *le Livres de la Jungles*; Joseph Conrad: *Jeunesse*; Knut Hamsun: *Pan*; Jack London: *l'Appel de la forêt*; Charles de Coster: *La legende de Ulenspiegel*. Apoi Remarque și Alain Fournier.

Ca să nu fiu ipocrit, amintesc că Romain Rolland în prefața lui a clasat *Chira Chiralina* în acest gen literar.

Toate operele de mai sus se înrudesc *prin aceeași căldură a povestitorului înduioșat de ceea ce are de spus*, dar stilul variază de la una la alta, după gradul de civilizație a omului, după felul sângelui care-i curge în vine și după cultura pe care o are.

Petre Bellu, deși n-are carte, a povestit cu aceeași patimă *Apărarea are cuvântul*. Dacă ar fi scris în franțuzește ar fi fost până acum cunoscut în toată Europa.

Și fiindcă am dat câteva exemple de opere de povestitori, adaug că, înaintea lui Bellu, două femei au scris câte o nuvelă unică de acest gen: Henriette Yvonne Stahl: *Nu poate fi…* (din volumul *Mătușa Matilda*) și Zoica Darie: *Autobiografie*, mică perlă literară, premiată întâi la un concurs al *Adevărului Literar*.

Iată cum simt, cum înțeleg eu arta literară și legile ei. Tot ce iese din aceste două mari genuri sunt fleacuri „literare”, mai mult sau mai puțin. Praful se alege de ele, chiar dacă supraviețuiesc în rafturile vreunui cărturar.

ARTELE ȘI UMANITATEA DE AZI[52]

N-aș putea explica de ce întotdeauna am conceput frumusețile ca pe niște divinități, menite să facă pe om mai bun, să civilizeze lumea. De asemenea, niciodată n-a sălășluit în cugetul meu ideea de artă pentru artă sau artă pentru nimic. După cum nu pot pricepe cum poate cineva să guste, să admire sau să preamărească o frumusețe artistică și să rămână totuși un om rău, egoist. Mi se pare de neînțeles ca o ființă omenească să-și poată desăvârși inima, sufletul și în același timp, să nu-i intereseze ceea ce se petrece în jurul său; să nu devină sensibil – dacă nu e din născare – în fața nenumăratelor mizerii și nedreptăți care pustiesc omenirea.

Viața omenească este o negură, presărată cu capcane, unde în orice clipă când trupul, când sufletul și adesea amândouă împreună plătesc, amarnic, favoarea de a fi cunoscut unele binefaceri ale Creației. Și cu cât ești mai înaintat pe scara perfecțiunii morale, cu atât devii mai simțitor în fața suferinței care bântuie printre oameni. Pentru că este cu neputință să poți vedea, înțelege și simți totul și să rămâi nepăsător la nenorocirile semenilor tăi.

Iată pentru ce cred că în această negură a vieții, arta este singura noastră lumină și poate unica nădejde de desăvârșire universală. Totul în jurul nostru este egoism, josnicie, deșertăciune. Ghiftuiala, averea nu ameliorează ceea ce-i trivial în om. Chiar inteligența și școala nu-l pot înnobila, dacă s-a

---

[52] Textul unei conferințe cu care Istrati organizează, la începutul lui februarie 1932, un turneu la Viena, apoi prin Germania la: München, Leipzig, Berlin, Hamburg, Colonia şi Frankfurt.

născut egoist. Cel mult îi dau o spoială, care nu poate înșela pe nimeni. Arta, însă, am crezut-o totdeauna în stare să poată schimba în curgerea veacurilor fața urâtă a lumii. Dintre toate valurile sentimentale și spirituale, care stau la baza vieții superioare, arta este aceea care cuprinde mai multă dragoste, curăție, generozitate. Ea este singura care nu ne înșală niciodată. Inima, care a găzduit-o măcar o dată, rămâne a ei pentru totdeauna. Chiar în ziua când încetează să mai fie sâmbure de creație, arta continuă să desăvârșească substanța inimii în care sălășluiește. Iar dacă i se întâmplă uneori să conviețuiască alături de zgârcenie sau ticăloșie, ea este aceea care le răpune cu vremea, nesupraviețuind decât măreția amintirii sale neîntinate, a cărei influență este covârșitoare.

Această influență a emoției, care ne vine de la Frumos, se află în sângele nostru și se transmite din generație în generație, în ciuda epocilor de crâncen materialism, cum este aceea prin care trecem. De asemenea, ea poate înflori și în ființa omenească cea mai lipsită de sensibilitate, schimbându-i complet cursul vieții. În această privință, influența Frumosului se răsfrânge asupra întregii omeniri, de la geniul creator până la bețivanul cel mai nărăvit.

Mi s-a întâmplat, nu o dată de-a lungul vieții, ca în vagabondările mele să pun în mâinile oamenilor cu adevărat „pierduți”, cutare mare carte de Balzac, Tolstoi sau Dostoievsky și să nu-i mai recunosc când i-am reîntâlnit după mai mulți ani. Erau contrariul a ceea ce fuseseră până atunci. N-aveai ce să le reproșezi. Viața lor devenise exemplară.

Desigur că atunci când vorbesc despre aceste minuni ale Artei, nu trebuie să se uite că vin din Orient, unde până și omul cel mai păcătoșit păstrează permanent emoția primului său contact cu pământul, fiindu-i străină uscăciunea sufletească.

Acestei arte, îmbibate de misticism oriental, îi datorez că nu sunt un desfrânat sau un bandit. Trebuie să mărturisesc, însă, că chiar în bunul nostru Orient a scăzut mult credința nestrămutată în valorile morale. Materialismul modern, care ghiftuiește pe unii și înfometează pe alții, câștiga tot mai multe suflete, împingându-le către un scepticism foarte vătămător pentru viitorul omenirii.

Cum eu însumi am fost lovit în credința mea de odinioară, folosesc ocazia ce-mi dați, ca să-mi exprim acea convingere intimă care a fost întotdeauna stâlpul de bază al vieții mele. Și dacă se va întâmpla să rostesc și lucruri neplăcute pentru unii, nu trebuie să uitați că viața mea n-a fost închegată numai din lucruri plăcute.

Așa cum am mai povestit și în altă parte, viața a început prin a-mi arăta, încă din copilărie, fața ei cea mai aspră. La 12 ani, îmi agoniseam o pâine ca băiat de prăvălie, când dădeam pe brânci 18 ore din 24 și mă stâlceau cu bătaia în fiece zi pentru cea mai neînsemnată greșeală. Odată cu adolescența, bătăile au încetat, dar greaua-mi existență a continuat timp de 28 de ani, până la 1924 când publicai *Chira Chiralina* și împlineam patruzeci de ani.

Cu toate acestea, n-am nimic de reproșat destinului despre prima parte a vieții mele. Au fost anii mei cei mai frumoși, în ciuda înfățișării lor aspre. Fiindcă, de când învățai să citesc, arta s-a mărturisit ochilor mei sub o înfățișare potrivită cu temperamentul meu și nădejdiile unei omeniri asuprite: era epică și slujea cauza dreptății. E vorba de haiducii noștri, care departe de-a fi legendari, sunt tot ceea ce poporul român a putut să aibă mai adevărat în dureroasa lui istorie. Legenda – ușor de recunoscut și înlăturat – nu începe decât acolo unde povestitorul anonim, în generozitatea sa, își face o plăcere în a atribui acestor justițiari populari, isprăvi fantastice în care cauza dreptății iese biruitoare mai întotdeauna.

Deci, la această școală a frumuseții unită cu nevoia de dreptate s-a format spiritul meu. Școală nobilă, care a fost cea mai bună hrană a generației mele. Eram niște bieți copii în zdrențe, bolnavi, înfometați, hăituiți. Oamenii și cerul ne refuzau orice bunăstare materială. Viitorul ne apărea în culori la fel de negre ca și prezentul. Eram sortiți să devenim hoți, asasini. Câțiva dintre noi au și ajuns. Dar cei mai buni, cei mai curajoși, am rezistat.

Cum? Ei bine, grație descoperirii acestei arte miraculoase care ne învăța că nu totul este josnicie și nedreptate în viață. Părăsind pe haiduci și intrând cu pași mari pe tărâmul literaturii universale, am cunoscut pe marii maeștrii ai literaturilor clasice și moderne. Acolo, silabisind pe cutare enciclopedist sau autor din secolul al XIX-lea, am găsit confirmarea aceleiași frumuseți care pleda – bineînțeles pe un plan mai înalt – însăși cauza dreptății. Și, clănțănind de frig în jurul unui samovar, în timpul nopților și în mijlocul discuțiilor întinse până la ziuă, ne combăteam mizeria și tuberculoza, promițându-ne solemn de-a fi demni discipoli ai maeștrilor noștri generoși. Așa că fără să ne îndoim câtuși de puțin de temeinicia concepțiilor noastre despre artă, ferecam în chip statornic Frumosul de Dreptate.

Frumosul nu putea fi decât slujitorul Dreptății. Noi nu puteam concepe arte și artiști care să nu fie purtătorii luminii unui adevăr, hărăzit să combată egoismul oamenilor, înfăptuind totodată cât mai multă dreptate pe pământ. La ce ar fi slujit oare Frumosul, dacă strălucirea lui ar fi trebuit să se răsfrângă numai în mlaștinile mârșăviei umane? Care minte împietrită ar fi putut fi sensibilă frumuseților artei, când în jurul ei o întreagă omenire se bălăcește în propria-i mocirlă?

Răspunsul la aceste întrebări ni-l dădeau înșiși creatorii artei reparatoare de nedreptăți, între care Tolstoi era maestrul pretutindeni iubit. Viața lor era conformă cu slova lor sublimă. Ei nu se considerau numai artiști, ci în aceeași măsură și mai ales

luptători pentru dreptate, mergând uneori până la a-și atrage pe cap trăsnetele asupritorilor. Asupra lor ne-am ațintit privirile. Erau pâinea noastră cea de toate zilele.

Pe deasupra prăpastiei imensei ignoranțe, pe care asupritorii o săpaseră între ei și noi, acești artiști ne întindeau nobilele lor mâini, spunându-ne: *Credeți în noi!*

Și noi am crezut, cu toată puterea de iubire a sufletelor noastre însetate de Dreptate și Frumos, cu toată înverșunarea ce o aveam față de urât și exploatare, ai căror robi eram.

Aveam oare dreptul să credem astfel? Se putea găsi măcar unul printre marii învățați, care ne-ar fi putut spune că fusesem proști și că frumusețile artistice sunt o negustorie ca oricare alta? Că arta nu are morală? Că artistul nu-i decât un vânzător de Frumos?

Răspunsul la această gravă problemă, referitoare la obligațiile pe care artele și artiștii le au față de umanitate, l-am aflat abia azi. Pe atunci, nu-i bănuiam, atât eu cât și tovarășii mei. Condițiile economice încă nu înăspriseră ca astăzi raporturile între oameni, și nu siliseră categoriile sociale să ia atitudine, să se precizeze fără multă vorbărie. Mitul artei justițiare și al artistului-cetățean era atunci în floare. Bătrânul socialism ni-l propovăduia, încrezător.

O întreagă generație de adevărați idealiști mărșăluia. Și ceea ce urmă, fu o odisee care nu-și va găsi niciodată Homer-ul. Iat-o în câteva cuvinte:

Pe acea vreme, în Orientul nostru Apropiat nu se afla nimic mai măreț, mai eroic și mai omenesc decât hotărârea de a-ți supune viața noii evanghelii a artei generoase, așa cum o vedeam culminând la un Tolstoi în *Învierea*, la un Ibsen în *Strigoii* sau la un Balzac în *Iluzii pierdute*. În paginile acestor cărți se aflau nenumărate căi pentru realizări imediate. Și pe bună dreptate: eram niște ființe oprimate, pe care socialismul contemporan nu le

mai satisfăcea[53]. Acest socialism ne vorbea doar despre mărirea salariilor, reducerea orelor de lucru și înfăptuirea, Dumnezeu știe când, a unei problematice societăți ideale. Principii foarte bune pentru gloată. Noi ne socoteam elite; cei gata să plătim cu viața noastră. Cât privește modelele de întruchipat, n-avem decât să alegem de la Rascolnicov, martirul întunecat și până la Konovalov, uriașul filosof pe care Gorki tocmai îl aruncase în lume.

Fiecare din noi n-avea decât să se îndrepte spre ceea ce-l trăgea inima.

Desigur, societatea burgheză nu și-a pierdut cumpătul. Nimic extraordinar nu se întâmplă în văzul tuturor, deoarece nimeni nu s-a înghesuit să dea dovadă de prea mult eroism; și astfel, cum era de așteptat, comedia se scurse neobservată.

Dar, rămânea din toate astea ceva: ceea ce se afla între prea multul eroism și comedie, aceste două extreme ale idealismului. Rămânea, neclintită, voința omului care nu admite să trișeze cu cinstea sa, cu independența și aspirațiile sale generoase. Dintre toți muritorii, singur adevăratul intelectual n-a devenit niciodată o personalitate publică. A rămas consumatorul anonim al artelor superioare, insul care știe ce vrea, care nu-și bate joc de convingerile sale și care salvează astfel artele și artiștii de la respingătoarea mediocritate.

Acestui om nu-i trăsnește niciodată prin gând ca să imite cutare model. Ci simte numai nevoia de neînvins de a-și înfăptui propriile năzuințe. El este departe de-a bănui că aspirațiile

---

[53] Istrati se referă la unele teorii socialiste de dinaintea primului război mondial şi a căror viziune excesiv economistă o cenzurase chiar la timpul respectiv în articolele din *România Muncitoare*. Nu pot fi negate însă aici, şi mai încolo, anumite accente caricaturale care traduc dispoziţiile sale afective şi ideologice, grevate de adânci deprimări şi nemulţumiri, din perioada când redactează conferinţa.

omenirii nu sunt decât niște steaguri, bune să adune mulțimile sub călcâiul unui demagog, care totdeauna le va trage pe sfoară. De asemenea, el devine fără să vrea cel mai fantastic personaj de roman idealist, un personaj pe care romancierul cu greu l-ar putea pescui în viața de fiece zi. De ce? Pentru că este lipsit de orice exagerare inerentă unui personaj de roman. În timp ce eroii cărților sunt o plăsmuire oarecum arbitrară, intelectualul despre care vorbesc este o realitate vie. Tot ce are mai deosebit, el ascunde și trăiește în intimitatea sa adâncă. Simplitatea sa, naturalețea, însăși banalitatea sa am putea spune, îl fac să se confunde cu cotidianul. Artiștii știu asta și astfel se explică de ce în dorința lor de a crea viața, au născocit și au dat operelor lor calificativul *artă vie*, care nu-i decât o simplă vorbă. Arta, chiar cea mai izbutită, are întotdeauna convențional. Numai viața, singură, se poate lipsi de așa ceva.

Am cunoscut numeroși asemenea oameni, născuți pentru adorarea artelor. I-am întâlnit în toate păturile sociale, dar mai ales printre dezmoșteniți, printre cei cari se luptă aprig pentru pâine. Ei sunt asemenea marilor martiri, necunoscuți, cu diferența că religia lor nu-i hrănește. Oameni zdraveni, cu mustăți și barbă pe când eu eram abia un flăcău. Și numai după ce i-am cunoscut și am trăit multă vreme împreună cu ei, am înțeles ce înseamnă aceste ființe pentru viața artelor.

După cum Dumnezeu n-ar putea exista fără credincioși pe pământ, tot astfel și artele n-ar putea să dăinuie fără adorația acestor slujitori ai Frumosului. Nu sunt numeroși și nici nu vor fi vreodată. Totuși, ei sunt cei care îngăduie artelor să existe. Și iată de ce:

Arta este un Dumnezeu, aidoma celui la care se roagă credincioșii. Și unul și altul sunt născuți din inima omului. Ca să existe real, amândoi cer ființei umane o dragoste totală, sau ca să vorbim pe șleau, ei nu sunt decât însăși dragostea noastră,

imensa noastră nevoie de Frumos și Credință. În ciuda vieții materiale, cu confortul și plăcerile ei care par să ne stăpânească, să ne robească pe de-a-ntregul – viața spirituală este aceea care ne domină existența, prin nenumăratele ei fețe. De la idolatria cea mai stupidă până la credințele cele mai înalte, totul este spirit printre oameni. Este singura trăsătură a vieții care face omenirea omogenă, apropiind flacăra geniului de bojdeuca întunecoasă a becisnicului. Inteligent sau îndobitocit, dragostea e aceeași. Și ea este singura care plutește deasupra secolelor, după năruirea civilizațiilor.

Iată ce știm despre această divinitate, care sălășluiește în inima omului. O părere, cu care aproape toată lumea este de acord.

Dar, asta nu-i totul. E nevoie să știm, ce condiții îngăduie dragostei să înflorească sau mai bine zis, tuturor dumnezeilor omului să existe.

Nu e decât una: suferința.

Dumnezeu cere credinciosului mărturia dragostei sale. Această dovadă n-are nicio legătură cu ceea ce se mulțumesc toate bisericile și care se reduce la o simplă practică. O atare comportare poate să mai construiască noi biserici, nu însă să le și mențină. Și asemenea lui Dumnezeu, artele și credințele sociale cer celor care le cultivă, dovada absolută a devotamentului lor. Spune-mi ce sacrifici pentru idealul tău și-ți voi spune dacă-l iubești sau nu.

Cel mai frumos răspuns la această maximă mi-a fost dat pilduitor de o femeie simplă care-și iubea câinele.

Era o muncitoare, cam sălbatecă de felul ei și care trăia singură, iubindu-și doar câinele, un superb baset. Toată viața ei era acest animal. Și deoarece trei sferturi din zi trăia departe de el, fiind nevoită să muncească la Paris, își lăsase odorul la țară, la părinți, unde se ducea să-l vadă în fiece duminică. Toată săptămână era cu gândul numai la câine, suferind grozav de

lipsa lui. Această femeie din popor îmi spunea, mânioasă, cu o logică de neînfrânt: „Hm! oamenii pretind că-și iubesc câinii, dar îi zălogesc toată ziua în casă, unde bietele animale mor de urât. Poate fi numită asta, dragoste? Nu! este cel mai crud egoism. Eu iubesc ceea ce iubește câinele meu. Dacă vrea să alerge, să se zbenguie, îl las în plata lui. Și nu mă tem că într-o zi vreun automobil l-ar putea omorî. Nu! Chiar cu prețul ăsta, nu pot să-l apăr de moarte, lipsindu-l de bucuria vieții”. Și într-adevăr: într-o zi, câinele a fost omorât; nenorocita era cât pe-aci să-și piardă mințile. Se mângâia, spunându-și: „Cel puțin a murit doar o dată. Dar până atunci, a trăit în fiece zi cum i-a poftit inima. Dacă l-aș fi ferecat în casă, n-ar fi cunoscut decât o moarte fără sfârșit”.

Rareori am putut întâlni, în viața mea, o atare înțelegere a dragostei. Dar, din clipa când am descoperit în sufletul altora confirmarea felului meu de-a înțelege adorația, mi-am făcut o lege în a judeca dragostea mea și a celor asemănători mie după carul de suferință pe care fiecare îl aduce ca sacrificiu.

Din acea zi, care e destul de îndepărtată, lumea mea a devenit destul de strâmtă, dându-mi seama în mod clar care mi-era soarta, drumul vieții mele. N-aveam decât să privesc calea străbătută de cei cu care mă asemănăm, ca să-mi văd viitorul ca într-o oglindă. Aceeași lege le călăuzea idealul; fie că fuseseră îndrăgostiți de artă, de Dumnezeu sau pur și simplu de dreptate, din clipa când dragostea lor a devenit totală, umplându-le viața, aceeași soartă i-a așteptat pe toți: au fost lipsiți de toate onorurile lumești, confortabile pentru că cereau îngăduință reciprocă și adesea chiar ticăloșie, mârșăvie.

Am cunoscut, astfel, pe marele om de stat înlăturat din viața politică; pe magistratul integru care îmbătrânește într-un grad inferior sau este dat afară; pe militarul destoinic încălecat de toate mediocritățile; pe adevăratul preot izgonit din casa Dumnezeului său; pe doctorul integru adus de colegii săi în

imposibilitatea de a-și îndeplini meseria. Toți aceștia n-aveau altă vină, decât aceea că îndrăzniseră să-și asculte glasul vocației lor, cu toată pasiunea de care erau în stare. Bogați, scăpătau; săraci, cădeau în mizerie. Deci, nici urmă de îndoială: confortul sufletesc nu merge mână în mână cu cel trupesc. De la început trebuie să te hotărăști pentru unul, în paguba celuilalt. Și dacă ești adeptul dragostei totale – oricare ar fi chipul Dumnezeului pe care-i vei sluji – suferința totală este prețul ce ți se cere în mod absolut. Puița omenească alungă de la ospăț pe cel care este adeptul Credinței totale.

Această lege neîndurătoare se aplică mai ales artistului înnăscut, fie că este creator sau nu. Omul care are în gradul cel mai înalt cultul Frumosului, este condamnat la cea mai tragică singurătate.

Dintre toate divinitățile pe care le născocește inima omului și cărora se dăruie sclav pentru toată viața, Frumosul este acela care cuprinde cea mai multă înțelegere. El se află pe culmea Creației; este unic, pentru că prin el, omul atinge perfecțiunea. Și asta se întâmpla atunci când renunți la tot și te însingurezi. Grelele lipsuri materiale nu te mai tulbură, de vreme ce ești convins că fericirea comună și bucuria spirituală nu merg niciodată împreună. Prima este pe de-a-ntregul alcătuită din nedreptăți, nu satisface decât orgoliul cărnii și nu se obține decât strivindu-ți aproapele. A doua este o rază voluptoasă. Toată lumea ar putea s-o aibă, fără a comite nici cea mai mică nedreptate și totuși atât de puțini sunt cei care îi rămân credincioși. Am cunoscut pe unul din aceștia. Îl chema moș Popa și muncea ca hamal în portul Brăilei. N-avea niciun prieten și nu părea să-și facă inimă rea din pricina asta. Ceilalți hamali vorbeau despre el ca de un om drept, a-toate-știutor, și ușor de apropiat sufletește. În certurile lor zilnice – iscate din cauza grelei împărțiri a banilor câștigați în devălmășie – se duceau grămadă la el, să le. Facă dreptate,

ascultându-l orbește. Adesea, îl vedeai înconjurat de studenți, în vreun ungher întunecos de prin ceainăriile Brăilei. Îi ajuta în probleme grele de matematici și câteodată le făcea chiar tezele de licență în drept și filosofie. Deoarece avea o înfățișare sărăcăcioasă, fiind în zdrențe și păduchios, unii studenți înstăriți îi oferiră bani, în schimbul serviciilor aduse. Moș Popa le arăta cu degetul paharul cu ceai, ce-i avea în față și întreba cine vrea să-i plătească consumația. I s-au făcut propuneri să fie plasat pe măsura marilor sale aptitudini. Moș Popa se mulțumea atunci să-și lumineze calmul feței cu un zâmbet ciudat, care-i întinerea. Uneori răspundea: „Voi nu vedeți că am locul cel mai invidiat?”

Mulți îi luau spusele drept o vorbă de duh. Nimeni nu se silea să-l înțeleagă.

M-am apropiat de dânsul, pentru prima dată, într-un chip stângaci, vorbindu-i ca un îndrăgostit, oferindu-i întreaga mea prietenie. M-a ascultat și m-a privit cu seninătate. Apoi râzând în barbă cu zâmbetul său luminos, mă respinse cu blândețe: „Te înțeleg, îmi spuse, dar nu țin să leg prietenii”. Devenii, la rândul meu, un obișnuit al ceainăriilor de noapte, unde moș Popa asculta cu răbdare tot ceea ce-i îndrugai și când nu deschidea gura decât ca să răspundă la întrebări obișnuite și precise. Nu făcea teorii și nici filosofie. Pricepui că socotea aceste flecăreli pe de-a-ntregul fără rost. Mă ferii să mă amestec. El observă rezerva mea și după un timp, profitând că într-o zi eram singuri, mă întrebă pe neașteptate:

— „Ce ți-ar plăcea să devii în viață?”

Răspunsei dintr-odată:

— „Un om ca dumneata!”

Mă țintui cu frumoasa sa figură de episcop inteligent, fără să se miște. Mai târziu, când aproape ne împrietenisem, mi-a mărturisit că îl gâtuise neașteptata sinceritate a răspunsului meu. I-am vorbit atunci despre Mihail. Devenise mâncăcios. Și din

acea zi, spiritul regretatului meu prieten ne înlesni o înțelegere rapidă, fără cuvinte. Dar, vai! izbucni războiul și moș Popa muri de tifos exantematic, în timp ce mă aflam în Elveția.

N-aș putea spune dacă omul acesta mă iubise, dacă iubise ceva. Dar dacă *dragostea* înseamnă *înțelegerea* supremă a existenței, cu siguranță că a fost un îndrăgostit total.

Moș Popa își îngropase adevăratul său nume și tinerețea, a doua zi după ce luase doctoratul în matematici și venise la Brăila ca să care saci în spinare. De ce? Nu l-am întrebat și nici n-a adus vorba. Mi-a vorbit, în schimb, despre legi care călăuzesc viața omului robit de Frumos și am priceput că simțise nevoia imperioasă de a se supune acestor legi. Moș Popa este cel care mi-a infiltrat dezgustul de a scrie romane, încă de la acea vârstă. Prețuia atât de puțin cărțile și pe scriitori, încât mă rușinai. A nouăsprezecea parte din ceea ce era categorisit „opere de artă" erau pentru el „flecăreală" și „negustorie". Cu aceeași asprime judeca și pe toate celelalte pretinse „valori" umane.

Dar celor pe care le prețuia, li se dăruise cu totul. Și aici voiam să ajung. Moș Popa îmi spunea, pe drept:

— „Viața este alcătuită din două părți: *Frumos* și *Josnicie*. Ultima a înghițit aproape toată omenirea, deoarece nu cere nimic. Ea își permite totul, pentru că elementul său este însăși nedreptatea. În timp ce Frumosul este perfecțiunea fără prihană, piscul vieții omenești. Firesc este ca cel atins de acest har, să nu-și mai iubească hârca păcătoasă. Și bineînțeles, un atare individ se află pe de-a-ntregul dezarmat în fața semenului. De aici, suferința."

Iată ce fel de oameni am cunoscut la sfârșitul veacului trecut și care a fost școala mea. Viața acestor oameni era pe măsura celei a creatorilor de artă, se trăgeau din aceeași specie. Demni unii față de ceilalți. Între artist și admiratorul său nevoiaș, legături nevăzute închegau o credință comună, care înălțau cât mai sus

posibil devotamentele amândorura. Un Beethoven spunea: „Atâta vreme cât voi avea un ban în buzunar, niciunul din prietenii mei nu va crăpa de foame”. Și când un Tolstoi, octogenar, fugea din casa sa îmbuibată de bunăstare, ca să moară într-o izbă, toată lumea lui moș Popa, mari și mici – risipită pe întreg pământul – știa pentru ce și pentru cine făcuse legământ cu sărăcia. Arta și artistul erau pe atunci slujitorii unei frumuseți justițiare, care impunea respectul ființei umane în fața josniciei, de care e plin pământul. Pe acele vremuri, se mai aflau bogătași care roșeau uneori de averea lor și care la moarte, lăsau o parte din ea spitalelor; iar muncitorul sau intelectualul nu era o javră râioasă, care scormonește noaptea prin gunoaie, în căutarea unei bucăți de pâine mucegăită.

*

Apoi, a venit războiul. Și omenirea întreagă, cu buni și răi, s-a cufundat într-o josnicie nemaipomenită.

Am trăit 6 ani la rând, iarna, în Egipt și alți vreo câțiva în Grecia. Am văzut felahul flămând ridicând cu respect firesc și conștiință milenară ciobul de lut pe care plugul său de lemn îl scotea dintr-un pământ pe care-l cunoștea, înainte ca arheologii să-l cerceteze. Am ascultat pe zdrențărosul barcagiu grec, vorbindu-mi despre Pericle, în timp ce amândoi crăpăm de foame vizitând Parthenonul. Și atunci, n-am mai blestemat sclavia din antichitate. Această sclavie a ridicat cel puțin monumente de artă, a căror măreție artistică este nepieritoare; după mii de ani, ea silește pe om să-și uite mizeria sau s-o accepte ca pe o răscumpărare a eternului Frumos.

Mă întreb: care arte și artiști pot pretinde astăzi, că au o atare tradiție?

Astăzi, toți suntem o apă și un pământ. Rațiunea sclaviei antice împărțea lumea în zei și robi. Keops al Egiptului și Pericle

al Eladei au fost zei pentru că au umplut secolele cu o măreție, în stare să înalțe sufletul omenesc, chiar în clipele cele mai aspre din viață. Dar, noi?

Opera și spiritul celor mai mari artiști din vremea noastră au înfățișare de băcani. Ca și băcanul, creatorii de artă sunt preocupați numai de felul cum să-și plaseze mai bine marfa. Nimeni nu vrea să mai audă că artistul este adevăratul dumnezeu al omului pe pământ; că este pedepsitorul josniciei, izvorâtă din egoism, în a cărei capcană nu trebuie să cadă și pe care trebuie să-l combată cu ajutorul Frumosului, plăsmuit numai din dreptate. Se uită că omenirea, dată pe mâna acestor băcani, nu visează decât egoism, adică josnicie. Nimic n-o va scoate din mocirla sa aurită, dacă nu-și va avea artistul care s-o uluiască prin opera și exemplul vieții lui.

Contemplați ravagiile celor patru ani de război și alți paisprezece de pace cu arma la picior. Toate promisiunile făcute popoarelor, în timpul măcelului, s-au dovedit acum niște minciuni sinistre. Mai mult ca oricând, popoarele nu dispun de ele însele nici măcar cât un individ; mai mult ca oricând războiul bate la ușă, deși ni s-a promis solemn suprimarea lui. E ca și cum aceste promisiuni ar fi fost făcute de niște bandiți.

Sunt state care se vor înconjurate de garanții până la sfârșitul lumii și care păzesc, cu baioneta la armă, respectarea monstruoaselor lor tratate. Alte state își cer dreptul la înarmare, neașteptând decât clipa prielnică pentru a distruge tratatele nedrepte și a le înlocui cu altele asemenea. Între statele mari, rivale, se află cele mici, cerșetoare, care trăiesc de azi pe mâine și nu știu cărui Dumnezeu să se închine. Mari sau mici, toate statele n-au decât o politică: nedreptatea, să trăiască de pe urma nedreptății, să-și doboare rivalul și să se lăfăiască pe cadavrul lui. Iată de ce nu se vorbește decât despre înarmare.

Maimuțărind conștiincios exemplul statelor, indivizii își iau și ei, la rându-le, garanții de viitor. Care mai de care cum să-și doboare aproapele, să-și asigure un culcuș ferit de primejdii. Niciodată, ca acum după război, nu s-au pomenit atâtea bănci și atâta lume depunătoare. Niciodată nu s-a văzut atâta bătălie pentru proprietate. Și niciodată, viața de fiece zi n-a fost mai pompoasă. Femeile, până la muncitoarele de pe ogoare și din uzine, nu vor să poarte decât Crépe de Chine și să folosească numai sulimanurile doamnelor sus-puse. Bărbații, smintiți de femei, nu tânjesc decât după afaceri grase, vile, automobile și viligiatură. Altădată, hainele de mătase, vilele și automobilul personal erau apanajul celor bogați. Erau invidiați, dar nimeni nu se da în vânt după ele. Aceeași poveste și cu divertismentele. Nu există biet slujbaș care să nu vrea să-și ducă nevasta sau amanta, măcar o dată pe săptămână, în vreun luxos „bar de noapte” și să facă acolo pe nababul. Astfel, de la cel mai prăpădit până la cel mai îngâmfat, fiecare nu se gândește decât la chiverniseală, nedându-se în lături de la nicio nerușinare, ca s-o aibă.

Și artiștii au făcut la fel cu toată lumea: să huzurească pe cât mai moale posibil și să strângă gologani. Din harul Creatorului, au făcut o unealtă de câștig. Iar din materialismul desfrânat al societății, un izvor de inspirație înduioșătoare. Peste tot domnește înfrățirea universală a brutei civilizate. La ușa aceluiași local de dans se îmbulzesc peștele modern și autorul la modă, băcanul borțos din cartier și pictorul futurist, marele escroc și marele arhitect. Nimic nu-i deosebește: gusturile artistice ca și croiala smokingului, calitatea idealurilor ca și marca automobilului. În sfârșit, zăgazurile au fost sfărâmate! Prostimea tuturor panoramelor și eternul cabotin sunt stăpânii vieții. Deși a fost sortită de Creator la nesimțire veșnică în fața Frumosului, așa precum este nisipul față de pământul mănos omenirea egoistă dictează totuși legi în univers. Ea și-a dăruit:

— Oameni de stat care legiferează în numele ei și-o duc de râpă;

— Fabrici de educație în serie, care se numesc Universități și care au distrus cultura;

— Nenumărate profesiuni libere care au creat parazitismul de stat;

— Tehnică care ucide pofta de muncă și munca însăși;

— Sporturi care nimicesc sufletul.

Și cum nimic n-a putut să-i reziste, această omenire și-a dăruit de asemenea arte și artiști, croiți după chipul și asemănarea ei. Cărți, tablouri, statui, muzică și spectacol pentru toată lumea și prostul ei gust, ce vor fi apărate, cultivate, respectate deoarece asta se plătește bine. Iar dacă marfa proastă se demodează, nu vă speriați, vi se va confecționa îndată o alta, numai să se vândă ca și crema Tokalon. În plus, ca să ne atingem scopul vom folosi chiar reclama ziarelor. Vom recurge la nevoie la autografe și fotografii. Și dacă nici asta nu-i de ajuns și vreți mai mult, veniți să ne întâlniți pe marile plaje, unde vom avea ocazia să vă oferim priveliștea goliciunii noastre sportive.

Ne-am gândit chiar la viitorul vostru, hotărâți să vă apărăm împotriva oricărei încercări de primenire, în stare să tulbure siesta progeniturilor voastre. Iată de ce păstrăm ca rezervă arte și artiști în fașe, ale căror cheltuieli de dădăceală sunt puse pe spinarea bugetelor statelor. Ei vor fi pâinea voastră spirituală de mâine și urmând tradiția, vor asigura urmașilor noștri drepturile de autor de pe urma operei noastre.

*

Iată chipul omenirii de astăzi, ca și al nostru de altfel, artiștii ei. Fără nicio excepție, toți suntem la fel. Ne deosebim doar prin genul operei. De la arta senzațională, grosolan – pornografică și până la arta nobilă, fățarnic mistică – tot șirul de genuri artistice

și toți profesioniștii lor se bălăcesc în aceeași josnicie: lașitate, imoralitate, teamă, profit și egoism.

Cum se poate vorbi despre Frumos, în mijlocul unei omeniri care se sfâșie? Frumosul este înainte de toate lupta împotriva mârșăviei și a crimelor din timpul său. Și eu știu că de la un Michelangelo până la un Tolstoi și Ibsen, marile arte și marii artiști s-au ridicat întotdeauna împotriva tiraniilor, care dau foc bibliotecilor și catedralelor, cari au sfărâmat statuile cu lovituri de ciocan, foarfecă gândirea și se întăresc cu ajutorul minorităților ignorante și sătule, al căror ideal este doar chiverniseala.

Una din aceste tiranii, dintre cele mai nemiloase și mai apăsătoare, pe care o trăim azi este aceea a banului. Nimeni nu-i scapă. Se lăfăiește atât în coliba țăranului ca și în palatul bogatului. Atât de grozave au fost ravagiile tehnicii, exploatată egoist, încât au tăiat omului orice cale de trai altfel decât prin bani. Pământul mănos, pe care-l avem în față, ca și brațele și mintea noastră nu mai sunt valori în stare să ne hrănească, singure. Cu cât facem pământul mai mănos, iar creierul și brațele noastre mai active, cu atât mizeria amenință să ne înghită. Însuși banul, care până mai ieri era o garanție sigură împotriva mizeriei, astăzi nu mai înseamnă nimic. De pe o zi pe alta, el dispare odată cu băncile care sar în aer, odată cu marile întreprinderi care se prăbușesc. O colectivitate care dă faliment atrage după sine alte colectivități. Statele înșile se supun acestei solidarități a nenorocirii colective.

Asta înseamnă că nimeni, individ sau stat, nu se poate salva prin propriile sale puteri. Ar fi poate cazul să-i replicăm Sf. Pavel că mila adevărată nu începe de la tine însăți, ci cu aproapele. Această milă a fost la preț în vremurile când milioanele de oameni striviți de nedreptate nu dirijau ca acei de azi transporturile, apa, gazul, electricitatea – nervii vieții moderne –

și pe care le-ar putea întrebuința oricând ca arme de apărare, aruncând marile orașe în sălbăticie.

Ei bine, mi se pare că ne apropiem cu pași siguri de atari catastrofe. Conducătorii vieții moderne îndârjesc aceste colectivități stăpânitoare ale mecanismului cotidian, aruncând în stradă milioane de muncitori, îi înfometează, arzând sub ochii lor mii de chintale de grâu, lasă să putrezească pe câmp recolte imense de cartofi sau aruncă în mare vapoare întregi cu cafea și banane. Ca să scape de ele, s-a vândut în România grâu și porumb drept nutreț pentru vite. Iar proprietarii sondelor au dat foc păcurei, nemaiștiind unde s-o pună, în timp ce la doi pași de acest belșug țăranul nu are ce arde în lămpi.

Iată nelegiuiri monstruoase, crime cum încă n-a cunoscut vreodată istoria. Acești exploatatori silesc cea mai mare parte din omenire la o viață câinească, de lipsuri cumplite și condamnată la foamete permanentă. Cu fiece zi care trece, omenirea se împarte tot mai mult în cei care se ghiftuiesc și cei care rabdă, în cei care se lăfăiesc la căldură și cei care mor de frig. Și odată cu cei oropsiți pier și adevăratele suflete de elită.

Așa că în vremea noastră, se naște un om nou, care n-are altă nevoie imperioasă și mereu aceeași decât foamea! Nu i-a mai rămas decât o burtă lihnită și o gură căscată de câine hămesit și vagabond. Pentru acest golan s-a isprăvit cu Frumosul pe pământ, cu năzuința sublimă. În mintea sa întunecată, soarta lui se reduce la mâncare și căldură.

*

Pentru acest golan, am venit în mijlocul dumneavoastră. Îl cunosc bine. Sunt abia zece ani, când ea și el, flămând și singur, mă culcam prin curțile caselor părăsite din Nisa. Judecam atunci lumea, privind-o de jos în sus. Astăzi o judec, privind-o de sus în

jos. Ei bine, judecata mi-a rămas aceeași; am căpătat însă mai multă experiență.

Omenirea este mult mai egoistă, decât o vedeam cu zece ani în urmă. Au devenit aproape de negăsit ființele generoase, care să vrea să coboare – ca și Christ – în stradă, să se ia la trântă cu omul meschin, făcându-l să roșească pentru micimea lui. Se tem de asemenea contacte, de frică să nu-și piardă personalitatea. Ei uită că atunci când ai o adevărată personalitate, poți să te freci cu ea de toate gardurile. Nu o pierzi, dimpotrivă o îmbogățești.

Ori, ferecându-ne în mii de precauțiuni, îngheboșându-ne sub coaja propriei individualități, nu ne dăm seama de prăpastia care se cască între omul pretins superior și cel cu burta goală. Zadarnic va arunca primul mănunchiuri mari de frumuseți artistice pline de revolte sociale sau credință creștină. Vor pieri în prăpastia disperării, deoarece sunt mincinoase. Nu poți fi slujitorul Frumosului și în același timp să trăiești ferit de spectrul foamei, care pustiește strada. Omul flămând, care nu-i atât de îndobitocit cum se crede, știe la ce să țină. El a aruncat la coș toate aceste valori spirituale, comode și confortabile. Nu i-a mai rămas decât foamea, în timp ce slujitorii Frumosului contemporan sunt la adăpost.

Și atunci, se petrece un lucru apocaliptic. Abandonat forțelor hâde ale josniciei, omul flămând – care-i astăzi majoritatea – se dăruie șefilor care-i înțeleg nenorocirea și i se aseamănă. Aceștia adoptă felul său de a vorbi, răspicat ca și nevoile sale, transformându-le într-o lozincă ce răsună în stradă ca o trâmbiță. Este o chemare pe baricade. Ei revendică conducerea lumii, numai pentru ei, refuzând oricui dreptul de a colabora la viitorul omenirii, care le aparține.

Fie că sunt de extrema dreaptă sau stângă. Acești șefi se pricep de minune să strige mulțimilor că viitorul lumii nu e decât o problemă de bunăstare materială; că pentru rezolvarea ei, trebuie

călcat în picioare tot ceea ce omenirea a adorat până acum: libertate, cinste, dreptate, justiție, adevăr, dragoste, credință, milă. Toate aceste valori, spun ei, nu sunt decât vorbe goale, cuvinte care ascund un egoism înfricoșător.

Cu o simplitate primară și o documentare de necombătut, ei demonstrează mulțimilor exasperate ipocrizia credințelor moderne, inutilitatea instituțiilor clădite pe aceste credințe. Fiecărei valori morale i se smulge masca, descoperindu-i fața cea adevărată, care pe drept este respingătoare.

Nimeni nu se mișcă în fața acestei manevre iconoclaste. Nimeni nu cutează să-și sacrifice bunăstarea materială, să plătească cu sângele său, reacția.

Artele și artiștii – care ar fi primii chemați – nu se urnesc să coboare în stradă și să-și lepede trista lor figură. Ei rumegă, tolăniți pe propriile cuceriri.

Iată încotro merge umanitatea de astăzi[54].

---

[54] Sunt idei pe care, la această dată, Panait Istrati le repetă cu o deosebită fervoare. Astfel, în „A adera sau a nu adera" (29 iulie, 1933), fixându-şi atitudinea faţă de comentariile stârnite în jurul unui articol apărut anterior în Les Nouvelles Littéraires („Mărturie asupra libertăţii. Omul care nu aderă la nimic", din 8 aprilie, 1933) el afirmă aspiraţii spiritualiste. Secolul nostru ar oferi această configuraţie morală: în prima jumătate a sa au predominat cu violenţă nevoile confortului material, în cealaltă jumătate se aşteaptă să-şi croiască drum „confortul sufletului". Cine va putea da „nutreţul" („la pâture")? „Religiile mor pentru a numai reînvia niciodată. Dar sufletul omenesc este pe de-a-ntregul religios". Noul diriguitor sufletesc trebuie să-l constituie „frumuseţea artistică", „la beauté sans tache, sans reproche", artistul care face din crezurile sale „nu o meserie profitabilă, ci un apostolat". În rest, aceeaşi concepţie „pascaliană", antiistorică asupra timpului, aceeaşi opoziţie între factorii materiali şi cei spirituali: „Astfel este adevărat că nu practicul, utilul material este cel care formează viaţa, ci singur sublimul absolut". Din acest sublim, Creaţiunea a aruncat o picătură chiar în masa de noroi uman „cea mai impusă." Şi ea (picătura) este cea care asigură, de-a lungul secolelor, „eternitatea". Aceeaşi depreciere a „belşugului trupesc" – el

Traducere de Alexandru Talex

---

declară că „picătura eternităţii care se află în mine este mai puternică decât gustul pentru un frumos grajd…”

Un program de acţiune „practic” aşa cum îi cere un cititor într-o scrisoare? „Niciunul. Nici astăzi şi niciodată.”

Cu toate acestea, fusese de-ajuns ca România Literară să-i aducă public omagiul pentru ca, reconfortat, să se adreseze scriitorilor români (articolul „Ceva mai bun, mai omenesc România Literară, nr. 66, 1933) chemându-i „să ridice steagul luptei”. El nu e de acord cu o afirmaţie a lui Liviu Rebreanu din articolul omagial pe care i l-a închinat în România Literară: „Viaţa fără compromisuri e o utopie pe care numai visătorii o propovăduiesc sincer şi o aşteaptă”. Istrati răspunde: „Visătorii? Dar ce vreţi să fie cei ce mânuiesc frumosul?…” Visătorul „e o vestală. Fără el pământul ar fi pustiu; viaţa, un întuneric… Căci nu e adevărat că trăim cu Jimbla. Trăim cu visuri. Deci visătorii sunt sarea pământului”.

Acceptă şi el că scriitorii au totuşi dreptul la o bună stare materială, dar aceasta trebuie cucerita prin lupta cu tiranii societăţii, şi în numele „visurilor de dreptate universală”, iar nu prin compromisuri laşe şi revendicări strict personale – ca un exemplu este dată lupta maselor: „Apoi nu e o ruşine să vedem cum gloatele luptă pentru cucerirea unor drepturi cu efect universal, în timp ce noi, cântăreţii tuturor simţirilor nobile, ne mulţumim să dăm din coate, pentru un blid de linte strict individual? Şi să nu vie nimeni să-mi spună că lupta noastră ar fi mai grea, mai primejdioasă, decât aceea pe care o duc gloatele. Eu nu cred că un batalion de scriitori, de artişti şi savanţi, ar putea fi mitraliat cu uşurinţa cu care se mitraliază un regiment răzvrătit pe front.”

Istrati termină cu acest apel solemn: „Propun această luptă, mânuitorilor de condei care au binevoit să mă omagieze. Sunt gata să fac, alături de ei, tot ce-mi stă în putinţă. Aştept cuvântul lor”…

ÎNSEMNĂRI ȘI REPORTAJE ALE UNUI VAGABOND AL LUMII

PÉGOUD[55]

Datorită inițiativei unor oameni binevoitori de la *Liga Aeriană*, am putut în sfârșit să avem și noi în mijlocul nostru pe zburătorul care de câteva luni încoace a făcut cu numele său înconjurul pământului de mai multe ori. Două frumoase zile de toamnă, așa cum rar se întâmplă pe la noi, au ajutat ca zborurile să capete întregirea meritată și să fie urmărite cu toată libertatea simțirii ce-o stârnește în sufletele noastre jocul aerian al celui mai mare aviator de până astăzi.

Necunoscut până ieri, nici măcar atâta cât e cunoscut peste graniță un politician român ale cărui succese diplomatice se trâmbițează de ziarele gras plătite, Pégoud apare deodată, în mijlocul preocupărilor meschine, ca un uriaș al muncii tăinuite și al cutezanței. Nu subvenționează ziarele, nu polemizează și nu caută să convingă pe nimeni cu vorbe că opera lui e mare sau e mică: el se avântă în spațiul primejdios, își bate joc de moarte și de îngâmfarea celor cu succese explicate de partizani și spune fără cuvinte: *„Iată la ce rezultate duce munca neîntreruptă!"*

Printre cei cari l-au urmărit în zborul lui amețitor au fost, desigur, și mulți dintre cei stăpâniți de gelozia galbenă, care își mușcau buzele de invidie nestăpânită și șopteau la ureche vecinului că… „nu e lucru mare să te dai peste cap", că e „ignorant în mecanică" și nu-i decât „un bun pilot". Au fost și „admiratoare" care în loc să „admire" ceea ce te țintuia locului și te făcea să uiți că ești pe pământ, erau atrase mai mult de umerii

---

[55] Apare în *România Muncitoare*, 21 noiembrie 1913. În legătură cu acest articol, Istrati îşi va aminti în *„Cum am debutat eu"*: „Am publicat… câteva foiletoane, între cari, unul despre Pégout (sic!) l-a făcut pe Gherea să-mi spună: E unul dintre cele mai bune foiletoane pe cari le-am citit în româneşte".

voinici ai aviatorului când acesta făcea ocolul careului în automobil și le făcea să exclame: *«Da' știi că e drăguț, francezu' ăsta!»*

Dar au fost și mulți dintre acei cari au văzut și au admirat în Pégoud personificarea geniului muncii și al progresului uman, răsăritul mult așteptatei zile de mâine care va împrăștia umbrele ce întunecă germenul vieții neînlănțuite și pe făuritorii de libertate, – unul dintre acei cari luptă cu înverșunare la sfărâmarea granițelor regești și întruparea unei patrii universale.

Începutul zborului a fost un adevărat vals atmosferic. Legănându-se când pe o coastă, când pe alta, cu mișcarea sigură, elegantă, a unei pătimașe dansatoare, această „pasăre măiastră" – cea mai minunată dintre pasările cerești, pasărea-om – călca undele aeriene cu vioiciunea unei libelule, silueta-i zveltă se frângea pe o aripă și alta cu ondulări cari păreau că vor să atingă pământul. Apoi își luau zborul lin, prelung, ca și cum ar fi vrut să nu se mai întoarcă la noi, iar când ajunse la depărtarea hotărâtă, deodată se repezi drept în sus ca o ciocârlie și în clipa următoare plutea pe spate, coborând în pantă netedă până deasupra noastră.

A fost prima emoție puternică, cea dintâi săgeată de îndrăzneală trimisă privitorilor; dar când acest adevărat suveran al aerului, stăpân absolut pe mașina lui, își luă din nou ascensiunea, urcând în spirală deasupra capetelor noastre și când de acolo de sus, începu să se avânte peste cap în 5–6 fantastice tumbe cu iuțeala și obișnuința unui porumbel jucător și se precipită apoi la pământ pe-o aripă cu elicea oprită, într-o spirală perpendiculară, amețitoare, se părea că mulțimea nu mai respiră, crezându-se dintr-un moment într-altul că o prăbușire groaznică

va veni să dovedească tuturora că asemenea spectacole nu se pot admira decât în vis.

În clipa aceasta marele Pégoud ne făcea pe toți mici de tot, gângănii netrebnice, sărmani târâtori lipiți de glie, unul alergând după un codru de pâine, altul îmbătându-se de un succes efemer. Risipită pe câmpia mocirloasă, mulțimea aceea compusă din miniștri atotputernici, deputați, făuritori de legi asupritoare, generali cari cu o singură mișcare de mâna aruncă în prăpastie regimente întregi sau latifundiari cu stomacul mare și aur mult, toți erau o biată turmă uniformă în fața omului care stăpânea văzduhul și își râdea de moarte.

Ba mai aflăm că printre noi se află și un rege… Un rege?! Da, un rege al unei țări oarecare, mi se pare că regele României. Venise și el ca orice muritor să vadă pe un alt rege, dar unul care stăpânea mai mult decât o țară îngenunchiată, mai mult decât un tron păzit de baionete și care-și prețuia viața mai mult decât îți prețuiești tu, sire, venitul pe o zi al domeniilor tale… Acestui rege i se făceau altfel de ovații decât acelea ticluite de prefecții tăi și când el e de față tu nu faci niciun ban: noi am ridicat din umeri când am aflat că ai binevoit să onorezi pe Pégoud cu prezența ta.

O, rege îngâmfat de succesele tale diplomatice!…

În ce privește puținul public ce a rămas la meting, am dovedit și de astă dată că nu putem uimi pe străini decât cu fastul banchetelor noastre și cu lingușirea obișnuită în saloane. Restul, adică tot ce ar trebui să facă dovada unui popor ridicat până la admirația marilor frumuseți ale progresului, suntem și rămânem tot țară înapoiată. Publicul românesc n-a voit să ridice interesul artistic și tehnic față de Pégoud, măcar la înălțimea interesului ce l-a arătat lui Tache Ionescu pe vremea când acesta își făcea exercițiile sale de acrobatică politicianistă.

Această nepăsare din partea mulțimii, precum și furioasa șarjă militară cu călăreți, jandarmi pedeștri în pas gimnastic și automobile cu ofițeri care dau buzna peste lume, pentru grozava crimă că s-a stricat puțina aliniere a careului, nu i-am scăpat lui Pégoud, după cum va fi auzit și huiduielile pline de indignare cu care au fost primiți ofițerii năvălitori: scene caracteristice de cruzime militară pe cari aviatorul le va povesti în țara lui după ce, la graniță, va strânge mâna sclivisiților noștri ofițeri și le va spune printr-un zâmbet amabil: *idioților!…*

O AMINTIRE BANALĂ[56]

Pentru istoricul *Adevărului*

Precum se știe, lucrăm la un volum comemorativ al jubileului de 25 de ani de viață a ziarului Adevărul. Va fi istoricul succint al unui sfert de veac de muncă și de luptă pentru progresul țării și al presei.

Pentru ca lucrarea noastră să fie cât mai completă în limitele modeste ce-i putem da, rugăm pe toți foștii noștri redactori și colaboratori ca și pe toți amicii și cititorii noștri să ne comunice orice date și documente vor fi având în legătură cu viața și dezvoltarea Adevărului, cum și orice amintiri mai interesante în acest sens.

(*Adevărul* și *Dimineața* din ultimele zile).

A doua zi după Congresul din 1910, în care s-au pus bazele Partidului Social Democrat, am fost chemat de d. C. Mille și întrebat dacă n-aș fi dispus să primesc corespondența ziarelor d-sale la Brăila. După mai multe ezitări am primit și am plecat la Brăila să înlocuiesc pe corespondentul de atunci al Adevărului. Dar ceva nelămurit mă îndemna să mai aștept puțin, să nu mă grăbesc cu luarea în primire a postului, deși depozitarul ziarelor mă zorea mereu să învăț șurubăriile noii slujbe și s-o iau în primire. Nu ezitam din cauză că m-aș fi îndoit de cinstea și buna credință a *Adevărului*, de acum trei, patru ani, nu, așa ceva nici nu mi-ar fi putut trăsni prin minte atunci, dar dintr-un obicei bun sau rău m-am îndoit întotdeauna de puterile mele și de multe ori experiența mi-a dovedit că nu greșesc.

Alături de corespondentul care avea să-și piardă slujba dacă eu aș fi rămas, am început să învăț noul meșteșug și din seară în seară telefonam cine s-a spânzurat și cine s-a înecat. Aceasta a durat vreo câteva săptămâni, până a venit piatra de încercare cu

---

[56] Apare în *România Muncitoare*, 3 noiembrie 1913.

afacerea diaconului din Tulcea care ne-a pus pe fiecare la locul nostru.

În câteva cuvinte, afacerea stătea astfel:

Un diacon din Tulcea, ginerele celui mai hoț popă din Brăila siluise pe o fetiță de 11 ani, o fată de armean ce-o avea în serviciul său. Din informațiile ce le-am putut culege am trimis vreo două corespondențe[57] care au făcut adevărat scandal, atât în

[57] Este publicată, mai întâi, o scurtă însemnare în Dimineața, la 13 martie 1910, iar la 15 martie, articolul „Monstruozitatea unui diacon". Darin numărul următor, Dimineața publică o „Convorbire cu episcopul Dunării de Jos" în care sunt dezavuate cele scrise în presă referitor la diaconul din Tulcea, pe motiv că nu reprezintă decât „născociri malițioase de răuvoitori". Acesta este motivul pentru care Istrati face pe cont propriu o nouă anchetă, alcătuind un dosar impunător cu zdrobitoare dovezi. În fața refuzului lui C. Mille de a publica ceva pe această temă în Adevărul sau Dimineața, rezultatele anchetei vor fi expuse într-un articol din România Muncitoare (28 martie, 1910), intitulat: „Monstruozitatea diaconului D. Popescu din Tulcea. Violarea unei copile de 12 ani".

Indignat de moravurile pe care le relevă de întreaga istorie a acestei întâmplări, Istrati se jură, în postura unui neînfricat şi neînduplecat apărător al adevărului şi dreptății: „Acum voi urmări mersul instrucțiunii pentru a vedea dacă nu se va întinde muşamaua peste apucăturile bestiale ale diaconului…" şi aceasta „atât în interesul moralei publice cât şi în al credincioşilor, cari văd petrecându-se asemenea josnicii din partea acelora ce le vorbesc mereu de curățenie trupească şi sufletească."

Un moment biografic exemplar – prin radicalismul moral, prin refuzul absolut dat oricărei tranzacții cu neadevărul şi necinstea – de care Istrati îşi va aminti, cu mândrie toată viața.

O face în 1924 – articolul „Cum am debutat eu" – spunându-i lui C. Mille: „am suferit mult sufleteşte de decepția pe care domnia sa mi-a cauzat-o în afacerea acelui diacon satir, de la Tulcea, rămas nepedepsit".

Şi, din nou, în 1935 – un articol din Curentul, 19 ianuarie – încurcând unele amănunte (trecuseră 25 de ani), dar cât se poate de exact în reconstituirea cadrului general al întâmplării. Istrati mărturiseşte că prin anchetă „urmăream să rad barba diaconului satir", dar „am lovit în pălărie chiar pe binefăcătorul meu director Const. Mille". A doua zi el ar fi ars ziarul Dimineața în fața celor

Tulcea unde slujea diaconul cât și în Brăila, unde socru-său, popa, era foarte cunoscut. Dar eu eram nemulțumit cu chipul cum mergea afacerea, căci autoritățile care trebuiau să instruiască delictul tărăgănau lucrurile prea pe față; atunci, ca să le dau nițică energie, hotărâi să plec la Tulcea, în anchetă: „*Stai tu popă*, îmi ziceam eu, *vei vedea în curând că avem «Adevărul» cu noi!…*” Și ce mândru eram…

Vapor pentru Tulcea nu era decât de două ori pe săptămână și data plecării mele nu se potrivi cu data plecării vaporului. Trebuia să aștept două zile, lucru ce mă întrista mult. Dar un tovarăș căruțaș mă scoase iute din încurcătură oferindu-se, pentru o sumă mică, să mă ducă el cu căruța la Tulcea. Și într-adevăr, după un ceas, treceam Dunărea cu un pod plutitor, iar a doua zi după alte 16 ore de suiș și coborâș printre dealurile Dobrogei – și înghețat ca un șoarece în paiele cu care eram acoperit – intram în Tulcea pentru a strânge acte împotriva diaconului vinovat.

Aci victima avea foarte mulți apărători, lucru ce-mi ușura truda, iar vecinii diaconului, care cunoșteau mai bine decât toți afacerea și erau indignați împotriva satirului, mi se puseră la dispoziție cu toată inima. Ei erau mirați că n-au fost chemați încă la instrucție și declarațiile scrise ce le obținui de la dânșii fură atât de severe încât, alături de certificatul medical ce-i aveam și cu concursul *Adevărului* de care nu mă îndoiam, popa ar fi intrat în ocnă cu mâinile în șolduri.

Dar care nu-mi fu mirarea când la ora două după amiază, ora sosirii curierului cu ziarele din București văzui că *Dimineața* mea nu suflă o vorbă în chestia violului din Tulcea, deși aveau la redacție corespondențe trimise de mine la timp. Îmi trecu o

---

6. 000 de muncitori sindicalişti, considerându-se demis din postul de corespondent al Adevărului.

bănuială, dar mă scuturai repede ca de un gând rău – *Ce dracu', și Adevărul să facă nelegiuiri?…*

Totuși, ajungând la Brăila hotărâi să nu trimit voluminoasa și documentata corespondență ce-o aveam, înainte de-a ști ce-i cu corespondența nepublicată.

Când, la telefon secretarul de redacție îmi spuse că „nu se mai publică nimic în chestia diaconului", mi se păru că primesc o lovitură de topor în frunte.

Cerui să mi se dea numaidecât comunicația cu d. Mille. Cred că nu era rău să figureze în «istoricul» *Adevărului* convorbirea care a avut loc atunci:

— Alo, d. Mille?…

— Da, eu sunt.

— Nu cred!…

— Ei, asta-i nostim!…

— Atunci spuneți-mi de ce nu se mai publică nimic în chestia violului din Tulcea?

— Trebuie să înceteze campania asta.

— Dar, domnule Mille, e o cauză dreaptă. Am fost în Tulcea, chiar acum sosesc de acolo cu acte care vor înfunda pe diacon fără nicio discuție; nu ne trebuie decât puțină campanie de presă susținută de fapte doveditoare.

— Totuși nu mai putem publica nimic referitor la afacerea aceasta.

— Cum, d-le Mille? Chiar după ce vă spun că e o cauză dreaptă? Că nenorocita victimă trebuie despăgubită și diaconul pedepsit?… Nu vă mai înțeleg deloc!…

— D-ta ești curios d-le. Vrei să dictezi ziarelor la care trebuie să-ți faci datoria așa cum ți se cere?

— Nu vreau să dictez d-le Mille, dar nu vreau să mi se astupe gura atunci când eu cred că trebuie strigat. De altfel atitudinea d-tale mă face să-mi pierd orice iluzie de Adevărul.

— Treaba d-tale, eu îmi rezerv dreptul de a hotărî când trebuie o corespondență publicată și când nu trebuie.

— Aceasta puteți s-o faceți, d-le Mille, cu oricare alt corespondent afară de mine. La rându-mi mă însărcinez să comunic muncitorilor rezervele d-tale…

Și am închis receptorul.

A doua zi m-am dus acasă la nenorocitul tată și i-am spus că totul e pierdut: adevărului i se trântise ușa în nas chiar la *Adevărul*. Fetița se juca în pat cu o păpușă fără să priceapă ce spuneam. Scârba aceasta era așa de puțin dezvoltată și de copilăroasă încât nu încetase de a se juca cu păpușile. I-am mângâiat părul negru și i-am spus să-și aducă aminte când o fi mare să nu urască nimic mai mult în viața ei decât ziarele independente și pe ziariștii democrați.

În urmă am aflat că episcopul Dunării de jos intervenise pe lângă d-l Mille; și pe când acești doi conducători de opinii publice aranjau afacerea între două strângeri de mâna, un nenorocit de corespondent ghemuit în fundul unei căruțe, acoperite cu paie și tremurând ca un cotoi străbătea în miez de noapte munții Măcinului pentru a ajunge la Tulcea să-și facă datoria cu un ceas mai devreme…

Ce virtuoasă deșertăciune!…

SCRISORI DIN PARIS[58]

LA PÈRE LACHAISE

Cu prilejul morții lui Eugène Fournière. Zidul Federaților. Crematoriul

Știind că la ora 3 va avea loc înmormântarea, am plecat de pe la 12 să rătăcesc printre monumentele cimitirului Père-Lachaise și să găsesc istoricul Zid al Federaților, unde partidele socialiste trimit la 28 mai al fiecărui an omagiile lor celor 20 mii de comunarzi împușcați în 1871.

În apropiere de cimitir se vând flori. Am cumpărat cu 30 bani un mic buchet de violete și am intrat înăuntru. Dar încotro s-o iei? Cimitirul acesta e un oraș împărțit pe divizioane și divizioanele pe străzi.

---

[58] *România Muncitoare*, 16 ianuarie 1914.

Împrejurările în care a ajuns la Paris, Istrati le evocă astfel: „Dar nu după multă vreme, într-un miez de noapte, disperat de scrisul indescifrabil al lui Racowski, ca şi de peltelele care plouau din provincie – lucra în redacţia României Muncitoare n. N. – am trântit condeiul şi foarfecele şi m-am dus drept la gară, unde după ce am scos un bilet pentru Paris, am rămas cu 20 de franci în buzunar.

După trei luni de hoinăreală în cetatea Luminii, mă întorceam în ţară…” (Cum am debutat eu).

Alte documente precizează amănunte în plus, cu aproximările de rigoare. La Paris locuise la cizmarul Gheorghe Ionescu, pe baza recomandării lui Al. Constantinescu. Dar nu pentru prea multă vreme, deoarece gazda „nu întârzie să vadă că Istrati începe să devină o greutate insuportabilă pentru punga lui, fapt ce l-a făcut să-i dea bani de drum şi să-l expedieze în ţară”. (Al. Constantinescu, „O lămurire necesară. Prietenia mea cu Panait Istrati”, Deşteptarea – Détroit, 7 februarie 1932.)

Gheorghe Ionescu îşi va aminti mai târziu de tânărul vijelios care deşi era găzduit la el, din filantropism, nu ezita, cu gesturi de un socialism radical, să-l taxeze drept „burghez” (Marianne, 24—III. 35).

Am rătăcit câtva timp la voia întâmplării, căutând vreun monument al vreunuia dintre marii scriitori și oameni de stat ai Franței. În curând însă, îmi dădui seama că-i caut zadarnic, geniile Franței fiind adunate în alt loc, la Panthéon, unde îi văzusem cu câteva zile mai înainte: un grilaj de fier se închisese atunci în urma noastră, profesori cu jobene și lucrători cu șepci turtite, d-ne din lumea mare și croitorese cu fața palidă și, conduși de un paznic, coborâsem în cripta Panthéonului unde vocea puternică a ghidului răsună rar și pătrunzător la primul mormânt: Jean Jacques Rousseau, care a fost cutare și cutare. Apoi Voltaire, Zola, Victor Hugo și alții apăruseră rând pe rând în fața ochilor mei uimiți.

După ce mai umblai puțin, îmi ieși în față un gardian al cimitirului:

— Dacă binevoiți, d-le, în ce parte se află Zidul Federaților?

— Al 95-lea divizion. Ține mereu la dreapta…

Mersei încă o jumătate de ceas prin zeci de străzi și printre sute de cavouri, numai cavouri, și în dreptul unei culmi care masca latura dreaptă, îmi repetai întrebarea, adresându-mă unui trecător.

— Uite-l în spatele cărării, îmi răspunse omul.

Și, într-adevăr, coborând un mic povârniș, mă aflam în fața mult doritului zid, care, alături de multe alte minuni ale acestei dumnezeești metropole, mi-a frământat de atâtea ori mintea în nopțile nedormite ale zbuciumatelor mele visuri de călătorii necurmate.

Care socialist, care muncitor cu pieptul aprins de flacăra marii și mult doritei libertăți, ar putea să rămână rece în fața acestui zid mucegăit? Care e tovarășul cinstit și bun, proletarul strivit de asupritele zile ce le trăim, prietenul drag a cărui viață e închinată cauzei sfinte și marii jertfe de mâine, care să nu se simtă zguduit, înduioșat și mândru, mândru până la nebunie, de acest petec de

zid care e al nostru, numai al nostru? Douăzeci de pași zidiți nu cu piatră, nu cu cărămidă, ci cu inimile a douăzeci de mii de eroi, douăzeci de mii de sfinți, altarul și catapeteazma marii noastre biserici, peretele care geme de suspinele a douăzeci de mii de martiri și de care tu, trecătorule epigon, trebuie să-ți lovești fruntea, să înalți rugi marelui ideal socialist.

Dacă n-ar fi decât acest zid cu simbolul acelei credințe care zace într-însul, dacă n-ar mai fi curs și sânge muncitoresc în vreo altă parte a lumii, și e de ajuns ca el să se despartă pentru totdeauna de clasa acelor ticăloși și acelor cocote care vârau vârful umbrelei în ochii stinși ai luptătorilor căzuți, întrebând: Acesta-i comunard… Noi nu credem într-un iad, dar ar trebui să existe un iad al remușcării pentru acela dintre noi care, gândindu-se la trădarea cauzei sale, ar putea să uite că în cimitirul Père-Lachaise din Paris există un zid al comunarzilor. Pentru socialistul cinstit e de-ajuns să vadă o dată în viața lui acest zid acoperit de coroane înnegrite de vreme și să asculte graiul mut al pietrelor mucegăite, pentru ca credința sa să devie tot așa de neclintită ca și moartea.

Da, mi se pare că ochii noștri pot să vadă mai mult decât poate mintea să cuprindă…

De la Zidul Federaților m-am îndreptat spre Crematoriu, a cărui cupolă se vedea la o depărtare oarecare. Acolo trebuia să sosească rămășițele lui Eugène Fournière cari urmau să fie arse. E prima solemnitate funerară în felul acesta pe care o văd și ea mă interesa foarte mult.

Crematoriul e o instituție de stat și acesta din urmă face multă propagandă pentru arderea cadavrelor. Crematoriul funcționează zilnic, unde pe lângă debitul particularilor, se ard cu duiumul toate cadavrele furnizate pe fiecare zi de spitalele

Parisului, cu deosebirea că cenușa acestor cadavre se aruncă într-o groapă comună în loc să li se deie o casetă aparte, ca morților cari au o familie și care casetă îmi pare că trebuie plătită.

În mijlocul unui spațiu liber se înalță crematoriul, impozant ca o biserică, iar la spatele lui, în loc de turnuri două coșuri afumate prin care respiră marele cuptor situat la opt metri în pământ. De jur-împrejur se află galeriile cu ziduri în cari se văd înfipte plăci funerare, fără cruci, fără candele, fără nicio urmă de rit creștinesc, ci numai cu inscripții, date, fotografii și flori, flori mai pe toate plăcile. Un mormânt în felul acesta nu ocupă mai mult de 31–35 centi…… lature de pătrat. Zidul…… Lung de cî… leriilor și se……[59] Mii de morminte, așa cum nu ne închipuiam. Aci e zilnic pelerinaj. Bărbați, femei vin de schimbă florile vechi și pun altele proaspete în cârligul sau inelul de metal fixat în placă, unul face cruce, altul sărută fotografia, un al treilea se gândește numai la cenușa din dosul plăcii și apoi pleacă, fiecare gândindu-se că poate mâine va fi și el vârât acolo.

Lumea începe să se adune. Venise o echipă de elevi ai Școalei politehnice condusă de superiori, apoi diferite delegații ale mișcării socialiste cu coroane și jerbe și muncitorii fără lucru.

La 3 fix îl văzui pe Jaurès însoțit de câțiva prieteni. Venea pe jos, simplu, sprinten ca un tânăr de 20 de ani, deși e alb colilie. Seamănă mult cu tovarășul Gherea și după fotografiile publicate în ziare îl recunoști ușor. După dânsul sosi numaidecât și convoiul funerar al Crematoriului, care e cu totul simplu și deosebit de pompa cunoscută a ceremonialelor religioase: dricul e o ladă care ține coșciugul și un fotoliu pe care stă vizitiul; nicio cruce, niciun înger, nicio coroană. În urmă veneau omnibusurile cu familia, prietenii și invitații la înmormântare. Apoi, un domn

[59] Colecția *României Muncitoare,* aflată la Biblioteca Academiei, prezintă aceste pasaje într-o formă total ilizibilă.

care ținea ordinea procedă la intrarea mulțimii la Crematoriu începând cu familia mortului, profesorii, deputații, sevatarii, delegațiile și în fine printre care mă strecurai și eu ca orice român îndrăzneț.

Dar de-abia aci îmi dădui seama de grozăvenia acestei ceremonii simple, care conținea totuși într-însa cele mai puternice emoțiuni. Nimic sombru. O sală fără nicio zugrăveală, cu bănci pe care stă lumea, câteva plante exotice și un schelet înfășurat într-o togă albă arătând cu degetul pământul în care se strâng toate lucrurile pământești. Dar în fața noastră o perdea mare și grea ca de teatru cădea la mijloc peste un fel de cufăr mare, încrestat cu desene în culoare albă imitând fildeșul. Fundul dinspre noi al acestui cufăr boltit avea două uși mici deschise, înăuntru niște rulouri și dincolo alte două uși la fel. Aci fu introdus coșciugul, o ladă albă de brad, închisă peste tot. În mijlocul unei tăceri adânci și fără să știu ce va urma, patru oameni cu lada pe umeri, trecură repede printre noi, dădură drumul sarcinii în gaura deschisă și în timp ce rulourile spuneau că lada se duce în cuptor, ușile cufărului se închideau în urma lui Fournière pentru a nu ni-l da decât peste 45 de minute în formă de scrum depus într-o cutie cu geam deasupra. Așa că:

„Mâna care-a dorit sceptrul
Universului și gânduri
Ce-au cuprins tot Universul
încap bine-n patru scânduri”.

Dar nu numai în „patru scânduri”, ci chiar într-o cutie pe care o poți purta într-un geamantan!

Așa de repede s-au petrecut lucrurile acestea, încât mi se părea că visez. Am perceput numai scâncetul înăbușit al unuia din copiii mortului când lada dispărea în gaură și apoi mai târziu,

după toate discursurile, m-am pomenit cu Jaurès care tuna la câțiva pași în fața mea. Eram deci la Paris; vorbea Jaurès, trimitea energie, viață, poezie, cugetare și dor de luptă, lăudând pe acela care în clipa aceea se prefăcea în cenușă.

Mi-am trecut mâna prin fața ochilor zăpăcit, uimit și cu nervii zdruncinați de câte mi-a fost dat să văd și să simt.

A doua zi m-am dus din nou la Crematoriu. Un gardian sau fochist mi-a arătat operația de ardere și când a ridicat, cu o simplă mișcare, ușa cuptorului, era să cad jos. Un focar incandescent alb-roșiatic, o fierbere de lumină orbitoare care-ți frige fața la zece metri depărtare și-ți întunecă vederea. Aci e introdus prietenul iubit, sufletul mare și inteligența care te-a fermecat poate cu o seară înainte. Pe un suport de oțel roș de jar aluneci înăuntru în mod mecanic și cele 1600 de calorii ale iadului modern te prefac în câțiva pumni de cenușă numai în 45 de minute.

Alții apoi vor duce steagul înainte, care ți-a scăpat ție din mână.

Paris

PERSPECTIVELE MELE ÎN ROMÂNIA

ÎNTRE BANCHET ȘI CIOMĂGEALĂ[60]

Iubite domnule Nichifor Crainic,

În inimosul dumitale articol din *Cuvântul* de ieri[61] spuneați: „Scriitorii români au față de Panait Istrati o datorie: aceea de a-l primi frățește și sărbătorește”.

Îmi vei îngădui să spun că ai cerut prea mult? Eu aș fi mai recunoscător confraților și dumitale dacă ați binevoi să vă aduceți aminte de o altă datorie, de una mult mai grabnică: aceea de-a face să am permisiunea și libertatea de a mă plimba și eu pe jos prin București.

Aș vrea și eu, ca tot cetățeanul pașnic, care n-a făcut niciun rău personal cuiva, să revăd orașul în care am trăit ani de-a rândul, în care am avut bucurii și am și pătimit.

Nu mai știu cum o fi Cișmigiul cel plin de răbdări prăjite și de mucuri de țigări; nici grădina Sfântu Gheorghe, pe ale cărei bănci așteptam, pe zile cu soare, ivirea unui stăpân care să aibă nevoie de brațe; nici strada Sfinților, de unde porneam pe zăpadă, până la genunchi, ca să duc servitori pe la curți boierești; nici calea Văcăreștilor, pe unde beam ceai cu oameni care vorbeau mult, din prea multă inimă…

Nu mai știu cum sunt astăzi toate aceste locuri pe unde lupul, care e viața, a mâncat deseori pe oaia care eram eu acum 20 (douăzeci) de ani.

Și aș vrea să le revăd. Și nu pot.

---

[60] Apare în *Facla*, 7 septembrie 1925.

[61] *Cuvântul*, 4 septembrie 1925.

Nu pot, fiindcă, deși de zece zile în București, am fost înștiințat chiar de la sosire că dreptul acesta sfânt de a-mi revedea pământul de unde am ieșit, nu-l mai am.

O știam de altfel, în clipa plecării de pe pământuri depărtate. Știam că aci fuseseră pălmuiți, bătuți, nu numai bieții muncitori, așa cum am fost eu unul până acum un an, oricum sunt astăzi pe alt ogor; știam că au fost atacați nu numai ziariști, dar că au fost loviți până și oameni din fruntea partidelor, oameni de stat ca domnii Pan, Halipa, doctorul Lupu, Dobrescu, ca să nu mai vorbesc de atâția alții care s-ar mulțumi poate și cu bătaia cotidiană numai să fie scoși din întunericul beciurilor.

Știam și faptul și mai grav al imunității[62] tuturor acelora care au bătut și bat.

Cunoșteam toate acestea. Și totuși…

Îmi ziceam că nu se poate să nu mai fi rămas o pojghiță de rușine pe obrajii oamenilor care stăpânesc acest pământ; și nu rușine față de mine, ci față de oamenii acestei Franțe față de care avem atâta nevoie și ai cărei fruntași îmi urau la plecare „o bună sosire, duioase amintiri din timpul șederii în țara mumă, și o bună întoarcere pe pământul străin în care sunt pe cale de a sădi o grădină românească”. Îmi ziceam, dar m-am înșelat. Și dovadă că m-am înșelat e înștiințarea oficială pe care mi-o face azi Siguranța Generală, printr-un director al ei, că trebuie să nu ies pe stradă dacă nu vreau să fiu – mi-e rușine să scriu cuvântul – să fiu… bătut[63].

---

[62] În text: „impunității”.

[63] Un gest de o amabilitate excesivă? Nicidecum. De la intrarea în țară a lui Panait Istrati, Direcţiunea Poliţiei şi a Siguranţei ordonă supravegherea cea mai strictă a activităţii sale. (Dosarul Siguranţei Generale – vezi arhiva C.C. al P.C.R., fond 95 – relevă că el ar fi fost chiar suspectat, de a fi trimisul comuniştilor francezi cu misiunea de a stabili legături directe cu mişcarea comunistă din România). La sosirea în Bucureşti, lui Istrati i se pune în vedere,

Da, „dacă nu vreau să fiu bătut”, să stau acasă.

Mă întreb însă, dacă mi-e îngăduit să stau și acasă. Și dacă nu? Atunci? Să plec? Dar mi-e îngăduit cel puțin să plec? Și să plec cu capul și mădularele zdravene? Și dacă nu, atunci?

Atunci, îmi trimite vorbă prefectul poliției capitalei, atunci îți dăm doi agenți ca să te însoțească.

Mulțumesc de cinste, dar o întrebare: să mă însoțească, cu ce scop? Ca să fiu apărat? Ori ca să fiu recunoscut de bătăuși?

Să zicem că e pentru ca să fiu apărat.

Ei bine, dacă e așa, nu! Nu primesc cadoul căci așa cum am știut eu să mă apăr toată viața, chiar în împărăția lui Abdul Hamid cea fără de lege, voi ști eu să mă descurc și singur din ițele în care singur m-am încurcat.

---

solemn, că-i este interzisă frecventarea organizaţiilor muncitoreşti. Şi, cu toate acestea, scriitorul venise înarmat cu cele mai paşnice şi mai romantic-idilice planuri. Lui N. D. Cocea care-i ia un interviu – Facla, 31 august 1925 – el îi mărturiseşte, mai întâi, ţelul profesional al vizitei: „Am venit să reiau contact cu cadrul de vis şi cu realitatea de zbucium; care constituie fondul lucrărilor mele”. (Nu este o declaraţie formală, dintr-o scrisoare către N. Constantinescu aflăm: vin în țară „nevoit fiind să caut un cadru de desfăşurare celui de-al treilea volum Les Haidoucs”. O altă scrisoare către Aida Vrioni, aminteşte faptul că, ar fi vizitat în mod special Snagovul, preocupat de planul noii sale cărţi.) Apoi, ca ţintă imediată, „domestică” a călătoriei: „sărmăluţele în foi de viţă” pe care ar vrea să le consume la o masă prietenească, într-o căsuţă modestă de mahala, cu glastre de flori la fereastră. „Nici nu bănuieşti ce înseamnă pentru un înstrăinat ca mine” îi spune lui Cocea.

Dar cu toată proclamarea acestor ambiţii inofensive autorităţile nu vor înceta să-l privească drept un ins periculos, un „roşu”. În jurul lui Istrati se dă o adevărată bătălie politică. Ideea europeană (din 15 octombrie 1925) informează că banchetul organizat de Societatea Scriitorilor Români în cinstea lui Istrati a fost contramandat pe motiv că-i vor da… ieşenii. Notiţa dezvăluie însă adevărata cauză: organizatorii „erau bucuroşi că scăpau de societatea unui comunist”. Afirmaţia va fi certificată şi de Cezar Petrescu în articolul său din Scrisul Românesc (1, 1927): Noi, Europa şi Panait Istrati.

Pe lângă asta, mai cred că acela care a fost altă dată însoțit de doi agenți ce-i conduceau în beciurile poliției, nu se va simți prea bine între acești doi prieteni, învârtindu-le azi bastonașul sub nas.

În schimb, (nu mă adresez „hamalilor” de la Brăila), îi rog pe scriitorii români care pot să se plimbe prin București, și cărora nu le par un om prea rău, să binevoiască a-mi asigura și mie o plimbare în țara mea. Iar după ce voi părăsi România, să-și aducă cu toții aminte că datoria lor, pe viitor, nu e de-a „sărbători” pe oamenii de cinste care vin de afară, ci, de a-i păzi de câini, căci țara noastră e astăzi un sat atât de populat cu câini, încât nici cu o mie de ciomege nu te mai poți plimba liniștit.

București, 4 septembrie 1925

„NEPLĂCERILE EVENTUALE DE LA NOI[64]"

Răspuns *Viitorului*

N-am crezut niciodată că *Viitorul* are redactori deștepți, dar nici așa de proști cum se dau de gol în cazul de față, nu i-am crezut.

Într-adevăr: care ziar din țară ar fi avut mai mult interes să treacă sub tăcere scrisoarea publicată de mine la Paris, decât ziarele guvernamentale? Și mai mă întreb: care e ziarul… „comunist" (?!) și „socialist" de la noi ce-ar fi relevat-o dacă *Viitorul* s-ar fi mulțumit să tacă chitic? Unde e presa comunistă? Unde e măcar cea socialistă?

În lipsa uneia și a celeilalte, *Viitorul* își permite luxul de-a denunța „propaganda mea contra… țării", „într-o anumită presă franceză".

Mai întâi de toate țin să se știe că această „anumită presă franceză" în care s-a publicat scrisoarea mea[65] nu e nici bolșevică, nici socialistă, nici ovreiască, așa cum i-ar plăcea *Viitorului* să se înțeleagă, ci e *Paris-Soir*, adică organul de seară al lui *Le Journal*, organ de guvernământ când îi convine și unul dintre cele 4–5

---

[64] Apare în *Facla*, 28 noiembrie 1925.

[65] Scrisoare apărută în Paris-Soir şi republicată de Facla – 15 noiembrie 1925 – cu această explicaţie : „Ziarul Paris-Soir a publicat, acum cîteva zile, un articol al lui Panait Istrati despre evenimentele de la noi. Viitorul a sărit cu obişnuitele lui acuzaţii de trădare şi defăimare a ţării în străinătate. Pentru edificarea cititorilor reproducem în întregime articolul lui Istrati, care, după cum se va vedea, nu conţine nici un neadevăr şi nici o exagerare".

Cu un număr mai înainte – 14 noiembrie 1925 – Facla demonstrase într-un editorial, intitulat, „Aşa şi el" că, punct cu punct, tot ceea ce afirmase Istrati în scrisoarea respectivă fusese recunoscut, comentat şi răscomentat pînă atunci de întreaga presă politică românească.

ziare de mare tiraj ale Franței, proprietatea domnului Letellier, arhimilionar și burghez (sadea). Mai adaug că titlul de „România sângeroasă” sub care a apărut scrisoarea mea, precum și introducerea din fruntea scrisorii, nu-mi aparțin mie, ci redacției lui *Paris-Soir*. Și apoi, ce-am spus în această scrisoare?

Vai, mi-e și rușine să pretind că am luat apărarea vreunui obijduit sau că aș fi înfierat, cum se cuvine, practica guvernamentală din actuala Românie Mare!

Reîntors la Paris, n-am putut să las nedezmințit zvonul pe care-l răspândise o parte din presa franceză[66] și mai ales *Paris-Soir*, cum că aș fi fost „arestat” în țară. Cred că, cu asta, i-am dat guvernului un certificat de bună purtare. Dar nici nu puteam să ascund ticăloșia Siguranței, care s-a pus în calea mea de câte ori am încercat să iau contact cu o lume de care sunt legat prin sentimente și prin aspirații. Și cu prilejul acesta, venindu-mi la îndemână, am spus că la noi pușcăriile gem de oameni schingiuiți și că ovreii nu găsesc odihnă nici în mormânt.

— „Amici din Franța! am strigat eu, luați mai bine apărarea acestora, decât a unui om care n-a fost decât amenințat cu arestarea!”

---

[66] Într-adevăr, mai multe ziare franceze – între care și Paris-Soir – anunțaseră arestarea lui Panait Istrati. L’Humanité publică un protest. Liga Drepturilor Omului se adresează Secțiunii sale din România cerându-i să-i ia apărarea în scrisoarea din Paris-Soir, Istrati mulțumește tuturor pentru grija manifestată față de persoana sa, punând, în același timp, la punct „afirmațiile inexacte sau exagerate” privind arestarea sa la București. A fost în schimb supus unui tratament ignobil: urmărire cu agenți, desfacerea scrisorilor etc. (Afirmații absolut întemeiate, după cum ne-o dovedește dosarul de la Siguranță.)

Scrisoarea din Paris-Soir se termina astfel: „Vă mulțumesc totuși, dar vă rog să vă gândiți mai mult la acei care sunt mai amenințați decât mine și sufăr fără nădejde…”

*

Amici din România! strig eu acum, după cât se pare, am încercat să creez „o atmosferă de discredit moral față de țara noastră”, scriind aceste adevăruri banale… Spune „Viitorul” că cică fac „propagandă contra țării”!

Care *țară?* Ce țară *a voastră?*

Cine îți dă dreptul, spurcăciune brătienistă, să te confunzi cu *țara care geme sub călcâiul nefaștilor tăi patroni?*

Confundă-te cu Banca Națională, cu afacerea pașapoartelor și cu specula sângelui românesc! Confundați-vă, ticăloșilor, cu asasinii țărănimii de la 1907, cu schingiuitorii satelor, cu poliția *voastră* bătăușă și cu hoardele *voastre* antisemite, dar lăsați-ne nouă pe cei speculați, pe cei prigoniți, pe cei asasinați, pe cei schiloditi!

Dați-ne cel puțin dreptul la milă față de cei cari zac pe cimenturile pușcăriilor *voastre*; pe cei cari așteaptă cu anii judecarea proceselor lor; pe cei cari fac, cu lunile, greva foamei, ca și pe toți cetățenii cari nu pot să practice niște drepturi acordate de Constituție și legi fără să înfunde ocnele, fără să aibă capetele „sparte” (nu „sparte” am spus eu, proștilor, ci „scalpați”) și unghiile smulse, și țurloaiele zdrobite – *da, pot să dovedesc toate aceste orori* – nu cer *Viitorului* decât să intervină pe lângă marea presă franceză ca să-mi publice: 1) documentele personale care-mi vin din toate unghiurile țării, precum și ce-am văzut cu ochii mei în țară și 2) tot ce e public la noi, grozăviile descrise prin broșuri, ziare și la tribuna parlamentului.

Să-mi înlesnească *Viitorul* această divulgare, și atunci va vedea și străinătatea dacă „aceste orori s-au săvârșit numai în imaginația maladivă” a subsemnatului, ori sunt fapte din domeniul public al țării și care, la noi, nu mai mișcă pe nimeni.

*

Dar *Viitorul* merge mai departe. El afirmă că scrisoarea mea din *Paris-Soir* nu e un gest spontan și unic în activitatea mea publicistică din străinătate, ci că semnatarul acestor linii de mult „continua să strecoare în coloanele ziarelor comuniste de la noi, și din străinătate, cu care are legături de… prietenie, știri tendențioase și neadevărate, numai în dorința de-a crea, în opinia publică străină, o cât mai apăsătoare atmosferă de descredit moral față de țara noastră".

Că demult duc eu „campanii clandestine de denigrare" și că am „părăsit, la un moment dat, câmpul operațiilor clandestine, începând, pe față, propaganda contra țării".

Afirmațiile astea concordă cu altele asemănătoare, publicate într-un foileton al *Neamului Românesc* din toamna asta și în care corespondentul parizian al organului domnului Iorga pretinde că „un scriitor român, la modă la Paris" ar fi încercat să strecoare „într-o revistă literară de mare tiraj" calomnii la adresa țării, dar că, grație intervenției sale la timp, pârlitul ar fi fost de talie să înlăture tentativa acelui scriitor la modă la Paris.

Știu bine că toate aceste afirmații n-au alt scop decât să creeze posturi de contra-propagandă, adică sinecuri gras plătite din bugetul țării, care să permită ipochimenilor parazitari ai clicilor politice să trăiască larg la Paris.

Ca să le dezmint, scurt și cuprinzător, declar că dacă Viitorul *și* Neamul Românesc *pot să facă dovada nu cu articole scrise de mine, care sunt inexistente, ci numai cu manuscrise de-ale mele rămase nepublicate prin redacții sau chiar și numai cu vreo intervenție oarecare a mea cum că aș fi încercat vreodată și undeva să fac în străinătate propagandă clandestină ori fățișă de denigrare a țării, eu sunt gata să mă retrag din publicistică și să nu mai scriu un cuvânt.*

*

Recunoaște, însă, *Viitorul*, că la noi pot să se întâmple oamenilor pașnici și „Unele neplăceri eventuale”.

„Socotindu-se victimă a Siguranței noastre generale, care ca să-l puie la adăpost de unele neplăceri eventuale, a voit să-l apere, punându-i la dispoziție doi agenți însoțitori, domnul Panait Istrati, înapoiat la Paris, a publicat”, etc.

Ce „neplăceri eventuale” crede *Viitorul* că puteau să mi se întâmple în pașalâcul domnilor Brătianu? Să mă calce vreo birjă? Să-mi scrântesc un picior? Sau e vorba de „neplăceri eventuale” cu cari au făcut cunoștință domnii Guernut, Pan, Halipa, Cocea, Rosenthal și atâția alții cari n-au avut altă vină decât că au voit să exerciteze un drept constituțional? Unde e Siguranța care avea datoria să-i apere pe aceștia? Cine a apărat de „neplăceri eventuale” gustate de toți cei cuprinși în broșura domnului Costa-Foru, de cei șase țărani asasinați de jandarmi în comuna Păpușoi, pe toată.

Muncitorimea care a încercat să-și exprime gândirea, pe toată ovreimea pașnică și sărmană terorizată de la un capăt la celălalt al țării.

Sunt, acestea, fapte săvârșite în țara românească? Poate cineva să le nege? Și, dacă e așa, las „Viitorului” sarcina de-a ne spune sub a cui ocârmuire s-au petrecut aceste crime și cine sunt vinovații care trebuiesc traduși în fața tribunalului european.

Nu-mi fac niciun fel de iluzie asupra integrității acestui tribunal european: știu că pe întreg pământul Brătienii au buni frați de cruce. Dar mai știu ceva ce știe și *Viitorul,* și anume că, iarăși pe întreg pământul, există o imensă muncitorime exploatată și asasinată de acești brătieni internaționali. E învinsă astăzi: și tu *Viitorule* „scabros” poți să-ți rozi osul în tihnă: eu singur, oricât mi-ar sta în mână, nu pot să-ți fac niciun rău, dar

răul cel mare și de pe urmă te va lovi în curând grație propriilor fapte ale stăpânilor tăi.

Ați suprimat dreptul sfânt al omului de-a vorbi și scrie; ați cumpărat pe unii luptători pentru libertate, pe alții i-ați ucis ori întemnițat, iar altora le-ați adormit conștiința sau le-ați insuflat descurajare și dezgust de-a mai privi cu căldură spre suferința omenirii împilate, totuși, această omenire, există, cugetă, vă vede crimele și vi le îndură.

Și va veni, ea, ziua când veți gusta și voi din „unele neplăceri eventuale”!

Nisa, noiembrie, 1925

PENTRU A FI IUBIT PĂMÂNTUL…[67]

Reflecții pe marginea refulării mele din Egipt

Îmi place să cred că în clipa când am venit pe lume, primul meu gest a fost de-a săruta pământul. Acolo în cătunul Baldovineștilor, la îmbucătura Siretului, pământul s-a vârât desigur în mine, cu violența dragostei. Pământul întreg! Cu toate frumusețile sale!

Mai întâi soarele, această minune, mi-a înflăcărat privirea. Afară pe prispă, moș Dumitru cânta din fluierul său nelipsit, în timp ce Leu – dulăul – fugărea șoarecii, întărâtat de cântec. Câțiva nagâți de prin bălțile vecine – fermecători, curioși, îndrăzneți cum li-e felul – și-or fi curmat zborul lovindu-se de geam, întipărindu-mi în ochi privirea lor albastră, cu chemări irezistibile. Poate că, de asemenea, Lina îndrăgostită o fi năvălit în odaie râzând și plângând, spunând mamei că ai ei o bătuseră iarăși, pentru că se culcase mai demult cu Tudor. Și cine știe dacă, a doua zi, întreg cătunul n-a fost în picioare cu vaci, purcei și păsări, gata s-o ia la sănătoasa în fața navalei furioase a Siretului?! Inundația!

— Hai, să mergem!

Și ne-am mutat calabalâcul pe platoul Brăilei, unde nagâții sburau, zbenguindu-se, dându-ne cu tifla.

Mai târziu, când am putut să merg, sprijinit de spinarea lui Leu, izbutind să cunosc nemărginitul Bărăgan, un lucru grozav de nou mi-a săgetat inima: la asfințitul soarelui, un țăran încovoiat asupra gliei; lângă el, un om călare vociferând și din când în când, un gârbaci șfichiuind șalele muncitorului. (Iertați-mă, nu instig; e realitatea pură.)

---

[67] Apărut în *Les Nouvelles Littéraires*, 22 februarie 1930, iar în volum la editura Denoël et Steel, 1930.

Din vina pământului! Din cauza lui, cel atât de frumos! Atunci, l-am urât deîndată; dar poți oare urî pământul? Mai ales la vârstă când începi să-l cunoști, mergând sprijinit de spinarea unui câine?

Astfel dragoste și ură, înlănțuite în chip neomenos în inima mea prea tânără, mă îmbolnăviră, din pricină că nu puteam înțelege. Mai apoi, am înțeles. Dar, dacă aș încerca să vă explic cum, mi-ați putea spune că sunt un om dezagreabil. Devii, se pare, dezagreabil îndată ce îți înmoi tocul în sângele revoltei. Pentru a fi sublimă, arta pretinde lașitate și egoism cu carul. Sau măcar, cere artistului să privească suferința omenească doar ca o sursă de inspirație obiectivă.

Nu știam.

Luntraș nebun pe fluviul Pasiunii, îmi treceam viața încercând să apropii malul dragostei de cel al urii, încredințat că Dumnezeu a frământat prost aluatul în ziua când a plăsmuit omul. Ăsta sunt. Și multă vreme, primitiva mea ambarcație a plutit neobservată, înghițită de viitori, gata să se scufunde. Socoteam că asta mi-era soarta.

Dar, nu! la o cotitură primejdioasă, tocmai ieșeam acoperit de spumă însângerată când un vrăjitor îmi tăie calea, oferindu-mi o corabie măreață:

— Destul cu întunerecul! Du-te în plină lumină și în văzul lumii!

Sărutai mâna vrăjitorului și pavilionul corabiei:

— Mulțumesc. Trebuie deci să continui?

— Și mai mult!

— Atunci, ca și până acum: pentru *umanitate!*

Vrăjitorul își înghiți un zâmbet amar:

— Bineînțeles, copilul meu!

Și se cufundă în valuri.

Fermecătoarea, atrăgătoarea, înșelătoarea *literatură!* Totul este *literatură!*

Dar, văd că m-am abătut de la ceea ce voiam să spun. Dați-mi voie să mă înapoiez la Baldovinești.

*

De pe culmea sfâșietoarei mele vieți de azi, când privesc uneori spre cătunul în care m-am născut, mă întreb: este cu putință ca omul superior să disprețuiască soarta celor umili, mergând până acolo încât să-i treacă în rândul dobitoacelor? Este o întrebare care n-așteaptă nicio precizare; dar, e suficient să mi-o pun ca îndată să mă îndoiesc de curajul și generozitatea oamenilor superiori.

Umilii se nasc pe măsură ce nevoia de a iubi este mai puternică decât aceea de a te hrăni. Ei îi sacrifică totul, pornind la cucerirea lăuntrică a pământului.

Nu trebuie spus că aceștia sunt *nebuni*. Societățile omenești din toate timpurile au făcut un cult din dragostea acestor nebuni. Ba chiar au făcut din ea cel mai iubit dintre zei. Școlile înalte o dau ca exemplu elevilor care au șansa să învețe. Este pomenită în toate cărțile mari. Și bineînțeles, se întâmplă ca însăși nebunii din naștere s-o știe, câteodată. Fără să vrea. Deoarece sunt foarte simpli și foarte sinceri. În orice împrejurare, dragostea înlocuiește la ei ambiția. Pentru ei, dragostea nu-i decât un legământ cu sine însuși. Pe când ambiția e o chestiune de moment. Ei nu amână nimic. Dragostea se confundă cu viața dorită.

E-atât de lung drumul din cătunul Baldovineștilor spre Orașul-Lumină! Când măsor distanța străbătută, mi se rupe inima![68]

Dar unde-i scris că cele mai frumoase elanuri ale noastre trebuie să se plece totdeauna în fața ticăloșiei? Mai ales, unde-i scris ca lașitatea și egoismul să fie astăzi sentimente, la îndemână până și inteligențelor superioare ale lumii? Și dacă nu e adevărat, de ce nu ni se spune, cât mai repede cu putință? Sunt acolo atâția feciori de țărani cu inimă largă și care ar fi scutiți de durerosul drum ce leagă Baldovineștii de Cetatea Lumină.

Ar trebui să se spună acestor copii.

„Prieteni iubiți: Nu confundați ceea ce predică inteligențele superioare cu ceea ce pun în practică. Sunteți îndrăgostiți de pământul pe care lați vrea liber soartei voastre de a iubi. Desigur, în fiecare secol, artiști de geniu au consacrat ca un bun al Artei, această dragoste pentru care sunteți gata să vă dați viața. Au făcut din voi eroi; iar din pasiunea voastră, un cult. Dar, numai atât. Sau mai degrabă, fiecare și-a tras partea lui de folos, ca s-o transforme în simplu comerț, cel mai respingător dintre toate: nimic nu se vinde mai bine decât arta care preaslăvește eroismul. Și negustorii de literatură eroică procedează ca

---

[68] Nu este prima oară, în acești ani, când Panait Istrati îți manifestă copilărește, dorința de a reveni la vechea stare de dinaintea consacrării scriitoricești. În Revista scriitoarelor și scriitorilor români (iunie-iulie 1934) el își va întoarce privirile vrăjite spre același miraj: peisajele Coastei de Azur cât timp le-a văzut „în condiții de confort excepțional” îi apăreau ca niște „litografii incolore, fără suflet”. Numai revăzându-te bolnav, a putut realiza puternicile simțăminte contractate, altădată, ca vagabond: „…Iarăși mi-a apărut nou – răsăritul soarelui, n. N – ca altădată, iar aș fi dorit să mai regăsesc picioarele voinice de pe vremuri și s-o iau de-a lungul coastei, uitând toate amărăciunile care se cuprind în cei zece ani de literatură care m-au despuiat de toate scumpele mele iluzii. Aș fi vrut să redevin omul de altădată, fără pâine, fără tălpi la ghete; dar cu plămânii mai zdraveni și cu mai multă încredere în oameni.”

orice negustor: se ghiftuiesc, se zăvorăsc în culcușul lor, mulțumiți de libertatea lor, pizmuitori pe bani strânși la ciorap, aprobând tacit baionetele care le apără fericirea împotriva „canaliei". Este drept că uneori acești negustori fac nazuri tiranilor care comandă baionetele. Nu-i decât un tertip, bun să le crească deverul negustoriei. Tiranii știu acest lucru. Voi, eroii, nu. Aflați-l, gândindu-vă la Francesco Ferrero, pentru a cărui salvare niciun negustor de eroism nu și-a riscat pielea. Și nu mai vă însângerați tălpile, parcurgând lungi drumuri, care pornesc de la cutare Baldovinești spre cutare Oraș-Lumină, unde beznele sunt încă mai profunde. Rămâneți în bârlogul vostru, iubiți și muriți neștiuți de nimeni, adorând o libertate care va veni cândva, cu prețul de a fi iubită. Sau dacă vreți, acceptați să fiți niște nebuni, străbateți pământul strigând: „Cine vrea să-și clintească un fir de păr, pentru a contribui în a reda pământul, liber dragostei oamenilor?" Veți vedea că în fiecare Oraș-Lumină, mii de capete sclipitoare ca luna și reci ca ea se vor înghesui ca să vă răspundă: „Spre marele nostru regret, cu neputință!"

Nu mi-aș fi părăsit cătunul pierdut în bălțile Dunării, dacă inima mea n-ar fi fost făcută să înțeleagă chemarea *Ordinului Gândirii Generoase*. Sunt deci cu pasiune, credinciosul total. Îmi dau seama că minunea destinului meu nu se repetă de două ori într-un secol și încă!

Nenumărați sunt cei cari *pornesc*, luntrași nebuni. Numai *câțiva* ajung. Și dacă îmi place să fiu demn de Lumina care-mi umple azi ochii, nu e decât pentru a mângâia pe cei orbiți de ea!

Iată pentru ce cred că rostul vieții mele este de a plimba cuvântul dragostei între coliba celor umili, însetați după dreptate și templul uriașilor gândirii generoase.

Dar în acest secol al crimei, *cuvânt de dragoste* înseamnează *cuvânt de revoltă! Revoltă împotriva tiraniei milenare a omului lacom,*

oricine ar fi el, orideunde ar veni! Se află aici ceva care ar putea stânjeni gândirea generoasă? Fi-voi dezavuat de *Ordinul*, al cărui călugăr frenetic sunt?

După cât se pare, da, deoarece *Ordinul* meu rămâne surd la toate apelurile mele de ajutor pe care i le fac din fundul prăpastiei din care m-a scos, ca să-i fiu ecou. Mai mult, rămâne nepăsător văzând cum tiranii îi atacă propriul său mesager.

Sunt pur și simplu uluit. Să fiu oare atât de singur? Mă socoteam tovarășul de arme al unei legiuni de temut, care luptă să smulgă pământul din gura omului lacom, redându-l celor care pot să-l înfrumusețeze prin dragostea lor. Mă credeam *un puternic*. Și iată-mă, deodată un biet Don Quijote, strivit de copita unui măgar: sunt îndepărtat din Egipt, arestat în Italia, iar în România vânat ori de câte ori pun piciorul acolo. Este deci permis tuturor măgarilor să mă cotonogească… Ce să mai spun de soarta pe care tiranii o rezervă omului anonim, vinovat numai pentru că iubește pământul și-l vrea liber? Aici e toată buba. Nu e vorba de mine. Ci de fratele care mă prețuiește, dar al cărui destin nu va fi niciodată ca al meu, pentru care viața este un șir de căderi.

Degeaba oamenii mi-au refuzat unele lucruri; trec peste refuzul lor. N-am trecut oare peste atâtea, de-a lungul vieții mele? Au putut să-mi interzică ceva? Absolut, nimic! Am avut tot ce-am vrut și nu am vrut. Că asta m-a costat, e altă chestiune. Și această chestiune care se cheamă *eroism* este cheia vieții libere. Majoritatea oamenilor n-o știu. Ei se obișnuiesc cu cătușele și lanțurile n număratelor închisori, dintr-o lașitate care-i face de disprețuit. Ei sunt încă de disprețuit și pentru că nu pot scrie povești frumoase. Se mulțumesc doar să facă pâine și să scoată cărbuni din mină.

Mai nimic!

Și totuși, acest nimic îngăduie *Gândirii Generoase* să stea turcește și să scrie povești frumoase. Dar în definitiv, ce înseamnă o poveste frumoasă? Ce legătură poate fi între o poveste frumoasă și un om băgat în pușcărie pentru că a iubit pământul? Unde-i generozitatea? Și dacă nu se află nicăieri, de ce este păcălită lumea celor umili, făcând-o să creadă că ar exista o *Gândire universală* care se ocupă de salvarea lor?

Reintrând în pielea omulețului care a făcut primii pași sprijinit de spinarea unui animal – prieten, mă înfățișez astăzi în fața Marelui Consiliu al Ordinului meu și-i cer să mă judece. Sunt călugărul neînduplecat care-și acuză Superiorii de *înșelătorie divină*. S-au jucat cu un lucru sfânt.

Dar, înainte de a deschide dezbaterile, ar fi poate util să spun în fața lumii în ce fel lumina marii vieți s-a revelat conștiinței celor simpli cu inimă largă, cum, în plină beznă, a țâșnit flacăra frumoasei iluzii și ce Golgotă trebuie să îndure omul simplu care vrea să urmeze chemarea Dragostei imposibile.

Deoarece totul a fost Dragoste și salvarea sufletului în revelația pe care marile Literaturi au făcut-o ochilor mei însetați de univers.

*

Mai întâi, acești ochi n-au văzut decât cavalul lui moș Dumitru și mâinile crăpate ale mamei mele. Dar poți oare zăgăzui privirea sufletului la micul orizont al unui cătun obscur? Nu se află oare și nagâțul care zboară lângă tine, cu ochiul său rotund, înțesat de spații amețitoare? Cum aș fi putut oare să nu răspund acestui prim comandament al legii mele: să urmez exemplul păsării cunoscute în bălțile noastre?

Am urmat-o, alături de moș Dumitru, care și-a înjunghiat calul într-o noapte și era cât p-aci să mă omoare și pe mine. Atunci m-am răzvrătit împotriva soartei cătunului meu: era prea mult la

cheremul unui pândar. Dar, repede mi-am dat seama că supunerea era universală și că pândarii erau stăpânii lumii.

Ce-are a face! Oare revolta mea nu-i în stare să lupte până și împotriva lui Dumnezeu, dacă el nu-i decât un pândar? Am spus *să lupt*. Nu, *să înving*. Dacă nu este îngăduit, trec mai departe.

M-am pregătit pentru această luptă, urmând exemplul haiducilor noștri. Aveam 17 ani. Eram slab, din cauza unchiului meu care-și omora calul, în loc pe pândar. Și pe asemeni, din pricina mamei care-și scuipa îmbucătura la vederea stăpânului, căruia îi spăla murdăria pentru 30 de bani pe zi și mâncare.

Da, am fost slab până-n ziua când un vânt necunoscut răbufni cu furie în pieptul meu: pleiada uriașilor, Balzac, Tolstoi, Dostoievsky, cu Victor Hugo în frunte!

Nu mă îndoiam de existența lor, ci de *Imperiul Gândirii*. Nu-i cunoscusem decât pe haiduci, cari nu gândeau, ci numai acționau. Și deodată marea descoperire a *Ordinului literaturii universale!*

Putere fără seamăn și pretutindeni respectată, ea reunea *forță* și *inimă* sub același sceptru. Am crezut că am putut înțelege asta, puțin mai apoi. Și nu mai mă simții nici slab, nici singur: aveam prieteni asemenea.

De aici începe viața mea eroică.

La 17 ani, dacă vrea *să izbutească* în viață, sărmana făptură umană trebuie mai mult ca oricând să gândească la fel cu toată lumea și mai ales cu părinții, acești iubitori dușmani ai oricărei vieți eroice. Iată-te deci gata, cu pleiada uriașilor la braț și cu inima în stare să înțeleagă chemarea *Gândirii Generoase!*

Nu există nicio șansă de *reușită*, ci numai de prăbușire. Dar n-o să te prăbușești, deoarece sufletul tău arde. Și dacă ești puternic, vei deveni un falnic paria.

Incapabil să-ți câștigi omenește viața, vei alerga cea mai mare parte din timp să-ți cerșești pâinea sau s-o câștigi prin luptă

aprigă. O luptă ucigătoare și umilitoare. Apoi, străin într-o lume străină, nu-ți va ține de cald dragostea celor care te iubesc nespus. La ce oare ți-ar servi, câtă vreme lipsa lor de înțelegere te îngheață? în plus, sugrumând pentru o clipă vocea destinului tău, te vei duce uneori să-ți înfunzi obrazul în fuste binecunoscute, ca să-ți amesteci lacrămile cu ale unei mame pe care o distrugi fără voie.

Și iată-te, în sfâșietoarea singurătate!

Urmează apoi minunata descoperire a fraților tăi de simțire. Într-o seară, singur și trist, îți târăști pașii și visurile umanitariste pe străduțele unei mahalale murdare. Întunerecul te strivește. Câinii te latră în pragul porților. Bețivii cad peste tine. Din toată omenirea care mișună pe sub acoperișurile povârnite, nu reții decât nemăsurata urâțenie, totala zădărnicie. E atât de departe de tine! Deoarece n-are nevoie de dreptate. Habar nu are de existența frumosului care-ți scaldă sufletul: descoperirea gândirii care țintește înnobilarea ființei umane; năvălirea adevărurilor nebănuite în mintea ta virgină; strălucirea noilor orizonturi, cu neputință de cercetat. Și-ți dai seama că o despărțire și mai neomenească e pe cale să se producă: separarea ta de *corpul social*. Te simți un om căzut de pe altă planetă.

E ușor de spus, dar greu de făcut, deoarece inima ta generoasă are rădăcini adânci în acest corp brutal, de care numai egoiștii se pot dezlipi fără reîntoarcere. Astfel, cu inima îngreunată de dragoste și înțelegere, vei privi cu dragoste la mahalaua ta și te vei duce curios, să vezi ce se petrece înapoia unei ferestre, unde întotdeauna la această oră o lumină pâlpâie neobosită: în jurul unei mese, câțiva tineri citesc, discută și beau ceai.

Până atunci, n-ai văzut în jurul unei mese decât bețivi jucând cărți și nu-ți vine a crede ochilor. Bați la ușă. Ești primit cu o ușoară neîncredere, fețe de cunoscători îți cercetează privirea,

însetată să se convingă că pe masă se află operele uriașilor care-și etalează imensul lor imperiu.

Asta e totul.

*

N-am niciun chef să fac acum literatură dezgustătoare. Îmi povestesc viața blestemată. Mi-am trăit toate descoperirile, ca și despărțirile, plătindu-le întotdeauna scump, și unii și alții. Era necesar. În jurul meu, neștiința și asuprirea își dădeau mâna pentru a face pe om josnic și pământul nefolositor. Or, omul nu e josnic; devine când i se răpește libertatea și-l pironești de glia care nu-i hrănește. Iar pământul devine nefolositor numai dacă ești împiedecat să-l iubești, să-l cunoști.

Așa mi se înfățișa lumea când am deschis ochii. M-am revoltat, de unul singur, luând-o razna, dar o pedeapsă promptă, care avea să dureze 20 ani, începu să-mi chinuie inima: suferința pricinuită mamei, nevoind să dau ascultare unei porunci care urâțea viața. Cu neputință să ne înțelegem. Mai rău decât un leu cu un vultur.

Ani de-a rândul, am încercat să explic celei care mă adusese pe lume, înțelesul adeziunii mele totale la nobila cauză pe care o apărau prietenii mei din pleiada uriașilor: *libertate, dreptul de a cunoaște pământul, de a-i iubi și a te hrăni cu seva lui*. Câteodată, mama părea că mă-nțelege, își contenea plânsul, zâmbea, mă săruta. Apoi, văzându-mă plecând iarăși, întindea brusc brațele sale descărnate, arătându-mi mâinile-i crăpate:

— Dar pentru cine m-am încovrigat pe albia de rufe, timp de 30 de ani, dacă tu nu trăiești decât pentru cauza ta, în loc pentru mine care te-am crescut?

Și se arunca la pământ, barând cu trupul ei pragul ușii.

— Scoal’ de-acolo, mamă, sau săr peste tine…

Și o săream. Până-n ziua când deveni un mormânt pe care niciun creștin nu-l sare[69].

Acum, mormântul este acolo, sfâșietor, iar frumoasa cauză pierdută și ea.

Da! s-a dus pe apa sâmbetei cauza care credeam că este și a prietenilor din pleiada uriașilor. Nu există uriași. Ci numai oameni. Și aici, e mai bine să tac, ca să nu devin dezagreabil. Dar, cel puțin, în schimbul propriului meu faliment, pot să fac veselul bilanț al drumului străbătut.

Totul a fost în folosul vieții eroice și mai ales al iluziei. Aproape că am chef să spun: datorită iluziei, oamenii devin eroi. Am fost. Nu mai sunt. Voi redeveni înainte de-a muri, șirul vieților mele nefiind încheiat.

Pipăi acum, ceea ce acum 30 de ani nu era în ochii mei decât un spectacol lunar. Unde-i realitatea? Între degetele mele sau în visul meu? Ferească-l sfântul pe cel care vrea să fie practic: numai spectacolele lunare au viață lungă, numai visul există, numai dorințele noastre contează. Mai bine să dai credit vieții, decât să te măsori cu imposibilul.

---

[69] Într-un articol din Cruciada Românismului (18 iulie 1935), Alexandru Talex reproduce acest fragment dintr-o scrisoare adresată de Istrati mamei sale: „Dar poți spune matale, că din răutate fug de-acasă? Nu, mamă. Așa e soarta mea. Și soarta e inima noastră. Suntem mari sau mici, sau mediocri, prin inima noastră, căreia ne supunem orbește. Ea ne duce și la bine și la rău. Unde mă va duce a mea? Cine poate ști? De dimineață până seara, nu mă gândesc decât la lucruri mari, frumoase. Aș vrea să fiu de folos omenirii acesteia care suferă, din vina ei, datorită egoismului ei. Dar gândul meu se îneacă de propria mea mizerie. Dar nu moare omul de foame. Și află că în mizeria asta a mea eu nu sunt un nefericit decât pe jumătate… Aș fi total nefericit dacă, chiar dacă-aș mânca numai pui fripți, aș fi nevoit să trăiesc călcându-mi pe suflet…”

Cât despre mine, i-am acordat această încredere. Și viața m-a răsplătit cu vârf și îndesat: zilele mele au fost întesate cu dragoste, fără de care aș fi murit de la început. Neavând brațe pentru sapă, minte pentru prostii și inimă pentru crimă, sărmana mea hârcă s-ar fi prăbușit demult, dacă n-ar fi fost susținută de dragoste.

V-am iubit pe toți, prieteni și pe tine, pământul meu și vă iubesc încă, chiar dacă mi se întâmplă uneori să spun contrariul. Doamne, cum aș putea face altfel! Să urăsc? Să ucid? Cine ar fi primul pedepsit? Cine este pedepsit: cel care este urât sau cel care are pieptul plin de ură? Ura nu-l ucide pe primul decât o dată, iar pe al doilea în fiece zi.

Și apoi, cum aș putea să mă lipsesc azi de ceea ce a făcut tăria vieții mele? Cine m-a susținut în anii de trudă la stăpân? Sau când ferchezuiam sute de odăi, colcăind de murdărie? Sau când plantam stâlpi de telegraf și spărgeam gheața pe drumurile Elveției? Sau când trăgeam frânghia ciocanului în uzina de la Geneva? Sau când crăpăm de foame pretutindeni?

Cine mi-a umplut capul cu visuri și inima de dorințe, dacă nu Dragostea? Vai de cel care o ia drept un mit; viața îi va fi un martiriu, pe lângă care cel îndurat de Christos nu-i decât o pișcătură de țânțar!

Depun mărturie pentru curajoasa sa realitate.

Țelurile sale? Nu contează.

Afară de unul: *Libertatea!*

Este singurul bun pământesc, căruia trebuie să-i sacrifici totul: bani, glorie, sănătate, viață. *Și chiar propria ta libertate*. Deoarece, lucru ciudat: deși este bunul cel mai elementar, cel mai simplu, cel mai firesc dintre toate câte ne putem bucura pe pământ, libertatea este singurul pentru a cărui cucerire și păstrare trebuie să fim gata oricând să ne dăm viața sau să fim închiși.

Altă ciudățenie: ca să fie păstrată, libertatea reclamă egalitate de folosință pentru toți cetățenii unei epoci democratice, de unde: solidaritate universală față de ea sau sclavie aproape generală. Cea mai mică poticneală și îndată apare eternul om lacom, cu bâta dictaturii în mâna. Mi-am dat seama de asta în ultima vreme. Credeam într-o totală extindere a libertății sub dictatura unei aristocrații a inimii, ieșită din acest proletariat care a suferit atâta din lipsă de libertate. Nu mai cred!

Dar, dezamăgirea mea merge mult mai departe.

Pierzând credința în *strigătul* revoltatului de meserie și certându-mă cu clasa mea[70], credeam că încă mai pot sluji cauza libertății, punându-mi tot prestigiul în slujba frăției *Ordinului* meu. Încă de la plecarea mea din Baldovinești, credeam că în această frăție, strigătul ei de revoltă se poate uni cu cel al omului simplu către inteligența superioară. Strigăt cutezător, deosebit de cinstit, teribil de convingător și total dezinteresat.

Aveam convingerea nestrămutată ca savanții, filosofii, scriitorii și artiștii, care predică popoarelor dragostea pentru libertate, se împotrivesc tiraniei cu promptitudinea, spontaneitatea și abnegația, de care dau dovadă mulțimile abrutizate în epocile de mare primejdie socială: sugrumarea libertății.

Aș vrea ca un om de bun simț să-mi spună dacă am fost nebun, având această credință. Să-mi explice misiunea umană a științei, filosofiei, literaturii, a tuturor artelor. Rostul lor este oare

---

[70] Afirmația marchează impasul ideologic și moral în care se găsește, la această dată, Panait Istrati (și pe care am încercat să-l analizez în monografia mea). În alte articole din anii respectivi el va susține și mai direct teza – ușor de combătut – că între exponenții diverselor clase sociale (exploatate sau exploatatoare) n-ar exista până la urmă deosebiri distincte de mentalitate, ceea ce îl determină pe Eugen Ionescu într-o cronică din Reporter (14 noiembrie 1934) să adopte o atitudine critică, considerându-l adept al lui Berdiaev.

doar să creeze bande de profitori și aceeași înșelătorie divină ca a tuturor religiilor?

Am ispășit ca să am dreptul de a ști.

*

Călugăr voluptos și stupid, animal ieșit din prăpăstii pământene, mai orb decât o cârtiță și mai surd decât o cizmă, măsor generozitatea umană după inima mea, brodind-o anapoda. Deoarece câștigul meu este ca și al fluviului care soarbe pârâuri și râuri pentru a da totul mării, izvorul vieții. Și îmi e destul de greu să constat cât de puțini sunt cei asemenea mie.

Nu m-am îndoit niciodată de ajutorul pe care Gândirea trebuie să-l dea în orice împrejurare omului hăituit de tiranie și foame. Unde-i oare acest ajutor?

Cândva am crezut că a dat peste mine. A fost în ziua când o scrisoare neașteptată îmi anunța numirea ca membru al *Institutului Internațional de Cooperare Intelectuală*, de pe lângă Societatea Națiunilor.

Imediat, mi-am luat rolul în serios:

— Voi coopera! Sunt atât de multe de făcut. Păcat că sunt atât de zăpăcit. Dar inima mea va compensa.

Și în acea zi, ducându-mă în str. Montpensier, mi-am plecat fruntea în fața frontispiciului cu litere aurite, și mi-am spus, gândindu-mă la mama pe care o omorâsem:

— Da, buna mea mamă, ai murit de supărare dar, uite, sacrificiul tău n-a fost zadarnic. Voi fi un om cinstit până la capăt, folositor celor care au rămas în cătunul nostru, ca și tuturor celor care-l părăsesc ca să nu ajungă niciodată în Orașul-Lumină.

Rostii aceste vorbe, și îndată călcai în străchini. Prea cinstitul Institut, numindu-mă membru al secției sale asiatice, îmi cerea să-l lămuresc asupra cauzelor dispariției artizanatului și artelor populare în Siria și Asia Mică. Răspunsei, fără înconjur:

— Dar, e simplu: retrageți din aceste țări soldații și avioanele franceze, care ucid populația pașnică și veți vedea renăscând toate artele dispărute!

N-a mai fost cazul să fiu invitat a doua oară la „lucrările” acestei nobile Cooperări.

Fie că e vorba de miniștri farsori intelectuali sau de înalte conștiințe, ajutorul Gândirii Universale este ca și inexistent pentru sărmana ființă însetată de libertate.

Mă gândeam la această decădere a spiritului, când în închisoarea din Triest, vedeam cum erau aduși acolo nevinovați, cu miile. Eu am ieșit, după o noapte[71]. Dar unde sunt inteligențele superioare din Italia care se îngrijorează de soarta nevinovaților pe care-i înghite fascismul…?

Iată rușinea Gândirii.

Oameni cari iubiți pământul, nu vă rămâne decât să vă lăsați îngropați de vii!

---

[71] Datorită intervenției Consulatului General Român din Triest, Panait Istrati este eliberat de autoritățile italiene, cu condiția de a pleca a doua zi cu trenul expres și sub supravegherea unui agent.

Pentru a se înțelege mai bine starea psihologică a scriitorului care motivează unele dintre declarațiile cuprinse în acest eseu, trimit pe cei interesați și la articolul publicat, în același an, într-un ziar local din Brăila: „De ce m-am retras la Brăila?” (Ancheta, decembrie, 1930), cu o valoare complementară.

Istrati se hotărâse de a se stabili definitiv în țară, mărturisind: „Așa că am regăsit Brăila copilăriei mele. De fapt, m-am regăsit pe mine…” Niciodată, această căutare de sine n-a fost mai dramatică și mai febrilă ca în acești ani. El încearcă o confruntare cu realitățile din Occident cărora le aduce obișnuitele sale critici (dintr-un punct de vedere adesea romantic). Între altele, „lipsa de stări sufletești”. „Așa e Occidentul luminat, când e lovit de-o întristare. Tot așa e și când îl întâmpină o mare bucurie. Adică: n-are niciun fel de stare sufletească, iar când o are, luptă ca să n-o mai aibă, și-o ascunde, ca pe-o rușine.”

Din prăpastia unde mă aflu acum, lumină puțină mijește. Și cu cât îmi precizez sentimentele, cu atât se micșorează. Iată ce credeam că nu-i de neînlăturat.

Din cauza asta am luptat. Singur, ca la început. Și ca atunci, *împotriva familiei mele*. Cu o singură deosebire: la plecare, familia mea era aceea pe care un pândar o băga în sperieți; azi ea este aceea a uriașilor care alungă lumina din creiere. Dar, nepăsarea și a unora și a altora în fața crimei este aceeași: omul de pe culmea existenței se întâlnește cu cel din prăpastie în teama de a pierde ce are: o reputație ca vai de lume sau o unealtă care-l înfometează.

Nu este și n-a fost drumul meu.

Dar ca să lupt, am nevoie să cutreier lumea; ori, pentru asta îmi este absolut necesar un pașaport într-o epocă de regim polițist universal.

Cer Franței acest pașaport.

Cer francezilor naționalitatea franceză[72].

Mă leg să fiu un perfect cetățean, demn de nobila tradiție franceză, pe care uriașii au propovăduit-o în toate cătunele pământului: *îmi voi pune condeiul și viața în slujba Libertății; voi lupta împotriva oricărei nelegiuiri și pentru dreptate; nu voi face avere și nu voi merge la război dacă răii francezi ar provoca unul sau dacă ar fi atacați, pe simplul motiv că trebuie să se ducă la război numai cei care-l declară. Or, popoarele nu-și declară niciodată război.*

Iată care vor fi cuvintele mele în fața popoarelor pe care le voi vizita, cu pașaport francez.

---

[72] Edouard Raydon în studiul său: „Panait Istrati. Vagabond de génie (Edition Municipale, 1968) arată, pe bună dreptate, că această frază n-are nicio urmare, fiind expresia unei stări psihologice trecătoare: „Ce projet de naturalisation n'aura pas de suite car Istrati ne tarde pas, malgré son échec de l'automme dernier, à ressentir le mai du pays".

Dacă se va întâmplă să fiu arestat sau să mi se interzică accesul în țări stăpânite de satrapi, voi cere Franței să mă ocrotească. Ea știe că revolta mea este dezinteresată: nu sunt în solda nici unui guvern, la fel cu turmele din uzine care luptă împotriva exploatării, violenței, a războiului și ai căror șefi care le negustoresc revolta, sabotează revendicările lor drepte.

S-ar putea întâmplă, de asemenea, să spun chiar „patriei mele adoptive”, aceleași adevăruri pe care le rostesc tuturor „patriilor” care ucid oamenii. Franța va trebui să le accepte, fiind în folosul ei. *Ea este încă singura țară din lume care îngăduie actualmente să i se spună orice adevăr.* Nu-i oare asta dovada existenții acelor buni francezi care făuresc Franța dreaptă de mâine?

Sunt convins. Dacă voi fi dezis, voi striga în gura mare.

Iată, cred, un limbaj cinstit.

Franța să mă primească așa cum sunt și să-mi acorde protecția ei.

Mi-o datorează: i-am dat ce-i mai bun în mine, fără să-i cer vreodată ceva.

Dar, azi, cătunul meu are dreptul să-i ceară altceva decât un mormânt pentru unul din copiii lui care a iubit-o mai mult decât orice pe acest pământ.

Paris, februarie 1930.

Traducere de Alexandru Talex.

„CE AM VĂZUT LA LUPENI[73]”

[73] Istrati întreprinde o anchetă personală în legătură cu evenimentele tragice de la Lupeni, nu fără a invoca diverse – nu știm dacă și reale – împuterniciri. (Lui N. Constantinescu îi scrie: „Voi pleca la Lupeni în anchetă personală, căci am venit în țară însărcinat de revista Europe și de Casa Rieder ca să văd care e starea de lucruri și adevărul”.)

Prin intermediul lui Romulus Cioflec, Istrati va obține un permis special de la Ministrul de interne, Vaida-Voievod, care-i îngăduie să cutreiere țara și „să ia legătura cu cine vrea”. Se va documenta la început în problema procesului comuniștilor de la Timișoara. Inspectoratul regional de poliție se plângea Direcției Generale că Istrati a purtat discuții cu arestații în fața cărora s-ar fi recomandat ca reprezentant al guvernului francez, trimis, cu consimțământul guvernului român, să ancheteze neînțelegerile dintre muncitori și capitaliști. (Văzând cum arătau arestații – care fuseseră bătuți și schingiuiți – scriitorul s-a indignat enorm, declarând că așa ceva nu se poate întâlni într-o țară civilizată, că va avea grijă să scrie în presă tot adevărul. La sfârșit ar fi strigat mânios că țara e administrată de niște bandiți.)

La 7 septembrie se afla la Lupeni, împreună cu Romulus Cioflec. Discută cu numeroși muncitori, cu soțiile celor uciși.

Vizitează spitalul. Intră și în mină. Se înarmează cu mai multe documente și fotografii. La uzina electrică – locul masacrelor – nu izbutește să ajungă, în pofida permisului și a intervențiilor lui energice.

Rezultatele anchetei le va expune pe larg începând din 24 septembrie 1929, într-un șir de foiletoane în Lupta. (N-am reprodus în volum decât partea – cu valoare autonomă – referitoare la Lupeni.)

Articolele au avut o soartă nedreaptă. Le Monde, fără o documentație serioasă, le-a citat între dovezile indubitabile ale „trădării” lui Istrati, ale „cumpărării” sale de către statul burghezo-moșieresc din România. Aprecierea era aceasta: „Se știe că a făcut parte dintr-o comisie guvernamentală, pe vremea unor împușcături la Lupeni, de pe urma cărora au fost victime nouă muncitori, și că această comisie a aprobat pe de-a-ntregul autoritățile”.

Panait Istrati era în drept să răspundă, indignat de cumulul de inexactități: „Ancheta mea la Lupeni (unde au fost împușcați nu 9, ci 30 de mineri și o sută de răniți), a fost personală. Profesorul Romulus Cioflec, membru în partidul la putere, m-a întovărășit, cu scopul de a verifica autenticitatea spuselor mele.

Ca să mă pot documenta și mai bine asupra celor petrecute la Lupeni, am fost la domnul ministru ad-interim la justiție și l-am rugat să-mi permită să comunic cu cei 45 de închiși de la Deva. Domnul Costăchescu mi-a promis că va telegrafia parchetului din Deva. N-a făcut-o. A fost o vorbă în vânt.

Sosind la Deva, m-am prezentat imediat la prefectură. Am fost primit de domnul inspector administrativ Cimponeru, care înlocuiește provizoriu pe domnul prefect Rozvany. Domnul Cimponeru a telefonat în fața mea la parchet și am auzit răspunsul domnului prim-procuror: nu s-a primit niciun fel de instrucție, cu privire la dorința mea, din partea ministrului de justiție. O întrebare: știam și eu, ca toată lumea, că acest domn prim-procuror, care a prezidat măcelul de la Lupeni, e suspendat; de ce atunci mai funcționează parchetul din Deva? Că funcționează, nu mai încape îndoială, și nu numai fiindcă am surprins la capătul firului telefonic legând parchetul cu prefectura, ci fiindcă a cerut și obținut arestarea martorului Ințea

---

Rezultatul: la reîntoarcerea în București, prof. Cioflec a demisionat din partid, cu scandal în presă, deoarece se convinsese ca și mine de vinovăția guvernului.” De altfel sensul exact al articolelor lui Istrati se putea deduce și după ecourile pe care le-au avut în presă. Cineva, în Vremea (1 octombrie 1929) îl critica vehement pe scriitor, opinind: „Ai colindat regiunea Lupenilor și ți-ai scris într-un ziar de seară nu impresiile, fiindcă n-ai fost acolo ca un simplu călător și om, ci rechizitoriul”. „Ai venit să urechezi guvernul (sic! n-n.) să ții conferințe și să ne scuipi în plin obraz.”

În schimb, acel cald și erudit comentator al lui Panait Istrati care este Perpessicius ne evoca, în acești termeni, cele întâmplate: „Lupenii își înfipseseră crucile pe mormintele nenorociților mineri, îngropați, dintr-o înaltă solicitudine creștină, mai aproape de cer, departe de subteranele iadurilor de toate zilele, și Panait Istrati… acest vagabond cu inima plină de dragoste, nu se sfia să dezvăluie păcatele unui regim socotit de modă nouă și care se dovedise tot așa de vechi ca și cele mai învechite”. (Ultimele cuvinte se referă la guvernarea de dată recentă a național-țărăniștilor.)

Eugen, la câteva zile după măcel și în urma declarațiilor făcute de Ințea la instrucție, asupra celor văzute de dânsul în dimineața zisă „fatală”.

Cum se explică fărădelegea?

Neputând, la Deva, să iau contact cu deținuții, am plecat a doua zi la Lupeni. În vagon, cum vorbeam cu însoțitorii mei, despre „nenorocirea” de la 6 august, o doamnă de condiție mijlocie care ne asculta de mult, se amestecă în vorbă și, fiind din Lupeni, ne dădu o informație caracteristică mentalității micii burghezii: *„Minerii sunt bețivi, nevestele lor poartă ciorapi de mătase”.*

De notat că doamna noastră nu avea nici în clin nici în mânecă cu autoritățile ori cu societatea minieră care poartă răspunderea măcelului, așa că nu vedeam la dânsa niciun interes personal și direct care s-o facă să ne dea o astfel de mărturie. Vedeam însă grozava prăpastie care desparte pe omul din mină de cel de la soare. Vedeam neînduplecata nemilostivire a omului care nu bănuiește cât sânge închegat conține un bulgăre de cărbune, câte minute infernale cuprinde o viață de miner. Vedeam cinismul, ignoranța, egoismul, nepăsarea celui cu trai ușor, față de cel ce n-are dreptul decât la un trai greu, din care băutura și ciorapii de mătase trebuie să fie excluși, din care trebuie să fie exclus soarele, exclusă sănătatea, ba chiar și siguranța de a putea ieși din mină, după ce-a intrat ca să taie cărbuni pentru cei născuți cu drept de-a tăia cupoane.

Am căzut în mijlocul minerilor prin surprindere: n-am văzut nici beție, nici ciorapi de mătase, ci numai praf de cărbune și spaimă în suflet.

Dacă crezi în Dumnezeu, stimată doamnă din tren, îți doresc să porți în spinare, pe lumea cealaltă, pe toți minerii din Lupeni, despre cari ne-ai vorbit așa de neuman. Să-ți mai fie sufletul greu de cei 59 de arși în 1917, de cei 82 de arși în 1922, de cei 30 de

împușcați sub ochii dumitale, precum și de toți schiloditii, de toate văduvele și de toți orfanii.

Am văzut pe unul din cei nouă scăpați din catastrofa de la 1922, un om tânăr. El nu mai avea urechi, iar drept obraz, un fel de rogojină, o arătare. Și de ce o așa de groaznică „nenorocire”? Risc profesional? Fatalitate? Nu. Ci numai fiindcă direcția făcea economie de burlane aspiratoare de gaze.

Mi s-a părut de necrezut și am voit să văd cu ochii mei rolul acelor burlane. Am intrat în fundul unei galerii, la locul cel mai periculos, acolo unde se conjurează un foc subpământean, care arde încins, nevăzut de nimeni.

Înainte chiar de-a ajunge la el, aerul devine înăbușitor. Galeria principală, care e aerată năprasnic pe tot parcursul ei de vreo doi kilometri, se termină aci cu un mormânt. Noroi mult, apă, proptele. Doi oameni luptă să restabilească un vagonaș plin, care a sărit de pe linie, pe când calul stă trist, de o parte, și moțăie.

În fundul mormântului, nu mai e chip să respiri, deși ventilatorul urlă de te asurzește. Aici e iadul pământesc. Doi mineri, goi până la brâu și blestemați din naștere, dau cu târnăcoapele stratul sclipitor al aurului negru.

Călăuza noastră, secretarul sindicatului minerilor, oprește ventilatorul, ca să putem vorbi, și imediat simțim că duhul morții ne și năpădește. Căldura nesuferită ne face să aruncăm tot ce e pe noi. Inima bate să se rupă. Tâmplele pocnesc. Amețim. În vremea asta, ni se explică importanța burlanelor, groase cât un corp de om. Ele aleargă de departe, susținute de plafon și se termină cu o gură căscată deasupra capetelor noastre, unde cuibărește moartea, unde explozia e o chestiune de minut și unul din cei doi mineri trăiește de treizeci de ani:

Explicația e simplă: atâta timp cât burlanul aspiră gazele, pericolul e înlăturat, așa că n-ai decât să adaugi burlan după burlan, pe măsură ce mina evacuează.

— Ei, și atunci? întreb mirat.

Atunci intervine direcția și te face să nu mai ai burlane de adăugat. Mina se adâncește. Gura aspiratoare rămâne în urmă, tot mai în urmă. Oamenii aleargă de la o mină la alta, își împrumută, unii altora, câte un crâmpei de burlan, ca să-și mai golească mormântul de duhul mortal. Dar jocul acesta nu poate dura la infinit. Și cum viața unui miner e mai ieftină decât pielea unui bou (3800 de lei, *trei mii opt sute*, li s-a dat văduvelor celor uciși la 6 august), vine un moment când economia de burlane produce „nenorocirea”, „fatala” explozie.

Deși nu mai pot să răsuflu, întreb pe minerul care ocnește aci de treizeci de ani:

— Cât câștigi?

— Două sute de lei pe zi, adică 145, plus suplimentul de 40 la sută acordat muncilor grele. Dar nu facem în mijlocie decât de la 20 la 25 de zile pe lună.

— Bei vin?

— Da’ de unde, că am casă grea.

— Nevasta dumitale poartă ciorapi de mătase?

Ce ascund Lupenii și Valea Jiului

E peste putință să povestești, în câteva articole de gazetă, tot ce ascund Lupenii și Valea Jiului. Eu însumi n-am putut decât să prind din zbor câteva frânturi de gemete. N-am avut nici vremea, nici mijloacele de investigație necesare unei astfel de întreprinderi. Aș fi făcut-o, dar în cele două zile cât am stat acolo, se ridicase Lupenii în picioare. Și domnul maior care comandă starea de asediu m-a luat la zor. Noroc că tocmai în clipa când

îmi trăgea cu „măi dragă, eu stau aci și mă usuc, iar dumneata vii să tulburi liniștea”, a sosit un om de la Siguranță și ne-a făcut cunoscut că are ordin să ne stea la dispoziție. Altfel, aveam impresia că domnul maior, care se „usca” într-o vilă frumoasă, benchetuind, urma să mă pună între două baionete, cu toată străşnicia patalamalei semnată de domnul Vaida Voievod, pe care i-o pusesem sub nas. Cum îi spuneam că am venit să fac o anchetă, cu autorizația guvernului și în tovărășia domnului profesor Romulus Cioflec, care era prezent:

— Ce anchetă, domnule?! Când a fost anchetă, am văzut-o și eu, că a stat aici la mine și zbârnâiau telefoanele.

— Să-mi dați voie, domnule maior, să n-am încredere în ancheta care a stat la dumneata și făcea să zbârnâie telefoanele. Ancheta aceea n-a vorbit decât cu autoritățile?

— Dar cu cine ai pofti dumneata să mai vorbească?!

Ați auzit mentalitate de ofițer superior? Vine o anchetă din partea guvernului și inteligența supremă a țării găsește că e normal, firesc, cinstit, documentar, ca anchetatorii să nu vorbească decât tocmai cu aceia care de mult trebuiau să fie puși la răcoare.

Eu nu mai înțeleg nimic. S-a schimbat ceva în țara asta, ori mergem spre prăpastie mai repede ca niciodată? Am toată bunăvoința de-a susține cu condeiul, în străinătate, un guvern care e hotărât să întroneze legalitatea și să îngăduie muncitorimii să-și ducă lupta ei zilnică împotriva zbirilor și vampirilor care o ucid. Dar, pentru Dumnezeu! Să mi se dea argumente, fapte, realități, nu vorbe, nu circulări, nu intenții.

Nu știu cine e acest domn inspector general Ioan Pop, care anchetează. Știu însă, din gura unei populații întregi, că domnia sa n-a ascultat-o, nici măcar pe șefii minerilor, oameni de ispravă, cumpătați, cu care am vorbit. Iar domnul maior mi-a confirmat cu o adevărată inconștiență cinică. Mai ne-a spus și domnul

Cimponeru de la Deva, că domnul Ioan Pop e invizibil, fiindcă a trebuit să alerge la căpătâiul unui fiu operat. Nu am nimic împotriva unui tată îngrijorat, dar trebuie să rămânem sceptici față de anchetatorul care n-a anchetat nimic, așa cum reiese din declarațiile domnului maior din Lupeni, ale domnului locțiitor de prefect din Deva și ale minerilor.

Fac apel aci la toate conștiințele demne de respect ale țării noastre și le rog să se ridice ca să ia în mâini înspăimântătoarea soartă a minerilor din Valea Jiului. Să mi se ridice de pe suflet piatra pe care va trebui s-o duc cu mine în străinătate și s-o arăt, fără voia mea, celor ce m-au însărcinat să spun ce se petrece la noi, unde e nevoie de pace, de restabilirea legilor, de omenie și de dreptate față de cei care au dreptul să se răscoale și să dea foc țării.

La Lupeni n-a fost o potolire a unei revolte, ci o vânătoare de oameni. Autoritățile au băut până la ziuă și au dat de băut și la soldați. Un prefect beat a tras cel dintâi după sunarea goarnei. S-au împresurat minerii și au fost măcelăriți, fără să li se dea putința de-a fugi, apoi, când au reușit să fugă, s-a luat grănicerimea după ei, beată de vin și de sânge.

Singurul loc pe unde căutau să scape cei mai mulți, un faimos canal de lângă uzină, era păzit de criminalul plutonier Maican, care, însoțit de puști, pândea pe cei ce se aruncau în canal, îi pălea cu o osie și dădea ordin să se ucidă lumea. Acolo au fost striviți cu patul armei și sfâșiați cu baioneta cei mai mulți mineri.

La acest canal, a doua zi după măcel, veneau câinii să lingă sânge, creieri și mațe. Am văzut haine de-ale morților într-un hal absolut convingător. Fiecare îți povestește cum a fost fugărit al său, soț, tată ori frate, unde a fost ajuns, ucis ori schilodit. Toți îți vorbesc la fel.

La spital, nouă mineri, groaznic de mutilați, mai agonizează și acum, după cinci săptămâni. Din nouă, șapte sunt împușcați pe

la spate. Proporția e aceeași și pentru morți: trei sferturi dintre ei au fost loviți pe la spate. Cel care cădea avea apoi capul strivit cu arma, pieptul străpuns, pântecul sfâșiat.

Așa se explică faptul că autoritățile n-au îngăduit familiilor să-și ia mortul, să-l spele, să-l îmbrace și să-l conducă la groapă pe patru umeri de mineri, după cum li se propusese. Chiar de-a doua zi, cadavrele au fost învelite într-o otreapă de cămașă, îngrămădite în carele de gunoi ale orașului și îngropate.

Toate aceste mărturii, și altele care n-au loc aci, se află pe buzele unei populații întregi.

Există doi martori care au văzut pe prefect, beat, luând arma din mâna unui grănicer și trăgând cel dintâi. Ei sunt gata s-o susție în fața judecătorilor. Această acuzație nu e inventată, acum la o lună jumătate depărtare, ea a fost formulată chiar de-a doua zi. Dovadă: prefectul o pomenește el însuși, protestând, în raportul său către ministru, raport care e semnat de mâna lui și pe care-l țin de la domnul Vaida.

Dar acest raport, care e adresat și presei, e în întregime un grozav rechizitoriu împotriva propriului său autor. Din el reiese vina zdrobitoare a acestui prefect, de la plămădirea dramei până la consumarea ei.

Îl voi destrăma în articolul viitor.

Raportul prefectului Rozvany

Prefectul Rozvany declară în pledoaria sa adresată presei și într-o limbă scâlcit românească, hotărârea pe care a luat-o în primăvara trecută de-a sfărâma organizațiile muncitorești profesionale și de-a înființa sindicate național-țărănești. El spune de ce:

„Comuniștii, văzând că muncitorimea Văii-Jiului în marea sa majoritate s-a lepădat de organizațiile social-democraților și că

stă nelămurită în ce anume noi organizații să se închege, au pornit imediat o atât de întinsă propagandă în Valea-Jiului, încât în scurt timp, în februarie deja, a trebuit să observăm că numai în comuna Vulcan peste 1200 muncitori se și înscriseseră în sindicatele unitare, împing agitația comunistă așa fel, că înșiși copiii de la școală se organizau deja în mici bande comuniste".

„Muncitorimea scârbită de conducerea păcătoasă a social-democraților se aruncă în lipsa altor cadre profesionale muncitorești în brațele și mai nefaste ale comuniștilor".

Domnul Rozvany conchide:

„Era aceasta un pericol"!

De ce era „un pericol"? Fiindcă e vorba de comuniști? Dar comunismul, atâta timp cât se ține în legalitate, are dreptul la existență ca și partidul domnului Rozvany. Iar când vrea să-și facă de cap și să iasă din legalitate, atunci Statul are destule mijloace să-l ție în respect.

Întreb: ieșiseră comuniștii din legalitate, când organizau sindicate unitare în Valea-Jiului? Ori poate că domnului prefect nu-i plăceau organizațiile care luptă serios cu capitalismul ucigaș? Atunci, să știm, o dată pentru totdeauna: e, ori nu, îngăduit muncitorimii din țara românească să lupte cu patronatul întru apărarea intereselor ei?

Am voi un răspuns precis la întrebarea asta.

Mai departe, în aceeași limbă pocită:

„La o consfătuire convocată ad-hoc, unde au luat parte peste 20 fruntași intelectuali ai județului, între care doi foști miniștri, la insistența delegațiilor muncitorești venite din toate centrele Văii-Jiului, cu excepția Lupenilor, s-a emis ideia, că atât în interesul Țării, al partidului național-țărănesc, al ordinii și liniștii, dar mai ales în propriul interes al muncitorimii, va trebui sprijinită înființarea unei organizații sindicale muncitorești în cadrele partidului național-țărănesc."

Iată ce nu mai poate fi tăgăduit. Și atunci…

„Atunci, un funcționar superior cere să-mi prezinte pe domnul Teodor Munteanu, secretarul muncitorilor mineri din Lupeni, grupați în sindicatul social-democrat, care-și exprimase dorința de a seconda și domnia sa mișcarea muncitorească și noua ei organizație preconizată de noi.

Am primit pe domnul Munteanu. Îl primisem de câteva ori și înainte cu diferitele chestiuni muncitorești.

Îl cunoșteam însă numai fugitiv. Câtă vreme domnia sa este un om de o vie inteligență și câtă vreme calitatea sa de secretar al Partidului Social-Democrat îmi dădea bune puncte de sprijin, trebuie să-i acord și anumită încredere”.

Mai e nevoie de comentarii? Ați mai auzit de un prefect și de un secretar de Partid Social-Democrat care să fie așa de îndrăgostiți unul de altul, mai ales „în propriul interes al muncitorimii”?

Dar dragostea merge și mai departe:

„În răstimp, domnul Munteanu – desigur tocmai cu scopul ca să-și prepare terenul noii organizații muncitorești – a solicitat și obținut de la guvern ordonarea și ținerea unei generale anchete în Valea-Jiului, asupra mizerabilei situații a muncitorimii din partea locului și asupra tuturor cauzelor ei”.

Iată până unde dragostea a mers de minune: până s-a hotărât să se dea cu praful unei anchete în ochii unei muncitorimi care de mult se află în prada celei mai cumplite mizerii. Un prefect stupid își închipuie că un fost adventist, un fost și actual agent al Siguranței, un aventurier avid de fonduri secrete și de cotizații însângerate, care îi aduceau unsprezece mii de lei lunar, poate să aducă „ordinea și liniștea” în Valea-Jiului, acea „ordine” și acea „liniște” la adăpostul cărora acționarii minelor și domnul prefect să poată domni în pace. Ne-o spune însuși domnul Rozvany:

„Astfel stând lucrurile, puteam fi cu toții convinși că muncitorimea din Valea-Jiului va aștepta cu toată liniștea rezultatul anchetei”…

Asta era convingerea domnului prefect, a lui Munteanu și a acționarilor, care puteau aștepta.

Deșteptarea a fost o lovitură de măciucă:

„Am rămas stupefiat, când la 5 I.c. Orele 4 dimineața, am fost trezit din somn din partea curierilor domnilor primari ai Lupenilor și Vulcanului, cu vestea că muncitorii din Lupeni, instigați nu se știe de unde, au declarat în cel mai surprinzător mod grevă și că domnul Munteanu a pierdut cu totul frânele conducerii, deși ancheta adusă de domnia sa l-ar fi îndreptățit la o încredere mai largă a muncitorimii”.

Prețioasă mărturisire, venind de la acest păzitor al „ordinii” scumpă ucigașilor. Ea trebuie reținută și veșnic privită în fața de gloatele care se încred în toți aventurierii.

Mai departe, declarațiile domnului prefect de Hunedoara nu mai au nicio valoare, căci domnul Rozvany minte în chip conștient în povestirea ce-o face despre ocuparea uzinei și a felului cum a avut loc măcelul. Domnia sa își apără pielea, ceea ce e legitim. Adevărul asupra acestei ocupări, asupra cauzei care i-a dat naștere, precum și al masacrului, îl voi reda mâine, așa cum îl istorisesc sutele de mineri.

Totuși, mai citez fragmentul de la sfârșit, în care domnul prefect recunoaște că i s-a adus învinuirea de-a fi tras:

„Învinuirilor că însumi aș fi ridicat arma și tras asupra muncitorilor – țin sub demnitatea mea de-a le răspunde pe această cale – justiția însă va ști să pedepsească calomniatorii. Aștept cu inima îndurerată de mărimea dezastrului, dar cu conștiința deplin liniștită”.

Conștiință de prefect.

Exploatatorii minerilor

S-a arătat în coloanele acestui ziar cine sunt adevărații vinovați ai măcelului de la 6 august: *exploatatorii minerilor*.

Un colaborator al *Luptei* a dovedit cu cifre, după înseși buletinele de plată ale lucrătorilor, că minerul de la Lupeni e un om robit pe viață, fiind necontenit dator vândut iadului care-l va răpune într-o zi.

Mărturisesc că, deși cunoscător al cruzimii liberale în toate domeniile, dovada aceasta a colaboratorului *Luptei dată ca regulă*, mi s-a părut peste putință de crezut. Oricât ar fi de întins pașalâcul clicii care sugrumă țara de un sfert de veac, nu-mi puteam închipui că există în România un sistem de exploatare care să împingă perversitatea dincolo de limitele îngăduite doar în întunericul unor anumite colonii. Așa că, ajungând la Lupeni, întâia mea grijă a fost să controlez revelațiile apărute în *Lupta*.

N-am avut nevoie să-mi bat capul. Minerii vin ei singuri să-ți arate buletinele de plată. Și pe oricare dintre ele ai pune mâna, toate proclamă același nemilos adevăr: omul e robit, vândut. Căci, chiar și atunci când aceste fișe se soldează, după o lună de robie, cu un rest de plată, suma de încasat e cele mai adesea ridicolă, 2–3 sute de lei, alteori atinge cifra 6–7 sute, și foarte rar trece de o mie.

Dar jocul acesta al restului de încasat n-are de fapt nicio importanță. Că minerul mai are ori nu de primit ceva la sfârșitul lunii, totul atârnă, nu de suma câștigată într-o lună, ci de greutățile casnice ale minerului și de importanța cumpărăturilor efectuate la consumul societății. Ceea ce e capital, *e suma câștigată într-o lună*.

Or, în această privință, am văzut că minerul care se îndoaie chiar și la munca cea mai infernală nu poate depăși 200 de lei pe zi. Iar generalitatea câștigurilor variază între 2300 și 3500 de lei

pe lună. Și cu suma asta, minerul și familia lui nu pot să trăiască la Lupeni.

Direcția minerilor o știe și, generoasă, oferă minerului posibilitatea de-a câștiga mai mult. Cum? Bineînțeles, cerându-i să-și rupă oasele dincolo de marginile puterii omenești. Neavând încotro, cu toată părinteasca ocrotire a domnului prefect și a aghiotantului său Munteanu, bietul sclav se înjugă cu bunăvoință, sperând să obțină mai mult.

Aci intră în joc „primele”: *dacă faci mai mult decât ești obligat, ți se va da atâta pe vagonaș*.

Am avut în mâna mai multe fișe de plată. Ele sunt mai elocvente decât cea mai elocventă pledoarie în favoarea sclavilor de la Lupeni. Ele dovedesc și omului de cea mai rea credință, că felul cum înțeleg liberalii să se îmbogățească nu mai poate fi numit *exploatare crâncenă*, ci HOȚIE, BANDITISM la drumul mare, CRIMĂ CARE TREBUIE NUMAIDECÂT PEDEPSITĂ DE JUSTIȚIE. Guvernul, dacă vrea într-adevăr să facă ceva în țara asta, *trebuie musai să ia de gât pe tâlharii și ucigașii minerilor, să-i pedepsească de jafurile comise și să le impună condiții de plată dedesubtul cărora să nu se poată coborî*.

Iată, de pildă, ce spun, cu glas de tunet, două din aceste fișe. Ambele sunt ale minerului Bauer Filip. Una din decembrie, 1928, cealaltă din ianuarie, 1929, deci, nu se poate pretinde că în vremea asta condițiile de viață au evoluat în favoarea minerului.

Și ce vedem?

Vedem că pe luna decembrie, prima începe DE LA 3,5 VAGONAȘE, *cu suma de 46 de lei. Că pentru 4 vagonașe omul va primi 50 de lei, iar dacă, plesnind în mină, reușește să scoată 4,5 vagonașe, va pune mâna pe 54 de lei*.

Sărmanul Bauer Filip a crăpat la muncă și a reușit. Și atunci? Ei bine, atunci intervine direcția și spune că, chiar plesnind în

mină, omul tot trebuie să nu fie plătit. *Ea refuză să respecte chiar și convenția asta sălbatică, își calcă cuvântul dat, jefuiește pe om*.

Căci vedem că numaidecât, pe luna ianuarie, *supremul efort al minerului* e redus la minimum. Cele 3,5 vagonașe plătite cu 46 lei devin 4,5 vagonașe. Acum ca să câștige 54 lei, nu 4,5 ci 5,5 vagonașe trebuie să facă bietul Bauer Filip!

Aceasta dintr-o lună pe alta!

Cum se poate numi o asemenea faptă? Și care e *singura* rațiune de-a guverna a național-țărăniștilor, dacă nu să sfarme aceste cuiburi de tâlhărie liberală? Căci dacă e vorba ca și guvernul actual să tolereze ceea ce au inaugurat liberalii, apoi eu cred că ploșnița liberală e suficientă acestei țări și nu mai e nevoie de încă o consoartă leșinată, după aceea a averescanilor, ale căror mine de aur de la Brad, în care am intrat, ne pregătesc pe curând alți Lupeni, alte măceluri.

Pe lângă flagranta tâlhărie cu reducerea primei, pe măsură ce minerul dovedește capacitatea lui de robie, așa cum am arătat mai sus, mai are direcția minei încă un mijloc de-a suge sângele sclavului. Acesta e *anularea vagonașelor* declarate insuficient încărcate, ori conținând piatră.

E un arbitrar tot atât de strigător la cer, o crimă tot așa de demnă de pușcărie.

Netăgăduit că în lungul lor drum din fundul minei până la locul de recepție se întâmplă ca unele vagonașe să-și îndese conținutul, ori chiar să piardă din el prin zgâlțâire. Și dacă voiți să ducem complezența față de tâlhari până a admite că această diminuare a conținutului se produce din vina minerului, ori a vagonarului, tot rămâne în favoarea nenorocitului sclav măcar ceea ce rămâne și în vagonașul contestat, adică să i se scadă sfertul, treimea ori jumătatea care lipsește din vagonaș și să i se plătească restul. Așa s-ar cădea după sfânta dreptate elementară.

Ei bine, nu. Că i-o lipsi un sfert, o treime ori o jumătate, *vagonașul e anulat în întregime*. Omul pierde tot, nu numai ce i se contestează. Și știți cam câte vagonașe se anulează, pe lună, în mijlociu? Bagatela cifră de 3000 la 3500 de vagonașe!

Iată procedeurile care au dus la revoltă. Felul cum s-a produs scânteia, îl voi nara în ultimul meu articol de mâine.

Cauza muncitorilor din Valea Jiului

Am scris acest articol, fără să-mi spun tot gândul și fără să epuizez materialul. Am făcut-o în grabă, mai mult ca un strigăt de alarmă către oamenii de bine de la noi, decât ca o anchetă care să lichideze afacerea. Lichidarea Lupenilor aparține guvernului și muncitorimii. I se mai pot adăuga, ca arbitri, scriitori integri, oameni de cinste, care să aibă timpul și împuternicirea cuvenită de-a face rechizitoriul tuturor relelor, abuzurilor și de-a fixa în chip necontestat răspunderile.

Totuși, din sacul documentației mele, pe care l-am umplut în fugă și întrebuințat aci la întâmplare, mai citez un fapt, neînsemnat în aparență, dar care dovedește cât de întins e domeniul bunului plac al societății miniere de la Lupeni și cât de lipsiți de apărare sunt muncitorii din Valea Jiului.

E vorba de dijma bisericească.

Întreb: votatu-s-a vreo lege care să impună cetățenilor României o dijmă de 2 la sută pentru biserică? M-am informat și mi s-a răspuns negativ.

Or, la Lupeni există o asemenea lege. După cum se poate vedea din foile de plată ale minerilor, rubrica *Biserică* figurează *imprimată*, ca toate celelalte rubrici. I se reține lucrătorului 2 la sută din salariu, fără să-l întrebe dacă nu cumva el o fi având altceva mai util de cumpărat cu acești bani, decât să-și închirieze

fără voie un loc la dreapta Tatălui, unde-l vor trimite într-o zi, cu capul sfărâmat și pe o căruță de gunoi, puștile acționarilor.

Nu mai vorbesc de caraghioasa rubrică *MUZICA*, imprimată și ea în foi de plată. Dacă Heine a spus că robii au nevoie de muzică, pentru a-și putea îndura lanțurile, robii de la Lupeni au muzica gloanțelor.

Și acum să venim la provocația care a dus la măcel. Ea a avut loc la mina Ileana.

Înlocuind pe superiorul său, dus în vacanță, inginerul Păulescu, de la această mină, se hotărăște să facă pe dracu în patru ca să merite din partea direcției o avansare mai grabnică. Și cum el știe că nimic nu face mai mare plăcere direcției decât un jaf comis în dauna robilor, lacheul Păulescu comite acest jaf: după ce convine cu minerii o anumită plată-premiu, el dă cu piciorul în propria-i promisiune, refuzând pur și simplu să plătească sumele cuvenite.

La protestările muncitorilor, el le răspunde: – Cui îi place, bine; cui nu, să plece!

Așa a luat foc pulberea. Restul îl cunoaștem.

Adică nu-l cunoaștem. Fiindcă:

1) S-a spus că minerii au tras în soldați, au aruncat cu bare de fier și cu alte obiecte, pe când adevărul e că niciun soldat n-a fost rănit.

2) Se pretinde că a avut loc o „nenorocire”, pe când în realitate a avut loc o vânătoare de oameni, o fugărire și masacrare a unor nevinovați.

3) S-au arestat 45 de oameni, dintre care cei mai mulți sunt străini și nerăspunzători de măcelul comis, în loc să fie arestați: prefectul Rozvany, primul procuror, comandantul grănicerilor, plutonierul Maican și inginerul Păulescu.

Termin, cerând oamenilor cinstiți ai acestei țări să ia în mâini cauza muncitorilor din Valea-Jiului și în special pe aceea a

văduvelor celor uciși la Lupeni, care sunt amenințate să fie date afară din locuințele lor de către societatea minieră.

Guvernul de azi e dator să fie fără cruțare față de responsabilii masacrului de la 6 august. El mai e dator să ridice starea de asediu din Lupeni, sau, mai bine-zis, din Valea-Jiului, unde domnește jandarmul și Siguranța, și să restabilească legile care permit muncitorimii să se organizeze.

Acum, când nu mai pot fi acuzat de bolșevizator, și când mă văd covârșit de răspunderea pe care mi-am luat-o de-a vorbi străinătății de felul cum se înțelege azi la noi o *guvernare legală*, îmi iau dreptul, în numele umiliților din care mă trag, să cer guvernului să dea țării și străinătății dovada acestei guvernări dorite de toată suflarea din România care geme sub robia liberală, stăpână, și din opoziție, pe puterea de subjugare a muncitorimii.

Nu mai putem merge cu cârpeli și nici într-un caz cu suprimări sângeroase și cu suprimări ale dreptului de organizare legală, așa cum s-a făcut după Timișoara și după Lupeni. Partidul național-țărănist va avea de ales între o guvernare constituțională și o cădere din care cu greu se va mai ridica.

Profit de această împrejurare ca să închei cu un cuvânt în favoarea și cinstea vechiului meu prieten M. Gh. Bujor, ocnaș al liberalilor și victimă a marelui său suflet.

Bujor n-are decât vina de a-și fi închinat viața luptelor de dezrobire a clasei muncitoare. Sunt convins de curățenia lui sufletească. El nu mai poate fi privat de libertate și de dreptul de-a se afla în primele rânduri ale luptătorilor muncitorimii.

Fiind însărcinat de un *Comitet pentru eliberarea lui Bujor*, comitet ce se va forma în Franța, compus numai din scriitori și prezidat de Romain Rolland, rog guvernul domnului Iuliu Maniu să aplice amnistia sa și lui M. Gh. Bujor, înainte de-a obliga acest Comitet să facă apel la opinia publică europeană.

Nimeni, între noi, nu iubește demagogia. Nimeni n-are scopuri personale de urmărit. Dar, iarăși, numeroși sunt în Europa oamenii de conștiință care luptă cu condeiul pentru tămăduirea unei omeniri bolnave și pentru întronarea dreptății.

București, septembrie 1929

DOMNULUI C. IONESCU[74],

---

[74] Scrisoare publicată în Bilete de papagal, 24 august 1930, cu o prezentare, pe prima pagină, făcută de Tudor Arghezi.

Tudor Arghezi constată că articolul lui C. Ionescu nu a fost relevat nicăieri în presă („presa bucureșteană fiind atentă mai ales la tictacurile mici ale existenței și evitând sistematic problemele în legătură cu interesele complicate, cu dramatismul vieții noastre mentale, timorată între popularitate și tiraj”), în schimb a atras atenția unui cititor îndepărtat „scriitorul Panait Istrati, care se găsește actualmente izolat într-un sat de pe marginea helvetică a Lémanului, a citit articolul d-lui C. Ionescu și, într-o scrisoare personală, ne-a intercalat scrisoarea de pe pagina următoare, adresată d-lui C. Ionescu.

O publicăm cu atât mai multă plăcere cu cât întâlnirea în foaia noastră a penei lui Panait Istrati cu condeiul d-lui Ionescu, ar putea să devie fertilă”.

Este de fapt o întâlnire între pana lui Panait Istrati și condeiul lui Tudor Arghezi care n-are loc pentru prima oară. În 1924, atras de vâlva polemicilor din jurul autorului Chirei Chiralina („L-am citit înjurat pe bietul băiat chiar în ziarul la care lucrez”), Arghezi înserează o frumoasă însemnare (Clipa, 16 noiembrie 1924) în care ezitând în a prevesti viitorul literar al noului scriitor dă totuși o explicație reală a supărărilor și antipatiilor stârnite: „Panait Istrati nu s-a ivit din cenaclu, din concubinajul Universității cu Critica, din amorul tragic al finanței cu editura. Niciun părinte nu i-a împrumutat sexul artistic ca să-l ouă, nici măcar blajinul Făt-Frumos cu târtița creatoare, d. Brătescu-Voinești, care a scos de curând un boboc de rață dramatic.

Iritarea multora vine de acolo că d. Panait Istrati dovedea în ziua înfățișării la rampa literaturii că existase dincolo de cuiburi și în afară de parlamentul literar. Critici, care păzesc cu galoane și sculare în picioare porțile literaturii în București, au rămas, într-adevăr, neplăcut impresionați. Ignoranța acuză întotdeauna obiectul iscat pe neașteptate, de nedelicatețe”.

Probabil însă că niciunul dintre cei doi scriitori nu-și va mai fi amintit că viața le mai încrucișase o dată drumurile, cu ani în urmă, în câmpul publicisticii și într-o poziție de adversitate. Inițiativa a avut-o Panait Istrati, pe-atunci simplu și înflăcărat gazetar socialist. Într-un articol din România Muncitoare – 1 august 1913 – el îl ia în tărbacă pe „răspopitul fost colaborator al Faclei, exierodiaconul…” cu proze „plină de comparații luate din vocabularul veneric” care, în Seara, adopta atitudini confuze în problema războiului. Un violent pamflet, construit cu unelte… argheziene. Articolul se

(Cel dat afară din învățământ pe toată țara)

Dragă Domnule,

Fiind copil bătrân și pasăre călătoare, citesc și eu *Biletele de Papagal*, despre care spui cu necaz că „sunt o foaie pentru copii și păsări”. Așa că am dat peste căușul de gozuri și acadele iuți, cu care mai mai c-ai umplut numărul de la 3 august.

Le-am ciugulit cu nesaț, până la epuizare. Și nu știu ce să admir mai mult: legitima d-tale revoltă ori curajul lui Arghezi, acest urs căzut în groapa românească, așa cum la Berna urșii adevărați sunt închiși pe viață într-o „groapă” ce le poartă numele.

Lucru curios: ca și „Groapa cu urși” din capitala Elveției, viziunea în care Arghezi singur și-a ferecat avântul atrage duminica în jurul ei tot felul de lume. Unii aruncă în ea cu lucruri bune de ronțăit. Alții, aiuriți, cad într-însa. Și atunci vezi că multe scene prăpăstioase se petrec.

Scena provocată de d-ta și amplificată de îndrăzneala lui Arghezi ar merita să fie cunoscută de un public internațional. Am tradus-o în franțuzește și aș vrea s-o public într-un organ european, dar, vezi d-ta, aș nimeri-o ca Ierimia cu oiștea-n gard, ori aș vinde castraveți la grădinar, mai ales în Franța, care, *toute proportion gardée*, nu-i altceva decât o Românie care poartă în lume un obraz nițeluș mai spălat decât acela al patriei noastre comune. Atât.

Omenirea toată, prin guvernele ei, seamănă leit cu țărișoara noastră: indivizi nătângi, de genul d-tale, al meu ori al lui Arghezi, nu pot decât să fie dați afară din învățământ, din altă muncă sau chiar din viață. Seamănă leit, dar îmbrăcându-se în

---

încheie cu această întorsătură de frază excesiv caustică: „Dar numai dracu poate să ceară bun simț unui răspopit convins că spune măscări cu talent”.

smoking și purtând mănuși albe, de câte ori comite câte-o „porcărie”. Asta-i toată diferența.

Așa că mă mulțumesc deocamdată să citesc filipica d-tale tuturor celor cari vin să mă vadă, printre cari, mulți intelectuali de ispravă, unii, profesori și prieteni de-ai amicului meu N. Iorga.

Spui că nu mai ai „cu ce trăi”. Nici nu s-ar putea să fie altfel, afară numai dacă cumva vei fi însurat cu o moșieriță bătrână. Și ca să nu crezi că te ajut aci cu un oftat – cum zicea bietul Ștefan Gheorghiu – am să-ți spui numaidecât că nici eu n-am cu ce trăi, deși mi-a trecut prin mâna o avere. Trăiesc de-o zi pe alta, săturându-mă cu revolta înăbușită, ca d-ta, sperând mereu că groapa vreunui Arghezi se va lărgi mereu, în așa fel ca să poată cuprinde cât mai mulți oameni de teapa d-tale. Atunci, ceva se va schimba, în învățământ și în lume, căci eu cred că schimbările de felul acesta, oamenii le produc, nu curcile.

Îți scriu aceste linii, cum ți-aș întinde mâna, gândindu-mă la toți acei cari – ca d-ta și ca sârguitorul elev, de care spui că „acum stă acasă” – n-au putința să urle decât la vreun „bilet de papagal”.

Aceștia vor fi auziți.

Al d-tale,

Panait Istrati

La Muids sur Nyon,

(Vaud), Suisse

9 august 1930

ÎNSEMNĂRI ȘI REPORTAJE ALE UNUI VAGABOND AL LUMII[75]

VISELE DE-ALTĂDATĂ SE REALIZEAZĂ CÂNDVA?

Scârbit de viața sedentară a orașelor occidentale, Panait Istrati – admirabilul autor al Haiducilor, Codin și Chira Chiralina – a pornit în vagabondaj printre golanii din Grecia. El va străbate Europa răsăriteană și U.R.S.S. Suntem fericiți să-i publicăm aici însemnările fugare, scrise pe drum.

Ce fericire să poți rosti tot ce-ți trece prin cap, în momentele frumoase din viață!…

Momente vesele sau triste, vioaie sau monotone, dar totdeauna mari, totdeauna agitate ca și viața…

De asemenea, să poți rosti tot ce crezi că poate fi *adevărul tău*, ca și prostia ta de necontestat!… Și-apoi mânia ta, proasta dispoziție.

În sfârșit, ce fericire să poți bate câmpii cât ți-e vrerea!…

Mi-am făurit acest vis, mă hrănesc cu această iluzie, de un sfert de veac! Îmi închipui o asociație de publiciști care și-ar permite o atare libertate de exprimare sau și mai bine, o lume care s-ar săruta și scuipa în față ziua-n amiaza mare. I-ar face asta pe oameni mai păcătoși decât sunt? Dimpotrivă. Unde se plămădesc crimele cele mai cumplite: în gălăgia cârciumilor sau în tăcerea cabinetelor diplomatice? Din cele două bârloguri, care vi se pare cel mai nesuferit?

Din fericire pentru sufletul meu, n-am trăit în sălbăticia ultimului; dar am sorbit mereu miasmele celuilalt și trebuie să-i fiu recunoscător că nu m-a scârbit prea mult de viață.

Această libertate indiscretă poate fi practicată atât în stradă cât și în presă. Nu oblig pe nimeni să gândească la fel cu mine, dar

---

[75] Apare în câteva numere din *Le Monde*, începând din 9 iunie, 1928.

să-mi fie îngăduit „să-mi împărtășesc” părerea cu glas tare. Și de ce, la urma urmei, să vrei să fii întotdeauna invulnerabil? De ce să nu-ți descoperi, deliberat, locul slab din platoșă, oferind astfel oamenilor posibilitatea să-ți trimită o mică săgeată? Le-ar face atâta plăcere! Și se știe că nu-i poți face pe un om mai bun, decât dându-i mici satisfacții! Ce mă costă? O scurtă durere usturătoare, urmată de un râs sănătos, gândindu-te la râsul celorlalți. Doar n-o să bei toată apa mării!

Când, vorbind sau scriind, vrem să părem ceea ce nu putem fi, devenim banali și plicticoși. În privința asta, însăși arta cuprinde o doză de prefăcătorie. Nu s-ar putea altfel? Să distrugem convenționalul și să ne apropiem de sinceritatea animalelor?

Nu m-am gândit niciodată să scriu cărți, cu atât mai puțin nu m-am vârât într-o serie de elaborări pretențioase[76]. Lunga mea

---

[76] În cadrul anchetei lui Fernand Livoire „Les miracles de la volonté”, Istrati dă acest răspuns: „M-am lăsat dus numai de ceea ce convenea firii mele, toată viața mea a fost să nu mă împotrivesc legilor care decideau, în orice împrejurare, ce trebuie și ce nu trebuie să fac. Dacă prin voință se înțelege să asuzi tânjind către un țel «bine definit», atunci eu n-am niciun merit de a fi ajuns unde sunt, căci am trăit fără să mă încurc în țeluri și n-am asudat decât… descărcând lăzi”.

Într-un interviu dat României literare (nr. 66, 1933), aceeași apologie a spontaneității: „M-așez la masă, cu hârtie și cerneală. Atât. Fără niciun plan de lucru, fără să știu măcar cu ce am să încep și unde am să sfârșesc. Și fără note. Vai de mine! n-aș putea să scriu cu note și cu fișe – cum fac unii scriitori – să mă tai!” Și totuși, operele sale, ocolind elaborarea metodică, voluntară și trudnică, nu ies chiar de la sine, fără niciun fel de eforturi și chiar chinuri de creație. Iată această mărturisire nu lipsită de elemente comice, privind realizarea lui Cosma: „Ei bine, Cosma, considerat chef d’oeuvre, ieșit dintr-o singură izbucnire, m-a omorât timp de 9 luni: îl vedeam cum trebuie să fie, și tâlharul nu voia să se prezinte așa cum îi ceream. Am așteptat. Am avut dureri

pasivitate este cea mai bună mărturie. Încă din adolescență mi-am dat seama de fragilitatea artei *voite*, chiar dacă este „izbutită”. Numai spontaneitatea vrăjește, neobosită, ca și înfățișarea dezordonată a pământului, inegală până și-n succesiunea zilelor și nopților.

Așa că mi-a plăcut să mă simt la largul meu, un animal conștient. Și asta am și făcut până acum cinci ani, când o lovitură de baghetă mă făcu să cunosc atâtea lucruri plăcute. Dar, de asemenea și rigiditatea contractelor editoriale care te obligă să produci artă, în schimbul unei sume lunare pe care ai putea s-o obții la fel de bine fabricând salam la Arles (în mijlocul unor „antichități remarcabile”, precizează Larousse-ul)…

Acum îmi reiau vechea viață, cu noul pe umeri, încercând să-l semăn puțin câte puțin, pe drum. (E mai greu să redevii un bun animal decât scriitor cu leafă lunară.) Desigur, nu voi putea să mă descotorosesc de povara artei vândute cu cotul. Va trebuie să-mi „respect” angajamentele. Dar, cel puțin voi răsufla.

În aceste *însemnări* și *reportaje* pe care le voi încropi pe genunchi, voi uita scriitorul, ca să nu fiu decât vagabondul, nepăsător față de stil și compoziție. Voi spune lucrurile așa cum se vor înfățișa cugetului meu, după ce le voi fi trăit pe noile ca și pe vechile mele drumuri. Va fi romanul pe „viu” al ultimelor mele peregrinări.

Ce roman! Niciodată lumea n-a fost mai demnă de interesul nostru ca astăzi. Niciodată n-a avut atâta nevoie să fie văzută cu ochi pasionați, care s-o iubească și s-o deteste, care să-i exprime toată dragostea și toată ura pe care o merită din partea unui om *părtinitor*.

---

până și în pântece, ca femeia gravidă, și deodată a dat năvală de nu mai știam cum să pridides”.

Deoarece toți suntem părtinitori, orice am spune și eu sunt mai mult decât oricare. Am, ca și voi, motivele mele. De aceea primesc lupta.

Luptăm. Fără a râde. Râsul îl păstrăm pentru lucruri mai eterne decât această luptă, ca de pildă: mânia care totdeauna este urmată de un râs sănătos, în caz că suntem oameni. Însă în lupta pentru o bucată de pâine și o rază de soare, despre care e vorba aici, nu putem fi umani deoarece este vorba de ferocitate animală și luptă fără milă.

Când se trimit oameni la stâlpul de execuție fiindcă sunt flămânzi și însetați după soare, nu se mai află aici nimic omenesc și nici loc pentru haz. La o atare cruzime, nu poți răspunde decât ca în Biblie: ochi pentru ochi.

Dar nu cred în eternitatea luptei animale printre oameni. Nu-i cu putință. Nu pot aplica oamenilor legile biologice care determină animalitatea. O ordine nouă trebuie să intervină în rânduiala vieții noastre, obligându-ne să fim oameni. Cred, cred! Și vreau să pun o cărămidă la construcția acestei lumi noi. Am făcut totdeauna hamalâcul ăsta!

Din nefericire, n-am putut decât asta. Nevoia mea de-a iubi viața – de a râde, de a mă înfuria – mi-a tulburat totdeauna echilibrul militantului revoluționar, al cărui piedestal este ura veșnică[77]. Am încercat, dar n-am izbutit să devin așa ceva.

---

[77] O viziune destul de îngustă asupra etosului luptei revoluționare care ne amintește de „ascetismul noduros” al meseriașilor despre care discută, undeva, Engels. Scrutându-se din punctul de vedere al unor asemenea exigențe e firesc ca Istrati să-și descopere și să-și impute, în mod exagerat, anumite slăbiciuni. El nu înțelege unitatea dialectică ce se poate realiza între cea mai consecventă fervoare revoluționară și umanismul cel mai comprehensiv. (Dovadă ne stau și cărțile sale despre haiduci care stabilesc o contradicție ireconciliabilă între dorința omului de a trăi cu toată intensitatea, frumusețile, și plăcerile existenței și voința de a se supune preceptelor unei

Soclul meu este sentimentalismul. Vorbind despre activitatea mea, Rakovsky a spus, la tribuna Congresului socialist român din 1912, că *„sentimentalismul este o primejdie pentru mișcarea revoluționară”*.

Îmi place să-mi reamintesc, din când în când, această butadă a unuia dintre cei mai buni prieteni ai mei, el însuși un sentimental duios, stăpânit de ura împotriva regimului burghez. La rândul meu, urăsc și lupt împotriva acestui regim cu toate puterile, dar nu înțeleg să-mi petrec viața numai cu atât. Lipsindu-mi prima însușire a bunului militant – darul oratoric – o voi lăsa mai moale. Și apoi, mi-e groază de repetarea neobosită a acelorași argumente, așa cum este în orice propagandă.

Am aderat la socialism, nu din cauza unor argumente teoretice sau practice, ci din dragostea mea pentru viață, pe care o voiesc mai frumoasă, mai umanizată. Am aderat nu ca să-i cer mărirea salariului și puțin mai multă libertate, ci pentru a-i reclama dreptul omului de a dispune de soarta lui. Neîntâlnind solidaritatea necesară acestei realizări și nevrând să împart tristul destin al clasei mele, mi-am făcut propria revoluție: am refuzat regimului capitalist oferta de a-mi exploata munca în schimbul unei existențe ca vai-de-lume și am pornit în lume, ronțăind o roșcovă în bătaia soarelui.

*

---

rațiuni altruiste. De aci, opoziția poetică între personaje ca mama Chirei ori Cosma – interesați numai de interesele proprii – și Ilie sau Florica, adepți ai unei morale zgomotos ascetice. Ilie declară vehement: „Nu, nu se poate cineva prinde de suferința altora, când singur are suferințe de îngrijit”. Cât despre acest personaj, autorul are grijă să precizeze că „inima nu-l sâcâie prea mult”, era, „înțelept mai presus de însăși libertatea lui, această întâie comoară a contrabandistului”.)

Astfel am putut să-mi păstrez dragostea pentru oameni, hrănind o revoltă lipsită de ură față de egoismul lor. Nu doresc moartea semenilor mei oricât de puțin ar recunoaște blestemata lor mârșăvie. Dar cei care trăiesc și mor în subsoluri au dreptul să-i urască de moarte. Ochi pentru ochi. Particip chiar la luptă, de partea baricadei unde se află clasa mea, nu fără milă. Viața, așa cum mi-am făcut-o, a fost plină de milă față de mine; și-mi e imposibil să urăsc mai mult decât am dreptul. Iată lipsa mea de echilibru revoluționar, din cauza unui destin banal.

Nu trebuie să aveți pică pe mine. Am venit în Grecia, ca să trăiesc o părticică din viața de altădată și să mă informez asupra soartei celor oprimați. Apoi îmi voi face datoria[78].

E ceea ce nădăjduiesc să mă achit în coloanele revistei *Monde*, atât pentru Grecia, cât și pentru alte țări ce voi străbate.

Datorie voluptoasă. Nevoie arzătoare de a mă afunda în încăerare, de a primi și da lovituri. Și mai ales de a putea spune cât mi-i placul, ceea ce simt și gândesc.

Iată ceea ce am dorit să fac întotdeauna. Se realizează oare visele de-altădată?

---

[78] Nu este singura declarație de acest fel pe care o emite a aceasta dată Panait Istrati. Tot în martie 1928 și tot de la Ialta, el va trimite 1 000 de franci în sprijinul campaniei electorale a Partidului Comunist Francez, împreună cu această justificare publicată în L'Humanité:

„Fără a fi membru al partidului, sunt din toate inima alături de voi și consider de datoria fiecărui simpatizant, muncitor manual sau intelectual de a contribui… la efortul proletariatului organizat". Aceste eforturi sunt menite să ducă a înălțarea „edificiului unei ordini sociale care va fi folositoare întregei omeniri muncitoare, ordinea comunistă…" Istrati încheie asigurându-i de frăție și prietenie pe cei închiși Centru convingerile lor comuniste.

O plecare în pripă

Felul în care am părăsit Parisul la 15 octombrie trecut, în tovărășia lui Rakovsky, a îngăduit unei anumite prese românești să bată câmpii asupra neîndoielnicului meu bolșevism. Cât este de drăguț din partea mea, că mă dau „de gol” astfel! „De-acum încolo, te vom urmări cu degetul pe trăgaci!”

Urmăriți-mă. Nu voi dezminți nimic. Dar voi spune aici, totul, așa cum e. Mai întâi, pentru mine, apoi pentru cititorul pasionat, deoarece totul este pasiune în această plecare.

Desigur, într-un articol scris la Moscova și publicat în *L'Humanité*, făcând aluzie la plictiseala mea de a trăi în Occident, am dat prilej mușcătoarei ironii franceze, care nu m-a iertat. Învățătură de minte pentru mine. Pe viitor, voi spune lucrurile pe jumătate. De asemenea, ne vom răfui mai târziu.

Dar, de pe acum și fără să retrag o iotă, precizez că dezgustul meu față de toropeala intelectuală a Occidentului n-a fost singura cauză a plecării mele precipitate. Soarta lui Rakovsky m-a târât cu sine. În ea se află pagina mea pasionată de astăzi. Ocazie nimerită pentru mine să strig, fără fasoane literare, dragostea mea față de om, față de prieten, acest mare astru al universului nostru meschin.

De Christian Rakovsky mă leagă o dublă prietenie lungă de 23 de ani.

Era în 1905, Revoluția rusă se afla în toi. Gorki arestat, protestul împotriva țarismului sugrumător deveni mondial. Bucureștiul-proletar ținu să-și alăture glasul. Mă aflam acolo, tânăr adept.

Mișcarea muncitorească se refăcea pe-atunci după o grea trădare, comisă de primii săi conducători-intelectuali cari

plecaseră „să formeze aripa stângă a partidului liberal” și unde, dând peste pufulețul sinecurei, se simțiră bine acolo. Noii conducători, toți muncitori, între cari Frimu – 15 zile mai târziu muri sub bâtele Siguranței „liberale” – aleseseră pentru miting ziua de 24 ianuarie, sărbătoarea națională a Unirii Principatelor. Astfel, stricarăm petrecerea. A avut loc o împărțeală copioasă de pumni, de o parte și de alta. Aceasta fu botezul meu revoluționar.

Asta îmi aduse o caldă strângere de mână de la Christian Gheorghevici, care apăruse la tribună ca un bolid, cu barba sa hirsută de-atunci și privirea numai flăcări. Doar câțiva militanți bătrâni îl cunoșteau. Apariția lui neașteptată, primele sale țâșniri de indignare molipsitoare – pe care un pitoresc accent bulgăresc le făcea și mai fremătătoare – gesturile sale puternice, convingătoare, variate, mereu noi în mai ales acea sinceritate emoționantă de care sunt pătrunse toate discursurile lui Rakovsky, electrizară în acea zi memorabilă adunarea din sala Eforiei.

De atunci, n-a încetat o clipă să fie conducătorul nostru neînduplecat și incoruptibil, până la măcelul mondial când, arestat la Iași, mujicii revoluționari din armata țaristă l-au scos în triumf din închisoare. De atunci, și în ciuda deselor noastre deosebiri de vederi, n-am încetat să-l iubesc cu duioșie, de aproape sau din depărtare. Am scris în ziarul *L'Humanité*, numărul din mai 1922, ce bucuros am fost văzându-l pe lista diplomaților bolșevici la Conferința de la Geneva din acel an. Pe atunci, fotograf ambulant pe „Promenade des Anglais” la Nisa, îi admiram frumosul său „destin deosebit” și mă înduioșam de al meu.

Iată din ce-i alcătuită credința mea revoluționară: *numai din sentimente*. Să fie oare făcută dintr-o stofă prea subțire? Habar n-am, dar când văd pe savanții marxiști trăgând în spatele celei

mai frumoase cuceriri a proletariatului, am poftă să mă hiritisesc despre neștiința mea în ale marxismului.

*

Cu Rakovsky, ambasador la Paris, am avut puține relații. Dacă l-am văzut de cinci ori. Era foarte ocupat. Și eu, la fel. Și apoi, nu stam la Paris decât din când în când. Deci plecarea mea în tovărășia lui nu se datorește unei proaspete și machiavelice intimități prietenești.

Dar, în toamna trecută, petrecând un ceas în strada Grenelle, Rakovsky mi-a spus deodată, în timp ce răscolea cu mâinile un munte de hârtie:

— Ah! am aici ceva pentru tine…

— Am ghicit! strigai. Ai primit „drepturile” de autor ce mi le datorează Ucraina pentru ecranizarea *Chirei!*

Râse, înțepenindu-se cu mâinile de birou:

— Blestemat negustor levantin! N-ai încetat să mă bați la cap cu drepturile tale de autor? N-am primit decât câteva invitații oficiale pentru serbările celei de-a X-a aniversări a lui Octombrie. „Voks”-ul te-a invitat.

Așa „negustor levantin” cum sunt, vestea mă zgudui. Nu mi-a surâs perspectiva unei mari călătorii „pe viu”, chit c-ar fi trebuit să scriu apoi o carte binevoitoare despre U.R.S.S. Asemenea ocazii sunt bune doar pentru vânătorii de avantaje. Pentru mine, o atare plecare însemna trezirea vechiului vagabond.

Teribilă tentație! O răbufnitură de aer îmi umflă hârca, slăbită de ultima strălucire a vieții sedentare. Și într-adevăr, mă instalasem la Meudon. Cam burghez: patru odăi, baie, ascensor, apă, gaz, electrică, încălzire centrală. Pat moale, veieuză cu abajur, căldurică stătută, guturaiuri în lanț, ramolisment precoce și 20 000 de franci datorii. Poți oare muri în halul ăsta?

Începuse să-mi placă (moartea însăși ne face unele înlesniri).

Dar destinul de strajă pocni din bici pe deasupra capului meu: Christian Gheorghevici părăsea ambasada! Burghezia reacționară îl lovea în plină ascensiune. Și ce-i mai frumos decât căderea unui om puternic, în plină ascensiune?

*

Ultima mea noapte în Franța – aceea din 14 spre 15 octombrie – am petrecut-o la ambasadă, în strada Grenelle.

Ciudată coincidență: în ajunul plecării, am primit de la Editura Gallimard corecturile cărții mele autobiografice… *Plecările mele!* N-am avut puterea să le citesc cu nădejde, atât de mișcat eram de evenimentul acelei nopți.

Atât eu cât și Christian eram, fiecare, pe punctul să întoarcem o pagină din viață. Unde aveam să fim, cu începere de mâine? Un mare semn de întrebare, pentru amândoi.

Biroul *ambasadorial* – căruia atâția francezi buni i-au cunoscut farmecul, iar cei răi „cuțitul între dinți" – era de nerecunoscut. Talmeș-balmeșul de hârtii se ivea de pretutindeni, multiplicându-se dintr-o aruncătură de ochi – ca sub bagheta unui scamator – acoperind parchetul, mobilele. Ambasadorul de până-n ajun, în cămașe, stând în picioare, sărea peste maldărele de hârtii înnegrite, le răscolea ca o spălătoreasă, apucând cutare capăt de hârtie, examinându-l o clipă, mereu calm, uneori grav. Plecat de la Cotei, de copil, a umplut 40 de ani cu lupte, ca să ajungă în situația de-acum.

Îl priveam în față, șezând la un birou unde răsfoiam mașinal corecturile. Acele ceasornicului înaintau tăcute, nepăsătoare, marcând orele. Căldura, grea, clocea noua noastră viață.

— Christian!

— Ce?

— Voi fi dezamăgit în Rusia?

— Depinde… Dacă vei privi la suprafață, da. Dacă vei ști să vezi, vei înțelege.

— Și în cazul ăsta?

— Vei iubi opera noastră.

— Crezi că știu să văd?

— Sunt sigur.

Bătu ora 6. Zori cenușii mânjeau cu melancolie geamurile dinspre curte. Automobilul ne aștepta, încărcat cu geamantane. Marele portal se deschise, fără scrâșnet. Plecam.

În strada pustie, Christian rosti din vârful buzelor:

— Uite… Niciun sticlete!

Odesa, martie 1928

PRINTRE GOLANII DIN GRECIA

I
Nikos Kazantsaki

Dați-mi voie să fac acum un salt peste Uniunea Sovietică. Să lăsăm să doarmă ce-am aflat despre ea de la 20 octombrie – sosirea mea la Moscova. O vom regăsi, în treacăt, când voi vorbi despre ea golanilor de la *Helliniki Democratia*.

Dintre acești golani – pe care-i cunosc atât de bine, și-i iubesc fiind de ai lor, regăsindu-i după o absență de 15 ani – iată-l pe cel mai neașteptat: *Nikos Kazantsaki*. Venea în întâmpinarea dorinței mele, aducând cu sine Grecia lui la serbările aniversare de la Moscova.

Nu mă îndoiam de loc de existența lui, dar la înapoierea de la Leningrad, un prieten mă înștiința că „delegatul Nikos Kazantsaki" voia să mă cunoască.

Întrebai:

— Ce fel de om e?

— Un *mistic*. Cred, poet.

— Comunist? Independent?

— Amândouă, după cât se pare.

Această caracterizare, pe care alții mi-au întărit-o în zilele următoare, nu-mi spunea mare lucru. Despre „poetul" modern și „poetul mistic" am o părere slabă. Ce fel de „comunism" și „independență" pot sălășlui într-o atare minte? Și cum mă îmbolnăvisem deoarece reluasem brusc viața în aer liber, îl așteptai pe Kazantsaki.

Iată cum procedăm în viață! E suficient ca un om să gândească diferit de noi, că imediat îi legăm o tinichea: „mistic,” „fanatic”, „bigot”, „nesimțitor”, „slab”, „pervers”

Și frumoasa substanță omenească astfel catalogată, trecem la ale noastre, lăsând-o să geamă în cămașa de forță pe care i-am pus-o. De crima asta, toți suntem mai mult sau mai puțin vinovați.

Încercai să nu cad în acest păcat.

Cerui unui prieten să-l roage pe Kazantsaki să vină să mă vadă, deoarece nu puteam părăsi patul. Și el veni.

*

Un om înalt, ciolănos, cu capul gol, puțin cabrat. Cum puse piciorul, îmbrățișă cu o aruncătură de ochi cinstită interiorul odăii mele:

— Bună ziua!

Intrarea lui, felul cum rosti acest „bună ziua” spațiilor și glasul său sonor care răsună în încăpere, ca și strângerea de mână îmi plăcură. Kazantsaki își scoase paltonul. Îl rugai să se așeze lângă pat, deoarece eram ca și prieteni.

Atunci, observai că avea un cap de pasăre de pradă: negricios, fruntea teșită, un smoc de păr zbârlit în creștet; sprâncene de abanos stufoase și răsucite ca niște mustăți rebele; ochi de mare duce, perfect rotunzi, dar negri; pomeții foarte proeminenți; la colțul buzelor, două dungi adânci verticale care-i contractează obrajii și-i leagă ca o zăbală gura, amestec de senzualitate și renunțare.

Bustul, pătrat. Un ac de aur, făurit dintr-o piesă antică, îi prinde cravata de cămașa cu guler resfrânt. Nimic suplu în această ființă.

Trebuie știut asta, deoarece vorbirea sa normală devine uneori mieroasă, insinuantă, atunci când se apleacă ca un copac asupra

ta și te cercetează cu o privire caldă și inteligentă. Îl ascult și mă gândesc: „Ce minunat șurub s-a desprins în acest frumos mecanism, tulburându-i mersul obișnuit?”

Kazantsaki vorbește o franțuzească neafectată, fără căutări și aproape impecabilă; în orice caz, mai corectă decât a mea. Conduce conversația, după placul său.

Nu se lasă tras pe sfoară. Cochetează cu plasa mea, ca și mine cu lasso-ul său; preludiul frumoasei *încăierări*.

La sfârșitul primei noastre întâlniri, după un obicei pe care i l-am descoperit mai târziu, mă amenință cu arătătorul, în timp ce privirea-i surâzătoare se apleacă asupră-mi, silabisindu-mi:

— Spune-mi, ce iubești mai mult?

Atunci, îi arunc întreaga-mi ființă:

— Să cred totul…

Înșfacă răspunsul meu, însușindu-și-l și completându-l în felul meu:

— Da, să crezi totul… Dar nu uita asta: fără să te aștepți la ceva. Altfel, suntem pierduți!

Cretan, dintr-o familie foarte înstărită, s-a născut la Candia, la 1895. Singurul băiat între două fete, singura mândrie a părinților săi (oameni simpli, mai ales tatăl un fel de haiduc grec, taciturn, violent, cu o forță fizică legendară) care visa să facă din feciorul său un alt „mare cretan”, și pe care Nikos l-a dezamăgit repede, căutând să-și croiască drum în hățișul spiritului, de care „marii cretani” habar n-au spre fericirea sufletului omenesc!

Mama, foarte blândă, foarte bună, foarte delicată.

Studii: Școala franciscană franceză, la Naxos (Marea Egee). Gimnaziul la Candia, universitatea la Atena (dreptul), filosofia la Paris (discipolul lui Bergson). Și-a întregit studiile în Italia (doi ani) și în Germania (trei ani).

Între 1919–1920, Kazantsaki și-a făcut experiența politică, în calitate de director general în Ministerul Asistenței Publice, când

a fost trimis în Caucaz și sudul Rusiei ca să ajute pe cei 500 000 greci, răspândiți acolo. Atunci, taică-său a crezut în realizarea vechilor sale speranțe. Dar Nikos – după ce a mânuit fonduri enorme, a repatriat 150 000 de înfometați și a simțit miasmele putrezite ale puterii – s-a retras dezgustat, nemulțumind pe toată lumea și… pe tatăl său, care l-a renegat și i-a tăiat subsidiile.

Kazantsaki trăi, totuși, deoarece-i un ascet. Una din surori, măritată cu un meseriaș cumsecade, i-a oferit o chilie pe strada Hermes, la Atena și o farfurie cu *fasuladă*. Acolo, scrie, scrie „fără să aștepte ceva”. Ca să-și câștige pâinea, practică ziaristica și întocmește manuale școlare.

Dar, îndeosebi Rusia Nouă i-a cucerit spiritul. Se înapoiază aici în 1925. Apoi, se duce să viziteze Italia, stă de vorbă pe-ndelete cu Mussolini și scrie că fascismul pregătește calea comunismului.

Acum, aproape că nu mai are un prieten. Nimeni nu-l vrea. N-are pică pe nimeni. Este de o cinste supraomenească, ceva care ține de puritatea, răceala și tăria diamantului. Gândirea sa foarte lucidă, știința sa foarte mare și neputința de a uita ce a învățat, îl fac să nu urască decât cerșetorii și să nu iubească decât ignoranți de felul meu.

Îl vom reîntâlni aici și în curând în literatura franceză, deoarece Parisul și prietenii noștri din Franța nu-l vor putea ignora pe Nikos Kazantsaki.

Odesa, martie, 1928

Printre golanii din Grecia

II
Poți să împaci capra cu varza?

Rousseau spune undeva că nu poate „rezista unei mângâieri prietenești”. Sunt la fel ca și duiosul genevez în fața unei mângâieri prietenești și chiar dinaintea uneia care nu-i decât sincer cordială.

Să fie asta bunătate? Sau o sensibilitate fără rost? Mi-ar plăcea să fiu lămurit cu precizie, deoarece nu-i altă ironie mai ucigătoare decât să ne lăudăm unul pe altul.

Oricum, sigur este doar amara deziluzie adusă de aceste legănări între slăbiciunea mea sentimentală și datoria de luptător. Desigur, ultima a stat de regulă în frunte, dar confuzia nu e mai puțin evidentă.

Așa s-a întâmplat la Atena și apoi la București. Și acum, atât pentru a răspunde dușmanilor mei politici din Grecia și România – care m-au atacat pe tema asta – cât și pentru a mă defini eu însumi, voi arăta ce înseamnă „antipatriotismul” meu și „ingratitudinea prietenească”.

Chiar de ai avea un suflet uscat, ca o cracă, nu poți să nu iubești pământul pe care te-ai târât, venind pe lume și al cărui limbaj și obiceiuri îți sunt altoite în sânge. Ca să apăr acest sentiment, sunt gata să mă bat cu toate doctrinele care ar susține contrariul.

Da, oricât de cosmopolit aș fi din naștere, de vagabond îndrăgostit de orizonturi nesfârșite, așa cum mă vedeți, rămân totuși: *român*, prin mamă, și prin limbă și frumoasa mea Brăila; *grec* prin tată și „iubita sa *patrida*”. Dar, știți voi, o! „patrioților” de meserie, ce înseamnă asta? Ascultați mai degrabă, mărturisirea făcută în seara sosirii mele la Tiflis, acum trei ani, de

către comisarul adjunct al instrucției publice din Georgia, tovarășul Lelidzaparidze:

— „Patriot înflăcărat, am combătut bolșevismul câtă vreme l-am crezut dușmanul patriei mele. Apoi, dându-mi seama că am înțeles greșit doctrina comunistă, am făcut *mea culpa*, alăturându-mă organizatorilor actuali ai țării mele.

Astăzi știu că nicăieri, în afara Uniunii Sovietice, nicio națiune nu se poate dezvolta, nu poate să-și păstreze limba și instituțiile, în libertate desăvârșită și fără cea mai mică intenție capitalistă".

Iată singurul patriotism, folositor popoarelor. Și al meu este la fel. Din cauza lui, m-am plimbat în 1925 prin România. Iar acum, prin Grecia.

În ambele mele „patrii", acest patriotism nu este pe placul „patrioților" de meserie. Și dacă în România n-am putut fi dat afară, mulțumindu-se să mă anunțe să stau în casă, în Grecia am fost invitat politicos să-mi iau tălpășița. („Două țări – îi spunea Rakovsky lui de Monzie – care-și dispută onoarea de… a nu mă fi văzut născându-mă").

Nici nu se putea altfel. Burghezia îți dă tot ce vrei, cu condiția să gândești și să lucrezi în interesul ei. În caz contrar, ești bun de spânzurătoare.

Cunosc acest adevăr din adolescență. Și totuși l-am uitat adesea, din cauza firii mele pline de contradicții. Așa că, îmbarcându-mă la 23 decembrie trecut la Odesa pentru Grecia, avusei naivitatea să mă las înduioșat de amintirile trecutului, când cu traista-n spate bătătoream caldarâmul melancolicului Pireu și, ca și altădată, îmi desfătam stomacul gol, răsplătindu-l cu bucăți de marmoră antică din Acropole.

Atari amintiri sunt licoarea cu care se îmbată în fiece clipă vagabondul pasionat și pe care nu trebuie să-l căinezi niciodată, nici să-l confunzi cu cel ce trudește sau n-are de lucru din vina altora.

Mă îmbătai, alunecând pe „Cicerin” către cea de-a doua mea „patrie”, pe care n-o mai văzusem din 1912. Și beția, înduioșarea merită a fi iertate în fața răutății omenești. Ștersei repede distanța străbătută de vagabondul de-odinioară ca să devină scriitorul de azi, uitai răfuiala ultimului și dușmanii săi de clasă. De ce nu mi-ar fi îngăduit să retrăiesc trecutul, neștiut de nimeni? N-a durat decât 15 zile.

Doream din tot sufletul să cunosc Cefalonia, să mă duc la Faraclata, patria tatălui meu, să mă documentez asupra lui, neștiind nimic. Apoi să vizitez câteva insule din marea Egee, să mănânc în tovărășia veselă a barcagiilor, cari știu să râdă, să cânte, să înjure și să flecărească. Dintre toate popoarele, cel român și grec îmi sunt cele mai apropiate. Le iubesc și le înțeleg, datorită sângelui ce mi-au dat. Calitățile și defectele lor sunt și ale mele. Ori de câte ori ne întâlnim, ne simțim *ca acasă*.

Nu mi-a fost cu putință această desfătare. N-a fost nimeni vinovat. Ar însemna să fii un imbecil să porți pică, mai întâi Franței burgheze pentru că a făcut un om cunoscut dintr-un fitecine; apoi Greciei burgheze că a întâmpinat curtenitor acest om. Ca și în România acum trei ani, această primire s-a încălzit azi în Grecia, datorită „legăturilor naționale”, la care trebuie adăugat un strop de sentimentalism oriental, o linguriță de ulei burghez și una de oțet bolșevic. Salata rusească, care a ieșit, ar fi putut fi mâncată, în cel mai bun caz, în timpul unei partide de poker, ca aceea cu care m-a onorat domnul Rodokanaki. Dar încercați să transformați această salată într-o căsătorie din dragoste și veți vedea dacă domnul Titeanu a avut dreptate să scrie cele ce urmează în oficiosul *L'Indépendance roumaine*, din 13 ianuarie:

„Ziarul *Eleftheron Vima* pare să ignoreze – prin însăși entuziasmul său – sufletul și persoana lui Istrati, care sunt în realitate departe de a fi tot atât de interesante ca scriitorul. Ne

deplângem sincer confratele care nu-l cunoaște pe Istrati, crescut de Valsamis; dar, Doamne ferește de ziua de mâine ce i-o pregătește autorul *Chirei Chiralina*, al cărui obicei este de-a împroșca pe cei ce i-au deschis brațele. Este o meteahnă proprie lui, un viciu dacă vreți, mai puternic decât el. Suntem siguri că mâine Grecia, Atena, Acropole și toată redacția ziarului *Eleftheron Vima* vor fi târâte în noroi.

Așa a făcut și la noi. Trecem peste părerile sale politice, trecem peste ura sa împotriva conducătorilor noștri, dar când e vorba că scriitori – expresia cea mai curată a sufletului nostru – ca Mihail Sadoveanu, Rebreanu – prozatori consacrați – și poeți ca Nichifor Crainic l-au întovărășit la cenaclurile lor, prin munții și câmpiile noastre ca să-i arate o țară plină de omenie – nu este îngăduit ca după aceea să dea un interviu, apărut în *Les Nouvelles Littéraires*, în care spune c-a fost primit ca un câine. Asta a făcut Istrati. De ce Valsamis s-ar comporta altfel? Grecia va fi descrisă ca o țară unde domnește teroarea… (sic).

„Dacă redactorul de la *Eleftheron Vima* ar fi descifrat numele vasului care l-a adus de la Odesa pe Istrati – Valsamis, ar fi înțeles îndată. Pe provă se putea citi: „Cicerin”. Numele vasului este simbolic”.

Desigur, „Cicerin” pe prova unui vas este un nume simbolic. Dar, *L'Indépendance roumaine* la pupa d-lui Brătianu nu e la fel? Și chiar de-ar fi așa, ce mai atâta vorbărie despre „primirea frățească”?

De ce, mai ales, să-l amesteci pe Sadoveanu, care este un *om*, cu Nichifor Crainic, care neizbutind să facă din mine un „patriot” ca el, scrie în *Cuvântul*, din 12 ianuarie: „…Te vom urmări de acum încolo cu degetul pe trăgaci!” N-ar fi fost mai bine să jucăm cu cărțile pe față, tot făcând pe sentimentalii?

Noroiul și veninul, de care pomenește scribul brătienist, sunt armele „patrioților”. În România, nu mai mult decât în Grecia, nu

mi-am ascuns revolta împotriva orânduirii burgheze și n-am cerut nimănui să mă „întâmpine frățește”. Numai un imbecil se poate agăța de un om care din curtoazie primește temenelele crainicilor, în loc să-i ocolească ca pe un gunoi.

Dar, să fie încredințați dușmanii mei politici! Aceste experiențe nu-mi sunt fără folos. Am crezut că pot fi mai șmecher decât atâția militanți care mi-au reamintit neîncetat povestea caprei și a verzei.

Astăzi – vechi tăietor de lemne – am înțeles, în sfârșit, că nu există 36 de feluri în a fi un luptător de clasă și că nu poți face jumări fără să spargi ouă.

Odesa, martie 1928

ÎNTRE ODESA ȘI PIREU

Am spus că în aceste reportaje voi fi mai puțin grijuliu cu forma literară. Bag de seama că mi-am depășit promisiunea. Pentru astăzi, păcătuiesc numai față de ordinea cronologică a faptelor.

Plecarea din Odesa a fost marcată de un incident, neînsemnat în realitate. Petrecut cu iuțeala fulgerului, subliniază în chip minunat statornicia spiritului revoluționar în populația sovietică. Eroii acestui incident sunt o femeie din popor și subsemnatul. Pe Pușkinskaia, spălată de crivăț și trâmbe de zăpadă, căutam amândoi o sanie de negăsit. Întâmplarea făcu să ne oprim aproape în același timp la aceeași *izvoscic*. Aveam un ușor avans față de ea, ceea ce nu observase, și eram prea grăbit ca să pot face pe curtenitorul. Așa că, văzându-l pe vizitiu că-mi dă întâietate, mă urcai.

— *Intelighenția!* răsună un strigăt ascuțit în urma mea.

Întorsei capul: femeia îmi arăta pumnul.

Primește asta în schimbul guturaiului tău, bătrânul meu *bezprisornie* (copil vagabond) de altădată. Să-ți servească pe viitor ca lecție, când vei vrea să-ți dea întâietate la *izvoscic* cei cari și-au vărsat sângele ca să scape de *intelighenția* acaparatoare.

Sunt încă chinuit de imaginea acelei femei, pe care am învins-o rușinos, lăsând-o în mijlocul străzii pustii din Odesa, la 23 decembrie trecut. Bănuiesc că i-am provocat tot felul de nenorociri.

— Poate că era în căutarea unui doctor, pentru un copil bolnav! îi spuneam lui Kazantsaki, istorisindu-i pe vapor întâmplarea cu sania.

Și privind în jur, mi se părea că am aerul unei „intelighenția”. Într-adevăr, călătoream la a I-a, singuri într-o cabină de patru locuri, ca niște pașe, datorită faptului că eram musafiri,

beneficiind de o reducere de 50%. De asemenea și pentru că aceste clase erau aproape goale. (De altfel, ne erau datori această favoare: nu eram oare „agenți bolșevici” trimiși de Moscova „să facă revoluție în Grecia” așa cum scria presa grecească regalistă?)

Desigur, cabinele de clasa a I-a sunt modeste pe vasele sovietice, așa cum sunt toate în patria proletariatului mondial. Dar – ca vechi călător fără bilet, cum am fost cea mai mare parte din viață – faptul că puteam acum să privesc prin hubloul „cabinei mele” (vă rog!) mă micșoră în proprii-mi ochi.

Strigătul *intelighenția!* îmi răsuna în urechi. Mă simțeam mult mai puternic în vremea când – dârdâind în jurul cabinelor de-a I-a – mă uitam de afară prin hublou. Și mă gândeam cu respect la cei care se uită totdeauna de-afară la confortul a tot ce-i de „clasa întâia”; la ei că o să desființeze clasele.

Deși sfârșitul lui decembrie, vremea este blândă. Ceață groasă. Marea Neagră, Arhipelagul sunt binevoitoare cu viteazul nostru „Cicerin”, care nu ne leagănă prea mult stomacurile și ne îngăduie chiar să scriem: Kazantsaki, articolele pentru Proia; eu, conferința ce trebuie să țin la Atena. (Dacă voi fi împins, fiindcă pentru mine conferințele sunt o corvoadă detestabilă și mă feresc de ele pe cât pot.) Auditoriul, cu sutele sale de ochi, mi-a luat întotdeauna piuitul. Dar, sunt momente când trebuie să treci prin asta; prevăd că proletariatul Atenei nu-mi va da drumul până ce nu-i voi vorbi despre Uniunea Sovietică.

Pentru a ne însăila impresiile, transformarăm sufrageria în „cabinet de lucru”, împuțind-o cu fumul țigărilor mele. Ni s-a îngăduit, tovarășii de serviciu fiind destul de drăguți. Politicoși, tăcuți, se duceau și veneau tiptil, gingași ca niște domnișoare, iuți la treabă și fără gând de răsplată, bacșișul fiind desființat în U.R.S.S. Nu o dată mi s-a întâmplat, grație cutărui prieten bogat, să fiu servit ultimul în hoteluri „de mâna întâia” în Franța,

Belgia, Olanda. Nu poți compara platitudinea care te copleșește în „casele” burgheze, cu serviciul demn, conștiincios, omenesc întâlnit la bolșevici. (Bineînțeles, nu vorbesc de stabilimentele NEP.)

Într-o dimineață întunecată, mă trezii la Constantinopole – orașul lui Mustafa Kemal, pe care nu-l cunosc. Și din „cușeta mea”, din „cabina mea” – oh! Dumnezeule capricios al vagabonzilor! simt de data asta cum freamătă de viață tristă cel mai voluptos port al Orientului. În nemișcarea vasului, deslușesc ca într-o ațipeală, convorbirea domoală a doi turci și clipocitul unei bărci care staționează drept sub hubloul meu deschis. Aud melodia unui sfârâit, apoi un miros strașnic de pește fript îmi gâdilă nările. Sunt bucătării flotante, furnizoare modeste și prompte a hamalilor pe mare. Îmi închipui fețe aplecate asupra mâncării, împărțită în dreapta și stânga în schimbul unui piastru, de mâini noduroase, păroase, pricepute. Văd cornetul cu măsline, punea tăiată și feliile de cașcaval. Mă gândesc la delicata siluetă a minaretelor, la Sfânta Sofia, la Turnul Galata, la duzinele de pescari legănându-se în bărcile lor. Acesta-i Istanbulul meu, eternul. Imediat, auzii falnicul suspin *aman*, care-i răsuflarea sa.

Totuși, vremurile noi au adus o schimbare. Pe fundul bărcii bucătarilor mei, nu se mai frige peștele pe un grătar cu mangal, ci pe un „primus”. Monotonia bâzâitului său supărător îmi lovește auzul.

Dar vai! Noutatea asta nu este singura introdusă de Kemal-Pașa în țara sa. Aruncându-mi privirea prin hublou, descoperii aiurit un Istanbul fără fes, cu pălării și șepci pe cari bunii mei prieteni turci – bucătari, pescari, hamali – le suportă, le tolerează resemnați, fără să se mai gândească la pitorescul turban care înveselea odinioară luciul Bosforului!

Puneți-vă doliu, toți cei ce n-ați cunoscut acest Istanbul și resemnați-vă să-i ghiciți farmecul, admirând picturile care l-au imortalizat.

— Da, dar… dacă Kemal i-a luat farmecul, i-a dat viață. Vedeți: ne aflăm în sărbătoarea Ramadanului și mănânc, beau, fumez ca și d-ta în plină zi. Uitați-vă la femeile noastre: își arată fața, în loc de o glugă cu deschizătură pentru ochi.

Un funcționar turc de la Legația sovietică la Constantinopole, îmi dădu răspunsul de mai sus, cu prilejul revenirii mele la Atena, la sfârșitul lui februarie.

Și Kemalistul adăugă:

— Oare o față frumoasă de femeie și un stomac plin nu valorează mai mult decât dispariția fesului?

— Da, desigur, în măsura în care o liturghie nu aduce dispariția… Parisului!

Și pentru a da un semn de încuviințare reformei lui Mustafa Kemal, cumpărai pâine, cașcaval și pește fript de la bucătarii turci fără fes și-mi linsei buzele și degetele. Văzându-mă, Kazantsaki îmi spuse:

— Nu vei fi niciodată un om civilizat…

Și acum, iată un prim aspect al Greciei de azi: *Salonicul*. Scurtă oprire a vaporului. Poliția se urcă la bord. Funcționarii sunt îmbrăcați curat și lucrează liniștit, fără hărțuieli, după exemplul confraților turci, ceea ce fu nou pentru mine. Doctorul, un tânăr cu privirea inteligentă, ne cercetează într-un mod cavaleresc. Nimeni nu se uită dușmănos la noi, bieți pelerini „moscoviți”. Sunt fericit să constat acest lucru. Nu trebuie uitat că ne aflăm în țara, unde bigotismul și șovinismul sunt în floare, de sus în josul scării sociale.

Plecarăm într-o scurtă plimbare prin oraș ca să ne dezmorțim picioarele, să cumpărăm câteva ziare, să bem o cafea mică turcească. În fața chioșcului, strig brusc:

— *L'Humanité.*

— Interzis.

— Ah!

Kazantsaki îmi șoptește:

— O vei găsi la Atena. Aici, fiind mare centru muncitoresc, comunismul dă de furcă guvernului.

Și cumpără mai multe ziare grecești, între cari *Eleftheron Vima*, care ne puse sub ochi lista sumbră a exilaților politici, cu indicarea insulelor unde burghezia locală le permite să „înflorească".

O punere la punct este necesară, de vreme ce, din acest moment am început să relatez – din păcate foarte superficial – o parte din adevărul pe care redacția greacă mi-a îngăduit să-l descopăr pe seama ei, în scurta mea ședere la Atena. În Grecia, în România, ca și în Franța, dușmani declarați ai clasei muncitoare și pretinși admiratori ai mei cred că pot să mă dezarmeze, afirmând de pe acum că nu mai sunt un scriitor onorabil, ci „un agent bolșevic", un „vândut" ca Barbusse.

Declar: nu sunt înscris în partidul comunist ca Barbusse și nu voi fi poate niciodată, ceea ce-i un semn de slăbiciune. Dar deoarece se dau atari epitete oricărui om care scuipă fățiș pe ticăloșia universală din secolul nostru, oricărui om care cutează să-și ridice glasul împotriva tiraniei, exploatatorilor și pentru apărarea celor oprimați, ei bine da! sunt un „agent bolșevic", un „vândut". Acum, călăilor, știți de cine v-ați îndrăgostit. Puțin îmi pasă de „admirația" voastră, pe care nu am cerșit-o și nu-mi ține de cald. Din mândria mea voi ști să fac un plasament mai tandru.

Și fiți siguri: vorbind despre crimele voastre, nu vă voi face plăcerea de a mă arăta indignat, nici de-a spera în clemența voastră, nici de a invoca justiția voastră.

Suntem în război.

Yalta (Crimeea), martie 1928

Printre golanii din Grecia

IV

Stradă, drumuri și bacșișuri. Tragedia banilor de hârtie

Ieșind într-o zi, la invitația unui prieten grec, să fac o plimbare cu automobilul, spusei tovarășului meu:

— Sunt mulțumit: să mai meargă puțin!

— Să meargă! În Grecia, nu se spune *a merge*, ci *a naviga*. Navigăm în automobil.

Într-adevăr, în orașele și pe drumurile Greciei se navighează. Mi-am dat seama la Salonic, Pireu și mai ales în frumoasa Atena și minunatele ei împrejurimi, pe care le iubesc nespus pentru lumina voluptoasă ce le scaldă.

Știu că ziariștii burghezi, care vizitează Rusia, spun același lucru despre starea proastă a străzilor și drumurilor sovietice. Comparația ar fi deplasată, mai întâi pentru că dictatura proletariatului abia a împlinit zece ani și apoi desfid pe cineva să poată dovedi că în Rusia domnește o nepăsare față de căile de comunicații, la fel de exasperantă ca aceea din Grecia. Să nu vă închipuiți c-aș face pe cusurgiul sau că aș critica arterele îndepărtate ale orașelor. De o atare critică, puține țări din Europa ar putea să scape. Dar, atunci când burghezia dictează, de-aproape un sfert de secol – mă refer, acum, la întreaga Peninsulă Balcanică însângerată de dictatura burgheză, când aduni una

peste alta formidabile averi personale, pe spinarea economiei naționale, nu este permis să te vaiți de mizerie și s-aștepți ca cerul să intervie ca să repare străzile din capitalele voastre.

În Grecia, intervenția cerului se manifestă sub forma unui înger păzitor, care nu-i altul decât Anglia. Ea a împrumutat guvernul grec cu 6 milioane lire sterline, din care o mică parte-i destinată să astupe găurile căscate, asemănătoare celor în care se prăvălesc autobuzele populare ce fac cursa Atena – Kifisia. Restul va merge la construcția drumurilor strategice pentru gloria împrumutătorului.

— Peste 20% din împrumut va fi împărțit sub formă de bacșișuri sau, mai degrabă, va rămânea în mâinile celor care vor desemna pe concesionarii acestei afaceri grase! mi-a declarat o personalitate greacă, aflată în miezul problemei.

Am putut să-mi dau seama eu însumi de însemnătatea acestor bacșișuri, asistând la cumplita bătălie parlamentară care s-a dat în jurul „grasei afaceri” și din care domnul Papanastasiu, ministrul agriculturii, ieși fără portofoliu spre cinstea lui.

Întâmplări banale. Mai puțin banală va fi dibăcia proletariatului grec în ziua când va apuca de beregată pe responsabili.

Prima mișcare, sosind la Atena, fu să caut ceva drahme la o bancă. Nu veneam de la Moscova? Și apoi se întâmplă ca și vagabonzii să aibe nevoie de bani. În fața hârtiei cu care mă trezii în mână în schimbul unei biete bancnote de 5 lire sterline, începui să țip. Poate credeți că sunt un apucat, dar aș fi vrut să vă văd în locul meu.

Închipuiți-vă trei bancnote de-o mie, ceea ce-i considerabil chiar în drahme, darmite pentru „un agent bolșevic”.

Apoi, închipuiți-vă că din prețioasele bancnote lipsește un sfert, nu numai ca valoare ci și din hârtia lor. O să credeți, mai

întâi, că întâmplarea le-a îndoit și veți încerca să le dezlipiți. Stupefacție: sunt tăiate! Ce-ați face, decât să strigați în gura mare?

Din fericire, Kazantsaki mă întovărășea și văzându-mă gemând, mă trase de braț:

— Haide, haide! o să-ți explic…

— Ce-i de explicat aici? urlai. Uite, bancnotele sunt tăiate!

— …E o tragedie.

— …Asemănătoare poate celei a tragedienei române, doamna X, care surprinsă în momentul cel mai patetic al adulterului cu amantul său bogat și văzând că bărbatul se retrăgea cu un „scuzați” filosofic, îi strigă în față: „Dragă, stai să-ți… explic!” Asta-i tragedia ta?

— Nu, alta, mai puțin veselă. Un ministru de finanțe, regalist, se înapoie din Anglia fără să obțină împrumutul căutat. Dezamăgirea înnebuni guvernul. Era atunci, pentru Grecia, o chestiune de viață sau de moarte, deoarece trezoreria încetase plățile. Domnul Protopapadaki – ministrul de finanțe în chestiune – își petrecu noaptea, frământându-se cum să găsească bani. A doua zi, în picioare, în fața colaboratorilor săi spuse: „Domnilor, *eureka!*” Și scoțând din buzunar o bancnotă, o rupse în două: „Vedeți, jumătatea e pentru Stat! Vom face la fel cu toate bancnotele aflate în circulație!”

Și procedară întocmai. Toate bancnotele fură tăiate în două, chiar cele de-o drahmă, care se aflau în buzunarul muncitorului, țăranului, văduvei. Și Statul fu „salvat”, dar într-o dimineață, în zori, ministrul de finanțe și colaboratorii săi fură împușcați.

Nicidecum de o revoluție proletară. Și aici începe tragedia. Guvernul republican, care urmă celui regalist pedepsit, imprimă pe noile bancnote valoarea celor vechi… redusă la jumătate. Apoi, fiind iarăși curând în pericol, imită gestul predecesorilor suprimați și tăie doar… un sfert din noua jumătate! E ceea ce ai

tu în mână. Deci nu mai face gură, căpitane Murmuris, ne aflăm în republică!

*

Priveam, pe gânduri, bancnotele.

— Știu la ce te gândești! îmi spuse Nikos.

— La ce?

— Te întrebi când va veni rândul tuturor „tăietorilor” să fie omorâți…

— …de proletariat, care în acea clipă va desființa și banii.

V

Golani adevărați și golani milionari

Am trăit în Egipt cu golanii multor națiuni și-i cunosc îndeajuns. Au aceeași soartă, dar nu se aseamănă.

Francezul este prea zeflemist, prea sceptic și adesea răutăcios. Se îmbată brusc. Totuși tovărășia lui este binefăcătoare, cu condiția să nu te bizui pe ea. Preferă furtul, cerșetoriei și-și „duce dușmanul” pe cât poate. Foamea îl face nesuferit.

Neamțul este un disperat, care cântă îndată ce se îmbată! Tovarăș la orice încercare și plin de bunătate, dar mizeria lui te strivește. Mijloace de trai: comerțul cu haine vechia mai ales cămăși, pe care le capătă de la înstăriți după ce au primit de la el una din acele frumoase scrisori hegeliene, stereotipe și pe care le compun seara în cârciumi, inundând orașul cu ele. Foamea nu-i schimbă buna dispoziție.

Italianul este, în străinătate, un golan puțin interesant: caută neîncetat de lucru. Acasă, se răsfață la soare ca o pisică. Ronțăie neîncetat ceva și-i place să se dondănească cu toți. Ca să trăiască, pândește pe turist căruia i se oferă călăuză sau ca hamal – prin

preajma gărilor și debarcaderelor – când încearcă la prima ocazie să-l „semene” pe drum pe călător, dispărând cu geamantanul. Băutor fără afecțiune. Rău tovarăș, dar distractiv. Arțăgos, ca și francezul, când îi e foame.

Englezul, chiar calic, este mereu în căutarea unei colonii, însingurat, tăcut, visător ca o nălucă, se înverșunează să-și păstreze până la capăt gulerul și aroganța. Până la urmă, își pierde gulerul și o dată cu el, aroganța. Rămâne demn când se îmbată și intransigent în fața foamei. Dacă nu găsește *beefsteak*-ul convenabil, demnitatea îi cere să trăiască în speranța unei cuceriri teritoriale. Un sărăntoc la vorbă, pe deasupra.

La rândul său, spaniolul are o manie: etern Donjuan, care crapă eroic de foame și se dă peste cap ca să-și spele zilnic mâinile și fața (pentru rest, se înțelege, nu poate mai mult). Prima lui vorbă este să te întrebe dacă n-ai întâlnit o femeie frumoasă, pe drum. Și chiar beat, nu uită să ia în gură cuișoară când stă de vorbă cu o pretinsă îndrăgostită.

Toți băutorii în felul lor, toți gândesc despre muncă ceea ce spunea bietul meu prieten Ștefan Gheorghiu: „Dacă munca ar fi fost bună, de multă vreme boierii ar fi păstrat-o pentru ei!”

*

Dar dintre toți golanii, românul și grecul îmi sunt cei mai dragi, deoarece sunt sentimentali prin excelență. În acest sens, prietenul meu Gheorghe Ionescu – cizmarul din Paris care s-a unit cu Romain Rolland ca să mă îndemne la scris – e cel mai mare golan din câți cunosc. Inepuizabil în tandrețe, neobosit în flecăreala de una, de alta, băutor pătimaș care nu „trișează” o clipă, visător cu mintea înțesată de optimism, și tânăr, în ciuda vârstei pe care și-o ascunde ca o femeie. Astea sunt calitățile golanului pe care-i prefer cu condiția, desigur, că el să nu devină

un mare cizmar, cu prăvălie proprie și care să nu-mi facă nazuri când îl părăsesc pentru alte orizonturi.

Deoarece, ceea ce deosebește pe golan de restul lumii este aceea că-i un profesionist al libertății cu orice preț. În Rusia, bolșevicii i-au dat denumirea germană: *lumpen-proletar*. Nu-l iubesc: în timp ce eu îl socot ca o planetă care se odihnește, rotindu-se în jurul soarelui. Este o „sămânță blestemată”, cum spunea nevasta lui Ionescu. Dar această sămânță își va găsi pământul în toate societățile viitoare. Nu trebuie dorită dispariția golanilor: nu atârnă mai greu decât o omidă pe arborele vieții; ei ne reamintesc că sunt fluturii nefolositori ai câmpurilor noastre de activitate și prada ușoară a păsărilor omenești, ceea ce este destul de trist.

În Grecia, golanii sunt cu nemiluita. Totuși nu trebuie confundați cu proletarii fără lucru, nici cu numărătorii de mătănii, pe care-i vezi stând, cu piciorul pe un scaun și cu pălăria pe altul, pe terasa cafenelii „Orologiul” de la debarcaderul Pireului sau în Piața Sintagma din Atena.

V

Golani adevărați și golani milionari (urmare)

Golanul grec este un contemplativ sfios, căruia îi place să fie ascultat. El nu te ascultă cu atenție, deoarece fiind foarte prietenos, e plin de afecțiune debordantă. Foarte idealist, hrana e pentru el un lucru secundar. Mort de foame, preferă în timpul mesii să-ți vorbească despre antichitate, decât să îmbuce dublu. Dacă-l întrerupi, își continuă șirul vorbelor în gând. Iar dacă faci aluzie la starea lui, devine un mucalit tragic. Nu despre el este vorba în zicala „Fiecare grec își așteaptă englezul său”, ci de

grecul cu mătănii. Golanul n-așteaptă niciodată această salvare, pe simplul motiv că se află deasupra oricărui fel de salvare: el este numai spirit. Nu-i e foame, ci numai sete, setea de a contempla, ceea ce m-a făcut să cred adesea că oamenii ăștia au un al doilea creier în locul stomacului.

Să nu vă închipuiți că veți da peste atari golani, înarmați cu un Baedeker și flancați de o călăuză, la debarcarea în Grecia. Veți pătrunde mai lesne prin urechea acului, decât în intimitatea lor.

Fără Baedeker și în dubla mea calitate de golan autentic și tâlmaci din întâmplare, am avut norocul acum 20 de ani, să-l cunosc pe Haralambie, golan eroic pe care l-am descris în *Nemurire*, nuvelă autobiografică, apărută în românește în vara lui 1925 și pe care o voi publica și în franțuzește.

Pe pământ, haralambii sunt mai rari decât miliardarii.

La fel de rari și poate unici pe pământ sunt o altă specie de golani, oribilă și care apar din secol în secol pe pământul grecesc: golanii multi-milionari. Ultimul secol a cunoscut trei, cu caracter monstruos și înfățișarea balzaciană.

I-am cunoscut vag, din auzite și din câteva isprăvi hazlii. Kazantsaki mi-a dat amănunte, când în timpul primei noastre plimbări prin Atena, mi-a căzut privirea pe statuia lui Gheorghi Averoff, plasată la intrarea singurului dar frumos făcut patriei sale: uriașul stadion de marmoră.

Averoff! Dacă rostești acest nume în fața fellahilor din Egipt, îi vei vedea luând-o la goană cât îi țin picioarele. „Nobilul și generosul” patriot grec a fost pentru ei un cămătar feroce, un exploatator sângeros; nu pot fi înșirate într-un articol ocazional toate suferințele pricinuite poporului egiptean de către acest sălbatec.

Golan animalic și neomenos, la origină la fel cu cei de teapa lui, epirotul Averoff a pornit într-o zi cu traista-n spate și desculț spre țara vechilor faraoni, a adulmecat acolo mirosul sângelui și s-a năpustit ca o ploșniță. Timp de o jumătate de secol a fost nemilos, neînduplecat în fața lacrămilor ce se rostogoleau pe fețele nenorociților. A smuls, ici, un petec de pământ; colo, un catâr; mai departe, o vacă cu lapte. A aruncat pe drumuri fellahul, văduva, copiii, cu liniștea ucigătoare ce i-o citești pe fața-i de bronz, profund însemnată de stigmatele foamei.

Acesta-i adevărul: arhi-milionarul Averoff a suferit de foame toată viața, adeverind credința poporului român când spune: „La gura celui mai îmbuibat cămătar, stă dracul ca să-l împiedice să îmbuce".

— De ce nu mănânci? îl întrebau prietenii.

— Nu trebuie. *Toate astea* sunt pentru Grecia.

Și într-o zi, cineva luându-l drept un cerșetor îi puse un gologan în palmă. El îl vârî în buzunar: era pentru Grecia.

Și într-adevăr, pentru: *închisori, vas de război și stadion*.

Cu câțiva ani înaintea darurilor lui Averoff, un alt golan, Pangas, și el din Epir, dărui Greciei întreaga sa avere uriașă, fără cea mai mică pretenție, fără a cere măcar să i se scrie numele pe o pușcărie sau un curasat. După ce înmână fabuloasa agoniseală, se retrase ca să moară într-o mansardă.

— Din ce o să trăiești? i s-a spus.

— Eh!… S-o găsi undeva o măslină pentru gură.

Din banii săi, i se făcu o pensie lunară de 200 drahme. A pus deoparte 160 și le-a înapoiat patriei sale scumpe.

— E prea mult; ce să fac cu ele?

I s-au lăsat 40 de drahme. A găsit mijlocul ca să economisească cinci sau șase!

Al treilea golan de teapa asta este amuzantul Rizaris. A fost de-a dreptul caraghios.

Exploatând grădinile de zarzavat din jurul Atenei, economisea ca și alții și nu voia să cheltuiască un gologan pentru îngrășarea pământului. Povestea îngrășământului pe care-l obținea gratuit este demnă de creația lui Rabelais.

Stătea toată ziua la cafenea și când vreun prieten se scula să-și facă nevoile, îi spunea:

— Du-te în grădinile mele de zarzavat!

Câteodată, izbutea să care acolo grupuri de prieteni.

— Să mergem să muncim pentru Grecia! spunea, alergând.

Din groapa asta de gunoi a ieșit… *Școala teologică* (Rizarios Scolios), pe care oricine o poate admira la Atena!

*

În vremea noastră, Andreas Singros a înzestrat Grecia cu închisori vestite (iar închisori!), care-i poartă numele și unde zac cei mai buni militanți comuniști.

Ca să fim drepți, să-l pomenim și pe domnul Benakis, care a socotit că-i mai omenește să dea refugiaților de război, din patria sa, școli, un institut agricol, un colegiu și un spital.

Sculuadis, mai egoist, este dintre acei milionari care nu lasă nimic.

— A lăsat – îmi spunea un prieten – pensii pentru familiile soldaților… necunoscuți!

Traducere de Alexandru Talex

AUTOBIOGRAFIE

PRIMII PAȘI SPRE LUPTĂ

La stăpân[79]

Împlinisem treisprezece ani, când, în cancelaria școlii nr. 3 din Brăila, domnul director Moisescu, înmânând mamei certificatul meu de absolvire a patru clase primare, o întrebă:

— Ce-ai de gând să faci cu băiatul?

— Apoi, ce să fac, domnule director: o să-l dau la stăpân[80], ori la v-un meșteșug, răspunse mama, după un oftat adânc.

---

[79] Apare pentru prima dată în volumul *Trecut și viitor*, (1925, Editura Renașterea). În limba franceza va apare cu o serie de modificări – de abia în 1930 (volumul *Le Pêcheur d'épongés. Pages autobiographiques*, ed. Rieder).

Ne-am servit de versiunea românească urmând ca operația de confruntare între cele două texte să se facă în cadrul volumului respectiv din seria de „Opere complete", în curs de apariție la Editura pentru literatură.

[80] Iată cum este povestit acest moment autobiografic în prima scrisoare adresată lui Romain Rolland (Geneva, 20 august 1919): „Eram angajat la un birtaș grec, negustor de vinuri în imediata vecinătate a portului dunărean. Aveam marea fericire de a trebui să livrez vinul rece la prânz și seara, cu puțin înainte de ora mesei. Aceste ore erau pentru mine o plăcere rafinată și o încurajare. Terminam corvoada repede; apoi, fără să-mi pese de ceea ce voi păți, mă tolăneam pe marginea podișului pe care e așezat orașul și care domină toată întinderea bălții; și, din acest loc preferat mă lăsam în voia tuturor plăcerilor pe care ochii mei, urechile și simțurile mele le culegeau cu miile lor de antene invizibile, în fața panoramei unice, poate, în genul ei. La întoarcere, încasam palmele reglementare, dar eram mai departe ținut în slujbă – și eu asta și vroiam. Eram foarte iubit de mușterii, oameni cumsecade, toți greci, care, știindu-mă de aceeași obârșie, mă învățaseră limba, din orgoliu, și ca să poată sta cu mine de vorbă (o, timp nepăsător, tu n-ai nostalgia trecutului!…) Erau proprietari de remorchere, de șlepuri sau bărci și-și spuneau, foarte serios, unii altora: „căpitani" (căpitanos!). Mă iubeau tocmai din cauza șotiilor pe care le făceam, din cauza poznelor mele, și de asemenea și pentru că la muncă, atunci când vroiam, nu mă putea întrece nimeni."

Rezemat cu spatele de fereastră, bunul domn Moisescu își chinui „cioculețul” cărunt, frământându-l între degete, se uită la mama, se uită la mine, privi în pământ și zise, ca pentru sine însuși:

— Păcat…

Iar după o pauză:

— …N-ai putea să-l dai la liceu?

— Nu, domnule director…; îs femeie sărmană… o biată spălătoreasă, văduvă!

— Păcat…

Mi-aduc bine aminte că nu vedeam niciun fel de „păcat”; dimpotrivă: mă simțeam ușurat. Ba chiar căinam pe foștii mei camarazi care, mai „norocoși” decât mine, aveau „s-o ia de coadă” în liceu. Prea mult am iubit libertatea; prea mi-a fost drag să fac totul din proprie pornire, pentru ca să pot îndura cea mai mică silnicie. Și, dumnezeu să mă ierte, dar știința instrucției publice n-a descoperit încă mijlocul de-a face cartea dragă copilului.

Așa că, în drumul spre casă, împărtășeam durerea mamei, care, plângând în batistă, rostea mereu:

— O fi păcat… Da’ ce pot să fac eu, sărăcan de mine…!

— Lasă, mamițică, să vezi cum am să găsesc *eu, singur*, un stăpân pe gustul meu!…

Și l-am găsit… Eu singur… Poate nu tocmai pe gustul meu.

Restul verii aceleia, l-am petrecut, ca de obicei, la Baldovinești, între unchii mei Anghel și Dumitru. Cu cel dintâi mă preparam de „crâșmărit”. Cu cel de-al doilea, mă îmbătam de ultimele pâlpâiri ale unei libertăți care avea să treacă în domeniul amintirilor ce nu se mai pot uita. Hoinăream prin vii, ținându-mă tiptil după moș Dumitru, care trăgea cu pușca în grauri. Seara

coceam porumb „de lapte” și ascultam țârâitul greierilor, orăcăitul broaștelor din baltă și lătratul câinilor. Noaptea dormeam pe câmp, înfășurat în gheba unchiului, pe când caii pășteau în preajma noastră, iar unchiul, tăcut, „bea” tutun și căta din când în când la cerul înstelat.

Ziua, pe arșiță, forfoteam prin crâșma lui moș Anghel, răcoroasă ca o hrubă. Stropeam lutul, măturam, spălam pahare și învățam cum să răsucește o canea când vrei să scoți vin.

— De, mă băiete! îmi zicea unchiul, privindu-mă; eu te-aș păstra lângă mine, dar nu prea e fapt înțeleptesc: când „copchilul” se știe *la neam*, își ia nasul la purtare și se strică. Numai printre străini te faci om. Dar să nu intri slugă la dârloagă! Să cauți un stăpân „ajuns”. Și să-l slujești cu cinste, mă! Să nu „piști”! „Pișcătura” e lucru rău în negustorie: dă omul îndărăt. Dacă ți-e poftă de-un covrig, să te duci drept la stăpânul tău, să te uiți în ochii lui, cu sufletul deschis, și să-i spui: „Domnule Vlad, mi-e poftă de-un covrig!” Dacă-ți dă „un cinci”, cumpără covrigul și mănâncă-l. Dacă nu, rabdă!

Pe-o zi tristă de octombrie, îndată după plecarea mamei la lucru, ieșeam și eu. Făceam primii mei pași spre muncă, spre luptă, după o copilărie pe care aș putea s-o numesc răsfățată, și eram conștient că anii zburdălniciei fără griji au luat sfârșit, că sosise momentul de-a veni în ajutorul truditei mele mame. Gândul de a-i ușura sarcina, de a-mi câștiga singur hrana și îmbrăcămintea, precum și o mică sumă de bani „pe care să i-o pun în poală”, gândul acesta îl nutream de mai bine de un an. Tot timpul când am urmat clasa a patra, mă uitam zilnic la „băieții de prăvălie” cu mâinile degerate și încinși cu un șorț de sac, vorbeam adesea cu unii dintre dânșii, le știam păsurile și-i consideram superiori mie.

— „Ei își câștigă pâinea, îmi ziceam; părinții lor trebuie să fie mulțumiți. La anul am să fac și eu la fel”.

Anul acesta dorit, venise. Și, neștiutor de câtă durere se ascundea într-un piept de „băiat de prăvălie” încins cu pestelcă bățoasă, călcam mândru pe calea Călărașilor, mândru de „bucuria” pe care aveam să i-o fac mamei, spunându-i că „m-am tocmit”.

Nu mergeam la întâmplare. Știam precis ce voiam: ochisem de mult o prăvălie care îmi convenea din toate punctele de vedere. Întâi: era crâșmă grecească. (Moș Anghel îmi spusese să intru „la greci, că sunt oameni filotimi, nu ca românul nostru: zgârie brânză”.) Al doilea: crâșmarul nu era însurat. (Aveam groază de nevestele stăpânilor, care băteau pe băieți și-i puneau să spele scutecele scârnave ale pruncilor.) Și al treilea: prăvălia era situată în imediata vecinătate a scumpei mele Dunări!

Făceam și eu nazuri: voiam ca vaca să fie grasă, lăptoasă și devreme acasă. O întrecusem pe romănca din Ardeal care, trimițându-și băiatul la București, îl sfătuia:

— Să nu te bagi, maică, la „schițărie”, că umbli cu lucruri „otrăghicioase”; nici la cai, că zvârle cu „chicioarele”; ci să intri acolo unde se fac „de halea multe și mărunte, și dulci, și bune de mâncat”!

Mie nu-mi era frică de cai, nici de lucruri otrăvicioase, dar n-aș fi intrat cu niciun chip la băcănii, ori la stămbării, unde băieții se deșelau cu sute de kilograme de marfă, scoțând dimineața, pe trotuar, o jumătate din conținutul prăvăliei și băgându-l seara înapoi. Pe lângă această trudă, mai erau obligați să răcnească toată ziua după mușterii și să-i tragă de mânecă, ceea ce n-aș fi făcut nici sub amenințarea foamei.

E drept că și meseria de crâșmar, pe care o alesesem, avea o altă trudă, o altă sperietoare: era teribila hrubă, adânc săpată în inima pământului, labirint umed și fără aer, unde trebuia să te

cobori de sute de ori pe zi ca să scoţi unui beţiv „un pahar cu aburu pă el”. Se spunea că adesea, pe la miezul nopţii, stafiile se ascundeau printre butoaiele acestor beciuri. Ele suflau în lumânarea băieţelului şi-i săreau în spinare. Mulţi copii au fost găsiţi leşinaţi.

Auzisem de toate aceste rele. Moş Anghel, însă, avusese grija să mă previe:

— Nu sunt stafii! Lumânarea se stinge din lipsă de aer. Caută să întreţii răsuflătorile destupate. Iar ca să nu goneşti mereu în hrubă, păstrează ascuns, în pivniţa de sub prăvălie, un urcior cu vin: coboară-te cu paharul, zăboveşte niţel, ca să creadă muşteriul că te-ai dus în hrubă, şi trânteşte în pahar un strop de sifon, ca să înlocuieşti „presiunea” de la canea. Dar *să ai ochi:* să nu joci un asemenea renghi muşteriului care „se cunoaşte” …

Strada Malului, al cărei nume se poate să se fi schimbat azi, era, acum treizeci de ani, acel coridor scurt care începe din Calea Călăraşilor, aproape în faţa străzii sfântului Nicolae, şi se termină la malul Dunării, de unde şi numele. Se afla situată în plin *„Carachiu” (Karakioi)*, cartier în majoritate grecesc, chefliu şi guraliv, dar nu bătăios ca *„Atârnaţii”* şi ca *„Comorofca”*, pomeniţi în nuvela *Codin*[81].

Karakioiul mă atrăgea prin voioşia lui pacifică, prin latura ei cosmopolită: când mă plimbam prin *Karakioi*, ori prin *Cetăţuia* descrisă în *Kira*, îmi închipuiam că sunt pe malurile Bosforului, cunoscut din gravuri şi atât de arzător dorit. Greci visători şi berbanţi; turci cu feţe severe; grecoaice sprâncenate şi melancolice; „cadâne” indolente, sfioase, privind printre uluci şi

---

[81] *La Revue Européene*, Mars, Avril et Mai 1924. Librairie Simon Kra, 6, Rue Blanche, Paris.

gata să-și coboare vălul aruncat pe creștet: neamuri străine, plecate după procopseală, dar reduse acum la lupta pentru trai, veșnic muncite de nostalgia patriei, nădăjduind mereu s-o revadă într-o zi și sfârșind, întotdeauna, prin jalnice țintirimuri.

Cam pe la mijlocul acestei stradele, trona, ca o regină a zaiafeturilor eroice de altă dată, crâșma lui Kir Leonida, reputată prin vinurile și mâncărurile ei.

Aici îmi era scris să fac cunoștință cu primul meu stăpân. Aci aveam să-mi petrec un an și jumătate de eroică servitudine, să mănânc „pâine străină udată cu lacrimi" și… să învăț limba greacă!…

Era pe la opt dimineața. Intrai cu îndrăzneală. Miros de rasol și de țelină cu carne. Un bucătar bătrân, mustață de antart albă colilie, da în vânt după treburi. Tejghetarul, faimosul „tejghetar", oroarea băieților de cârciumă, citea într-o gazetă, dindărătul tejghelei. Doi copilandri, ceva mai în vârstă decât mine, curățau cartofi pe o masă lungă, încărcată cu tot felul de zarzavaturi; linte, fasole, praz, gutui de făcut cu carne. Ici, colo, pe mese, pahare de vin și de rachiu goale. Niciun client. Și nici Kir Leonida, pe care-l cunoaștem din vedere.

Dădui bună dimineața. Tejghetarul mă luă în primire:

— Pă cine cauți… „mândrețe"?

— Pe domnul Leonida.

— Nu-i aici. Da' ce-ai cu el?

— Aș vrea să-i vorbesc…

— Poți să-mi vorbești mie!

— Nu, domnule; am să-l aștept.

Găliganul își reluă gazeta. Ieșii în stradă. Dacă aș fi știut ce fiară crudă se ascunde sub pielea acestui cojan fără inimă, aș fi rupt-o la fugă ca dracul de tămâie.

Câtva timp, mă plimbai îngrijorat: cârciuma avea doi băieți și pe tejghetar; cu stăpânul, făceau patru. Se putea foarte bine să nu fiu primit.

Dar grija asta fu imediat spulberată de un alt sentiment cu totul contrariu: mă aflam la capătul dinspre Dunăre al străzii Malului – punctul cel mai înalt al platoului Brăilei – și apariția vastei priveliști a fluviului-prieten, mă făcu să mă cutremur de ideea pierderii apropiate a libertății mele. Presimțimânt funebru de moarte năprasnică… Groază inexplicabilă… Rupere de echilibru sufletesc… Halucinație…

Mi se părea că cineva se ținea gata să mă înșface și să mă despartă pe vecie de mama, de lume, de viață. Sălciile pletoase ale bălților mă tânguiau, mohorâte. Sirenele vapoarelor șuierau alarmate. Huruitul ghiociurilor din port: glas cobitor. Dunărea mocnea. Picura de ploaie.

Într-o clipă, uitai de truda mamei, căreia voiam să-i viu în ajutor; și, fără să mai stau la îndoială, o ștersei spre casă!

„Acasă!" În tindă, în coșar, în pod, dar „acasă": „La mama"!…

Scoborâi malul mai mult pe-alunecatelea. În port, mă surprinse ploaia. Cum mă aflam printre vagoanele de cereale, sării într-unul gol. Aci, mă pomenii că nu eram singur.

O fetiță de vreo opt-nouă ani sta zgribulită pe dușumeaua vagonului și își cosea o sfâșietură a rochiței ei peticite. Lângă dânsa, un săculeț cu vreo baniță de gozuri, o măturică și un făraș.

Apariția mea neașteptată o înlemnise. Nu mai cosea. Mă privea cu ochii sticliți ai unei pisici îngrozite de câini.

Ca să n-o sperii și mai tare, și să n-o fac să fugă pe ploaie, mă oprii la intrarea vagonului. Îi întorsei spatele, făcându-mă că privesc cum plouă.

N-aveam nevoie să știu ce-i cu ea, nici s-o iscodesc prea mult. Trăiam doar în lumea ei, și știam, de pe atunci, tot ce se poate ști din mizeria copiilor cu sau fără căpătâi.

Totuși, din vreme-n vreme o cercetam cu coada ochiului, își reluase cusutul. Părul îi cădea pe ochi. Degetele îi erau înmărmurite de frig. Tremura din tot corpul.

Ploaia se oprise. Dând să plec, o întrebai:

— De ce coși aici? N-ai pe nimeni? Ea mă privi cu ochi mai încrezători:

— Am mamă… Da’ nu mai vede… Și p-aici, p-între vagoane, mă agăț mereu, când adun gozuri.

Iar după o clipă, surâzând ușor:

— Tu n-aduni gozuri?

— Ba da… zisei, rușinat.

Și am plecat pe fugă. Dar nu „acasă”, nu „la mama”, ci drept la crâșma, la Kir Leonida.

*

Jupânul era acum în prăvălie, proaspăt ras și frezat, cu mustața răsucită ștrengărește, cu paltonul aruncat pe umeri, holtei călcând pe al treizecilea an, plin de sănătate, plin de bani.

Râdea zgomotos în tovărășia a doi prieteni, cu care sta la un pahar.

Nefiind sigur că voi fi primit, și cum mă jenam să-i vorbesc față de toată lumea, rămăsei pe-afară, în așteptarea unui moment prielnic. El ieși după puțin în ușa prăvăliei și văzându-mă așteptând, mă întrebă:

— Tu m-ai căutat azi-dimineață?

— Eu, domnule Leonida.

— Ce vrei?

— Aș vrea să intru la stăpân la dumneata.

— Să intri la mine?! făcu el cu mirare. Și vii, așa, singur-singurel?!… Băieții de stăpân sunt aduși de mână. Ce să vorbesc eu cu tine? N-ai părinți?

Kir Leonida privea la om cu mândrie grecească, vorbea răspicat și fără accent străin, fiind născut în țară. Tatăl său bătrân cârcotaș și încă verde, deschisese crâșma din strada Malului cu zece ani înainte de venirea pe lume a odorului său unic.

Mi-aduc aminte că, deși copil, am știut să miros orgoliul național al grecului și l-am exploatat cu o nebănuită îndemânare: i-am spus că mama e româncă, dar că tată meu, mort pe când eram în leagăn, fusese grec. Și precizai: *chefalonit!* Iar ca să-i speculez și mai bine îngâmfarea patriotică, adăugai:

— Vin fără știrea mamei. Vreau să intru la greci și să învăț grecește!…

Că voiam să învăț grecește, asta era tot așa de adevărat cum e adevărat c-aș vrea astăzi să vorbesc toate limbile din lume, dar că aș fi dat întâietate unei nații, în dauna ori spre umilirea alteia, de-o asemenea schilodire cerebrală nu m-am făcut vinovat în niciun moment al vieții mele, nici chiar în copilărie: am fost cosmopolit din născare…

Kir Leonida, gâdilat la infirmitate, se umflă ca un curcan:

— Bine, drăguțule, bine: am să te primesc și ai să înveți limba tatălui tău, dar nu pot să stau la tocmeală decât cu mama ta. Vino mâine cu dânsa!…

A plâns biata mamă, în seara acelei zile, până i s-au rupt rărunchii.

— La ce-a folosit că mi-am închis tinerețele… c-am trăit în văduvie… c-am muncit ca o roabă, numai și numai ca să te feresc pe tine de mână străină, dacă tot pe mână străină a trebuit să intri!… Să nu mai lase Dumnezeu inimă de mamă pe pământ!…

A doua zi – era tocmai într-o duminică – ne-am înfățișat la ușa „străinului”. Mama părea bună de pus în coșciug.

Mie mi se zvârcolea inima ca o vrabie în mână unui copil: mă credeam pe punctul de a fi înmormântat de viu. Mama credea același lucru.

Explicația trebuie cătată nu numai în faptele că: o mamă își făcuse un idol din copilul ei, iar acest copil își făcuse un idol din dragostea pentru libertate. Mai era ceva: era acea nesuferită teroare care face pe om sclavul părerilor altora și care se numește *gura mahalalei*.

„Gura mahalalei” cere unui copil să fie statornic, „cuminte” să rămâie la stăpânul unde a fost dat, nu să umble „din stăpân în stăpân”. Să sufere barbaria și să devie la rându-i barbar. Concepția asta de slugărnicie a fost, este împinsă de „gura mahalalei” până acolo, că a fost concretizată în faimoasa, în odioasa zicătoare: *„Palma stăpânului, îngrașă buca slugii”.*

Trecând pragul crâșmei lui Kir Leonida, eram amândoi, atât eu cât și mama, conștienți de teroarea pe care mahalaua o va face să apese pe umerii noștri: intrând la stăpân, trebuia să rămân, să sufăr, să înghit și să n-o dau pe mama „de rușine”. Mama nu trebuia să audă spunându-se că fiul ei, ceea ce se spunea așa de des de ai altora: *„Iar a fugit de la stăpân!”.*

O, stăpâni! Până și de sclavii voștri sunteți susținuți în opera voastră de universală robie!

În general, mamele nu sunt prea conștiente de agonia sufletească a copilului care se vede pe cale de a fi întemnițat. Copilul, însă – ființă încă neîmbâcsită de prejudecăți și care se conduce numai prin instincte – simte groapa ce i se deschide în fața primilor pași ce-i face în viață, se răzvrătește în sufletul lui și contractează o ură înverșunată atât împotriva stăpânului, cât și a propriei sale familii.

Orice copil e un revoluționar. Prin el, legile firii calcă în picioare tot ce omul matur a ridicat împotriva lor: morală, prejudecăți, calcule, interese meschine. Copilul e începutul și

sfârșitul lumii. El singur înțelege viața, fiindcă se conformă ei. Ieșit din copilărie, omul devine cel mai dezgustător dintre animale: animalul calculat.

Învățat-a omenirea asta ceva din tot ce i se spune de veacuri?

Tare îmi vine să mă-ndoiesc!

Căci astăzi, ca și în anul una mie patru sute, niciun stat n-a înțeles ce e viața, nicio legislatură n-o apără cu pricepere, bunul plac și nerozia domnesc mai strașnic ca oricând.

Făptură plăpândă, vibrândă de emotivitate, dornică de viață, copilul e dat și azi pe mână acelorași brute, îndopate cu mulțumiri trupești, care îi frâng junghetura de îndată ce le intră pe mâini. Habar n-are stăpânul-animal al acestei lumi, că copilul e setos de lumina zilei, de vântul care bate, de frunza care foșnește, de ciripitul păsărilor, de libertatea, câinilor și a pisicilor care umplu străzile, de mirosul țarinei umede și de tot ce firea ne-a pus la îndemână, nouă oamenilor, ca să ne facă traiul fericit. Habar n-are bruta-stăpână a inocenței, că copilăria e cel mai dulce dintre anotimpurile vieții și că *numai* în vremea copilăriei se pot pune *temeliile bunătății*, fondațiune menită să suporte lungi ani de luptă, o întreagă uzină de frământări și de chinuri care dau omenirea de râpă dacă baza nu e făcută din *bunătate*.

Și cum s-ar putea ca baza vieții să fie bunătatea, când marea majoritate a omenirii își petrece copilăria în bătăi și privațiuni, în mortificări și ucigătoare pușcării îngăduite de legi? Cum să nu fie lumea asta plină de oameni răi, de hoți, de tembeli și de răsturnători de „ordine”, când „ordinea” voastră, o, stăpâni, nu e întemeiată decât pe cruzimi neîngăduite de legile naturii?

Și voi sunteți legislatori, o, căpcăuni ai copilăriei! O, crâșmari, băcani, stămbari, cârnățari, mari proprietari de glod negru ca inima voastră, și voi aveți academii pline cu vite încălțate! Și voi aveți catedre de morală; și biserici cu clopote asurzitoare; și parlament, care face legi cum ai face o plăcintă, și voi habar n-

aveți ce e viața, cât ar putea să fie de frumoasă și cât de groaznic o schingiuiți!

*

— Al dumitale e feciorul, lele?

Bietule Kir Leonida!… Bieților Kiri Leonizi ai vremurilor noastre!… De unde să știți voi ce înseamnă *o lele* și *un fecior!* Cum ați putea voi bănui câte lumi mișună într-o rază de soare; câte lupte se dau într-o gaură cu furnici; câte dureri ascunde o inimă de mamă trudită și câte daruri se pot naște într-un suflet de copil!…

— O sută de lei pe an; un rând de haine; o pereche de ghete; o pălărie; o zi slobodă la Paște și încă una la Crăciun!…

Nouăsprezece ceasuri de goană zilnică, adică de la șase dimineața, până la unu după miezul nopții.

Cuvinte aspre, înjurături obscene, palme cu nemiluita.

Șiroaie de lacrimi, suspine de nimeni auzite, visuri spulberate.

Dor de ducă!…

Și cum? Nicio mângâiere? Niciun ochi prietenesc? Nimic care să aline această jalnică copilărie?

Ba da.

CĂPITAN MAVROMATI

Un zid chinezesc, nevăzut decât de ochii mei îngroziți, se înălță în ușa crâșmei lui Kir Leonida și mă despărți de lume, de îndată ce încinsei șorțul stăpânului.

Pușcăriei i se spune pușcărie; omul închis într-însa știe că i s-a răpit libertatea. Ce trebuie să știe copilul dat la stăpân? Că e pus acolo ca să slujească? Nu. El trebuie să știe, el va afla-o singur, că, în afară de-o muncă pe care legile n-o îngăduiesc nici oamenilor maturi, dreptul sfânt de a pleca după terminarea muncii, de a ieși în stradă, de a se confunda cu întunericul nopții și cu propriile-i gânduri, acest drept îi e suprimat lui, copilului; lui, visătorul setos de libertate; lui, debutantul în viață!…

Mă uitam la muncitorii care se întorceau seara acasă, cu pâinea la subsuoară, rupți de oboseală, înecați în praf ori înotând în noroi, și-mi ziceam:

— Și eu mă scol ca ei, la șase dimineața, și trudesc, nu până seara, ci până în miez de noapte: n-am și eu dreptul să mă duc acasă, ca ei, la patul meu, la mama mea?

Nu! Eu, noi, băieții de prăvălie, trebuiam să facem două zile de muncă neîntreruptă într-o singură zi! Iar când era întreruptă, timp de două ceasuri, la trei după prânz și la zece seara, nu o dreaptă și binemeritată odihnă ne aștepta, ci groaznica și neînvinsa moțăiala cu cortegiul ei de torturi inchizitoriale.

Destinat să-mi fac ucenicia crâșmărească la spălatul vaselor, mai trebuia, între timp, „să învăț hruba”, nemărginitul labirint al celor două sute de butoaie cu vinuri și rachiuri, pierdute în inima pământului; să învăț pe dinafară zecile de calități ale băuturilor și să le recunosc, mai târziu, după culoare și miros. Ah, n-am să uit niciodată lipsa de omenie a tejghetarului, care mă îmbrâncea pe tot lungul celor optzeci de trepte ale scărilor, umede și rupte, ale pivniței și hrubei, pe care le scoboram cu frica în sân de a nu-mi

frânge gâtul la fiecare pas! Și de câte ori voi vedea un băiat de prăvălie, am să-mi aduc aminte de câinescul procedeu al tejghetarului fără inimă, care credea că mă „învață” când, într-un întuneric beznă, și alergând printre vase, de-abia murmura între dinți:

— Numerele unu, două, cinci, paisprezece, douăzeci: vinuri noi! Numerele… (cutare, cutare): vinuri de un an, de doi, de cinci, de zece, de douăzeci de ani! Butoaiele astea au „presiune”; fac să sară caneaua! Vinul de-aici are iz! Ăstălalt are „floare”! Să bagi de seamă, că dracu te-a luat! Acum, culorile: astea-s vinuri albe; astea, negre; ghiurghiuliu; vin-pelin; vin tămâios.

La cramă, același lucru, aceeași rea-voință:

— Țuică, drojdie, secară, tescovină, șliboviță, rom, coniac, piper-mint, ananas, mastică simplă, mastică de Hio. De aci să scoți numai când ți-oi spune eu! Când îți „fac cu ochiu” să nu scoți! Astea-s rachiuri vechi! Astelalte, noi! Să nu te puie naiba să le amesteci ori să te înșeli! Și când te trimit în beci, ori la cramă, să-mi vii „într-o pârțâitură de cal”! Dacă-ți vine să te „pișí” în toiul trebii, „strânge robinetu”!

Dar teroarea asta a ucenicului crâșmar (voi povesti într-o zi și pe aceea a ucenicului-meșteșugar), chinul acesta, plătit cu sute de palme, mai poate avea o umbră de îndreptățire în ochii unei lumi nedrepte: „așa e până înveți o meserie”, spune lumea asta.

Ce justificare, însă, pot avea suferințele produse din pofta de a batjocori și turmenta un copil care cade din picioare de somn și osteneală?

În plină muncă, în lupta cu teancurile de farfurii, oale, cuțite, linguri și furculițe, aduse cu duiumul și respingător de slinoase, oboseala și somnul îmi erau învinse de urletul asurzitor al prăvăliei în fierbere și de iuțeala cu care eram nevoit să alerg și să lucrez, dacă nu voiam să fiu „cârpit” de bucătar, de tejghetar, ori de zevzecul de „barba” Zaneto, tatăl stăpânului, un nebun care

era gata în orice clipă să-ți arunce o farfurie în cap. Dar de îndată ce zarva se ostoia, fie după prânz, fie seara, veneau orele cele mai cumplite, venea nemilostivul supliciu al ațipelii de-a-n-picioarelea, când mii de ace îți furnică prin vine și când trupul e gata să se prăbușească la pământ. Îngăduit le era, atunci, bucătarului și stăpânilor să se trântească pe canapeaua din odaia prăvăliei, să se lungească pe un pat sau să se așeze pe un scaun. Nouă nu ne era îngăduit! Noi eram de fier, de piatră!

„Smirna”, în picioare, aveam ochii țintă la tejghetar, în picioare și el, dindărătul tejghelei, urechile ciulite și atenția încordată către cei doi-trei bețivani sau palavragii fără cămin și fără milă, gata să dăm buzna la cel mai ușor ciocănit. Și amarnic de copilașul care începea să închidă pleoapele-i grele de somn! Bobârnacul, odiosul bobârnac oriental, pe care nu l-am întâlnit la niciun popor apusean, venea să plesnească brutal nasul celui ce moțăia. Și nu era o glumă. „Țoapa”, după cum îl porecliseră pe tejghetar cei doi băieți mai vechi ca mine, ne trimitea o ciocnitură de deget atât de violentă, încât, de multe ori, sângele ne țâșnea imediat pe nas. Adesea, profitând de o mână încremenită pe un colț de masă de care ne sprijineam capul șovăitor, căci picioarele nu ne mai țineau, nemernicul ne punea așa-numita „poștă”, adică ne agăța între degete o fâșie de gazetă și-i dădea foc de la distanță. Sau ne presăra după ceafă faimosul „praf de scărpinat”, care făcea să ne sângerăm pielea cu unghiile tot restul serii, ba chiar și noaptea prin somn.

De toate aceste barbarii, el râdea, lichelele cârciumii râdeau, patronul nu știa nimic sau închidea ochii. Dacă vreunu dintre noi bombănea, ori plângea, atunci venea rândul înjurăturilor grosolane, al palmelor și al corvezilor inutile, ca măturatul hrubei, ori „deretecatul” prin pivniță și prin șoproane.

Acestea erau *Răsplata muncii*. Ne istoveam copilăria ca să slujim o puzderie de cheflii mâncăcioși și băutori; dam în brânci

din zori și până după miezul nopții; ne culcam în palme și ne trezeam dimineața în palme; existau duminici și sărbători cu lume gătită care se plimba *pe-afară*, care cânta, râdea, benchetuia în prăvălie, cu flașnete și cu lăutari; exista un pământ cu soare, cu râuri, cu păduri și cu voioșie, noi nu existam pentru nimeni; nimic nu exista pentru noi. Noi eram ceva asemănător paharului cu care se bea, ori furculiței cu care se mănâncă: cine ia seama la aceste obiecte? cine se întreabă ce au devenit după ce te-ai servit de ele? care ochi are vreme să se uite la un băiat de prăvălie? Și totuși, exista un ochi care lua seama la noi.

După întâia săptămână de plâns și de buimăceală, băgai de seamă că un om intra în prăvălie o dată cu deschiderea și nu mai pleca decât la închidere. Și în tot lungul acestui timp amarnic de optsprezece ceasuri, sta înțepenit pe un scaun, într-un colț ferit dinspre tejgheaua bucătăriei, se mai scula, când nu încurca pe nimeni, mai aduna un pahar, mai ștergea o masă, mai ațâța jarul grătarului, mai dădea cu mătura pe ici pe colo, dar pe toate le făcea cu încetineală, așa în treacăt, și repede fugea la scaunul lui când îl apuca o tuse înecăcioasă, de care se vedea că suferă cumplit.

Era un om aproape bătrân. Înfățișarea-i răpciugoasă, jigărită și molatică îl îmbătrânea și mai tare. Purta un palton ca vai de el, iar pe cap, o șapcă de marinar grec, pe care o rânduia cu mare chiverniseală, o corconea ca pe-un copil. Șapca asta, mustața răsucită și barba pieptănată cu îngrijire, erau toată preocupația lui. Nu mai văzusem un astfel de om. Și ce se petrecea cu el, era așa de nou pentru mine, că nu-l mai slăbeam din vedere.

La-nceput, l-am luat drept vreo rudă a stăpânului. Într-adevăr, tatăl lui Kir Leonida, moșneagul fără somn și fără oboseală, „barba” Zaneto, căruia îi ziceam *Ghizuroiul*, venea dimineața

drept la el și, cu multă curtenie, îi dădea mână și un „bună ziua” … la plural:

— Kalimerasas, *căpitan* Mavromati!

Apoi se așezau la cafea și se porneau pe un galimatia grecesc cu țițiri-pițiri din care nu înțelegeam nimic. Îmi ziceam, privindu-l cum vorbea ca un palicar:

— A fost *căpitan* de vapor… Și-l cheamă Mavromati… Da’ de ce-o fi scăpătat așa de rău, săracu!?

În curând însă, văzui că birtul lui Kir Leonida era plin numai și numai de „căpitani” de vapoare: „căpitan” Valsamis, „căpitan” Papas, „căpitan” Smirniotis, căpitani și iar căpitani. Rar își dădeau mână doi mușterii, fără să se intituleze „căpitani”. Mă miram de atâta ofițerime în locanda lui Kir Leonida și mă întrebam cum se face că nu vedeam și matrozi de rând. Mai târziu am înțeles că pentru a fi „căpitan” pe strada Malului, nu e nevoie să comanzi un vapor, un remorcher, un caic, ori chiar și un șlep, ci e de ajuns să ai numai o barcă: orice grec, pe apă, e un *căpitan*.

Acești „căpitani” se cunoșteau bine între ei, știau să se stimeze, precum și să se disprețuiască. Adevărații comandanți de vapoare erau gravi, veneau rar și se închideau, ca să petreacă, în odaia prăvăliei; iar când căpitănașii dădeau peste ei și-i asaltau cu chestiuni „profesionale”, un zâmbet ironic flutura pe fețele lor arămii, bătute de vânturile mărilor. Înainte chiar de a le învăța limba și de a ști ce vorbeau, ajunsesem să le cunosc gradul și căpitănatul numai după chipul cum se purtau unii față de alții. Celor autentici parcă le era greu și de a mai asculta când droaia de barcagii îi pisa neîncetat cu „căpitane” în sus, „căpitane” în jos.

Niciodată însă, nu i-am văzut batjocoritori cu „căpitan” Mavromati, oricât îmi părea de ridicolă apropierea aceasta, îi dădeau mână, îl numeau cu cordialitate *căpitan*, și se cinsteau

împreună. În momentele acelea, bătrânul se aprindea, vorbea ca de la mare la mare, ocăra, gesticula, apoi se îneca cu tușea și se așeza pe scaun. Nu știam de ce era vorba. Ochii săi negri scânteiau de mânie. Barba îi tremura. Îmi era milă de el. Și tocmai atunci, ca o strivire a propriei lor striviri, interveneau caicagiii care nu văzuseră niciodată marea și-i zeflemiseau cu cruzime. Chiar căzut în cerșetorie, „căpitan" Mavromati li se părea mai căpitan decât dânșii. El nu le da luare-aminte. Cu capul în mâini, tușea până la potolirea accesului, apoi se ridica dârz, își potrivea șapca cu demnitate și începea să se plimbe cu mâinile dindărăt, cu fruntea sus, ca pe puntea de comandă.

Bucătarul îi da mâncarea pe care o dorea, iar tejghetarul sticluța cu vin. El mânca și bea, în colțul lui. Era o umilire, dar el n-o lua în seamă, privea afară, în stradă, în gol, ca și cum s-ar fi aflat în largul mării. Nu l-am văzut vreodată scoțând un cinci din buzunar.

Nu știam ce-i cu el.

*

Cam la o lună de la intrare, am început să știu: „Țoapa" îl ura de moarte și ne ațâța și pe noi împotriva lui. Zicea că e *„ochiu' stăpânului"*, care-l hrănea *„ca să ne spioneze"*.

— Să *mă* spioneze?! îmi ziceam eu. Și ce să spună jupânului? Că spăl vase? Că frec tingiri? Că pic de somn și sunt bătut?

Voia lașul de tejghetar să-i facă viața nesuferită și să-l gonească din prăvălie, dar nu fățiș, ci indirect, cu mâinile noastre.

Nu intrai în conjurație. De altfel, nu făcusem niciun fel de camaraderie, atât cu tejghetarul, cât și cu cei doi băieți. Pe cel dintâi, aș fi dorit „să-l umfle Dunărea", cum spuneau tovarășii mei întru asuprire, când erau bătuți; iar cu aceștia, n-aveam ce vorbi și nu-i simpatizam, fiindcă se pârau din lingușire. Ba chiar

mă pârau și pe mine, deși îmi vedeam de treabă. Vina mea era că citeam, pe furiș, jurnale și făceam fișe cu cuvinte grecești (exact aceleași fișe pe care le reluam, douăzeci de ani mai târziu, în Elveția, învățând limba franceză!).

În după-amiezi liniștite, când n-aveam mese și dușumele de frecat; când bâzâie musca și vinul se trezește în oale; când „Țoapa” o ștergea la „amureaza” lui și pe când colegii mei pândeau „tabacherușa” lui Mavromati ca să-i „trântească chiper în tabac”, eu îmi trânteam în căpățână noutăți voluptoase; făceam cunoștință cu o lume descoperită o dată cu ziarul zilnic pe care-i luam pentru prima oară în mâini, minunată poezie atotștiutoare care-mi spunea că există un parlament, un guvern, miniștri și deputați care fac legi și se ceartă; că un anume Filipescu a străpuns cu sabia, în duel, pe adversarul său Lahovari; că grecii se bat cu turcii, burii cu englezii și spaniolii cu americanii; că există o „afacere Dreyfus” și că în afacerea asta un mare romancier care se chema Zola ridicase Franța în picioare. Aflam că peste tot pământul oameni se sinucid din mizerie și din patimi. Și mai ales, aflam că nu-mi cunoșteam limba: erau sumedenii de cuvinte pe care nu le văzusem scrise în nicio carte școlară.

Faptul acesta mă disperă: Cum se poate să nu pricep eu scrisul românesc? Ce-i de făcut? Pe cine să întrebi?

Înțelegeam să-i cer lui „căpitan” Mavromati să-mi traducă, cu chiu, cu vai, cuvinte grecești; pomelnic de verbe, de substantive, de tot ce se vedea și auzea în jurul nostru, dar să-i cer să mă învețe și limba mea, asta mi se părea o rușine: el era străin, pe când eu, pământean de-abia ieșit din scoală!

Și n-aveam nicio altă ființă căreia să-i pun o întrebare de acest gen. Greci sau români, toți mușteriii lui Kir Leonida mi se înfățișau ca o lume fără inimă, dornică de petrecere, indiferentă față de un copil, pe care nici nu-l lua în seamă. Lumea asta îmi

era dușmană. Eram bucuros când nu venea și nu m-aș fi supărat s-aud c-a luat-o dracu pe toată, căci nu era ochi care să vadă truda noastră, nici suflet care să se înduioșeze de un sărman băiat de prăvălie, ținut în picioare din zori și până-n miez de noapte.

Singur „căpitan” Mavromati mă auzea uneori suspinând. Fiind blând cu el, era și el bun cu mine:

— *Te dore pițorele, more! Ah, caimeni, chind ziți stipun, ziți totu! Omini sinta una varvaria!*

Compătimirea e un mare răscolitor de suflete. Durerile ascunse ale fostului comandant de vapor treziră în mine mila și impuseră tăcere propriilor mele chinuri. Viața de spălător de vase și de geamuri, de frecător de tacâmuri, de tingiri, de mese și de dușumele; viața asta nemaipomenită care-mi interzicea să mă depărtez mai mult de zece pași de ușa crâșmei începu să-mi devie suportabilă. Îmi întorsei ochii și bătăile inimii spre acela pe care toată lumea îl numea „edecul prăvăliei”.

Și în vreme ce camarazii mei de suferință, imitând pe tejghetar, îi puneau „poșta” pe când ațipea, îl cătrăneau cu piper, îi turnau apă în buzunare ori îl presărau cu „praf de scărpinat”, eu, cel mai slab printre cei slabi, luam fățiș apărarea celui învins și batjocorit, îl înștiințam de toate renghiurile ce se puneau la cale împotriva lui, mă certam cu băieții și mâncam chelfăneală de la „Țoapă”.

Astfel, ne împărțirăm în două tabere adverse și inegale. Tejghetarul fu mai puțin sever cu lingușitorii lui, iar mie îmi făgădui să fac totul ca să fiu dat afară. Fusei poreclit „Cațaonul”. Și, în loc să ne odihnim oasele, când rămâneam singuri, acuma înșiși colegii mei se țineau gata pe bătaie. Uneori chiar ne băteam.

Dar lupta e un semn de viață, dacă o primești cu plăcere. Să lupți pentru o idee, să lupți pentru un sentiment, pentru o

patimă sau pentru o nebunie, dar să crezi în ceva și să lupți, asta e viața. Cine nu simte nevoia unei lupte, nu trăiește, ci vegetează.

Vegetasem și eu. La început, timp de câteva săptămâni, copleșit de golul ce se făcuse în mine prin răpirea libertății, nu mai eram în stare să cuget la altceva, decât la redobândirea acesteia. Mi-aduceam aminte de faimoasele versuri care caracterizau pe copilul dezgustat de școală:

Nu vreau să-nvăț carte, vreau să fiu cioban
Ori ce-o fi mai lesne, ba chiar și țigan.

Nu puteam „să fiu… țigan”, fiindcă eram român, ori dacă vreți, *corcitură,* ca tot „românul neaoș”, dar în fiecare seară mă culcam cu gândul să fug a doua zi, să nu mai dau pe acasă și să trăiesc din măturatul vagoanelor cu grăunțe, să mă fac „gozorar”, ca atâția copii care foiau prin port. În clipa însă de a pune planul în aplicare, îmi apărea figura de sfântă a aceleia care ar fi murit de întristare dacă m-ar fi văzut „gozorar”. Și renunțam. Și iar reveneam la ideea fugii. Și din nou mă mustra cugetul.

Zbuciumul acesta, dacă ar fi continuat, m-ar fi împins cu siguranță la vreun act de disperare.

Dar iată că un ziar îmi cade în mână și-mi povestește tot felul de fapte. Setea mea de cunoștinți bea știrile cu nesațiu. Neologismele îmi dau de furcă. În același timp, primele cuvinte grecești încep să-mi zbârnâie cu stăruință în urechi. Le pun pe hârtie. Dorința de a le rosti în fraze, mă face să cat în ochii plini de depărtări ai lui „căpitan” Mavromati, „stupul cârciumii”.

Atunci bag de seamă că „stâlpul” acesta era o ruină, în care lovea mai ales omul cel mai nesuferit mie: tejghetarul. Revolta se aprinse în mine: „căpitanul” îmi părea un om bun, suferea în tăcere toate umilințele și era singurul meu binevoitor într-o lume

de străini. Ce avea „Țoapa” cu dânsul? În ce consta „spionajul bătrânului? Toată lumea știa că tejghetarul avea în vecinătate o amantă zisă „brutăreasa”, o leliță fără căpătâi, la care dădea fuga în orice clipă liberă.

Nu cumva se petreceau lucruri „necurate” cu femeia asta?

Mă pusei la pândă și-l surprinsei cărând la ea vinuri și rachiuri vechi, fripturi, ouă, pui de găină.

Acum l-aveam la mână! El voia să mă dea afară. Eu prinsei gust de stat. Uitai toate necazurile. Un câmp de activitate plăcută se deschidea înaintea mea: dor de răzbunare, sete de citit, prilej de a învăța o limbă străină, nevoie de a iubi un om nenorocit ca și mine.

Mă trezii ca dintr-un vis urât. Viața începu să aibă un sens. Și de o zi pe alta, aspectul cârciumii se schimbă.

*

— „Căpitan” Mavromati, ce-o fi asta: *„suspensiune”?* îi zisei într-o după-amiază, arătându-i ziarul.

— *Nu știu more niți eo… Ma* este *una vivlio* care *stie totu* limba *rumunesca…*

Ce „biblie” să fie asta, care să „știe toată limba românească”, mă gândeam eu în zilele următoare când, spre marea mea uimire, „căpitanul” apare într-o dimineață cu ea sub braț și mi-o depune în mâini:

— *Oriste,* Panaiotachi!… Asta *stie* mai mult de *chit* un dascalos!…

Citii pe copertă: *Dicționar Universal al limbii române.*

Nu înțelesei numaidecât ce puteau să însemneze cuvintele: „Dicționar Universal”; dar deschizându-l la întâmplare, simții obrajii îmbujorându-mi-se de plăcerea descoperirii: neologisme și expresiuni citite prin ziare îmi erau tălmăcite pe înțelesul meu. „Biblia” asta avea deci să-mi explice toate cuvintele acelea peste

care treceam cu amarnică întristare. Ba, tot răsfoind volumul, văd că-mi dă și o mulțime de citate din autori ca Anton Pan, Creangă, Alecsandri, pe cari îi cunoșteam din școală.

Ne aflam singuri în prăvălie: bucătarul era la piață cu un băiat; tejghetarul și celalt băiat, deretecau prin hrubă; „barba" Zaneto nu venise încă, iar Kir Leonida se scula totdeauna târziu.

Luai mână dreaptă a lui „căpitan" Mavromati și i-o sărutai cu recunoștință, apoi, beat de bucurie, incapabil să pronunț o vorbă, mă repezii în odaia de dormit și ascunsei „biblia" în rufele îngrămădite sub pernă.

De-acum încolo, *cartea sfântă* a adolescenței mele, aceea pe care n-am mai lăsat-o din mână timp de zece ani, avea să devie izvorul tuturor bucuriilor și al surprizelor unei vieți de copil chinuit. Ea avea să fie, nu un „dicționar", ci o amantă a copilăriei mele, o amantă-fecioară, care-ți atinge fruntea cu mână și îți alină durerile. Nicio oboseală, nicio maltratare, niciun gând negru, nimic n-avea să-mi mai învingă voința de a munci și suporta viața. Un om înfrânt îmi pusese în mâini o comoară: fiecare pagină cuprindea o lume de cunoștinți; fiecare cuvânt căutat îmi deschidea orizonturi nebănuite. Uitam că voiam să caut tălmăcirea unui termen; uitam că timpul îmi era măsurat uitam de lume și de ticăloșiile ei și alunecam de la un cuvânt la altul, de la o pagină la alta, de la o știință la altă știință, de la un univers de gânduri la alt univers de gânduri, mă îndopam în chip inconștient și nu ajungeam să mă mai satur. Chiar și vremea somnului o sacrificam, adesea, în bună parte, pe când colegii mei sforăiau, în patul lor, rupți de trudă, încovrigat sub o umbrelă deschisă, peste care mai aruncam și surtucul, ca să nu se vadă de afară licărirea lumânării ce-mi pâlpâia sub nas, citeam, citeam tot ce-mi cădea în mână, căutam în dicționar și-l ascundeam repede, ca pe un tezaur. Și de câte ori n-am văzut ușa odăiței

deschizându-se ca împinsă de vijelie, și pe tejghetar, care mă turtea cu câte un pumn în biata umbrelă, zbierându-mi:

— Dormi, fir-ai al dracului, dormi, că trebuie să muncești mâine!

Nu făcea nimic! Continuam, sub trânteli și bușeli, fericit să adorm cu capul pe dicționar, ca copilul în poala mamei.

Bucuria asta nemărginită avu un efect fizic imediat: începui să mă îngraș! Corpul îmi deveni dolofan, bucile plesneau de sânge. Munceam țeapăn. Mâncam și beam țeapăn. Farfurii, tacâmuri, tingiri, mese, uși, ferestre deveniră un fel de sport: le întorceam, le răsuceam, și le dădeam gata într-o clipită. Micii mei adversari, pe care nu-i dușmăneam de loc, de altfel, nu mai putură să-mi ție piept nici la gâlceavă, nici la trânteală, ba, într-o zi, furios că „Țoapa" îmi pusese piedică din bun senin și făcuse să mă lovesc cu capul de o masă, îl plesnii în piept cu fărașul pe care-l aveam în mână, apoi alergai la patron, mă plânsei și avui câștig de cauză. Astfel începui să dau brânci și să-mi fac loc.

Pe de altă parte, mama, văzându-mă gras și voios, fu fericită. Ea venea în fiecare duminică seara ca să-mi aducă primenelile, sta, cu îngăduința jupânului, un ceas de vorbă cu mine, și pleca. Uneori mă găsea cu o vânătaie pe obraz, provenită din loviturile barbare ale tejghetarului, și se speria, buna mamă, ca și cum aș fi fost ucis:

— Sărăcan de mine! Ori te bat ăștia așa de tare!?

— Da de unde, măicuță! M-am izbit umblând fără lumânare prin beci!

Și îl luam martor pe „căpitan" Mavromati, despre care-i vorbisem cu înflăcărare. Mama știa grecește aproape ca o grecoaică și, acum în urmă, nu lipsea niciodată să cheme pe „căpitan" la întreținerile noastre, să-i mulțumească de simpatia cu care mă învăluia și să vorbească îndelung cu dânsul.

Lucru ciudat: convorbind cu mama, Mavromati se înverșuna la cuvânt, ca în momentele când sta la un pahar cu câte un comandant de vapor; părea că tot blestemă pe cineva. Intrigat și doritor să aflu mă amestecam în vorbă:

— Ce-i cu „căpitanu”, mamă? Ce are?

— Eh, maică, ce să aibă… ia, păcate lumești! Cică a avut și el casă, gospodărie, femeie, vapor… Și numai prietenii l-au adus în starea asta…

— Da, *more pedaki!* răcnea bietul om, holbând ochii aprinși de ură; *m-a luatu fumia și vaporia! m-a lasatu cu camasa, pezevenghi! Eo n-amu fosto toto-una padochioso come azi!… Douazeți ani amu fosto căpitanios peste vaporia meo! Ah, afilotimi! găinari! mamaligari! pusti! Hrima, more, hrima!…*

Se ridica, cu barba în vânt, cu șapca îndesată pe frunte, scrâșnea din măsele și se plimba cu pași repezi prin odaie până. Îl apuca tusea, care punea capăt tuturor crizelor sale de mânie Atunci mama își lua noapte bună și se retrăgea, clătinând din cap. Plecarea ei mă lăsa întotdeauna trist, dar mai ales când „căpitanul” își dezvăluia trecutu-i atât de misterios pentru mine. Îmi reluam munca și plăcerile mele intime. El își relua locul pe scaun și calvarul durerilor sale neștiute.

Și lunile treceau. Crăciunul îmi adusese o zi de libertate, cu sarmale, piftie și caltaboși, „acasă”, „la mama”, cu duioșii negrăite și cu păreri de rău, o zi scurtă ca durata unei stele căzătoare în nopțile de vară.

„Căpitanului”, iarna îi aduse chinuri lungi ca torturile inchiziției: uși închise împotriva crivățului; prăvălie plină de tembeli și de fum; batjocuri pe-ndelete și, ceea ce fu mai înspăimântător, ardei roșu ars pe plita mașinii de bucate, supliciu născocit de nemilosul tejghetar care se distra în lipsa stăpânilor, asfixiindu-ne pe toți și mai ales pe sărmanul Mavromati.

Această nouă nelegiuire avea să-i fie fatală, tejghetarului, dar nu chiar pe curând, cum aș fi dorit-o.

S-ar părea lucru de necrezut ca un servitor, fie el chiar și atotputernic tejghetar, prins cu mâța-n sac, bănuit de toată mahalaua și de stăpân, să poată teroriza pe niște copii subalterni și pe un bătrân bolnav fără ca niciuna dintre victime să n-aibă curajul să-l dea de gât. Și, cu toate astea, așa este: o autoritate instituită capătă o putere nemărginită în ochii celor slabi, care o acceptă, i se supun și o îndură. Așa se explică fenomenala răbdare a popoarelor față de asupritori: nu vreo presupusă valoare morală a acestora le dă autoritatea de-a stăpâni lumea, ci lașitatea stăpâniților.

În crâșma lui Kir Leonida, lucrurile se petreceau la fel. Stăpânul de fapt era tejghetarul, brută cojănească din specia acelora care, în armată, ucid în bătaie pe frații lor țărani, de îndată ce s-au văzut cu un galon de fir cusut la mânecă hainei sale odioase.

Kir Leonida instalase pe vremea aceea, tot pe strada Malului, o fabrică de limonada și apă gazoasă. Ceva mai sus de cârciumă, meșteri zidari refăceau niște acareturi ale sale căzute în ruină. Și ambele întreprinderi mergeau rău: la fabrică mașinile funcționau defectuos, spărgeau sticlele, răneau pe mânuitori, produceau avarii și daune; la bina, lucrători de adunătură și fără conducere destoinică, modificau a doua zi ceea ce construiseră în ajun. Jupânul și tatăl său, „barba” Zaneto, forfoteau toată ziua de la o halima la cealaltă. „Țoapa” trona ca un pașă peste dugheană și peste nenorocirile ei. Se afla, „mândrețea”, într-un sat fără câini, se plimba fără ciomag, fura din gros, asuprea ca să-și răzbune sclavia seculară care-i mocnea în sânge și aștepta ceasul mântuitor când, liberat de serviciul militar pe care-l făcea „cu

schimbul", și nu-l făcea de loc, avea să deschidă la rându-i o cârciumă mai dihai decât a stăpânului… „slujit cu cinste timp de ani îndelungați"!…

Dar iată că uneori, tocmai când să zici „doamne-ajută", te împiedici de un ciot și cazi cu nasul într-o baligă. Accidentul acesta urma să i se întâmple tejghetarului, iar ciotul, două victime ale sale: „căpitan" Mavromati și eu.

Bătrânul astmatic cunoștea pe Dumitru tejghetarul din ziua când tatăl acestuia, țăran din Cotu-Lung, îl adusese de mână la Kir Leonida; îl văzuse intrând sfios și ciufut, îmbrăcat cu cojocel zdrențuit și încălțat cu opinci netăbăcite; îl dădăcise în toate treburile locandei și-l învățase grecește, limbă pe care, după doisprezece ani de dibuire, o vorbea „ca o vacă spaniolă", cum se spune în Franța. Acest etern *Dinu Păturică* al ciocoismului universal a urmat, din instinct, calea prototipului său, creat în chip definitiv de Nicolae Filimon: a lins mâna pe care nu putea s-o muște și s-a făcut indispensabil stăpânului, apoi a început să se ridice în două picioare, a pierdut pe drum sfiiciunea și umilința și s-a așternut pe dărâmarea tuturor acelora care păreau să-i împiedice mersul spre avere. Din binefăcător, „căpitan" Mavromati deveni, pentru el, „ochiu' jupânului"; iar băieții care aveau aerul să se pripășească în locandă, să-nvețe grecește și să-i surpe locșorul fură priviți ca niște rivali care trebuiau îndepărtați înainte de a prinde rădăcini; niciunul n-a putut sta la Kir Leonida mai mult de un an. Astfel, stăpânul fu nevoit să păstreze în slujba sa pe singurul servitor „care cunoștea" vinurile, rachiurile, pe clienți, rostul prăvăliei și limba greacă, aceasta, absolut necesară cartierului.

Cu mine, pașalâcul „Țoapei" avea să fie zdruncinat din temelii.

La șase luni după intrare, grație prieteniei lui „căpitan" Mavromati, știam grecește mai bine ca tiranul nostru, fapt ce-i

aruncă în turbări caraghioase. Imediat fui înconjurat de simpatia grecilor, care-mi vorbeau numai în limba lor și cereau patronului să fie serviți numai de mine. Kir Leonida o îngădui cu bucurie, mă scoase de la spălatul vaselor și mă trecu la chelnărit. De acuma, adio leșie usturătoare și lături scârboase! Adio, în parte, și tu hrubă nemiloasă cu ale tale optzeci de trepte! Cu „cărarea" pe o ureche, curat îmbrăcat și încins cu un șorț alb ca zăpada, aveam să strig, ca moș Anghel: *vineee!* dar pe grecește *amesos! erhete! oriste Kirie!* Trebuia să-mi dovedesc destoinicia la purtatul serviciurilor și să înțeleg „dintr-un cuvânt" ce mâncare și ce băutură mi se cere, să cunosc prețurile, să disting calitățile consumațiilor și să am ochii „în patru" la făcutul socotelilor. Îmi dădui toată osteneala să fiu fără pată și reușii să-mi atrag toate laudele, afară, bine-nțeles de-ale tejghetarului, care le păstra pentru el.

Noua mea stare ferici pe „căpitan" Mavromati ca și cum aș fi fost fiul său, iar mama avu lacrimi de bucurie.

Dar nu fu numai atât. Se spune că o nenorocire nu vine niciodată singură. Eu cred că și mulțumirile se țin uneori lanț, altfel viața n-ar mai putea fi suportată.

O crâncenă brutalitate a „Țoapei" veni să-mi modifice din nou situația și să mi-o facă aproape ideală: cei doi băieți, fiind surprinși de tejghetar pe când gustau împreună o picătură de rachiu, fură închiși de acesta în odaia prăvăliei și bătuți până la sânge. Amândoi nenorociții fugiră de îndată ce-i scăpară din mâini; și până la găsirea altora și instruirea lor, trebuia să iau asupră-mi o parte din munca celor plecați. Atunci cunoscui, pe lângă truda pivniței și a ajutatului la bucătărie, fericirea de a duce la abonați sufertașele cu mâncăruri și sticlele cu băuturi, muncă ideală atât de îndelung jinduită de mine, singura care îngăduia băiețelului-servitor să calce în stradă, în cartier, în oraș,

în viața asta „de afară” pe care o doream mai aprig decât întemnițatul!

Din octombrie și până în april, nu văzusem calea Călărașilor decât de două ori, când fusesem trimis să cumpăr țigări, iar mândra mea Dunăre, o singură dată: la Crăciun. Și eu, care eram atât de obișnuit să dau drumul privirii pe luciul ei, pe pădurea ei de sălcii, pe furnicarul ei plutitor!…

Ca să țin piept acestei nostalgii, mari binefaceri trebuie să-mi fi adus prietenia lui „căpitan” Mavromati și minunata sa „biblie”.

Acum, deodată, mă trezii liber: scurtă și drămuită libertate, dar cu atât mai gustoasă.

Dimineața, între orele nouă și zece, trebuia să mă duc pe la abonați ca să le prezint lista de bucate și să iau comenzile, apoi, între unsprezece și douăsprezece, să port mâncărurile și băuturile. Seara, același lucru. Patru ore de hoinăreală! Patru sfinte ceasuri de visări, de beție a ochilor, a simțurilor: arbori și copaci cu muguri și păsărele; străzi măturate de vânt, udate de ploaie, pline de câini și de pisici; ferestre deschise, împănate cu ghiveciuri de mușcate, garoafe, cercelușe și busuioc creț; curți cu femei de-abia ieșite din pat, cu copii veseli, cu chiote și cu ocări. Dar mai presus de tot și de toate, Dunărea avea să-mi umple ochii și să-mi îmbete inima, cum niciodată nu știusem să văd și să simt, Dunărea veșnică a copilăriilor milenare.

Și cum slujba asta am păstrat-o în tot timpul de un an și jumătate cât am slujit la Kir Leonida, „căpitan” Mavromati avea să mă însoțească adesea în colindările mele și să-mi vorbească în limba lui despre lucruri și fapte pe care dezgustul de-o literatură ipocrită mă oprește de-a le reda în dialoguri seci și cu pretenție de exactitate. Îi voi transpune aci gândirile așa cum îmi revin din bezna unor amintiri doar de inimă păstrate:

„Sunt născut pe apă și n-am crezut niciodată c-am să pot trăi și muri în altă parte decât pe apă.

Tata avea corabie în Marea Egee; își purta familia cu el; împreună cunoșteam liniștea și zbuciumul vieții de marinar.

După moartea lui, am căutat să deviu singurul stăpân al corabiei și am reușit, dar cu prețul unor nedreptăți făcute unei surori și unui frate, ambii mai mici decât mine. Și, de!… Poate că dacă trag astăzi păcate; dacă am ajuns, la bătrânețe, să fiu batjocorit de slugi și afumat cu ardei iute, se poate să fie o răsplată a strâmbătăților mele de-atunci!… Iată de ce tac și înghit. Aș putea, oricând, să prind pe tejghetar și să-l fac să fie aruncat în pușcărie, căci a furat, nu vinuri și rachiuri, cum crezi tu, ci mii de lei. Dar de ce s-o fac? Cine nu fură? N-am furat eu? N-a furat Zaneto? Nu fură toată lumea? Cu două brațe, nimeni nu poate să facă o corabie, nicio fabrică de ape gazoase, chiar dacă ar munci o viață întreagă.

Și apoi, ce-aș câștiga să denunț pe un om care urmează exemplul tuturora? Pentru Kir Leonida, tot un păduchios am să rămân. El nu vrea să știe că, dacă s-a trezit moștenitor de mare avere, în parte mie mi se datorește: eu l-am scos de la stăpân pe tatăl său și eu i-am dat bani ca să deschidă locandă la Brăila, unde veneam cu corabia și vedeam că e pâine de mâncat. O avere am lăsat în prăvălia lui Zaneto, eu și prietenii mei!…

Ah, prietenii!… Prietenia!… Nu-i blestem; n-o blestem. Dar de mari crime suntem capabili, tot fiind prieteni, și tot slăvind prietenia!…”

„Eram tânăr… Ambițios… Și am voit să am un *cargo-boat*, nu corabie. Un zaraf din Pireu, amic din copilărie, îmi dădu banii ce-mi lipseau, după vânzarea corabiei, și iată-mă căpitan pe vaporul meu!…

Atunci m-am crezut stăpân pe tot pământul. Chefuri și generozitate, fanfaronadă care te face să uiți că mai ai și datorii de plătit:

— Bravo, Mavromati!…

— *Zito*, Mavromati!…

Na se heso, Mavromati!…

Aveam o nevastă spaniolă care nu voia să se urce pe *cargo-boat*, ca mama pe corabie, și am aflat de ce: îi era mai comod să se urce în patul zarafului, prietenul meu!… Acolo nu se temea de furtună!… Ah, să nu ai niciodată prieten zaraf!…

Ne-am smuls amândoi bărbile, am amanetat vaporul, i-am plătit datoria și mi-am luat nevasta. Mai bine i-o lăsam și nu-i plăteam, căci tot a trebuit s-o pierd mai târziu, ba chiar și vaporul!…

Femeia, *more* Panagachi, e ca soarele: să nu te depărtezi prea mult de ea, dar nici să te apropii prea tare. În orice caz, nu poți să ai în același timp femeie și vapor: unul din doi se îneacă cu siguranță!…"

„După ce-am rămas pe uscat, m-am gândit la Zaneto, pe care-l procopsisem. Am venit la Brăila. Aveam și ceva parale. I-am propus să ne facem tovarăși. Mi-a răspuns că „două săbii nu intră în aceeași teacă", dar, zicea el, „dacă vrei poți să trăiești pe lângă mine".

Am închis ochii și-am trăit pe lângă el. La început, mai credeam în viitor și în prieteni. Mâncam cu toții la o masă, petreceam, eram stimat de colegii mei, comandanți de vapoare, care îmi făgăduiau Marea Neagră și Sfântu-Munte.

„Au trecut zilele și anii. Unul după altul, au dispărut mai toți vechii prieteni, care puteau să facă ceva pentru mine. În vremea asta, Zaneto devenea puternic. Eu slăbeam și mă îmbolnăveam. Cheltuind toate economiile, nu mai putui plăti și eu la câte o

masă mare și, vezi tu, când într-o prietenie plătește numai unul, se duce stima… și prietenia cu dânsa. Asta e o lege de la care puțini oameni se abat.

În curând ajunsei și zdrențăros. Atunci nu mai rămase nimic din mândrul Mavromati! Până și titlul meu de *căpitan* fu pus la îndoială de tinerimea veselă a prăvăliei și luat în batjocură. Devenisem o legendă. Urmând exemplul dat, Dumitru tejghetarul îmi servea vin trezit, ori în două cu sifon, și punea copii nevinovați să-și râdă de mine.

Nu m-am plâns nimănui și nu m-am revoltat. Mi-am zis:

— Haide, căpitan Mavromati: călătorie bună! Adio *mavra matia*[82]*!…*"

Vară cu călduri cotropitoare, cu alergătură de cal de tramvai și cu sudori de sânge:

— Băiete! Un păhărel cu aburu pă el!

— Un cinzec de vin cu brumă pă pahar!

Și, cu cămașa leoarcă de nădușeală, haide în hruba înghețată, să satisfacem pe mușteriu și să preparăm teren tuberculozei care ne așteaptă pe la douăzeci de ani!

Și mereu înjurături și bătăi: șase băieți fură schimbați; de șase ori trebui să le iau corvada în spinare.

Cârciuma nu era o cârciumă, ci o gheenă. Valuri de cheflii cu stomacuri de balaur. Butoiul de două sute de vedre golit într-o zi și-o noapte. Zeci de pui de găină. Pârjoale, fleici, mititei, scrumbii de Dunăre – sute și sute.

Toamna veni: păstrama și vin nou.

Cu toamna, veni și al doilea an de slujbă. Tocmeală nouă. Fusei ridicat în grad: „ajutor de tejghetar", două sute de lei pe an,

---

[82] Pe grecește: ochi negri (textual: negrii-ochi).

îmbrăcăminte, o pereche de ghete, o pălărie, o zi liberă la Paște și alta la Crăciun.

Și iată și iarna a doua. Bucurii și drame.

„Țoapa” să mă mănânce de viu, nu altceva! Nu trecea zi să nu fiu bătut.

— Ori tu ai să ieși de-aci, ori eu!… îmi striga el necontenit.

Ba, văzând prietenia sufletească ce mă lega de „căpitan” Mavromati, îi făcea batonului atâtea chinuri cu ardeiul ars și alte rele, încât, într-adevăr, ajunsese să-l gonească din prăvălie. Bietul om, foarte slăbit de boală, tușea afară, în ger și zăpadă, până ce se aera cârciuma de fumul otrăvicios.

Stăpânii știau, dar, ocupați cu afaceri grase în oraș, treceau cu nepăsare ori cu o observație ușoară. Ce le păsa lor? Tejghetarul era Alfa și Omega. El conducea uzina asta pe care dânșii nici n-o mai cunoșteau.

Eram așa de disperat, că, de n-ar fi fost iubirea pe care o aveam pentru bunul Mavromati, aș fi plecat, așa cum o dorea mizerabilul.

Destinul a voit să plec altfel. A voit acest destin ca plecarea mea să fie precedată de o victorie și înecată într-o înfrângere, așa cum mi-au fost apoi toate nesfârșitele mele plecări și sosiri prin lumea largă.

Într-o zi de decembrie, cu toată prudența pe care o depuneam întotdeauna, fusei surprins, de tejghetar, cu dicționarul în mână. N-ar fi fost nimic, bine-nțeles, dacă aș fi avut de-a face cu un om, dar cum dușmanul meu nu căuta decât pricini, o găsi pe cea de față, care se întoarse împotriva lui.

— Ce-i asta? urlă el, smulgându-mi prețiosul volum; de unde ai tu „cartea” asta nouă? Furi bani din tijghea, hoțomane!

Și niciuna nici două, îmi cârpește un pumn în nas de-am căzut grămadă pe dușumea.

În clipa asta, iată și Kir Leonida, care, văzându-mă plin de sânge, se înfurie:

— Ce-i, Dumitre, ori ești nebun? Ce înseamnă barbaria asta?

— A furat bani din tijghea, domnule Leonida! îndrăzni să afirme bruta; uite, a cumpărat „romanu” ăsta gros.

Înăbușit de sângele care-mi curgea, nu putui să răspund pe loc, mă uitam de la unul la altul și mai ales la „căpitan” Mavromati, care se ridicase, palid, voise să vorbească și fusese cuprins de un teribil acces de tuse.

Stăpânul respinse dicționarul pe care i-l oferea sluga odioasă și-mi ajută să mă spăl de sânge. În vremea asta, celalt repeta într-una:

— A furat bani din tijghea, da, simțisem eu de mult că el fură bani din tijghea!

— *Tu* furi! *Tu* furi! reușii în sfârșit să strig din toți plămânii. Te-am prins eu cărând *sticle de vin înfundat* la „brutăreasa”!…

În fața acestei declarații categorice, Kir Leonida tresări ca mușcat de șarpe, iar tejghetarul se îngălbeni ca ceara.

„Sticlele cu vin înfundat” aveau o valoare inestimabilă. Formau un stoc de vreo mie de butelii, păstrate de treizeci de ani în fundul hrubei și nu erau de vânzare, ci se întrebuințau în familie, în cazuri de boală. Stăpânii spuneau că nu le-ar da nici dacă li s-ar oferi „greutatea lor în aur”.

— Minte! minte! domnule Leonida; vrea să se scape el! începu să zbiere „Țoapa”, dezmeticindu-se.

— Vom vedea dacă minte, zise jupânul; dar dacă nu minte, ai pățit-o, chiar dacă ați fi furat amândoi bani din tejghea. Sticlele sunt numărate. Și țin la vinul ăsta mai mult ca la bani.

— Toate sticlele sunt la locul lor! făcu vinovatul, cu aer de siguranță.

— Da, zisei eu, „la locul lor”, dar cincizeci dintre acelea care sunt în rândurile de jos și întoarse cu dopul spre perete, sunt

goale!… Te-am pândit între butoaie, te-am văzut cum deșertai sticla și o puneai la loc.

„Căpitan" Mavromati interveni:

— Asta eu n-o știam, dar ce știu e că Dumitru are zece mii de lei depuși la *Casa de Depuneri*. Nu cred să-i fi agonisit din lefușoara lui. Cât despre Dicționarul băiatului, *eu* i l-am dat anul trecut.

O lună mai târziu, eram stăpân-slugă pe tejghea, pe prăvălie, și pe băieți tratați cu milă de frate.

Mama era în nori; un „viitor strălucit" se deschidea înaintea mea:

Viitor de aur țara noastră are
Și prevăd prin secoli a ei… sângerare!

Bucurie pe toată lumea. Mahalaua, care n-are inimă rea, se bucură și ea:

— Să-ți trăiască, Joițo! Ce mai băiat!

*

Da: „ce mai băiat! să-ți trăiască"!

Numai atât că băiatul acesta îndurase totul și progresase, nu ca să ajungă „Țoapă" la rândul lui, ci numai grație unui șurub care se învârtea cu măiestrie în complicata lui mașină.

Într-o zi șurubul sări: „căpitan" Mavromati sucombase în odaia lui, pe o laviță cu zdrențe, singur, fără mângâierea mării, fără cuvântul cald al lui Panagachi.

Ne aflam pe la sfârșitul lui februarie. În ziua înmormântării aceluia căruia îi datoram „biblia" unei vieți, ieșii să iau comanda unui abonat care nu se înțelegea cu băieții de curând intrați în slujbă. Când să mă întorc la prăvălie, iată Dunărea purtând

sloiuri. Rămăsei înțepenit pe marginea râpei. Nu visam, nu gândeam, nu vedeam. Neant sufletesc. Sloiuri, coșciuge, albe depărtări.

Întârziat-am peste măsură? Trecut-au minute sau ceasuri? Nu știu. Dar ceea ce știu, ceea ce e adevărat și controlabil, e că nebunul de „barba” Zaneto, care chiar și acum, când eram tejghetar, îmi arunca farfuria cu mititei în cap, veni să mă caute, furios că lipseam. Mă văzu privind în gol, se apropie tiptil și – mai frumos decât „Țoapa” – îmi dădu brânci în râpă pe când eu nu mai aparțineam lumii acesteia.

M-am dus de-a berbeleaca până-n vale, alunecând pe panta înzăpezită.

Dacă aș fi murit, aceeași treabă ar fi fost: habar n-aveam de ce se petrecuse cu mine. Dar sculându-mă teafăr, văd pe nebun urlând și gesticulând sus pe muche:

— Ah, *Kerata!* Așa! Lași prăvălia!… De un ceas te caut! Vino repede, ticălosule: avem lume multă!

Nu-mi venea să-mi crez ochilor. Descinsei șorțul, îl aruncai, cât putui mai în nasul turbatului și zisei, mai mult pentru mine:

— Oi fi având tu „lume multă”, dar nu mai ai pe căpitan Mavromati! Na-ți șorțul! Și rămâi sănătos cu lumea ta; eu mă duc spre a mea!

Peste câteva ceasuri, urcând dealul și trecând pe calea Călărașilor, văd apărând ca din pământ dricul care ducea pe prietenul meu acolo unde nu sunt zarafi, nici spaniole, nici „Țoape” și nici prieteni buni. Vreo zece inși plictisiți îl petreceau.

Adio, *mavra matia!* Adio, copilăria mea!

SARKISS[83]

Întâmplare adevărată

Giurgiu este un biet port românesc la Dunăre. Când l-am cunoscut – sunt peste treizeci de ani de-atunci – își hrănea cam prost locuitorii. Adică vreau să spun că pe bună dreptate n-avea nevoie de brațele mele, când în greaua iarnă de la 1901, m-am dus să-i cer o bucată de pâine.

Dar, să fie oare nevoia pâinii, ceea ce mă cărase la Giurgiu? Nu! Niciodată nu mi-am chibzuit, pentru asta, vagabondajele mele, o spun aici ca să se știe. Pentru că punea, în nicio parte a lumii nu mi-ar fi fost mai ușor de câștigat decât la mine acasă. Și maică-mea știa ce spune când, după fiece jalnică reîntoarcere acasă, mă dăscălea:

— Iarăși te-ai întors, cu hainele ferfeniță, mort de foame și ca vai de tine! Când o să-ți intre în cap că degeaba bați drumurile după o pâine? Dar, nenorocitule, nu vezi că toate națiile vin la

[83] Scrisă în februarie 1932 și publicată postum de Cruciada Românismului, nr. Din 29 februarie, 1936. Din Carnet intim reținem următorul fragment care luminează fundalul întâmplărilor din acești ani:

„Eram pe la începutul adolescenței, citeam tot ce-mi cădea în mână, făcând mahalaua să creadă c-am să «deviu popă», lucru ce bucura mult pe necăjita mea mamă, dar și o întrista, în același timp, căci fugeam des de la stăpân, ca și de acasă, hoinăream prin județele vecine, nu puteam fi «statornic la nicio treabă», eram adică «o haimana», cum spunea aceeași mahala…”

Dar iată evocarea directă a întâmplării cu pricina din excursul autobiografic, trimis lui Romain Rolland la 22 martie 1923 (cu unele deosebiri în detalii față de ceea ce va povesti, mai târziu, în Sarkiss): „— Départ (seul) pour Giurgiu, port danubien. Déchargeur de vagons de sel. Misère atroce. Faim inouïe. (Couché dans une baraque à moitié couverte par un gèle de 25 dégrés, sans couverture, sans matelas, sur la paille. Tous les deux ou trois jours, un peu de pain avec du thé parla pitié des Arméniens. Que Dieu les soit en aide! Comme je ne fus pas mort?) Ramené à la maison par ma mére.”

Brăila să-și agonisească un codru de pâine, ba adesea chiar se și înstăresc?! Doamne, Doamne! Ce te-o fi făcând să vânturi pământul, ca un zănatec? Ai ardei în…?

Mamă-mea, săraca, știa că țiganii când vor să se scape de vreo gloabă, îi pun ardei sub coadă. Sărmanul animal, aleargă atunci de-i scapără copitele din cauza ardeiului care-l cătrănește.

Dar, nu din cauza asta hoinăream eu, cu toate că maică-mea, în bunătatea ei, mă lua drept o gloabă, neputincioasă să zburde altfel decât zgândărită de ardei. Mă pișcau, desigur, oarecari lucruri, de vreme ce m-am azvârlit în brațele unei mizerii ca aceea în care colcăia Giurgiul în iarna acelui an.

Era un ger de crăpau pietrele, iar hamalii din port – printre cari mă înnumăram și eu – ședeau fără lucru, de vreo câteva săptămâni. Cea mai mică ocazie de lucru era luată cu asalt. Se îngrămădeau acolo cu toții, ca niște lupi turbați de foame, își scoteau cuțitele și se măcelăreau. Poliția nu se amesteca niciodată. Avea teamă. Abia cei vânjoși reușeau să câștige vreo cinci, zece lei pe săptămână. Ceilalți își rumegau timpul la cafenea, unde consumau pe datorie și jucau cărți sau zaruri.

Erau două jocuri de nesuferit.

Nu cunoșteam pe niciunul și nici nu-mi făceam prea multă inimă rea din cauza asta. Eram fericit că pot fi lăsat să stau pe lângă vreo masă și să crăp de foame cel puțin la căldură. Dar un armean, Sarkiss, înduioșat de singurătatea mea nenorocită, îmi întinse mână… În fiecare zi mă cinstea cu un pahar de ceai și o felie de pâine, cu toate că era tot pe atât de sărac ca și mine. Această bunătate îmi încălzi inima. Devenirăm de nedespărțit și Sarkiss fu cel care mă iniție în tabieturile cafenelei, unde ne treceam zilele.

Pe vremea acelui crunt șomaj, chiar muncitorii calificați nu se dădeau în lături, ca să îmbete pe țăranii cari veneau la târg să-și vândă produsele, să-i momească la joc și să-i jefuiască, până la

ultima para, trișând. Acești muncitori formau adevărate cete. Țăranul care se încărduia cu ei putea să-și ia adio banilor încropiți cu trudă din vânzarea vreunei vaci, ori car cu grâu. Nenorocitul pleca plângând. Iar dacă făcea și gălăgie sau amenința cu poliția, îl deznodau în bătăi.

Mă simțeam din cauza asta și mai singur, atras mai mult spre bunătatea și cinstea armeanului. Fiindcă dormeam într-un grajd părăsit unde în timpul nopții zăpada și crivățul îmi degerau mâinile și picioarele, Sarkiss mă luă cu el. Trăia singur și aproape ca un moșneag. Bârlogul lui, alcătuit dintr-un pat de scânduri, o masă și o sobă păcătoasă, cu mare greutate putea să adăpostească doi oameni. Sarkiss îmi dădu patul său, iar el își întinse oasele pe pământul gol, fără să se mai dezbrace, ci doar acoperindu-se cu o zdreanță.

Am trăit așa, o lună.

Către mijlocul lui martie, Dunărea începu să-și crape gheața. Navigația reîncepu. Cum era și natural, Sarkiss îmi căută de lucru, ca să am cu ce mă întoarce la Brăila. Explică nevoia mea unui șef de echipă. Acesta mă primi, dar…

Dar el nu ținuse seama și de camaraderia fraților mei de lucru, hamalii, cari cum mă văzură, se și porniră pe sarcastice hohote de râs. Trebuia în dimineața aceea să descărcăm două vagoane de sare grunjoasă. Fiece hamal, cu un samar în spate, mergea să și-l ofere „vagonierului”, care arunca BLOCUL DE SARE DREPT ÎN samsar. Când îmi veni rândul ca să duc prima bucată, am auzit șușoteli viclene, râsete înfundate, pentru ca mai apoi cel mai mare bulgăr de sare, din vagon, să mi-l prăvale cu putere pe umeri.

Bineînțeles, m-am rostogolit la pământ, cu călcâiele strivite de greutatea sării, care mă zdrobise fără veste. Nu mai sufla nimeni. În juru-mi, numai mutre bestiale care așteptau. Sarkiss, ajutându-mi ca să mă ridic, îmi șopti la ureche:

— Dacă ai să sufli vreun cuvânt, au să te bată până la sânge. Hai, cu mine!

L-am urmat. Ne-am dus la Agenția rusă de navigație, unde Sarkiss vorbi cu agentul principal, îi zugrăvi mizeria mea și-l rugă să mă primească cu jumătate preț, pe primul vapor rusesc, în drum spre Brăila. Agentul primi și Sarkiss plăti jumătatea de bilet. Dar trebuia să mai aștept încă vreo opt zile, până la sosirea vaporului salvator.

Petreceam ultima săptămână la cafeneaua obicinuită, înjumătățind ceaiul și pâinea lui Sarkiss. Frumusețea sufletească a celor cari umpleau cafeneaua găsi că asta e prea mult. Și începu să alerge zvonul că între mine și Sarkiss se petreceau lucruri deochiate. Fiindcă nu-i băgăm în seamă, ne înjurau, însoțind cuvântul rușinos, de gesturi încă și mai rușinoase. Indivizi cu privirea crudă veneau la masă, îmi pipăiau șoldurile și-l întrebau pe Sarkiss:

— L-ai găsit fată mare sau îi luase deja caimacul, un altul? …

A trebuit, ca ultimele două zile, să nu mai pot părăsi odaia lui Sarkiss.

Când mă aflai, în sfârșit, iarăși acasă, maică-mea țipă de bucurie și mă dojeni pentru a suta oară:

— Dar, unde vrei tu să găsești mai multă milă decât în orașul unde te-ai născut?

— Da, buna mea mamă, așa e cum spui tu…

Bilthoven, februarie 1932

Traducere de Alexandru Talex

NEMURIRE[84]

Acum doisprezece ani, luam vaporul Arcadia de la Alexandria (Egipt) ca să mă duc în Grecia. Era pe vremea războiului italo-turc, Dardanelele se închiseseră și din cauza asta se spunea că un bun prieten al meu, grav bolnav pe unul dintre vasele românești, nu putuse să intre în țară, se prăpădea prin spitalurile din Pireu ori Atena.

Pe drum, fac cunoștința unui peruvian, un mulatru cu înfățișare de sportman. Petrecea, în chip familiar, cu călătorii de clasa întâi și a doua, făcând pe punte tot soiul de exhibițiuni gimnastice, dar sfârșea regulat cu o mică chetă, care avea mai curând o manifestație hazlie. Aparte însă, el îmi mărturisea că n-avea un ban și că voiaja fără cabină, „pe punte”, ca și mine.

Vorbeam italienește. Îl chema Domenico. De statură mijlocie, corp splendid, față mușchiuloasă, ochi de drac. Am devenit repede prieteni și am aflat, astfel, că era profesor de atletică și pungaș de buzunare internațional. De prima meserie m-am încredințat cu ochii mei: era reală. Pe a doua mi-a afirmat-o el însuși. Era și ea reală, căci, pariind cu el că nu va putea să-mi șterpelească portofelul, mi l-a șterpelit de trei ori, în cele trei zile cât a durat călătoria. I-am acordat toată admirația mea.

---

[84] Povestirea este publicată pentru prima oară în volumul *Trecut și viitor*. În ceea ce privește autenticitatea întâmplărilor relatate a se revedea paragraful respectiv din articolul-confesiune: *Notes et reportages d'un vagabond du monde*. Adăugăm această referire din autobiografia trimisă lui Romain Rolland la 22 martie 1923: „Guerre italo-turque et balcanique qui me fait crever de faim au pied d'Acropolis et à Pirée. (Riches événements)”.

— Da, făcu el, ca încheiere: sunt capabil, dar nu-mi pun libertatea în joc decât la mare ananghie. Până azi, poliția nu mă cunoaște încă!…

La Pireu, debarcând, mă întrebă ce fac, ce rost am. Îi spun: caut un prieten bolnav, poate murind. Vreau să-i viu în ajutor.

— Frumos! exclamă el. Tu trebuie să fii un om de treabă. Hai să căutăm împreună pe amicul tău: dacă e la aman, dau o lovitură de maestro și-i vărs toți banii. Pe urmă, vom vedea. Sper să găsesc ceva angajamente pe-aci. Tu știi grecește. Eu nu știu. Poate să te utilizez…

— …Dar să nu mă „utilizezi” la meseria a doua! făcui eu speriat.

Mulatrul rânji:

— Nu fac asemenea afaceri decât singur… Și nici într-un caz cu ageamii ca tine!…

Timp de două zile am răscolit toate spitalurile din Pireu și Atena: nicăieri numele prietenului meu nu fu găsit înscris într-un registru. Știrea fusese, deci, un zvon. Amicul reușise să intre în țară înainte de închiderea strâmtorilor. Și cum nu aveam mijloace să continuăm investigațiile pe aiurea, am renunțat.

Da, am renunțat, dar am rămas amanet într-o țară unde crăpau de foame înșiși indigenii. Ce-i de făcut? Bani nu mai aveam aproape deloc.

Domenico, ca orice vagabond „de rasă”, era un dezechilibrat, cheltuind gologanii pe toate fleacurile și flămânzind, apoi, ca un câine.

Eram pârliți amândoi. Totuși, pe când eu umblam jerpelit, el purta o îmbrăcăminte ireproșabilă: pantaloni albi cu cută impecabilă, haină de alpaca, pălărie de pai fin, ghete frumoase.

Căutai de lucru la vopsitorie. El mă însoți hai-hui, rotind ochii după grecoaice. Gândea, socotea, consulta jurnale și afișe, nu făceam nicio ispravă amândoi, până când într-o zi ne pomenim că hotelierul ne dă afară fiindcă nu-i puteam plăti *drahma* zilnică.

Vorbind binișor, mă tânguii unui barcagiu holtei, care se milostivi și ne dădu adăpost, dar a doua zi după culcare… eram plini de păduchi mari cât orzul!… Domenico, supărat foc, se scărpina în plină stradă, în plin cheiu cu trecători, dădea ochii peste cap și repeta mereu, cu pălăria pe ceafă:

— Mie nu-mi plac păduchii! Eu nu pot să-i suport!

— Ei, drace, îi spusei, parcă mie îmi plac și pot să-i suport! Da' ce să facem?

— Ce să facem?!… Ei bine, eu mă duc să caut un angajament. Până voi găsi, am să dorm afară!

Și s-a dus. A plecat pe jos la Atena. Nu l-am mai văzut o săptămână întreagă.

În vremea asta, eu am continuat să locuiesc la barcagiul generos, am găsit ceva de lucru și o duceam cum puteam, sperând în mai bine, când, iată Domenico!

Era radios și nu se mai scărpina. Râzând cu șiragurile de fildeș ce-i împodobeau gura, el îmi arătă două lire sterline:

— Haide!… Lasă dracului păduchii și bidineaua… Vino cu mine la Atena. O să facem „un număr" compus din noi doi și-o să câștigăm lire!…

— „Un număr"?! zic. Vrei să mă faci paiață?

Și-mi adusei aminte de zilele petrecute la Beirut și Damasc, când tot un prieten mă făcuse să „joc" în trupa lui de pantomimă: străluceam printr-un mutism absolut în roluri de călău, de prinț bleg, ori de cartofor șmecher. Și exclamai:

— Doamne, pe sub multe furci mă mai faci să trec!…

— Nu-i vorba de nicio „furcă”, lămuri Domenico, bătându-mă pe umăr. Tu ai să faci pe boxorul amator și ai să mă provoci. Eu „profesionel”, am să accept sfidarea, am să te stâlcesc puțin iar publicul o să râdă, căci publicul vine la spectacol cu râsul gata în burtă. O exhibițiune de-o jumătate de ceas pe seară! zece franci la buzunar! Și tare ești potrivit pentru acest caraghioslâc, prăpădit, vai de capu' tău. Ai să iei boabe de fasole în gură și ai să-ți aduni măselele false de pe jos.

Măselele false?! Ba eram gata să mi le adun și pe cele adevărate!

Vară. Grădini. Varieteuri. Lume ca la bâlci, ca la noi, un fel de Cărăbuș, prostie universală. La Kifisia, afară din Atena, paraua aruncată-n sus cădea pe oameni.

Între culise, haz mare pe actorii spoiți: în tricou și piele goală, sfrijit, mâini și picioare ca bețele, păr lăsat prostește pe frunte, mă uitam la mănușile mele de boxor fără voie și-o chemam în gând pe mama să vie să-și vadă feciorul.

Înainte de-a „ieși”, Domenico – frumos, subjugător în ținuta sa de atlet – mă avertiză:

— Bagă de seamă! Să te ții bine: am să te cam pălesc rău, căci patronul localului nu permite să trișăm, dar de… zece franci pentru o jumătate de oră! Rabdă!

Ce să rabzi, domnule, că mi-au sărit ochii de la prima „pălitură”!…

Publicul izbucni în râsete văzând pe stârpitura care provoca la box. Se făcură prezentările de către arbitru, și ne dădurăm mână, când „profesionelul” mă făcu să răcnesc mai mult decât era convenit. Apoi, mănușile și… „haide la box”!

Haide la naiba! Mă treceau sudorile înainte de-a face cunoștință cu întâia „scatoalcă”. Ba mai trebuia să fac eu pe cel ce duce ofensiva. Domenico, de-abia stăpânindu-și râsul, se… păzea! Nici n-avea nevoie.

Și dă-i pe ici, dă-i pe dincolo, împunge-l, sări ca un cimpanzeu, asudă, până când mă pomenesc cu una la ureche de-am auzit câinii lătrând în Giurgiu, deși eram la Atena!

Căzui pe dușumea, nu din cauză că așa ne înțelesesem între culise, ci fiindcă îmi luase piuitul. Arbitrul începu să numere secundele. Trebuia să mă scol înainte de zece secunde, termen care mă dădea învins, dar eu nu mai auzeam pe numărător. Acesta, simțind că se îngroașă gluma, rări secundele. Domenico întoarse spatele la public și-mi zise în șoaptă:

— Scoală-te, fratelo!

Ce să te scoli, „fratelo", că m-ai căpiat! Se învârtea pământul cu mine ca o piatră de moară în plin vârtej.

Mă sculai, totuși, mătăhăind. Și pe când lumea râdea cu lacrimi și aplauda, eu mă gândeam câte păcate strămoșești îmi era dat să ispășesc.

Lupta continuă. Peruvianul fu mai de treabă, de frică să n-o rup de pe scenă, îmi dădu timp să-mi reviu în fire, mă goni mai la dreapta, mai la stânga, dar la sfârșit își dădu în petec: îmi arse un ghiont sub bărbie de-mi sări toată fasolea din gură.

Năuc de durere, am dat buzna spre culise. Cortina cădea. Ropotul de aplauze le auzeam ca prin vis. Ne-au rechemat, au urlat, și-au rupt palmele…

N-am voit să mai știu de nimic.

Îmbrăcându-se, Domenico se scuza:

— De, fratelo, eu îmi fac meseria.

Lăsați-mă nene în pace cu „meseria" voastră cu tot.

A doua zi, la hotel, eram prăpădit. Mă dureau coastele, îmi huia capul. Dinții îmi erau strepeziți. Nu mai puteam mușca din pâine.

Îmi făcui catrafusele să plec:

— Mă duc la vopsitoria mea, zisei lui Domenico.

— Stăi! făcu el. Am în buzunar propunerea unei societăți de gimnastică. Îmi cere să dau elevilor lecții de luptă. Accept. Tu ai să-mi servești de tălmaci. Și-o să trăim.

Bine. S-o trăim și p-asta!

Am trăit, în adevăr, câteva zile vrednice de-un vagabond ca mine.

În plin aer, pe solul amenajat al unui stadion deschis, veneau grecii unul după altul să învețe cum să-și rupă oasele. Tineri de toate condițiile, de la cei mai bogați, până la lucrătorii deșelați de munca zilei.

Domenico n-avea să lupte, ci să arate cum trebuie dusă lupta. Așa fiind, el îi lua pe rând, fiecare timp de cinci minute, îi sucea, îi bușea, îi punea să lupte între ei și le dădea explicații pe care le traduceam grecilor, iar chestiunile acestora le comunicam profesorului mulatru, care răspundea.

Dar nu despre fleacurile astea vreau să vorbesc aci.

Se afla, printre membrii acestei societăți, un elev care era mai în etate decât toți, un anume Haralambie, om de vreo treizeci de ani, mustăcios, slăbănog, cu atitudini ridicole și figură de apostol. Sta deoparte, tăcut, urmărea luptele cu atenție încordată și fuma neîncetat. Peruvianul meu nu putea să-l „digereze”; parcă ar fi avut „păr de lup”. Și de câte ori îi venea rândul să fie „instruit”, îl trântea de-i suna tărtăcuța.

Bietul Haralambie rabdă ce rabdă, apoi se plânse directorului școalei. Acesta îmi spuse să atrag luarea aminte a profesorului că el „e plătit ca să dea lecții, nu să bușească pe oameni de pământ”.

Domenico râdea înfundat:

— Ce lecții, bre! ăsta-i bun să păzească oile, nu să ia lecții de luptă la treizeci de ani. Luptă-i lipsește?!

Cam eram și eu de părerea asta, dar vedeam mai departe decât amicul meu. Fața aceea lunguiață, gravă, de sfânt,

sinceritatea cu care se trudea să-nvețe, stoicismul cu care îndura nedreptatea… Nu, îmi ziceam, ceva se ascunde sub pielea ăstuia.

Și într-adevăr, ceva se ascundea… Ceva frumos… Sau, mai curând…

Dar vă las mai bine să judecați singuri.

Într-o seară, mă despart de Domenico, pândesc plecarea elevilor și mă iau după Haralambie. La un colț de stradă, îl acostez:

— Vrei să bem o cafea împreună, Kir Haralambe?

El, deși tot așa de sărăcăcios îmbrăcat ca și mine, avu o clipă de-ndoială care mă jigni. Deveni și mai grav, se ținu drept ca un stâlp și-mi cătă în ochi cu severitate. Înfruntai privirea și-i surâsei prietenește, oferindu-i doi ochi cinstiți ca să descopere în ei ce-o putea. Știam eu doar ce lighioane sălbatece sunt toți acei care și-au făcut o lume a lor.

— Să bem… zise el, domol.

Iar când furăm în fața cafelelor:

— Ce nevoie aveai să bei cafeaua cu mine?…

— Așa… D-ta n-ai niciodată asemenea nevoi?…

Păru încurcat:

— Le aveam altădată…

— Eu le mai am și acum. E rău?…

— Rău… bine… treaba d-tale; dar ce foloase tragi?

— Mă interesează unii oameni…

— Prost interes: oamenii sunt toți la fel.

— Nu-i adevărat! Oamenii nu sunt toți la fel!… zisei eu cu aprindere.

— A?! făcu el, mirat.

Și holbă niște ochi mari la mine. Apoi adăugă, cam peste umăr:

— Nu sunt toți la fel?! Ei bine, dacă e așa, spune prietenului d-tale profesorul, că e un măgar!

Cu aceste cuvinte, se ridică, îmi strânse mână și plecă.

Rămăsei foarte turburat de apostrofa asta neașteptată. Nu-i comunicai nimic lui Domenico, dar îl rugai să fie mai uman cu Haralambe, insinuând că directorul ar putea să se supere și atunci iar dăm peste păduchi.

Din umanitate ori de frică, Peruvianul fu bun, la ședința următoare, explică cu seriozitate și chiar întârzie, cu persecutatul său, mai mult decât era obligat. Haralambe părea, mișcat. În taină, îmi spuse să-l însoțesc acasă la el, în seara aceea.

Asta voiam și eu.

Mă dusei.

Într-o odaie mare, plină de colb, mobile schiloade, cărți, vrafuri de manuscripte, statuete, tingiri și farfurii murdare, boarfe de tot felul zăceau claie peste grămadă.

— Nu căta la dezordinea asta… îmi zise el cu un aer de om blazat. N-am femeie și nici chef să fac orânduială. Am altele în cap…

Mă rugă politicos să iau loc, scoase o mașină de spirt și „răsuci” cu îndemânare două cafele, pe care le vărsă în niște feligeane pe jumătate spălate.

— N-am apă îndeajuns, se scuză el, dar poți să bei fără teamă: nu-s bolnav.

Apoi, niciuna nici două, se așeză pe scaun, trase din țigare și-mi trânti, așa, din bun senin, cam cele ce urmează:

— Da… Oamenii nu-s la fel… Unii sunt măgari: se mulțumesc cu materia. Eu nu sunt dintre aceștia. Pe mine mă preocupă psihicul. Adică cum? Să trăiești ca o vită și să dispari fără să lași o urmă? Asta nu se poate! Asta e mai rău decât dacă n-ai fi existat niciodată. Existența e urma: dovada că ai avut un suflet. Omul

care nu poate să facă dovada asta e un animal. Iată de ce am încercat să fac totul pentru ca să las o urmă, dar nu știu dacă am răușit. Cei care știu, nu mă iau în seamă, mă cred nebun. Și d-ta vezi bine că-s teafăr. Am să ți-o probez, citindu-ți o piesă a mea, una scurtă, o dramă în două acte.

Luă un vraf de hârtie și începu. Și sfârși. Dar eu n-am înțeles aproape nimic, dat fiind că limba grecească literară n-o pricep.

Tot ce-am înțeles, vreme de două ceasuri, e că cititul era distins, nuanțele variate, mimica bogată. Un actor dramatic.

Se înnoptase. Nu-mi ceru să-mi dau părerea.

— Stai să mâncăm.

Scoase pâine, măsline și salată, toate într-o stare de curățenie îndoielnică.

Înnădușise. Își desfăcu cămașa la gât; și pe când mânca, mă uitam cum pielea i se plimba pe umerii grumajilor, străvezie ca un pergament. Privirea o avea pierdută în obscuritatea camerei. Hrana părea să-i fie o corvoadă. Visa mereu:

— Asta e numai o parte din ce-am făcut… Ai să mai vezi și altceva, dacă te interesează. Am scris o dizertație asupra acusticii teatrelor antice în plin aer. Vino mâine să ne plimbăm pe la Acropole.

M-am prezentat a doua zi la ora fixată. Din nefericire pentru mine, iar nu înțelesei mare lucru: explicațiile lui erudite păreau a fi o citire din elineasca veche.

Îmi arătă placa comemorativă fixată de Tocilescu, cu prilejul vizitei studenților români. Îmi vorbi de deosebirea între coloanele dorice și ionice; explică ce formă a avut cutare bucată care lipsea la un monument; descrise cu amănunțime obiectele aflate în muzeul de pe Acropole. Apoi, la poalele muntelui, plimbându-ne prin ruinele teatrului Dionysos și tălmăcindu-mi câteva din sutele de nume săpate pe speteaza fotoliilor de

marmură îngălbenită, ajunse la acustică, îmi arătă o cavitate enormă practicată în subsolul teatrului, răcni în aer și-mi spuse să pun urechea la gaura de la picioarele noastre. Timp de un ceas îmi vorbi numai de teatru antic și de tehnica acusticii lui.

Mă întrebam: nu vede el că nu-l pricep? Nu vedea. El nu vorbea pentru mine, ci pentru nevoile psihicului său.

Ne-am despărțit la prânz, fără să știu de ce. La ora două trebuia să vizităm templul lui Theseu și pretinsa închisoare a lui Socrate.

Pe-acolo, altă polilogie, care mi-a făcut capul călindar și nu m-a învățat aproape nimic, căci sunt un necioplit.

Acum eram curios să știu ce naiba a împins pe omul acesta la luptă și la atletism, ce raport era între filosofie și bușeală pe de pomană.

În seara aceleiași zile, acasă la el, Haralambe scoase o vioară și mă asurzi cu sârguință. Eram nemângâiat.

— Toate astea-s bune, făcu el, obosit, dar nu-s pricepute. Artele, filosofia sunt create de oameni mari și oferite măgarilor ca să le guste. E greu… Din cauza asta, m-am decis să deviu atlet, arta plasticii vivante, „igienă a frumuseții corporale”. E pe înțelesul tuturora. Am fost bun gimnast și sunt vânjos. Dacă reușesc să ies întâiul la un joc olimpic, societatea noastră îmi va face un bust, după moartea mea. E și asta o urmă, o dovadă c-ai avut suflet… un fel de nemurire.

Și își șterse fruntea de sudoare.

*

Câteva zile mai târziu, la o ședință de lupte, Domenico se certă cu directorul, fu cât pe-aci să se ia de beregată cu grecii, și așa ne văzurăm din nou fără pâine.

Atunci îi spusei care era focul ce mistuia pe Haralambe: Nemurirea.

Profesorul de nemurire ridică umerii. N-avea chef de vorbă:

— Nemurirea ar fi bună, zise el, dacă n-ar exista păduchii!…

Două zile fu încruntat. A treia zi, dis de dimineață, se deșteptă înaintea mea, fapt neobișnuit. Era negru-verde la față. Se îmbrăcă mașinalicește, fumând țigare peste țigare.

Apoi începu să scotocească prin toate buzunarele. Scotea bilete, scrisori, petece de hârtie și le rupea. Dintr-un carnet smulse mai multe file. Pe alocurea, mâzgălea nu știu ce. În fine, vorbi:

— Vezi tu aste două degete? făcu el punându-mi sub nas arătătorul și mijlociul de la mână dreaptă, le vezi?…

— Le văd.

— Ei bine: iar a sosit unul din acele momente de ananghie, când va trebui să-mi pun libertatea în joc ca să ies din încurcătură! Voi cere azi, acestor două degete, artă!… Genialitate!… Le voi cere să se introducă pe nesimțite într-un buzunar bine păzit și să mă scoată din mizerie. Știi tu ce înseamnă asta?

Domenico mă privea cu ochi sângeroși.

— Da… îngânai eu. Trebuie să fie teribil…

El îmi silabisi cuvintele:

— Tre-bu-ie să fi-e te-ri-bil… Nu teribil, mortal!… Nu e teama, nu e riscul, nu primejdia… Inima și răsuflarea se opresc, sângele devine otravă!… În clipa când le introduc într-un buzunar, eu simt aceste două degete arzând în focul infernului! Domenico trebuie să fure… Și furtul lui nu e ocrotit de legi, ca al bogătașilor.

Retrăgându-se doi pași, el își trânti un pumn în piept:

— Eu sunt mai artist, eu am mai mult geniu decât rufianii care fac „artă” de repaos!

„Arta” mea, o bătălie!

Se opri. Așezat pe un scaun, în mijlocul casei, cu coatele sprijinite de genunchi, părea că luptă să-și reia calmul. Apoi, cu glas potolit:

— Mă duc să mă plimb cu trenul între Atena și Pireu… Am să încerc o lovitură. Dar numai în condiții prielnice… Sunt mulți turiști care umblu cu capul în lună. Dacă reușesc, ai să mă vezi, dacă nu, să știi că sunt prins, pentru întâia oară în cariera mea…

În dimineața următoare, apăru ca o vijelie, îmi aruncă cincizeci de drahme, mă sărută și, în clipa de a se face nevăzut, îmi zise:

— Te las!… Haralambe al tău caută nemurirea… după viață. Nu asta e nemurirea mea!

CIVILIZAȚIE[85]

Autobiografie

Prin martie 1916, simțind că se apropie și „ceasul intrării noastre în acțiune”, cum se scria pe atunci, părăseam țara, cu destinația Elveția. O părăseam, nu numai fiindcă n-aveam nimic de apărat și că nu sunt de talie să apăr o „moșie”, chiar dacă aș avea-o, dar și din convingerea că o nație și o limbă nu pier decât după ce și-au îndeplinit rostul istoric. Or, noi Suntem departe de a-i fi îndeplinit. Cât despre ocuparea unui pământ de către „inamic”, vorba lui Renan: *Când n-o mai fi Franța, va continua să fie Omenirea.*

Am ales deci Elveția, ca insulă cruțată de Oceanul de flăcări. Și am coborât direct într-un sat, de a cărui existență nici nu bănuiam și nici nu e cunoscut în lume decât de medici și ofticoși: *Leusin*. Eu nu eram pe-atunci un ofticos care inspiră serioase îngrijorări, dar aveam la Leysin un brăilean, bun prieten, om de mare destoinicie și greu îngenunchiat de boală, Pincu Schwartz, depozitarul *Adevărului*. M-am hotărât să mă duc să-i țin de urât ațâța vreme cât m-or ține și gologanii ce-i aveam.

Dar m-am înnămolit. Căci, neștiind o boabă franțuzească, m-am pus pe ros clasici francezi, timp de trei luni fără preget, la capătul cărora mă aflai tobă de carte și lefter de franci. Atunci am

---

85 Apărută în *România literară* nr. 74 din 1933.

Întâmplarea ca atare o găsim menționată în 1925, în articolul *Trecut și viitor*. Peripețiile vagabondajului prin Elveția, (inclusiv episodul de la azilul de noapte din Lausanne) au făcut obiectul uneia dintre primele povestiri trimise lui Romain Rolland (22-III-1921). Amintiri reale se amestecau nu destul de abil cu situații inventate, de un umanitarism excesiv sentimental.

apucat bideneaua de coadă și nu mi-a mers tocmai rău. În vremea asta bietul Pincu murise la Brévannes, iar România se afla de șase luni în război.

Atunci, sătul de-a trăi opt luni dintr-un an îngropat în zăpadă, la 1 450 metri altitudine, m-am hotărât s-o iau razna spre vale. Era prin martie. Pașaport în regulă aveam, căci, chemat de două ori la Berna, comisia medicală de la legația țării m-a „menținut scutit”. Așa că mă puteam prezenta oriunde ca să cer de lucru.

Am coborât la Lausanne, cu vreo doi poli în buzunar și însoțit de-o tovarășă de necazuri, o germană tare vrednică, dar rea foc, care avea poftă de ceartă cam în fiecare seară, când ne regăseam după o zi de muncă, nu de altceva, ci numai așa, ca să-mi mai spuie încă o dată că ea aparține unei nații „kolosale”, pe când eu sunt „neam de țigani”. Ne luasem din dragoste și o duceam bine, când într-o seară, cum mă întorceam de la lucru, voios și cu șocolata obișnuită care-i plăcea așa de mult, o văd că-mi strigă de la fereastra etajului întâi că să aștept, să nu mă urc, iar după o clipă mă pomenesc că-mi aruncă în cap papucii, cămașa de noapte, peria de dinți și *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*.

— Ce-i asta, Frieda?

— Ce să fie! Nația ta spurcată a declarat și ea război patriei mele!

— Ei, și ce sunt eu de vină? Crezi poate că tata e prim-ministru la București?

Ne-am împăcat pe loc, bineînțeles, dar, din acea seară de august multe am îndurat de la Frieda din cauza imprudenței lui Ionel Brătianu.

Mai ales când rămâneam fără lucru, din „neam de țigani” nu mă mai scotea. Acum, la Lausanne, eram de două săptămâni șomeri amândoi și toată vina era numai a mea. Tăceam, căci cu femeia rea te înțelegi numai când taci și când îi dai bătaie.

Văzându-mă rămas cu ultima piesă de cinci franci în buzunar, i-am dat-o și pe aceea ei și am întrebat-o dacă mai vrea să continuăm a ne adora. Mi-a spus că ea se duce să locuiască la o prietenă a ei până una alta. Bine. Eu, fără franc și fără adăpost m-am dus să cer găzduire „Azilului de noapte", care se află în apropiere de piața Saint-François sub capul podului cel mare.

O sală spațioasă. Ora șapte. „Lume" cam multă și nu tocmai prezentabilă, dar cuminte, tăcută. Intendentul tot așa de tăcut, ne adună hârtiile de identitate și ne trece la duș, operație foarte neplăcută când ți-e foame și somn, după ațâța alergătură. Hainele ne sunt inspectate cu de-amănuntul, deparazitate în fugă și predate. Apoi ni se servește fiecăruia o ulcică de „supă", care nu e altceva decât un autentic terci românesc. Îl suflăm dintr-o sorbire, ne ștergem mustățile și urcăm sus. Dormitor foarte lung și curat. Paturi nenumărate, pe două rânduri. Saltea, cerceaf și cuvertură ireproșabile, dar, curiozitate, cearceaful are forma unui sac în care intri până la ochi.

Dimineața ni se distribuie câte un „bon" cu care iei o masă completă la o ospătărie comunală. Seara te întorci ca să mai sorbi o ulcică de terci și să mai petreci o noapte, iar dimineața următoare ți se mai dă un „bon" pentru ospătărie. Și atât. Două zile de găzduire și hrană, apoi. Domnul să te aibă în paza lui, până într-o săptămână când iar ai dreptul la două zile de azil.

De câte ori vei fi putând să repeți de-a rândul aceste două zile din zece, nu știu, căci eu nu le-am mai repetat; dar îmi ziceam că tot e civilizat lucru și această înlesnire pe care o țară apuseană o oferă bătutului de soartă. Mai rău la noi, mă gândeam eu, că n-ai nici atât.

— Hârtiile, spune intendentul, vă veți duce să vi le retrageți de la comisariatul vecin, unde se află depuse.

De ce dracul le-o fi depunând la comisariat, mă întrebam, și răspunsul l-am avut de îndată ce mi s-a înmânat pașaportul. Pe

un colț se afla o stampilă rectangulară: AZILUL DE NOAPTE DIN LAUSANNE. Și data (să zicem): 15, 16 MARTIE. Era în 1917.

Treaba asta nu mi-a plăcut de loc. Nu fiindcă bănuiam ce avea să mi se întâmple, ci gândindu-mă că reînnoind pașaportul, legația avea să vadă că am trecut pe la azil.

Am luat-o dis-de-dimineață la picior, hotărât să accept orice muncă. Plecasem de la comisariat însoțit de un cetățean, cu care mă împrietenisem în cele două nopți petrecute la azil. Îmi fusese vecin de pat.

Om de vreo 40 de ani. Mucalit grozav. Purta o bluză albastru închis, nou nouță, dar ieftină și care îi strângea umerii lui lați ca într-o cămașă de forță. Pantaloni la fel. Ghete noi și grosolane. Mergea lângă mine, spunând snoave. Îl întreb de ce e îmbrăcat așa de caraghios.

— A, nu știi de ce? E fiindcă ies din penitenciar, după trei luni de arest. Și aceste haine și ghete mi-au fost dăruite de o societate de doamne care îmbracă pe cei ce ies din închisoare prea zdrențuroși, ceea ce e foarte bine, numai atât că „uniforma" e compromițătoare și eu sunt acum recunoscut ca fost pușcăriaș peste tot unde mă prezint ca să cer de lucru. Ai să vezi imediat.

— Dar ce-ai făcut, de te-a închis?

— Apăi cam șterpelesc și eu ce pot, când domnii și doamnele din societate mă flămânzesc prea tare. De data asta însă mi s-a înfundat. Unde mă duc, fiecare vede că am trecut pe la societatea doamnelor miloase. Așa e în Elveția noastră: numai societăți și societăți, care de care mai miloase, mai educatoare și gata oricând să te… „asiste". M-au asistat"!

N-aveam bani niciunul, dar el avea mult tutun și-mi dădea să fumez și eu. Pe la opt, o foame cumplită m-a făcut să vând, pe șapte franci, o frumoasă pereche de ghete. Ne-am îndopat cu o mare ceașcă de șocolată cu pâine multă și iar am pornit-o la drum.

Ni se răspundea mereu că „nu se angajează”, dar, la un patron zugrav, iată că dă Dumnezeu și sunt întrebat dacă știu să tapisez „curat”. Da, știu.

— Bine. Arată-mi actele de identitate.

Dau pașaportul, uitând cu totul de ștampilă. Patronul întoarce coperta, dă cu ochii de ea și se uită lung la mine:

— Dar d-ta nu ești un „lucrător” ci un vagabond. Ai dormit la „Azilul de noapte!”

Și-mi restitui pașaportul:

— Nu te angajez!

— Știam că n-o să te angajeze. Parcă ștampila de pe pașaportul tău nu-i tot o „uniformă”.

Până la prânz, am mai găsit de lucru în două locuri, dar cu același rezultat. Ei, băiete, ce te faci acum? Mi-au dat două zile adăpost civilizat, dar m-au nenorocit!

— Știi ceva? spune tovarășul meu. Hai până la Saint-Prez. Nu e departe de Lausanne. Acolo se află o mare sticlărie. Muncă de tot felul, grea, silnică și prost plătită, dar tocmai de aceea angajează pe oricine, fără să prea caute la hârtii. Stăpânul e un neamț care fabrică sticlă pentru Germania. Nesupușii tuturor țărilor lucrează la el.

Am îmbucat ceva la repezeală și am pornit spre Saint-Prez.

Un sat liniștit, pe malul lacului Leman. Frumos parc de copaci uriași, unde poposim puțin, ca să fumăm o țigară și să privim la niște pescari amatori care nu prindeau nimic. Prietenul meu îi ironizează:

— Ce crezi tu că sunt ăștia?

— Știu eu? Niște cetățeni care se căznesc să prindă pește, ori numai se distrează.

— Nu. Sunt… fachiri! Da, niște tipi capabili să contemple un dop, până la stupizenie. Nu e asta fachirism?

Am râs, deși îmi era inima chircită de necaz. Mă gândeam mereu la ștampila „uniformă” a binefăcătorului azil occidental, care mă denunța ca vagabond de profesie și-mi lua pâinea de la gură. Tot mai bine e la noi! N-aveam aziluri civilizate, dar cine îți dă un codru de mămăligă și un culcuș de-o noapte, nu-ți pune a doua zi pe frunte ștampila infamiei de-a fi fost o clipă nevoit să ceri societății o ulcică de terci și un adăpost.

M-am prezentat, eu întâi, la ghișeul fabricii de sticlă, și mi s-a spus să trec în dimineața următoare, la ora angajărilor. În vremea asta, tovarășul meu se uita, când la oamenii goi care suflau sticle, când la o cochetă bicicletă care sta rezemată afară.

— Ei, ce ți-a spus?

— Să trecem mâine dimineață.

— Vezi… Îmi pare rău… Dar am să te las să treci tu singur că eu mă duc, făcu el, rotind ochii împrejur, cu mare gravitate pe figură.

Și deodată înșfacă bicicleta și-o tuli glonț, pe aleea solitară. Rămăsei înlemnit, cu ochii după el. Pedala de-i sfârâiau picioarele, îngrămădit pe ghidon, ca o gorilă.

ACUM 11 ANI LA SAINT-MALO[86]

La 15 August, s-au împlinit unsprezece ani de la publicarea primei mele povestiri, *Kyra Kyralina*, în revista *Europe*.

Pe-atunci eram un om fericit. În primul rând, fiindcă mă bucuram de o sănătate mai bună decât cea de astăzi și nu aveam griji copleșitoare. Eram fericit, apoi, fiindcă – fotograf ambulant liber și voios – scrisesem *Kyra* și credeam că am făcut o gaură în

---

[86] A apărut la 15 septembrie, 1934 în revista *Cinci lei* – organ publicitar al editurii lui Marion Hertz. Textul reprezintă însă o traducere a articolului scris de Panait Istrati pentru revista *Marianne*, cu prilejul împlinirii a 11 ani de la apariția *Kirei Kiralina*, în Europe. (A se confrunta cu versiunea relatată în *Cum am debutat eu*. Iată pagina respectivă: „La această dată mă aflam la Saint Malo, de tristă și duioasă amintire. Fotografia mergea prost. Nu mai aveam bani cu ce cumpăra furnituri, nici cu ce pleca. Nevasta plângea. Dintr-o lucrătoare croitoreasă, cu viață regulată și demnă, o transformasem într-o zlătăriță de șapte hotare, cu hainele pătate de acizi, cu părul vâlvoi în vânt, cu brațele rănite de soare. În seara de 14 august de multă amărăciune ne-am culcat nemâncați, deși mai aveam vreo zece franci, plata odăii pe încă o noapte. Speram să fac a doua zi câțiva clienți pe malul mării și să mai lungesc agonia. Dar în ziua când douăsprezece mii de exemplare din revista Europe plecau să anunțe un nou nume în literatura franceză, autorul *Chirei Chiralina*, dumnezeiește prefațat de Rolland pe două pagini din fruntea revistei, se întorcea acasă doar cu 15 franci în buzunar, când întreținerea noastră, a amândorura, pe o zi costa de patru ori suma asta!

Acum era dezastru… Eu, învățat cu necazurile, mă mai țineam drept și scuipam soarta în obraz, ca moș Anghel. Femeia însă nu se mai potolea din tânguieli. Dezgustat, ies în oraș să-mi vând aparatele când, la vitrina unei librării, zăresc revista cu numele lui Rolland în frunte, urmat de al meu. Am dat patru franci și-am cumpărat-o. Și-am citit prefața lui Rolland plângând cu hohote pe meterezurile uriașe zidite de Vauban, de unde-mi venea să mă arunc în mare, ca să nu mai existe, pentru mine, nici prefețe scrise de oameni mari, nici fotografie cu drame nebănuite și nici omenire nesimțitoare.”)

cer. În sfârșit, aveam o prietenă alsaciană care era hotărâtă să împartă cu mine viața de fotograf ambulant, ceea ce nu-i puțin lucru.

Era prin iulie, când, înarmat cu un straşnic aparat „à la minut” și având lângă mine pe curajoasa mea tovarășă, luai, mai întâi, drumul lui Bagnoles-de-l'Orne; dar șederea mea în această stațiune de varicoși, unde cidrul este excelent și pădurea nesfârșită a fost de scurtă durată. Pricina n-a fost cidrul, ci pădurea. Ea îi plăcea prea mult prietenei mele. Din păcate, această chemare o stăpânea mai ales în clipele când „fotografia” mea scoțând-o din sărite mai mult ca de obicei, îmi făcea una din acele scene adorabile care fac, la rândul lor, farmecul vieții de boem. Atunci îi plăcea să dispară în pădure, unde îmi era cu neputință s-o regăsesc, chiar după câțiva kilometri de mers și câteva ore de strigăte, de pe urma cărora rămâneam răgușit trei zile. Când se lăsa noaptea, firește, prietena mea venea înapoi, căindu-se și mai îndrăgostită ca niciodată ceea ce mă îmbăta de fericire.

— Orice ar fi, mi-am spus eu după ce trecu o săptămână, trebuie să plec, să-mi văd de meserie în alte părți, la șes, la câmp deschis, unde prietena mea să poată fi văzută de departe, când s-ar întâmpla să dea strechea într-însa.

Și iată-ne la Pontorson, apoi la Muntele Saint-Michel. Fiindcă îmi câștigasem bine existența la Bagnoles-de-l'Orne, mă hotărâi să locuiesc chiar în Munte, cu toată scumpetea de acolo, și să nu fac nimic timp de două zile. Vizitarăm grozăviile istorice ale ținutului, mâncarăm omlete „à la mère Poularde” și contemplarăm fluxurile, ziua și noaptea. În urmă, pusei mâna pe aparat și începui să „împușc” pe englezii care doreau să aibe un „foto-suvenir” al trecerii lor prin Muntele Saint-Michel.

Prima zi, totul merse de minune. „Trântii” o duzină de clișee și băgai în buzunar vreo sută de franci. A doua zi, prietena mea

fu apucată de o criză de nervi. La amiază, mă părăsi brusc, lăsându-mă să mă descurc singur.

Nu mi-am făcut sânge rău de loc. După culmea Muntelui, unde-mi alesesem loc să lucrez, urmăream cu privirea silueta blândei mele prietene care-și plimba melancolia pe goliciunea nisipoasă a ținutului.

— Așa! îmi spuneam eu. Aici nu mai ai păduri ca să dispari; ești nevoită să te miști sub ochii mei ca un pește în borcan.

Mă gândisem chiar să-mi cumpăr o lunetă, ca să-mi dau seama mai bine de ceea ce poate face o femeie furioasă, cu ființa ei, atunci când se află în pustiu.

Dar, a patra zi după sosirea noastră, cum prietena mea se supărase pentru a doua oară și se depărtase de Munte, gata s-o pierd din ochi, un călugăr, inițiat din vreme în bucuriile mele casnice, îmi atrase atenția asupra primejdiei înnisipării, de pomină în acest ținut, la care se expunea prietena mea dacă avea să-și continue plimbările ei imprudente în timpul fluxului. Această înștiințare mă umplu de groază. Ziua următoare părăsii Muntele.

Plecarăm la Saint-Malo.

Aci, nici pădure, nici nisipuri ucigătoare. O plajă uriașă, sau mai curând două, ba chiar trei erau semănate de la Paramé la Dinard, ținând în sânul lor lumea cea mai pestriță. Oamenii se mutau de pe o plajă pe alta cu cea mai mare ușurință, fără alt scop decât acela de a face să creadă pe cei ce rămâneau că, dacă părăsești plaja după trei zile, o faci fiindcă ești bogat și-ți plac schimbările.

Trasem la un mic hotel din Paramé și ne încercarăm norocul pe această plajă, dar fără succes. Prea mulți fotografi și prea puțini clienți. Nu în fiecare zi izbuteam să scot cheltuielile de cameră și hrană, care erau mari. În afară de asta, un blestemat de tramvai cu aburi, un fel de mastodont antediluvian al mecanicii,

trecea tocmai pe sub ferestrele mele, șuierând, sforăind, scuipând și zguduind tot orașul în hodorogeala stăpânitoare a tonelor lui de fierărie scoasă din țâțâni.

Purtând pe umeri aparatul cel greu, de la un capăt la celălalt al plajei, mă întorceam seara, acasă, mort de oboseală. Și cum mă sculam devreme ca să încerc să prind vreun client printre primii veniți pe plajă, nevoia de a dormi mă copleșea îndată ce mă aruncam în pat, după cină, dar nu era chip să închid un ochi mainainte de unu dimineața când monstrul se oprea din goana lui nesăbuită.

Iată cum, după ce se încheie prima săptămână de ședere, ne îndreptarăm spre celălalt capăt al orașului, să ne căutăm liniștea chiar sub zidurile lui Vauban. Aci, nicio locuință cu preț modest. Am fost nevoiți să ne mulțumim cu un fel de magazie plină de mobile aruncate talmeș-balmeș, și care ne fu lăsată pe zece franci noaptea. Noaptea, nu ziua. Căci nu aveam dreptul să venim acasă decât seara și nici să ieșim dimineața mai târziu de orele nouă. Pe deasupra, folosirea ușii ne era interzisă, deoarece acest lucru stingherea nespus pe gazdele noastre. Intram și ieșeam pe o fereastră care răspundea în curte.

Mă așteptam ca prietena mea să-și iasă din sărite. Priveam întristat spre zidurile acelea groaznice pe care tovarășa mea nu avea să întârzie să le aleagă ca loc potrivit pentru dispariția răzbunătoare și cari ofereau tuturor plăcerea de a-și rupe gâtul cu prilejul plimbărilor făcute pe înălțimea lor. Spre marea mea nedumerire, nu fu nimic din toate acestea. Ea râse chiar din toată inima și găsi caraghioasă această ciudățenie a proprietarului nostru, care nu se dădea înapoi de a-și închiria ultima încăpere „liberă" dar și care își obliga locatarul să circule pe fereastră.

— Se vede bine că ne aflăm într-un oraș de foști corsari! spusei eu, așa ca să bârfesc nițel și să stârnesc curiozitatea prietenei mele care se înnebunea după povești cu bandiți.

Nu se putea ca ea să nu se înfioare la gândul că aveam să ne culcăm sub același acoperiș cu nepotul unor corsari.

— Fac rău oamenii ăștia?

— Femeilor nu… și nici fotografilor ambulanți.

Avui o săptămână bună de lucru și de liniște. Nu câștigam mult, dar pe timpul acela, fericirea mea era să hoinăresc cu încântătoarea mea prietenă, dacă se putea, fără să ne ocărâm. Toată săptămâna fui copleșit, nu altceva, și-mi dădui seama că datoram această fericire acestui urmaș de corsar, gazda mea.

Chiar așa. El era cea mai bună distracție pentru prietena mea când, după ce săream pe fereastră, pe la orele zece seara, el intra pe ușa de la bucătărie spre a ne cere chiria zilnică a cămăruței lui. Nu ședea mai mult decât atât cât îi trebuia ca să-și primească banii. Dar în acest minut – frate cu sfertul de oră al lui Rabelais-malouinul – răpea unicul și ultimul metru cub de spațiu pe care ni-l lăsau, ca să trăim, cele patru dulapuri din încăperea noastră. Și prietena mea se pornea pe râs, ca o nebună, variind pe aceeași temă:

— Ce s-ar întâmplă, spunea ea, dacă „corsarul” s-ar apuca într-o seară, să ne istorisească isprăvile strămoșilor lui? Am muri asfixiați!

Și dă-i înainte cu hazul până la miezul nopții.

Dar toate au un sfârșit. Într-o seară, după ce cu mare greutate și-a vârât umerii și a întins brațul ca să-și ia banii, „piratul” spuse, privindu-mi prietena cu doi ochi feroci:

— Râzi cam mult, cucoană!

Asta fu tot ce spuse și plecă, dar fu de ajuns ca liniștea căsniciei mele să se topească. Palidă, cu privirea spre ușă, tovarășa mea îngâna:

— Așa dar… Nu-ți este nici măcar îngăduit să râzi la Saint-Malo, atunci când ești obligat ca să intri în casă pe fereastră ca să dormi într-un pat-coșciug, îngropat între patru dulapuri?

Avea dreptate, femeia. „Piratul” de asemenea. Numai eu eram acela care trebuia, ca de obicei, să mă resemnez, încă o dată, să nu am dreptate în căsnicia mea.

Încercam să îndrăgesc răul, făgăduind prietenei mele că mă mut îndată. Dar, spre nenorocul meu, chiar a doua zi după această întâmplare, o furtună se dezlănţui asupra ţinutului. Nici chip să-ţi câştigi traiul. Vântul care amuza pe vizitatori, ameninţa în fiecare clipă să-mi răstoarne aparatul. Pentru a ţine piept două ore pe plajă şi a trage o duzină de plăci, trebuia o răbdare pe care n-o puteam cere alsacianei mele.

Femeie cochetă, deşi simplă croitoreasă, îi plăcea să fie curată, demnă, îngrijită. Or, vântul îi strica părul, zvârlea pete de revelator şi hyposulfit pe rochia ei de voal, umplândui-o cu pete gălbui. Căci ea îmi dădea o mână de ajutor, spălând cărţile poştale, uscându-le şi predându-le clienţilor pe care trebuia să-i caute pe plajă sau prin hoteluri. Nu mai făcu nimic din toate astea. Mă trimise la dracu, „cu meserie cu tot”:

— Uită-te în ce stare sunt: cea mai scârboasă dintre ţigănci! Nici n-am ce să mai pun pe mine. Mă duc să-mi caut de lucru. Croitorie sau altceva. Şi dacă găsesc, să ştii că nu mă mai întorc!

Ea mă părăsi la amiază, cu cinci franci în geantă şi fără să fi dejunat. Rămăsei pe plajă, îndobitocit, cu toate tărăbuţele în mână şi o privii depărtându-se, scoasă din sărite, gata să izbucnească în lacrimi şi cu adevărat nemaiavând nimic drăgălaş în înfăţişare, ceea ce este întotdeauna supărător pentru o femeie tânără şi frumoasă.

Nici eu nu dejunai. Tristeţe pentru tristeţe. De altfel, nu mai aveam decât douăzeci de franci, toată averea. Asta însemna chiria pentru două nopţi la „corsarul” meu afurisit.

După ce mi-am strâns uneltele, am pornit să vagabondez prin oraş. Vântul sufla mereu, furios, şi mă întrebam ce avea să se întâmple cu noi dacă nu izbuteam să adunăm de pe plajă nici

măcar cei treizeci de franci zilnici, de care aveam nevoie strictă ca „s-o ducem”. Știam că prietena mea nu-și va pune în aplicare toate amenințările, deoarece, întocmai ca și mine, nu putea suferi jugul muncii. Oricum, impresia pe care mi-o făcuse părăsindu-mă, îmi sfâșia inima.

Tot plimbându-mă de-a lungul vitrinelor și oprindu-mă ca un automat ca să privesc, fără să văd ceva, urmăream cu gândul silueta prietenei mele, o siluetă despuiată de orice farmec, cu părul vâlvoi, rochia mototolită și murdară, aerul resemnat. Și, de astă dată, mă gândii la soarta mea care mă făcea să plătesc atât de scump raza de soare care-mi încălzea spinoasa libertate.

Deodată, o vedenie îmi aprinse ochii. Mă aflam în fața vitrinei unei librării. În mijloc, bine expusă, revista *Europe*. Coperta ei galbenă era încinsă cu o banderolă verde care anunța cu litere groase, aceste două trufandale ale sumarului său:

ROMAIN ROLLAND: Un Gorki balcanique.

PANAIT ISTRATI: *Kyra Kyralina*.

Simții cum mi se muiară picioarele. Clătinându-mă, cu capul buimăcit, intrai, cumpărai revista și strângând-o cu putere deasupra inimii care se zbătea nebună, mă așezai pe terasa unei mari cafenele, cerui un „filtru” și țigări bune, și citii și recitii acel *Gorki balcanic*, vărsând lacrimi fierbinți și adevărate peste cuvintele unui om care dădea o nouă orientare vieții mele. Apoi telegrafiai editorului meu. A doua zi la amiază primeam telegrafic cele patru sute douăzeci de franci ce reprezentau drepturile mele de autor pentru *Kyra*, scurta povestire de patruzeci și două de pagini apărută în *Europe* la 15 august și 15 septembrie 1923.

Noaptea care urmă acestui mare eveniment din viața mea, fui bolnav de fericire. Nu dormii câtuși de puțin. Mut, întorcând spatele prietenei mele care nu înțelegea nimic, nici din starea mea, nici din acel „Gorki balcanic”, mă țineam înlănțuit cu

amândouă brațele, întrebându-mi inima, bunul meu prieten, cel mai mare dușman al meu:

— Încotro mergem? Încotro mergem?

N-am mers nicăieri.

„În lume nu poți schimba mare lucru cu opera și cu viața ta”, mi-a spus într-o zi Romain Rolland.

MUSA[87]

Pe la sfârșitul primăverii lui 1907, am făcut cunoștință la Cairo cu un ovrei bătrân, zugrav de case, originar din România. Vopsitorii arabi îl numeau Musa. Și tot „Musa” îl voi numi și eu aici[88].

Deși vesel din fire, glumeț și sănătos tun la șaizeci și cinci de ani, bietul Musa era copleșit de necazuri în vremea aceea.

---

[87] Apare în *Viața Românească* – numărul din noiembrie, 1925. Un material autobiografic, cu secrete iradiații poetice din moment ce, nu o singură dată, acest scriitor care disprețuiește elaborarea metodică, în timp, se reîntoarce la el, luminându-l din diferite unghiuri.

De aici ar fi pornit Istrati când a povestit peripețiile lui Dragomir prin Asia Mică vezi notele intercalate de autor).

În monografia mea dezvăluiam, de asemenea, o seamă de apropieri care se pot face, pe marginea cărții *Familia Perimutter*, între Musa și bătrânul Perlmutter sau între Esthera și Rebeca.

Iată însă că paginile respective din *Viața Românească* le întâlnim reproduse, cu minime modificări, în *În lumea Mediteranei, Răsărit de soare*. Musa își păstrează întocmai identitatea. Rebeca, fiica lui Musa, devine însă Sara, iar „peștele” din Sandu, Titel. Escrocul din Liban nu se va numi Avramescu, ci Solomon Klein.

Din scrisoarea către Romain Rolland (22 martie 1923) reținem această relatare a peripețiilor sale din Liban: „Nouveau voyage aux Libans, pour retrouver un ami, vieux d’âge, jeune de tempérament, bon peintre et père malheures (se fille était prostituée dans la région). Avec lui je passe un hiver chez Set-Amra, ou vous crevous de faim, fumons des narghilés et nourrissons des espoires…”

[88] Nuvela de față face parte dintr-o serie pe care îmi propun s-o scriu pe apucatele. Adunate în volum definitiv, aceste nuvele vor purta titlul de *Momente din viața mea printre ovrei* și vor avea un fond de absolută veracitate, ca tot ce voi scrie autobiografic, afară de numele proprii de persoane.

Una din copilele sale, frumoasă ca un nufăr, se înhăitase cu un cofetar pe care-l iubea, și debarcaseră amândoi în Egipt cu gând de procopseală. Îi spusese amantul ei, un oarecare Sandu, că în fosta țară a faraonilor umblă cânii cu covrigi în coadă și că el, cu cofeturile lui, va face ispravă mare. De fapt, cetățeanul nu era decât un pezevenghi îndemânatic, iar fata, o gâscă bună de jumulit. Și bine-nțeles că raiul acestor operații era pe atunci Egiptul.

Sărmanul tată luase calea pribegiei la o vârstă când ar fi avut dreptul să se așeze pe un scăunel la gura sobei. Își închipuia că-i va fi de-ajuns „să dea ochi cu nemernicul" și „să-i cârpească două palme", pentru ca, după asta, „să-și ia oița de ureche și s-o ducă la târlă".

Biata minte omenească! Ce ușor îți pare să te joci cu legile inimii!

Nu numai că bătrânului i-a fost peste putință să dea ticălosului două palme și să-și ia înapoi fata, dar a trebuit chiar să *rămână* în Egipt și să-i hrănească, adesea, pe amândoi. Așa că de unde, la plecarea de acasă, credea că totul se va reduce la „o raită în Egipt", acum vedea cu groază că se „înnămolise" de-a binelea, că avea să-i rămână oasele pe unde n-au trăit moși de strămoșii lui.

De altfel trebuie să recunosc că Sandu era un seducător nu numai de femei, ci și de bărbați în toată mintea, adică te făcea să crezi că e noapte când era ziua nămiaza mare.

La Cairo, nu l-am văzut decât de vreo două, trei ori, căci. Musa se ferea să se-ntâlnească cu el, de rușinea lumii cu care avea de-a face. Veneau amândoi îmbrăcați ca niște păpuși scoase din cutie; el, un blond cu corp de atlet sprinten, gură voluptoasă și ironică sub mustața frumos răsucită, față gravă în chip natural și ochi mari, foarte vioi; dânsa, o adevărată minune; în alb din cap până în picioare, ai fi zis că nu atinge pământul.

Niciodată Musa n-a putut să dea ochi cu el fără să izbucnească în plâns, iar eu îi ţineam hangul pe-afară, căci tare-mi era dragă copila asta de cristal, şi mult mai sufeream, în ascuns, ştiind-o pângărită. Dar când mă vedeam cât eram de pârlit şi vai de capul meu, îmi era ruşine chiar şi să ridic ochii la o făptură atât de desăvârşită.

După vreo lună de la jalnica mea împrietinire cu Musa, căzurăm amândoi într-o sărăcie năprasnică. Nu mai fu chip să găsim o zi de lucru, fie cât de prost plătită. Bătrânul era totdeauna „lefter" din cauză că-şi împărţea câştigul cu cei de-acasă şi cu „cei de-aici", luptând din răsputeri s-o ţie pe fiică-sa cât mai departe de prăpastie; iar eu, dacă eram tot aşa de „lefter" ca şi dânsul, apoi asta nu trebuie să mire pe nimeni, căci în viaţa mea n-am putut să păstrez doi gologani în colţul batistei. Ca să ne potolim durerile, îl căram pe bătrân la narghilele „bune", la cafea „cu terasă" şi mai ales la rachiu, unde se ducea dracului tot ce rupeam de la gură în timpul muncii.

Ce să ne facem? Venea vara, cu căldurile tropicale şi lipsa totală de lucru; trebuia, cel puţin în ce mă privea pe mine, să fug, ca de obicei, prin alte ţinuturi, la Alexandria ori în România, dar nu mă lăsa inima să mă despart de Musa şi să-l las în nenorocire.

Într-o zi, de prea amarnică jale, ne-am pus să bem rachiu pe datorie şi ne-am îmbătat turtă. Apoi, am plecat amândoi hai-hui, prin oraş. Şi probabil că vorbeam ca nişte dezmetici, căci râdea arăbimea de noi, ceea ce îl înfurie pe Musa şi-l făcu să-i înjure pe româneşte şi pe ovreeşte:

— De mine râd, striga el, fiindcă am o gaură la pantaloni!

Într-adevăr, avea o gaură mare în fundul pantalonilor şi-o tot pipăia neîncetat.

Ne aflam cam spre seară. Umbletul nostru n-avea alt rost decât că trebuia să cumpărăm o sticlă de lampă (Ni se mai

spărsese și sticla lămpii, din odaia în care dormeam împreună, parcă numai paguba asta ne mai lipsea!). Și în loc să intrăm într-o prăvălie europenească, nu știu ce îl îndemnă pe Musa să dea buzna la un bacal arab, unde, tot tocmindu-se, de la sticlă se luă la ceartă cu arabul, apoi la harță, și la urmă îl pocni pe negustor cu sticla în cap. Se făcu un tărăboi groaznic. Arabul nu cerea decât plata sticlei, dar Musa mă împiedica să-i dau banii, în vreme ce arăbimea adunată ne amenința cu bătaia.

— Bre, Musa, o să dormim la poliție! Lasă-mă să-i plătesc paguba.

— Ia vezi-ți de treabă, Panaite!… Ce?… Să-și bată joc de mine și un puchinos de arab?

— Da ce ți-a zis?

— N-ai auzit? Cică el nu se tocmește, că doar nu-i *iahudi!*… El!… Ce tot iahudi, iahudi?… Adică numai ovreii cer trei prețuri?…

Un ceauș se ivi la îmbulzeală. Noroc că era un grec. Îi vorbii; plătii sticla în mâna lui și ne lăsă să plecăm huiduiți de arabi.

Mergând alături, Musa bombănea:

— Așa… Ai plătit sticla și-o să dormim tot pe întuneric!…

— Nu-i nimic… Doar n-o să coasem.

— Ba eu aș vrea să scriu nevestii!…

— Nu mai scrie astă-seară, că ești beat.

Deodată se opri. Ne aflam în fața unei barăci cu mașini mecanice în care se trage la țintă. Musa ridică brațele la cer și strigă ca un disperat:

— Măi!… Tare blestemată trebuie să mai fie seminția mea! Iată-mă, la bătrânețe, *jidov rătăcitor!*… Ptiu!…

Și privind la baraca cu automate, îmi zise:

— Iaca: am să trag o dată cu pușca. Așa, de necaz!… Ai văzut tu jidan să tragă cu pușca?

— Nu, n-am văzut.

— Poate-oi împușca pe Dumnezeu!

— Împușcă-l!…

Se apropie de tejgheaua italianului, ceru o armă, dar când s-o ia la ochi, se opri și dădu pușca înapoi:

— Nu mai trag, *signore*, îi zise el pe italienește; automatele dumitale sunt prea urâte… Nu se mai deosebește nimic.

Era adevărat: toată zugrăveala căzuse, ciuruită de gloanțe; de-abia se mai distingeau chipurile de pe tabla de fier.

Italianul recunoscu:

— Ce să fac!… Zugrăveala costă prea scump…

— Ți-l zugrăvesc eu, ieftin! răcni Musa, izbind cu palma-n tejghea.

— Câte parale? întrebă stăpânul.

— Zece lire sterline! făcu Musa pe negândite, parcă ar fi lucrat toată viața numai la astfel de automate.

— Prea mult… Îți dau cinci lire…

Bătrânul se uită la mine cu o mutră caraghioasă, ca și cum ar fi voit să-mi spună: „Ia te uită, mă, ce noroc a dat peste noi!"

Și, pe loc, se trezi. Cu o mină serioasă, pătruns de însemnătatea momentului, începu să numere automatele și să le examineze.

— Treizeci și două de mașini… E muncă multă, *patroane!*

— Da, este… conveni italianul; și trebuie făcută numai noaptea, căci ziua trebuie să lucrez.

— Vezi!… Vezi! bombăni Musa; și mai spui că-ți cer mult… Haide, să fie nouă lire!

— Nu… îți dau șase.

Musa iar cătă la mine. Ochii îi scânteiau de bucurie.

— Dă-mi șapte, și acuși vin cu sculele; începem amândoi chiar astă-seară.

Minunea se înfăptui: italianul dădu șapte lire.

După un ceas, eram înapoi cu pensule, haine de lucru și ulcele. Când văzu în mână o liră de aur, arvună pentru cumpărat vopsele, Musa țopăi pe stradă ca un cățel:

— M-am lăsat de hăhămie și m-am apucat de spițerie! striga el în gura mare.

Eu eram tare îngrijorat:

— Să știi c-am dat de dracu, frate Musa!… Niciunul din noi nu se pricepe la zugrăvit chipuri. O să ne bată italianul! N-o să facem decât să-i pocim automatele. Și apoi, trebuie arsă vopseaua veche; trebuie dat *grund*. E muncă de-o săptămână! Iar la urmă, se prea poate să ne alegem cu un picior în… dos!

El mă apucă de braț. Fața-i oacheșă era acum slabă și neagră ca a unui țigan, din cauză că de-o săptămână ne hrăneam numai cu *ful* (bob fiert, cu untdelemn și lămâie), hrana arabului.

— Măi băiete, făcu el, nu știi tu că nevoia e dascăl mare? Uite: mă prind cu tine că în două nopți o să dăm „rasol” automatele. Nu-i nevoie nici să le ardem vopseaua veche, nici să le dăm *grund*. Și italianul o să fie mulțumit, căci afacerea asta merită nu șapte lire, ci douăzeci și șapte. Așa că: *cum e turcu și pistolu!…* Hai acum să bem un rachiaș și să mâncam o știucă umplută la Goldemberg.

Pe la unsprezece seara, italianul închise baraca. Ne puserăm la muncă, singuri, singurei și cu Dumnezeul vagabonzilor, care avea să ne conducă penelul.

Știam că Musa cunoștea bine zugrăveala plastică; se pricepea deci la jocul umbrelor și al luminilor, dar treaba de acum era de resortul pictorilor-caricaturiști, și eu, care n-am talent să desenez o pisică, nu înțelegeam boabă.

Făcui „umpluturile” după indicațiile prietenului meu. În clipa de-a pune penelul, Musa începu să psalmodieze după Eminescu, pe care-l cunoștea foarte bine:

— *„Credința zugrăvește icoanele-n biserici”*, iar sărăcia te-nvață să pictezi mașini de panaramă!… Haide, babacule!… Țin-te bine, dacă vrei să-ți mai vezi nevasta și copiii!…

Mă uitai la el; mâna, luându-se după urmele vechii zugrăveli, restabilea cu repeziciune chipul automatului.

Mergea mai bine de cum ne așteptam. De bucurie, începurăm să dănțuim printre mașini, cântând amândoi:

— Ne-am lăsat de hăhămie și ne-am apucat de spițerie!…

Pe alocurea, câte un automat nu mai avea nicio urmă din ce fusese. Atunci mergea prost: ieșea câte-o năzdrăvănie de ne stricam de râs.

— Dă fuga, Panaitache, și adu nițel rachiu și niște măsline: afacerea asta, beat am luat-o, beat trebuie s-o duc la capăt!…

În noaptea aceea am dat gata optsprezece automate. Dimineața, când italianul intră în baracă, fu tare surprins și nu mai înceta cu:

— Molto bene… Molto bene…

Iar seara următoare, când, după o meritată odihnă, venirăm să ne reluăm lucrul, ne spuse că a făcut o rețetă *magnifică*.

Am terminat munca așa cum prevăzuse Musa: în două nopți. Mulțumit, italianul ne dădu o liră peste tocmeală.

Și acum, iată începutul unei pagini dintre cele mai dureroase din viața mea:

*

Nu trebuia de loc să fie începutul, ci, poate, *sfârșitul* hoinărelii mele cu Musa, căci, o dată banii împărțiți, dânsul, patru lire; eu, trei, fiecare aveam s-o luăm pe cărări deosebite: nefericitul părinte se hotărâse să plece în țară, unde-l așteptau soție și copii în nevoie; iar eu veșnic nehotărât, nu prea știam ce aveam să aleg, între Alexandria și Marsilia.

Dar neînduratul destin, mai tare ca voința oamenilor, puse la dosar atât hotărârea lui Musa, cât și nehotărârea mea, și, dintr-o smucitură de vâsle, ne trimise, în aceeași barcă, tocmai la Ghazir, în munții Libani, adică acolo unde nu ne-am gândit niciodată că vom pune piciorul!

Cu trei ceasuri înainte de-a lua trenul spre Alexandria și pe când stam de vorbă în cârciuma lui Goldemberg, sosi cârciumarului o carte poștală de la un anume Avramescu, din Ghazir.

Cartea glăsuia cam astfel:

„Am auzit că Musa e la Cairo. Îl sfătuiesc să vie numaidecât aici. E lucru mult în Libani. Am luat întreprinderi de zugrăveală foarte însemnate. Dacă cunoaște acolo unul sau chiar două ajutoare destoinice, să le angajeze și să vie împreună. Plătesc toate cheltuielile".

Bietul Musa învârtea cartea poștală în mâini, privea în pământ și-l treceau sudorile. Greu îi venea să se depărteze și mai tare de familia lui.

Dar eu, repede am sărit:

— Hai s-o facem și p-asta! La urma urmei, dacă nu ne convine, plecăm în țară. Cheltuielile până la Ghazir, el se declară gata să le plătească.

— Da, dragul meu… făcu Musa cu întristare; să mergem, că așa ne-o fi scris, dar mi-e teamă grozav să nu mă înec și mai rău ca în Egipt. Avramescu ăsta e un mare ticălos: a speculat pe soră-sa, pe nepoată-sa și chiar pe femeia cu care trăiește și care i-a dat doi copii. Ce temei să pui pe cuvântul unui asemenea om? Cu toate astea, hai cu Dumnezeu înainte! Poate că n-o fi dracu așa de negru cum îl fac zugravii și m-oi întoarce și eu acasă cu o pereche de pantaloni mai buni decât ăștia de pe mine.

Am luat drumul în Port-Said chiar în seara aceea: două giruete omenești, întoarse cu fața spre Libani de vânturile vieții!…

După trei zile de călătorie înfrigurată, când ceasurilor de speranțe urmau ceasuri de deznădejde, ajunserăm la Beirut, unde Avramescu își avea domiciliul permanent. La ivirea noastră în pragul casei, văzui o față palidă de anemic îmbujorându-se ca o persică. Doi ochi mici, lipsiți de podoaba genelor și a sprâncenelor, ne cercetară la iuțeală, mai ales pe mine, apoi călcară în lături, așa cum le era firea. Omul ne strânse totuși mână cu o oarecare căldură și ne prezentă nevestei sale, femeie tânără, durdulie și cu mult „vino-ncoace”, care se ocupa cu doi copilași drăguți ca niște îngeri.

Luat pe de-a-ntregul, Avramescu îmi plăcu: era înalt, bine turnat, chipeș, cu toată figura lui searbădă, și îndeosebi îi stau bine mișcările-i domoale, care odihneau spiritul privitorului.

Bat-o pustia de inimă!… Dacă nu ne-ar pune ea deasupra nasului ochelarii nătângiei, multe sunt semnele care ne-ar ajuta să descoperim, dintr-o privire, pe omul rău. Și în cazul de față, mi-ar fi fost cu atât mai ușor să-l descopăr, cu cât știam de la Musa ce trecut murdar avea omul căruia-i strângeam mână. Dar nu-i nimic de făcut când ai o fire prea înclinată spre iertarea păcatelor și spre frăție: poți fi sigur de mai înainte că vei cădea pradă balaurilor cu mișcări grațioase.

Cât despre atitudinea lui Musa, care știa bine cu cine avea de-a face, ea nu-mi fu de niciun ajutor, ba dimpotrivă: de la primele rachiașe, de la primele urări de bună întâlnire, bătrânul a rupt-o la goană în domeniul declarațiilor de dragoste, iar eu, care n-așteptam decât semnalul, mă luai după el!

Și trage-o, băiete, cu ce vom face și cu ce vom drege, și promite-i lui Avramescu muncă și generozitate mai mult decât avea omul nevoie. În vremea asta, nici eu nici Musa, nu vedeam ochiul rece care privea galeș într-o parte, buzele subțiri care surâdeau fără bunătate și corpul acela imobil, de pașă, elegant, cu lanț de aur la brâu și cu numeroase inele în degete.

De altfel, cum am fi putut vedea ceva cu ochii prudenței, când, în seara aceea, amfitrionul ne orbi cu masa copioasă ce-o dete în cinstea noastră, și când, după masă cheltui o întreagă liră turcească plimbându-ne prin Beirutul de noapte al beilor?

Ne-am culcat cu capetele huind de țimbale turcești și cu judecata întoarsă pe dos ca o cămașă.

A doua zi, dis-de-dimineață: cafele cu ciubuce de chihlimbar pe o terasă la mare – ne-ar fi putut lua cineva drept niște viziri… dacă n-am fi avut aer de bieți cioflingari. Totuși, mândru de viitorul ce se deschidea înaintea lui, Musa umfla pieptul radios, smiorcăia groaznic din ciubucul pe care-l plimba ca pe-un praz între gingiile-i lipsite de dinți și asculta cu o ureche complezentă expunerea lui Avramescu, care zicea, în rezumat:

— Pe dumneata te știu meseriaș bun. Dacă și Panait îți calcă pe urme, are să fie și mai bine. Aici e pâinea și cuțitul. Cu oarecare răbdare și economie, vă veți face un mic capital, apoi ne prindem tovarăși…

— Să ne păstrezi tu banii! răcni Musa, că eu sunt cheltuitor și ăsta-i o secătură cu inima în palmă!

Avramescu roti ochii împrejur și zise pe șoptite:

— Vorbește mai încet… Deși suntem în Turchia, se poate să ne înțeleagă cineva. Și nu-i nevoie să știe toată lumea despre ce e vorba.

Era de ajuns să știe el cu ce gâște avea a face.

În aceeași zi, pe la nouă ceasuri, după o gustare țeapănă, udată și mai țeapăn cu rachiu, iată-ne pe toți într-o mare *harabaie* și, mână birjar la Ghazir!

Urcușul a durat mai multe ceasuri și fericirea pe care am simțit-o atunci, n-am s-o uit cât voi trăi și oricât de greu ar apăsa în cumpăna acelor zile necazurile cu care am răsplătit, mai târziu,

îndrăzneala de-a *visa*, fiind sărac, și de-a iubi pe oameni chiar atunci când îi știi infami.

Cunosc Mediterana și coastele ei orientale așa cum puțini marinari le cunosc. Astăzi însă știu că nicăieri, nici chiar pe Coasta de Azur, nu există o *biae* atât de blândă și niște munți atât de sălbatic-pitorești, ca în micile golfuri pe care le formează Libanii.

Se zice că mâna omului a înfrumusețat natura. Se poate, pentru cei care iubesc parcuri, unice în lume, ca cei de la Monte Carlo. În Libani însă, din fericire, mână omului n-a înfrumusețat nimic și tare bine a făcut, căci mână Creatorului a fost neasemuit de meșteră. Nicio podoabă pompoasă; niciun fast; nicio splendoare artificială. Un imens imperiu al singurătății pietroase, învârstat cu mari pete de verdeață, plante, copaci și arbori crescând astăzi așa cum au crescut acum o mie de ani. La poalele lor, Mediterana prezintă cerului albastru mici lacuri de safir și de smarald. Pe ici, pe colo, ființa umană se ivește ca un animal de prisos.

Nicăieri, ca în acest ținut al păcii, nu m-am simțit mai departe de om; nicăieri nu l-am iubit mai mult.

La Ghazir, casă orientală. Odăi joase, intim și sumar mobilate: covoare peste tot; taburele și divanuri. Avramescu se așeză turcește. Făcurăm și noi la fel. Un arăbuș ne servi șerbeturi răcoritoare, apoi o masă cu pilaf și chebab, iar la sfârșit, cafea și narghilea.

În după-amiaza aceea, obosiți de zdruncin și de arșiță, am fost mai puțin guralivi și am adormit cu ciubucele în mână.

Ne-am trezit pe la scăpătatul soarelui și am luat, câteșitrei, drumul cafenelei. Între noi doi, Avramescu pășea ca un prinț. Arabii îl salutau până la pământ. Musa le răspundea ducând mână la piept, la buze și la… *fes*, căci am uitat să vă spun că la Port-Said, cherchelindu-ne din nou, ne-am cumpărat câte un fes,

ca să adeverim vorba aceluia care a spus: *Ce-i lipsește chelului? Tichie de mărgăritar!*

Ghazirul n-are decât o singură piață, care nu e mai mare decât o arie. Acolo e și o cafenea veselă și zgomotoasă, dimineața posomorâtă, după prânz, când arabii sunt cu burțile pline. Cum ne aflam după digestie, o găsirăm în plină pălăvrăgeală și joc de table și de cărți.

Aci, Avramescu făcu un pas înainte pe terenul afacerii noastre, cu care prilej remarcai că dânsul se ferea de orice convorbire serioasă în prezența nevestei sale. O trata ca pe o slujnică, iar femeia, obișnuită, nu se amesteca în nimic, își vedea de gospodărie, pe care o întreținea în perfectă stare.

— Iată, zise Avramescu, ce vă propun eu la început. Aici nu există nici hoteluri, nici locande. Suntem într-un sat. Veți dormi deci și veți mânca la mine…

— Cum vrei tu, cum vrei, așa să faci! strigă Musa.

— Mai încet, bre, îl dojeni celălalt; ce dracu, nu sunt surd! Cât despre plată, continuă el, nu putem face nicio tocmeală, acum, căci vreau să vă fiu frate, nu patron. Lucrați cu inimă, ca și cum ar fi lucrul vostru, și vom face socoteala după merit și după cum vom ieși cu cheltuielile. Ce ziceți?

— Măi frate, făcu Musa, avem toată încrederea în tine, nu-i așa, Panaite? Doar suntem cu toții pribegi, pe pământ turcesc, și ne tragem din aceeași țară; n-aș crede să fii tu nedrept cu noi, la naiba! Uite, eu bat laba!

Băturăm „labele”… Mai băurăm vreo câteva rachiuri îndoite cu apă, după obiceiul locului, apoi sfârșirăm seara cu masă îmbelșugată, cu cafele, narghilele și cu vorbărie, entuziastă până la miezul nopții.

A doua zi, credeam că vom începe lucrul. Da de unde! Fericirea noastră mergea crescând.

La șase dimineața, radioasă dimineață de vară, trei măgăruși ne așteptau la poarta lui Avramescu.

— Ce-i asta, măi Avrame? întrebă Musa, cu ciubucul între gingii.

— Ce să fie!… Ia, oleacă de excursie prin Libani… Ziua de azi o închinăm plimbării pe măgari. Așa; să știți și dumneavoastră pe ce lume vă aflați. Pe urmă vom munci.

— Ți-am spus eu, Panaite, că dracu nu-i așa de negru cum îl fac zugravii? Să știi, băiete, c-am apucat pe Dumnezeu de picior! O fi pezevenghit ăsta pe tot neamul lui, e adevărat, dar uite: cu noi e om de omenie, n-avem ce zice.

N-aveam ce zice… până aici.

Și am încălecat, conduși de-o singură călăuză.

Avramescu călărea cu o eleganță desăvârșită, parc-ar fi fost născut pe măgar. Eu și cu Musa ne cam văităm de durere la șezut și ne poceam ca niște maimuțe. Călăuza se strâmba de râs. Avramescu se ținea grav: demnitatea, înainte de toate. Știa el că multă familiaritate face pe om să-și ia nasul la purtare.

Bietul Musa nu vedea nimic și nu se mai temea de nimic. Se îndreptase, numai în două zile de trai bun și speranță de viitor, avea o față de flăcău și își răsucea mustața ca un craidon. Sunt sigur că prea puțin îi păsa de minunea priveliștii ce se desfășura subt ochii lui. Toate gândurile îi erau prinse de familia sa din țară, căreia avea să-i trimeată toți banii ce-i va câștiga, și mai spera să-și smulgă copila rătăcită din mâinile lui Sandu și s-o aducă cu el la cămin.

Mai sunt sigur că nici lui Avramescu nu-i prea păsa de măreția Libanilor, dar gândurile lui nu erau așa de ușor de ghicit.

Mă desfătai, deci, singur. Altă zi de vis, a cărei amintire avea să-mi ție de cald sufletului în negrele zile pe care aveam să le trăiesc în Libani. Din fericire, neștiind ce mă aștepta, sorbii cu nesaț, din cupa de viață voioasă ce mi se oferea; dădui drumul

privirii să descopere, din loc în loc, câte un rar și bătrân codru, martor melancolic al faimei Libanilor de altă dată și spectator neclintit al unei singurătăți cum numai oamenilor de la începutul lumii le-a fost dat să trăiască. Rodii, smochini, cactuși, portocali, lămâi, fiecare lupta voinicește cu pietrăria nemiloasă, departe unul de altul, ca niște locuitori ursuji, certați cu vecinătatea. Haosul văilor pustii și piscurile pleșuve, singure, le ascultau tânguirea discretă după un *pic* de apă și-o lopată de pământ, grabnic trebuincioase rădăcinilor arse de soare și adânc rănite de stânci.

La întoarcere, excursia se isprăvi cu un mic accident. Luând luleaua neamțului la Dlepta, Musa fu nemulțumit de măgărușii lui și-i dădu câțiva pinteni cam neprietenești. Dobitocul îl trânti, rănindu-l la nas. Bătrânul se ridică pipăindu-și rana și zise foarte serios:

— Acuma sunt un jidov rătăcitor cu nasu' belit!…

Lucrul nu începu nici în ziua următoare, pe care o petrecurăm în vizite pe la chiaburii satului; zi plină de cafele, ciubuce, șerbeturi, sarailii, rachiuri și pălăvrăgeală. Aproape întreaga după-amiază șezurăm turcește la arabul a cărui casă nouă construită aveam s-o luăm la zugrăvit chiar a doua zi.

Libanezii sunt oameni veseli și extrem de primitori, dar, ca toți orientalii, nestatornici la caracter. În majoritate catolici, se însoară la optsprezece ani, șed doi-trei ani pe cheltuiala părinților ocupându-se cu te miri ce și mai nimic, apoi își părăsesc neveste și copii și se duc în America de Sud, unde se avântă cu trup și suflet în comerț; fac, în cinci sau zece ani, mai multă ori mai puțină avere, se reîntorc la cămin, își construiesc casă și încep o partidă de ghiulbahar pe care o continuă tot restul zilelor ce mai au de trăit. Masa lor e foarte frugală. Și n-am înțeles niciodată de ce cad toți bolnavi de tenie, din care cauză Ghazirul avea atunci

vreo patru farmacii, dar farmaciștii se ocupau mai mult cu cismăria, lemnăria și alte meserii.

Odată cu sfârșitul acestei a treia zi de benchetuială, au luat sfârșit și visul și speranțele noastre. În seara aceea s-a petrecut un fapt semnificativ, a cărui importanță n-avea să-mi apară decât mai târziu.

Puțin înainte de culcare, pe când stam la ciubuc și taifas, Avramescu zise, cu destul *à propos*, căci era vorba de cărturăria mea:

— Ați văzut cât scriu de prost?… Ei!… N-am decât patru clase primare.

Musa scoase cartea poștală trimisă la Cairo, pe care o examinarăm cu toții, dar, nu știu cum, ea rămase în mână lui Avramescu. O suci, o învârti, vorbi cu aprindere de „inutilitatea” învățăturii, și…

Și astfel dispăru și bruma de dovadă scrisă pe care am fi putut-o avea în vremea nenorocirilor noastre viitoare.

*

Timp de o lună, cât ținu prima lucrare, întinserăm ca niște ocnași, de la cinci dimineața până la șapte seara. Dar n-avurăm nici măcar parte să ne păstrăm „iluziile” asupra frăției lui Avramescu și deci să muncim cu inimă veselă, căci intrigantul își dădu arama pe față chiar din primele zile, căutând să ne dezbine și apoi să ne înșele pe amândoi. Astfel, îi spuse lui Musa că numai pe dânsul are de gând să-l ia tovarăș, că „fiind ovrei și împovărat de familie grea”, pe când pe mine, ca „creștin și om fără căpătâi”, are să mă înlăture. Pe de altă parte, mie îmi cânta alt cântec. Simțindu-mă ahtiat de călătorii mari, îmi descrise cu talent America de Sud și Cordilierii, intențiile lui de-a mă lua tovarăș numai pe mine și de-a se „cotorosi de Musa, care e bătrân și va pleca să-și vadă de sărăcie în țară”. Avu grije să ne conjure

pe-amândoi să nu ne trădăm unul către cellalt. Și cu asta crezu că ne-a băgat în buzunar, pe când adevărul e că, sinceri cum eram, ne-ar fi exploatat mai bine dacă tăcea și ne lăsa să mergem ca orbeții.

Iată care e toată inteligența omului șiret: capabil să învârtească pe deget mintea cea mai strălucită, el calcă deodată în gol, atunci când se așteaptă la mai puțin.

Din delicatețe sufletească și poate din rușine de propria noastră nătângie, nici Musa nici eu nu suflarăm o vorbă din ce credea fiecare din noi că numai el știe. Simptomatică însă fu tristețea care ne cuprinse pe amândoi, precum și o stingherire a entuziasmului de până atunci. Eram prieteni așa cum numai suferința, sărăcia și generozitatea, unite împreună, știu să lege doi oameni. O trădare, chiar dacă Avramescu ar fi voit să fie sincer cu unul dintre noi, ne era cu neputință. Totuși lăsând buba să coacă până în momentul de-a o sparge, nu e mai puțin adevărat că ne priveam pe furiș cu ochi de compătimire, fiecare crezând pe celălalt sacrificat, spre marele haz ascuns al lui Avramescu, care ne știa sacrificați pe amândoi!

De altfel el se purta bine și nu dădea de bănuit întreg răul care-l mocnea în suflet. Masa era îmbelșugată; rachiu, vin, cafele și ciubuce, iarăși în berechet, dar acum nu ne mai ardea de chef, căci munca ne luase piuitul. Seara adormeam aproape cu dumicatul în gură.

Cât despre plată, nu făcusem încă nicio socoteală. Musa trimisese acasă și la fata lui din Cairo tot ce-i rămăsese din cele patru lire cu care plecase din Egipt și mai luase vreo sută de franci de la Avramescu în contul muncii; iar eu, să tot fi luat vreo zece ori cincisprezece franci, când, iată că sosi ziua răfuielii.

Era într-o duminică. Lucrarea fiind sfârșită în ajun, Avramescu plecase de dimineață la Beirut ca să comande vopsele pentru binaua care urma s-o începem.

Rămași singuri, ne simțirăm bine, căci până atunci nu fusese chip să facem un pas fără ca tâlharul să se vâre între noi, chiar în zile de duminică. Inimile noastre de prieteni sinceri nu mai puteau suferi în intimitatea lor pe un om care încerca să le despartă în chip atât de laș, mai ales după ce-i absolviserăm de păcatele din trecut și-l consideram prietin.

Musa era mai trist decât mine. Nici rachiul vesel de altădată nu ne mai încălzea acum. Fumam și priveam în gol, spre Mediterana albastră.

— Am presimțiri rele, Panaite, îmi zise Musa. Mi se pare că tot oameni fără noroc suntem.

— De ce, Musa?

— Crezi tu că Avramescu e un om cinstit?

Era cât p-aci să-i spun că eu am deja dovada că nu-i cinstit, dar îmi luau seama. Îmi fu teamă de scandal.

— Să așteptăm socoteala, zisei. Vom vedea dacă e cinstit ori nu.

Socoteala era gata, scurtă și dezastruoasă. Închiși câteșitrei în biroul lui, Avramescu ne arătă negru pe alb:

— La lucrarea asta am ieșit cam rău, zise el cu o mutră severă. Nu pot să dau mai mult decât cinci franci pe zi lui Musa și patru franci lui Panait. Camera și hrana, vi le socotesc numai câte trei franci pe zi.

Mai ieșeam datori: Musa, cu vreo șaizeci de franci; eu, cu vreo cinci. Fusesem plătiți mai rău ca arabii și meritam, pentru cele treisprezece ore de lucru subțire, cel puțin de trei ori salariul plătit.

Bătrânul se ridică, sufocat, și sări la gâtul lui Avramescu:

— Pungașule!… Pezevenghiule!… De asta ne-ai adus din Egipt? Am să mă duc, cu cartea poștală, să te reclam la valiu!…

Dar unde era cartea poștală? Musa se scotoci prin toate buzunarele, fără să vadă zâmbetul ironic al lui Avramescu.

— Mi-ai furat-o, hoțule! răcni Musa; să ne plătești numaidecât drumul și deplasarea: două sute de franci!

Celălalt rânji:

— Mai întâi că drumul nu v-a costat decât cincizeci de franci; și apoi, nu pot să vi-l plătesc numai de la lucrarea asta. Să-mi mai faceți încă una.

— Să-ți mai lucreze dracu, măgarule! urlă bătrânul.

— Ba o să-mi lucrați, că n-o s-aveți ce face!

Atunci se sparse și buba care cocea:

— Cu salarii d-astea, zisei eu, voiai dumneata, domnule Avramescu, să ne facem un mic capital și să ne iei tovarăși?

— Ce mai vorbești de tovarăși? strigă Musa; mie mi-a spus de la început că pe tine n-o să te ție mult.

— Ba, replicai eu, știam tocmai contrariul: mi-a spus de la început că pe dumneata o să te îndepărteze, fiindcă ești bătrân, iar pe mine o să mă ia cu el în America de Sud și Cordilieri. Nu-i așa, meștere?

Răspunsul lui Avramescu fu un hohot de râs îndelungat. Râdea de se zgâlțâia scaunul de subt el.

Se făcu un tămbălău năprasnic. Musa, cu care mă luptam ca să-l rețiu, voia cu orice preț să pocnească pe celălalt cu o narghilea în cap.

Palid la față ca moartea sta nemișcat, Avramescu zise atunci:

— Fiți oameni de treabă… Altfel, n-am decât să suflu un cuvânt și vă trimit în surghiun pe amândoi, căci vă aflați fără hârtii pe pământ turcesc!

Într-adevăr, Musa n-avea nicio hârtie, iar eu, numai certificatul de dispensă militară. Avramescu avusese grijă să afle acestea din primele zile.

În fața amenințării cu surghiunul, am văzut atunci pe bunul și năpăstuitul Musa ridicându-se și răcnind lui Avramescu:

— Jidane! Jidane!

Și întorcându-se spre mine, îmi zise:

— Vezi, Panaite? Ăștia sunt „jidanii"! Pe ăștia i-aș ciomăgi și eu, nu numai antisemiții!

N-am știut atunci să-i răspund bietului meu prietin, că „ăștia" nu sunt „jidanii", ci: *Costică, Aristid, Avramescu*[89].

Aci începe calvarul, un calvar mai crâncen decât al lui Christos. N-aveam să suferim numai de foame. O năpastă și mai mare ne pândea: a doua zi după cearta cu Avramescu, sosiră peșchiș, la Ghazir, Sandu și cu Rebeca, fata lui Musa! Pasămite: bătrâiorul le scrisese că a dat chilipirul peste el și că o să devie mare antreprenor în Libani. Era natural ca tinerii să vie să petreacă vara la răcoare!

— Ei, babacule, ce te faci acum?

Noii sosiți veneau ca să se pună la masă; n-aveau în buzunar decât câțiva franci, cu care abia putură închiria o cameră. Dar nu era numai atât: fata confirmă tatălui său că era bolnavă – tristă boală! – și că venea să se caute departe de lume.

Își poate oricine închipui disperarea ce ne cuprinse pe toți, chiar pe secătura de Sandu. Strânși în brațe, plângeau tatăl și fiica de-ți venea să-ți iei lumea-n cap!

Furios, bătrânul luă de spete pe Sandu și-l dădu afară:

— La muncă, pezevenghiule! Mi-ai nenorocit copila. Ai adus disperarea într-o casă de oameni săraci, dar cinstiți, și m-ai aruncat pe drumuri străine, la bătrânețe!

Plecă flăcăul la Beirut și se tocmi la o cofetărie, iar noi hai, cu capetele plecate la Avramescu!

---

[89] Vezi, în volumul *Trecut și Viitor*. Articolul: *Moravuri literare și gazetărești*.

Ieșind din casa lui, el ne spusese:

— Puteți veni oricând la lucru. Vă primesc. Vă dau chiar câte-un franc mai mult pe zi. Și-o să veniți, că n-aveți încotro!

La cinismul lui, noi răspunsesem prin a-l sictiri; ne oploșisem în altă parte și eram hotărâți să ciocănim pe ici pe colo, câte-o mică trebșoară până ne vom face bani de drum. De unde știam noi că vitregia soartei avea să ne îngenuncheze așa de amarnic!

Ne-a înghenunchiat. Și numai prietenia lui Musa m-a făcut să accept o asemenea umilință, căci fără dânsul, eu aș fi preferat mai curând foamea și surghiunul decât să mai am de-a face cu nemernicul.

Dar nu mai intrarăm în casa lui. Trebuia să mâncam pământ și să economisim. Mai aveam și un plan al nostru de răzbunare: să începem binaua nouă, să facem totul pe jumătate, și apoi să-l părăsim, dat fiind că Avramescu nu cunoștea zugrăveala, iar lucrători specialiști nu se găseau ușor. Mai ne bizuiam și pe făgăduiala câtorva chiaburi că ne vor da de lucru de executat.

Am început noua lucrare, cu suflete de condamnați la moarte. Nu știu ce am fi devenit în momentele acelea, dacă n-ar fi fost prietenia cu care să ne ție inimile sus.

Ne frecam coatele cu un om pe care, mărturisesc, voioși l-am fi asasinat! Aveam groază și să-i atingem haina când treceam pe lângă el. Lucram ceasuri întregi ca muții, iar când ne luam la harță, ne sfădeam mai rău ca țiganii.

Într-o zi, Musa, luând-o pe ovreește, Avramescu îi spuse să nu mai vorbească în jargon, căci e în interesul amândurora să nu știe libanezii că ei sunt ovrei. Bătrânul îi replică:

— Mie nu-mi e rușine să spui că sunt ovrei, dar ție poate să-ți fie rușine și să te numești om!…

Dar palme de-astea nu se lipeau de obrazul pezevenghiului. Spunea verde că „în viață omul nu trebuie să aibă niciun fel de

rușine” și că „singur interesul contează: strivesc ca să nu fiu strivit”.

În fața unui astfel de cinism, Musa îl scuipa uneori în obraz: el răspundea cu un rânjet galben. Recunoștea că ieșise, din lucrarea terminată, cu un câștig net de cincizeci de lire turcești în numai o lună de zile și fără măcar să fie meșteșugar, dar zicea că pentru un om ca el, „care a purtat altădată cataramă de aur la pantaloni”, cincizeci de lire într-o lună e un fleac:

— Eu am fost un prinț în zilele mele, nu zugrav!

— „Prinț” al pezevenghilor! îi răspunse Musa.

— Ce-are a face? E mare lucru să fii pezevenghi deștept, nu ca Sandu. Dac-aș avea-o eu în mâini pe Rebeca, v-aș îndopa cu aur!

Seara, când rămâneam amândoi, bietul tată plângea:

— Cincizeci de ani de zugrăveală ca să ajung de batjocură la bătrânețe!

Își descărca necazul pe fiică-sa, mustrând-o cu asprime, ori își îneca amarul în rachiu. De altfel, aproape nu mai mâncam. La prânz, pâine cu măsline ori cu hamsii și ceapă. Seara: rachiu cu mezelicul ce-l însoțea. Era mai ieftin și ne mai omoram și disperarea.

Atunci am văzut cum pot deveni bețivi doi oameni care, din fire, n-aveau patima băuturii. Nu trăiam decât pentru clipa ce ne aștepta o dată cu venirea nopții. Ne scotoceam toate colțurile inimii, gustam din rachiu, tot mâncând năut prăjit, trăgeam din aceeași narghilea și… făuream alte planuri!

Da, planuri aveam mereu. Tot satul cunoștea nenorocirea noastră, ne compătimea și ne făgăduia de lucru. Aveam să devenim antreprenori, să ne înțelegem ca frații și să câștigăm bine. Așa credeam.

Numai atât că, plănuind, uitam că mai există și Avramescu, iar acesta ne spulberă planurile cu o trăsătură de condei: ajunși la

sfârșitul primei săptămâni, el refuză să ne facă plata întreagă, lăsându-ne numai cu arvuna de 2–3 franci pe care o luam zilnic:

— Vă fac plata întreagă numai după ce-mi veți termina lucrarea, fu răspunsul lui neînduplecat.

Ei, răzbună-te dacă-ți dă mână.

Totuși, am părăsit lucrul în seara aceea, după o ocară vecină cu bătaia.

Eram hotărâți să ne croim drum cu prețul sângelui nostru. Într-un fel ori într-altul, tot nemâncați umblam.

Ah, ce scump am plătit zilele acelea de ambiție! Frumoasele lucrări făgăduite se năruiră una după alta. Avramescu unelti cât putu și convinse pe ghazirieni că suntem niște haimanale în care nu poate nimeni avea încredere. Nimeni nu voi să ne dea arvună ca să ne cumpărăm scule și vopsele.

Flămânzi, cu degetele picioarelor afară din ghete, cu hainele ferfeniță, alergam toată ziulica prin arșiță și prin munți cu drumuri nemilostive. Ajunsesem de pomină. Câinii ne lătrau ca pe cerșetori. Locuitorii se-ntrebau ce-o fi cu noi!

La patru-cinci zile o dată, găseam de vopsit câte-un fleac de tejghea ori o ușă, care ne îngăduiau să nu plesnim de foame.

Rebeca, bolnavă și nemâncată, se ofilea. Sandu nu sta trei zile la un loc. Avramescu se ținea dârz. El avea cu ce trăi.

Musa începu să se clatine:

— O să fiu nevoit să plec iar capul… Dracu e mai negru decât îl fac zugravii!

Îi spusei că eu nu mai reiau lucrul, căci se putea întâmplă o nenorocire. Mai bine plec.

— Unde să pleci? Fără ban, fără îmbrăcăminte!

— Fie ce-o fi!… Dacă mi-o fi scris să mor pe-aci, am să mor, dar capul nu-l mai plec.

— Ei bine, conveni Musa; dacă e așa du-te! Rămas singur, mă răfuiesc eu cu tâlharul! Plecarea ta are să-l sperie că rămâne cu lucrarea neisprăvită.

Ne aflam la cafenea, noaptea târziu, când, iată și Avramescu. Venea rânjind:

— Ei, v-ați înmuiat? făcu el.

Mi se urcă sângele la cap și zisei:

— Vezi-ți de treabă, ori îți înmoi tigva cu o piatră!

— Lasă că-ți trece!… Și o să mai lucrezi pe la mine!…

— Ba, din parte-mi, poți să-ți iei nădejdea: eu plec.

— Ei, ași!…

Scârbit de-al mai vedea în ochi, am sărutat pe Musa și, pe loc, am început să scobor Libanii, cufundându-mă în noaptea neagră.

Voi povesti altădată peripețiile acestui scoborâș pană la Beirut.

Deocamdată n-am terminat cu Musa.

*

Am petrecut restul verii aceleia și toată toamna, la Damasc, unde se știe ce scofală am făcut[90].

Prin noiembrie mă aflam din nou la Beirut, înhăitat cu o trupă grecească de pantomimă, în care, pentru un franc, pe seară, jucam roluri de călău, prinț imbecil, apaș-cartofor și altele.

Așteptam, în vremea aceea, niște bani de la mama ca să mă-ntorc acasă. Sosiră, dar prea puțini; abia costul călătoriei. Și eu eram așa de jerpelit, încât îmi fu rușine să dau ochi cu mama în halul acela. Pe lângă asta, mă mai prinse un dor fierbinte de Musa, pe care-l știam tot în Libani, împreună cu Rebeca și Sandu. Lăsai vaporul să plece fără mine, mulțumindu-mă să pun în locul meu o scrisoare. Scrisoarea n-a ajuns la destinație, dar nici eu n-

---

[90] Vezi în *Trecut și Viitor*, povestirea: *Cine e autorul lui „Hamlet”?*

aș fi ajuns, căci drăguțul de vaporaș s-a înecat fără să lase o urmă!

Habar n-aveam de mica neplăcere la care puțin lipsise să fiu părtaș. Eu urcam Libanii, pe un uragan de se cutremurau stâncile și cădeam în brațele lui Musa, care mă primi ca pe Mesia. Nu trăia la un loc cu fiică-sa.

Într-o cameră joasă, cu plafon de bârne înnegrite de fum și cu pereți goi, tare mă minunai văzând pe necăjitul meu prietin perpelindu-se deasupra unui mangal, în compania unei arăboaice și trăgând amândoi din aceeași narghilea:

— Ce-i cu dumneata, Musa? Te-ai apucat de bigamie?!…

— Încă nu, dragă băiete, dar m-am pus pe iernat! Și-o să faci și tu la fel: p-aci n-o să găsim niciun italian cu automate care să ne scoată carul din nămol!…

Privii pe stăpâna casei: era o femeie între două vârste, purtând urmele unei strălucite frumuseți orientale. Sta nemișcată pe un scăunel, cu genunchii înfășurați într-o cergă, și sugea aprig din ciubuc. Ochii ei de cărbuni aprinși nu mă slăbeau o clipă.

— Cine e doamna? întrebai.

— Ah! făcu Musa; am uitat să vă prezint.

Și luând un aer de turc caraghios, ne prezintă:

— *Hauaga* (domnul) Panait, cel mai bun prietin al meu, cunoaște Ghazirul și sărăcia!

Apoi, către mine:

— *Set-Amra*, cea mai bună prietină a mea; suferă de reumatisme și bea ciubuc ca să uite!

Iată „cheia” lui Barba-Iani, acest personaj al meu din *Chira Chiralina* care a reușit să miște până și pe recii anglo-americani, de la care primesc scrisori entuziaste, referitoare la „umanul salepgiu”.

Barba-Iani e *umplut* cu sufletul lui Musa, deși am cunoscut un grec cu numele acesta, un bătrân orb, fost salepgiu, cu care am locuit, pe la vârsta de cincisprezece ani, în aceeași curte de pe faimoasa stradă a Unirii, din Brăila, în parte, strada prostituatelor.

Cu Musa am trăit în Libani o viață cu adevărat eroică, dacă prin eroism voim să înțelegem bravarea tuturor relelor de care existența omului e împestrițată.

Nu mai era acum Avramescu, care să ne otrăvească zilele. Ticălosul se mutase la Beirut. Și deodată, Ghazirul mizeriei noastre ne păru mai puțin funebru.

Omului îi e greu atât timp cât refuză un rău pe care i-l trimite soarta, ca de pildă: boala, sărăcia crâncenă, pierderea libertății ori a unei ființe scumpe, dar, de îndată ce admite răul, se obișnuiește cu noua stare, dacă ea nu e mortală, și trăiește din nou așa cum i-a fost firea: vesel ori morocănos.

Noi eram veseli din fire, și omul vesel e peste tot mai înarmat în viață decât cel trist. Ghazirienii se obișnuiseră cu noi și cu mizeria noastră fără leac, nu ne mai suspectau și eram bine veniți ori de câte ori cădeam, pe nepoftite, la masa vreunuia dintre negustorii cu care aveam de-a face. Ba chiar ni se deschiseră și mici credite pentru până, rachiu.

Zahăr, *tumbac* pentru narghilea și mangal, articolele cele mai strict necesare „veseliei” noastre.

Din când în când mai roboteam câte ceva pe la vreun arab milostiv. Musa era neobosit în căutarea muncii și harnic cum rar am mai văzut om. Grație puterii lui de convingere, de multe ori găseam de lucru acolo unde era mai puțină speranță. De altfel, îl ajutau mult și cele trei limbi pe care le vorbea binișor: turcește, franțuzește și spaniolește, toate trei uzuale în Libani, unde popii catolici francezi tronează ca niște pașale și habar n-au ce înseamnă mila. Unul dintre ei, singurul care se crezu destul de

creștin, catadicsind să stea de vorbă cu doi golani, ne purtă vreo trei luni cu făgăduiala de lucru, ne făcu să batem de vreo douăzeci de ori același drum și, la urmă, ne trânti ușa în nas, strigându-ne răstit să-l lăsăm în pace.

E adevărat că, adesea, nevoia ne silea să pisăm rău pe cei care voiau să ne asculte.

Mi-aduc aminte că o dată, îngroziți de cele trei zile (obligatorii în fiecare săptămână), petrecute fără pâine, fără tutun, nici mangal, ne hotărârăm să batem la ușa emirului de la Malmetain, despre care se spunea mult bine. Riscam să rămânem desculți, făcând drumul acesta, dar foamea era și mai de temut.

Ajunși la poarta bogătașului, pierdurăm tot curajul:

— Măi Panaite, zise Musa, dar dacă în loc să ne dea de lucru, ne-o trimite în surghiun, cam ce-ai zice tu?!…

— Aș zice că udului nu trebuie să-i fie frică de ploaie! răspunsei eu, ca să-l îndemn, dar în fond mă temeam strașnic să dau ochii cu autoritățile superioare.

Băturăm la poartă. Ieși un servitor turc, care răcni ceva:

— Ce spune turcu, Musa?

— Spune că să ne cărăm!

Eram gata să întoarcem spatele. În clipa aceea, o mână dădu perdeaua la o parte și ciocăni în geam: emirul dădea ordin slugii să ne introducă. Musa luă un aer grav, holbă ochii lui sprâncenați și-mi zise dându-mi cotul:

— Să faci temeneaua până la pământ, că dracu ne-a luat!

Intrarăm în sala de așteptare, și de îndată ce apăru emirul, făcui o temenea care merita ea singură o mie de lire turcești, dar Musa mă întrecu în eleganță când duse mână la fes, la buze și la piept, rostind, în același timp, un lung salut, care trebuie să fi fost comic de măgulitor, căci emirul surâse ironic.

Nu dădu nicio atenție la halul în care se afla biata noastră îmbrăcăminte. Ne pofti să luăm loc. Refuzarăm. Insistă cu

gravitate și ne supuserăm, dar vai de noi! Mai comod am fi stat pe vârfuri de suliță, decât pe plușul acela, căci eram tare jerpeliți!

Înțeleserăm dintr-o privire că aveam de-a face cu un om civilizat. De altfel, emirul era îmbrăcat europenește. Pe deasupra, avea un halat de mătase verde, cu canaf la cingătoare. Era un bărbat de vreo patruzeci de ani; mustața tunsă scurt; căutătura blândă, dar inteligentă; figura obosită. Venise cu narghileaua.

Ședința asta fu memorabilă în lunga mea experiență de oameni.

Cum văzu că avea cui vorbi, Musa o luă la goană ca un cal de curse. Nu știam turcește, totuși, pricepeam atunci îndeajuns, că bătrânul povestea emirului, ca unui frate, toată odiseea noastră în Libani. Când vorbea de Avramescu, ochii îi scăpărau foc și pară. Emirul îi holba pe ai lui înspăimântat. Dar când se puse să nareze, cu haz, decepțiile, lipsa de lucru, mizeria care dura de șase luni, văzui pe notabilul turc rămânând împietrit, uitând de narghilea și privind țintă la torentul acesta de viață care-și permitea să glumească cu tragedia foamei ca și cum ar fi fost vorba de-o snoavă din trecut.

Musa vorbea de un ceas. Fața îi era aprinsă, voioasă, șăgalnică; ai fi zis că e un om năpădit de fericire, nu un flămând. Emirul îl opri cu un semn plin de bună-cuviință, se ridică și dispăru.

După un moment, un arab mohorât intră cu două feligeane de cafea și două… narghilele! – ne fulgeră cu o privire disprețuitoare și se retrase.

Bătrânul nu văzu răutatea servitorului; el era în nouri.

— Am pledat, Panaite, ca un avocat tânăr la Curtea cu jurați! Ce zici tu, o să iasă ceva?

— Deocamdată văd c-a ieșit o cinste mare, zisei eu, arătându-i serviciul luxos; păcat că suntem nemâncați de trei zile!

Și-i amintii pățania unui dansator român la Cairo, care, flămând de două zile, trebui într-o seară să joace *Banul Mărăcine* și să bea, la urmă, șampanie, cu „mațele goale”.

Emirul ne dădu timp să ne facem tabietul nestingheriți. Musa băgă narghileaua în draci și-o porni iar pe vise:

— Măi!… Ce-ar fi să ne dea ăsta o lucrare mare și să ieșim în primăvară cu câte vreo treizeci de lirișoare în buzunar? Hai?… Să ne înțolim și noi ca lumea, să ne cumpărăm câte-o narghilea frumoasă ca astea și să ne întoarcem cu cinste în țară… Ajută-ne, Doamne! și voi, Christoase, Moise, Mahomed…

Dar toate fețele astea sfinte, invocate de Musa, nu ne putură ajuta cu mai mult decât emirul avea de gând să ne ajute, adică cu o liră, pe care o plătirăm cu câte-o altă temenea „până la pământ”.

Neprețuită liră turcească! Ca s-o dobândim, a trebuit să facem pe lazaronii așa cum rare ori, în vagabondajul meu, am fost nevoit să fac. Dar nu-mi pare rău.

Și să nu-mi ceară nimeni, niciodată, să tai un cap de om: m-aș teme ca omul acela să nu fi fost, un ceas din viața lui, *emirul de la Malmetain*.

Pomana asta căzu cam pe-aproape de Crăciun. Rebeca avu lacrimi în glas când se rugă de noi să n-o „risipim”.

— Zău, tată! Mai păstrează măcar o *megidie*, ca să vă fac de Crăciun o „verzișoară cu carne de purcel”!

Sandu, deși român, sări ars:

— Da’ mai dă-l dracului de Crăciun, că m-am săturat de pâine goală! Să facem Crăciunul azi!

Nu l-am făcut în ziua aceea și nici în ziua de datină, căci Musa împărți toți banii pe la datornici și-am rămas iar fără lețcaie, dar cel puțin eram asigurați, pentru câtva timp, împotriva „ramazanului” absolut.

Căci acum trăim cu două case: la Set-Amra și la tinerii ăștia fără minte.

Arăboaica ne era o adevărată soră. O ducea și ea ca vai de capul ei, singură, aproape uitată de îngâmfata Selina, copila ei din Venezuela, și totuși plină de milostivire pentru niște bieți străini ca noi. Ne adăpostea fără să ne ceară un ban, dar n-avea nici de unele. Așa că nu ne îndura inima să îmbucăm pe furiș, nici să fumăm singuri. Aduceam, ce se găsea, la dânsa acasă.

Cu tinerii, altă jale. Rebeca se însănătoșise, dar bătrânul se opunea din răsputeri la viața urâtă pe care apucase. Spunea că mai bine o omoară.

Îi imputam lui Sandu ticăloasa lui postură. El se apăra:

— Da ce, mă, crezi că e din vina mea? E vina ei; vrea să deschidem cofetărie mare, să ne îmbogățim!

Într-adevăr, fata era foarte ambițioasă. Fusese crunt jignită că în copilăria ei o numeau prietenele „jidoafcă”. Ea se simțea româncă și era cu adevărat, în vorbă și în obiceiuri. Nu putea să sufere când i se vorbea în jargon, pe care de-abia îl cunoștea căci vorbiseră în casă mai mult românește. Era de-o bunătate îngerească. Deși ea însăși în mizerie, când auzea de suferința cuiva, i se umpleau ochii de lacrimi și dădea ultimul gologan.

Sandu era un meșteșugar de mână întâi, dar grozav de leneș și supărăcios. Totuși, foarte simpatic. Era ceea ce francezul numește un *pince-sans-rire*. Avea ceva din *Stavru* al meu, care e un personaj pe jumătate adevărat.

Le înțelegeam năzuințele, într-o societate în care pezevenglâcul duce adesea la măriri, vedeam cu ochii mei câte sacrificii, materiale și sufletești, îl costau aceste năzuinți, îi iertam, îi luam așa cum erau și-i iubeam.

Această iubire îmi făcea uneori pozne. Una mi-o făcu a doua zi a acestui Crăciun sentimental.

Rebeca plângea amarnic după „verzișoara cu carne de purcel". Gătise casa așa cum se face la noi de sărbători; dar, zicea ea:

— Să n-am eu parte nici azi de mâncărica noastră obișnuită, Doamne! mai bine aș fi plesnit când eram mititică!

Și se uita cu dispreț la cutia cu sardele ce-o aștepta la prânz. Deodată îi veni o idee. Mă luă la o parte ca să n-audă bătrânul, și-mi zise, cu flăcări în ochi:

— Panaitache! Puiule! N-ai vrea tu să faci o ispravă? Să dea Dumnezeu să scapi de mizerie și să-ți găsești măicuța sănătoasă! Uite ce-i: beiul X îmi face de mult ochi dulci. Am să-l pun pe Sandu să-i facă din partea mea, o scrisoare pe italienește; îi cer o liră, iac-așa! Ce, îi om bogat, arză-l focu! Să dea și el de pomană! Ei, vrei tu să duci scrisoarea? (Și mă luă de umeri): du-te, măi dragă, du-te, frate bun, dacă vrei să mănânci o varză așa cum ți-o gătea mămucă-ta, astăzi!…

Mi se umflă pieptul de-un plâns năprasnic. Ei, ce te faci, Panaite? Iată că te duce uneori viața până acolo că devii și chibiț de pezevenghi!

Luai scrisoarea și o dusei cu succes, dar când mă întorceam cu plicul în care se afla lira, am jelit ca la moartea mamei, și nu de mila mea, ci de mila ființei aceleia minunate, târâtă de soartă în cea mai grozavă mlaștină din câte cuprinde viața!

Am făcut un „Crăciunaș" – cum îl numi Rebeca – că nici la nunțile împărătești n-ar fi putut fi mai multă voioșie.

Cu privire la originea lirei, Sandu ticlui pentru Musa o minciună tot așa de împărătească. Bătrânul înghiți minciuna și „verzișoara", căreia nu-i lipsea nici vrednicul ardei iute; apoi, la cafea și ciubuc, ne trase niște cântece de se duse pomina prin vecinătate; căci avea o voce frumoasă de bariton și cunoștea arii întregi din opere și operete.

O altă șotie, tot din iubire, îmi veni cam fără voia mea.

Văzusem că Sandu făcea să dureze lira beiului cam prea mult; nu se mai isprăvea. Intrigat, îl întrebai. El îmi răspunse:

— Vino cu mine când fac târguielile și o să vezi.

Îl însoții; intrarăm amândoi, într-o seară, la un local care avea de toate. Sandu începu să-l sucească mereu cu spatele la noi, cerându-i să-i arate tot felul de conserve așezate cât mai sus pe rafturi. Arabul, domol, de-abia se mișca, suindu-se pe un scaun și dându-se jos cu marfa care nu era niciodată cea dorită de Sandu. În vremea asta, el își umplu buzunarele, și le umplu și pe ale mele, cu tot ce-i cădea sub mână; costiță afumată, bucăți de cașcaval, sticluțe cu coniac, tutun, până și chibrituri, dar cu o iuțeală și îndemânare care mă încremeniră locului.

Vai de păcatele mele! Numai de-astea n-am fost bun în viață și de cealaltă meserie a lui, încolo le făceam și eu pe toate!

De îndată ce ieșirăm afară în întuneric, o rupsei la fugă, semănând pe drum tot ce-mi vârâse prin buzunare. Sandu le aduna în urmă și-mi zicea:

— Dacă ești curios să știi cum fac să dureze lira, mai vino cu mine și altădată!

Asupra paginii acesteia în Libani, îmi rămâne să mai vorbesc de un mic personaj, de care încă n-am pomenit, precum și de ultimul mare castel în Spania pe care-l făurisem.

Personajul, e o bătrânică arăboaică, vânzătoare de lipii, hrana noastră capitală. Pâinea asta, dacă se poate numi pâine, era grozav de rea: o mare bășică umflată, aproape crudă, se dezumfla ca un burduf când se răcea și o înghițeam ca pe clătite, dar ne cădea ca plumbul în stomac. Totuși, eram bucuroși s-o avem și p-aia.

După câtva timp, ne înglodarăm așa de tare în datorie la brutăreasa, încât nu mai îndrăznirăm să dăm pe la ea, când, iat-o

într-o zi la ușa Set-Amrei. Credeam că vine să-și reclame banii. Nu. Venea să ne aducă un *rothl* de lipii (două oca).

— Nu! nimic, zise ea lui Musa pe spaniolește; îmi veți plăti când veți avea.

Ne mirarăm, ne crucirăm, dar bătrâna își urma pomana; din când în când, venea cu basmaua de lipii. Rămânea galeșă în prag, se uita la noi cum stam ciotcă aplecați peste mangal, deșerta basmaua și pleca. Nu mai știam ce să credem.

— Ce-o fi măi, cu îngeru' ăsta rebegit!? exclamă Musa.

De la Set-Amra nu putură afla decât că bătrâna se născuse în Cuba și venise, copilă, cu mama ei, care era din Libani.

Enigma rămase nedezlegată până în primăvară aproape de plecarea mea, dar într-o zi, aflându-ne numai noi doi, și cicălită de Musa mai mult ca de obicei, bătrâna ascuți buzele și-l întrebă:

— Nu-i așa că ești ovrei?

— Da… răspunse prietenul meu. Ei, și pentru asta ne dai pe datorie?

— Pentru asta! făcu bătrâna, clătinând din cap. Daa… daa! Pentru asta… Și eu sunt ovreică, după tată. El era ovrei spaniol și, săracu', a răbdat mult de foame în viața lui, umblând după o bucată de pâine. (Apoi cu un oftat adânc): Noi ovreii n-avem pe nimeni să ne ajute când răbdăm de foame! De-asta trebuie să ne ajutăm între noi.

Atât i-a fost toată vorba. Și a continuat să apară în prag cu câte-un *rothl* de lipii, să ne privească galeș și să plece scuturând făina din basma.

Să-i fie țărâna ușoară!

Cât despre „castel", e vorba de proiectata mea însurătoare cu fata Set-Amrei, Selina de la Venezuela.

Vai, când mă gândesc la câte năzdrăvănii am mai făcut în zilele mele, mă întreb dacă nu cumva le continui și astăzi, fără să-mi dau seama!

Așa de aprig am crezut în basmul acesta, încât l-am făcut și pe Musa să creadă și să făurească alte basme. Iar aveam să ne facem antreprenori de binale! Iar câștigam bănet și trăiam fumând ciubuce de-alea frumoase ca ale emirului de la Malmetain! Ba chiar, după o călătorie de nuntă în România, aveam să aduc pe mama în Libani, iar Musa, familia lui.

Și trai, băiete!

A fost chiar un trai… Era acela al visului care întreținea văpaia vieții în noi, ultimă resursă a unei coarde care ar fi plesnit de întinsă ce era.

Bunul meu prietin, savantul doctor Roger Dalimier, îmi spunea anul trecut, la Paris, pe când se trudea să găsească un locușor ca să-și înfigă acul:

— În viața mea de medic, n-am mai văzut un om așa de slab și în același timp cu atâta putere de viață în el! Ce te face, Panaite, să trăiești așa de intens?

— Visurile, doctore! i-am răspuns.

Da, prietini, care mă cetiți aici: *visul e toată viața omului cu suflet!* Dar cu condiția să nu fii condamnat a visa singur, ci cu cineva, om ori femeie, pe care să-l iubești.

În Libani am iubit pe Musa, care, la șaizeci și cinci de ani, trăia mai intens decât mii de tineri puși în același corp; iar prin alte părți, am iubit alți oameni, căci peste tot pământul sunt oameni care merită să fie iubiți.

Primăvara sosise, duioasă primăvară de Libani, cu portocali, lămâi, rodii plini de flori. Nu mai așteptam acum decât ultima… măciucă, pentru ca să apucăm fiecare încotro l-or duce ochii.

Bătrânul devenise melancolic. Știa el că visăm. De câte ori ne culcam, stingând lampa, cânta dăscălește:

— *Când cu gene ostenite, sara suflu-n lumânare,*

Cred că numai mort am să scap de sărăcie!

— Nu prea rimează, dragă Panaite, dar i-așa…

Cam așa fu. Castelul de cărți se dărâmă, după cum se știe din *Dragomir*; și realitatea, cu ochi de viață, își încrucișa încă o dată brațele în fața noastră.

O primirăm, așa cum muncitorimea, visătoare ori nevisătoare, de pe întreg pământul, e nevoită s-o primească. Eu plecai în țară cu bani veniți de-acasă; iar Musa, își mai târî bătrânețele pe la Beirut și Damasc, apoi se întoarse și el acasă și muri printre ai lui.

Din câți oameni am cunoscut și iubit în zilele mele, Musa a fost unul dintre puținii tovarăși de drum care știu să-și ție inima sus în nenorocire, să înfrunte vitregia împrejurărilor protivnice și să rămâie bun prietin în ceasuri de restriște.

Tot drumețul nu e și un om de suflet, iar tovarăș de clipe grele e și mai puțin.

Imensa mulțime a haimanalelor care umplu cârciumile și potecile internaționale nu e decât un fragment al acestui ocean de banalitate care se cheamă *Lumea*. Omul de inimă, de simțire, de cultură și de visări e tot așa de rar, e tot atât de greu de întâlnit în lumea vagabonzilor ca și în orașul ori satul în care te-ai născut și ți-ai petrecut viața. Nenorocire acelui prietin care s-o lăsa sedus de Konovalovii lui Gorki și care și-o părăsi tihna, pentru ca să-și ia lumea-n cap cu speranța că poate o întâlni și el Konovalovi! O știu eu aceasta, așa cum greu ai găsi astăzi cinci scriitori care s-o știe din proprie experiență.

Figurile mărețe ale literaturii gorkiene au trăit mai mult în sufletul lui Gorki. Literatura nu e viața și nici nu poate să fie decât în opera unui scriitor prost; totuși, viața e și rămâne superioară literaturii prin faptul că e adevăr, dar în cazul acesta trebuie să spui că e *viață* și nu *literatură*. Gorki a știut să ne-o spuie cu meșteșug în *Vagabonzii* lui și astfel a reușit să ne dea iluzia vieții. În secretul acestui meșteșug, că el a trăit cu

sfărâmături de suflete mari, le-a iubit și le-a completat cu bogatul adaos al inimii sale iubitoare.

N-aveam nevoie să adaug nimic lui Musa, dar nici nu încerc să fac cu el literatură, căci ar fi păcat.

Ard, uneori în viață, bulgări de radium uman: de ce să spunem mereu c-au fost incendii? O simplă ceartă cu femeia pe care o iubești, nu e oare mai dureroasă decât o tragedie petrecută într-un roman?

Nisa, noiembrie 1925